

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ: TUNUS, MISIR,
LİBYA ÖRNEKLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hikmet SENİR

BURSA - 2019

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ: TUNUS, MISIR,
LİBYA ÖRNEKLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hikmet SENİR

Danışman:

Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

TC.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701416013 numaralı Hikmet SENİR'in hazırladığı "ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ – TUNUS, MISIR, LİBYA ÖRNEKLERİ" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 19.09.2019 günü 10.30 - 11.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara verilen cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı,

Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Erkan YILMAZ

Prof. Dr. Güler Elçi
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı,
Üniversitesi

Doç. Dr. Gökdem AYDIN KOTUNCU
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı,
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı,
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı,
Üniversitesi

19/09/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/09/2019

Tez Başlığı / Konusu: "ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ: TUNUS, MISIR, LİBYA ÖRNEKLERİ"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 215 sayfalık kısmına ilişkin, 09.07.2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %13 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/09/2019

Adı Soyadı:	Hikmet SENİR
Öğrenci No:	701416013
Anabilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Programı:	Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ – TUNUS, MISIR, LİBYA ÖRNEKLERİ**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

19.09.2019

Adı Soyadı : Hikmet SENİR

Öğrenci No: 701416013

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hikmet SENİR
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii + 219
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ: TUNUS, MISIR, LIBYA ÖRNEKLERİ

Arap dünyasında 2011 yılında halk ayaklanmaları başlamıştır. Tunus, Mısır ve Libya'daki rejim karşıtı ayaklanmalar sırasında da, hayatın her kesiminden kadınlar, ülkelerinin hükümetlerine karşı sokağa çıkarak, meydanlarda protestolara katılmışlardır. Arap Baharındaki kadınlar, Tunus, Mısır ve Libya'da, otoriter rejimlerin yıkılmasını izleyen geçiş süreçlerinde kadınlar için eşitlik beklentisi içinde olmuşlardır. Ancak beklentiler gerçekleşmemiştir. Çalışmada, Arap Baharının kadın haklarına etkisi, kadınların durumu Tunus, Mısır ve Libya ülke örnekleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek, bu üç ülke örneğinde Arap Baharının kadınlar üzerindeki etkisi irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı ve Kadın Hakları, Tunus ve Kadın Hakları, Mısır ve Kadın Hakları, Libya ve Kadın Hakları, Arap Dünyasında Kadın Hakları.

ABSTRACT

Name and Surname : Hikmet SENİR
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : xii + 219
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

THE EFFECT OF THE ARAB SPRING ON WOMEN’S RIGHTS: TUNISIA, EGYPT, LIBYA SAMPLES

The popular uprisings in the Arab world began in 2011. During the anti-regime uprisings in Tunisia, Egypt and Libya, women from all walks of life went out on the streets against the governments of their countries and participated in protests in the squares. Women in the Arab Spring have sought equality for women in the transition processes following the overthrow of authoritarian regimes in Tunisia, Egypt and Libya. However, expectations did not materialize. In this study, the effect of Arab Spring on women’s rights and the situation of women in Tunisia, Egypt and Libya are evaluated comparatively with the examples of these countries and the effect of Arab Spring on women is examined.

Keywords: Arab Spring and Women’s Rights, Tunisia and Women’s Rights, Egypt and Women’s Rights, Libya and Women’s Rights, Women’s Rights in the Arab World.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİ VE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

1. İnsan Hakları Kavramı	3
1.1. İnsan Haklarının Sınıflandırılması	5
1.2. Birinci Kuşak Haklar	5
1.3. İkinci Kuşak Haklar	5
1.4. Üçüncü Kuşak Haklar	7
1.5. İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi	7
1.5.1. İlk Çağ	7
1.5.2. Orta Çağ	8
1.5.3. Yeni Çağ	8
1.6. Pozitif Hukuka Geçiş, Bildirge ve Anlaşmalara Geçiş	8
1.6.1. İngiliz ve Amerikan Belgeleri	8

1.6.2. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi	8
1.6.3. 20. Yüzyıldaki Gelişmeler	8
1.6.4. Anayasalarda Yer Alması	9
2. Kadın Hakları	10
2.1. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi	11
2.2. Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi	11
2.3. Kadının İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Kavramlarının Yanlış Algılanması	12
2.4. İnsani Güvenlik ve Kadınlar	12
2.5. Kadın Haklarının Tarihsel Geçmişine Bir Bakış	13
2.6. Kadınların İnsan Haklarından Yeterince Yararlanamaması Olgusu	14
2.7. Kadınların İnsan Haklarından Yararlanmalarına İlişkin Başlıca Uluslararası Gelişme ve Belgeler	15
3. Ortadoğu’da Kadın	23

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ ORTAYA ÇIKIŞI, ARAP BAHARINA KADINLARIN KATILIMI, KADIN HAKLARI VE HAREKETLERİ

1. Arap Baharının Ortaya Çıkışı	27
1.1. Arap Baharının Nedenleri	27
1.2. Tarihsel Nedenler	27
1.3. Sosyal Nedenler	28
1.4. Ekonomik Nedenler	28
1.5. Siyasi Nedenler	29
1.6. Arap Baharı Ülkeleri	29

1.6.1. Tunus	29
1.6.2. Mısır	31
1.6.3. Libya	32
1.6.4. Bahreyn	34
1.6.5. Yemen	36
1.6.6. Suriye	38
2. Tunus'ta Kadın	43
2.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı	43
2.2. Kadınların Siyasal Sürece Katılımı	50
3. Mısır'da Kadın	63
3.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı	63
3.2. Kadınların Siyasal Sürece Katılımı	94
4. Libya'da Kadın	106
4.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı	106
4.2. Kadınların Siyasal Sürece Katılımı	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADINLARIN YASAL DURUMLARI, HAKLARI VE “BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KADINLARA KARŞI HER TÜRLÜ AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ SÖZLEŞMESİ (CEDAW)”

1. Tunus'ta Kadınların Yasal Durumları-Hakları	117
1.1. Bourgiba Dönemi	117
1.2. Ben Ali Dönemi	118
1.3. Raşid Gannuşi Dönemi	120
2. Mısır'da Kadınların Yasal Durumları-Hakları	129
2.1. Nasser Dönemi	130

2.2. Sadat Dönemi	131
2.3. Mubarak Dönemi	133
2.4. Morsi Dönemi	134
3. Libya’da Kadınların Yasal Durumları-Hakları	152
3.1. Gaddafi Dönemi	152
4. CEDAW	161
4.1. Tunus ve CEDAW	165
4.2. Mısır ve CEDAW	169
4.3. Libya ve CEDAW	170
SONUÇ	173
KAYNAKLAR	195

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AİHS	European Human Rights Convention (Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi)
AFTURD	L'Association des Femmes Tunisiennes pour la Recherche sur le Développement (Tunuslu Kadın Araştırma ve Geliştirme Derneği)
ATFD	Association Tunisienne des Femmes Démocrates (Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği)
BM	United Nations (Birleşmiş Milletler)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)
CSP	Personal Status Act (Kişisel Durum Yasası)
CEWLA	Center For Egyptian Women's Legal Assistance (Mısır Kadın Hukuki Yardım Merkezi)
DEVAW	Declaration on the Elimination of Violence against Women (Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi)
ECWR	The Egyptian Center for Women's Rights (Mısır Kadın Hakları Merkezi)
EIPR	Egyptian Initiative for Personal Rights (Mısır Kişisel Haklar Girişimi)
FIDH	International Federation for Human Rights (Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu)
FGM	Female Genital Mutilation (Kadın Genital Mutilasyon – Kadın Sünneti)
GCC	Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)
GNA	National News Agency (Ulusal Anlaşma Hükümeti)
GNC	General National Congress (Genel Ulusal Kongre)
GSYİH	Gross Domestic Product (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
HJC	The High Judicial Council (Yüksek Yargı Konseyi)
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights (Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi)
ICC	International Criminal Court (Uluslararası Ceza Mahkemesi)
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi)

IFES	International Foundation for Electoral Systems (Uluslararası Seçim Sistemleri Kuruluşu)
LWPP	Libyan Women's Platform for Peace (Libya Kadınları Barış Platformu)
MB	Muslim Brotherhood (Müslüman Kardeşler)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NCA	National Founder Assembly (Ulusal Kurucu Meclis)
NCW	National Commission for Women (Ulusal Kadın Konseyi)
NTC	National Transitional Council (Ulusal Geçiş Konseyi)
OpAntiSH	Operation Anti Sexual Harassment (Cinsel Taciz – Saldırı Operasyonu)
PDM	Progressive Democratic Party (İlerici Demokratik Parti)
PSL	Egypt Personal Status Act (Mısır Kişisel Durum Yasası)
RCD	Democratic Constitutional Unity Party (Demokratik Anayasal Birlik Partisi)
SCAF	Supreme Council of the Armed Forces (Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
UDHR	Universal Declaration of Human Rights (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
UNSMIL	United Nations Support Mission in Libya (Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu)
UNSC	United Nations Security Council (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi)
UN WOMEN	United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi)
USAID	United States Agency for International Development (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı)

GİRİŞ

Kadınlar, insan hakları ihlallerine en çok maruz kalan kesimlerden birini oluşturmaktadır. Şiddete, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan kadınlar, savaşlarda bir savaş aracı olarak görülmektedir. Buna rağmen insan hakları belgeleri kadınların haklarını tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Feministler, kadınlara insan haklarının verilmesi konusunda ve kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerine karşı çalışmalar yapmış, çeşitli düşünceler ileri sürmüştür. Kadınların insan hakları ihlallerinin ataerkil gelenek olarak görüldüğü ve özellikle dışarıda bırakıldığı görüşüne sahiplerdir. Ayrıca insan haklarından sorumlu mekanizmaların yapısının erkek egemen olmasından dolayı kadınların deneyimlerinin yeterince ele alınmadığını vurgulamaktadırlar. Kamusal ve özel alan ayrımına dikkat çeken feministler, insan haklarının kamusal alanı düzenlerken kadınların en çok mağdur oldukları özel alanı düzenlemediğini savunmaktadır. Tüm bunlar ışığında insan haklarının kadın deneyimlerini, kadın bakışını ve kadın sorunlarını içerecek şekilde yeniden oluşturulmasını önermektedirler.

Arap Baharını kadınlar, harekete geçmek için yeni bir fırsat olarak görmüştür. Tunus'tan Bahreyn'e, Mısır'dan Suriye'ye, her kökenden gelen kadınlar demokrasi, sosyal adalet, özgürlük, onur ve eşitlik istemiştir. Kadın aktivistler, blogcular ve gazeteciler dünyaya neler olduğunu anlatmak için harekete geçerek bilgilendirmeye çalışmıştır. Meydanlarda kadınlar erkeklerle omuz omuza gösterilere katılmıştır. Kadınlar iktidardaki rejimler tarafından tutuklanmış, gözaltına alınmış ve işkence görmüştür.

Çalışmada bu çerçevede, Arap Baharının kadın haklarına etkisi, kadınların durumu Tunus, Mısır ve Libya ülke örnekleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu üç ülke birarada, kadın hakları yönünden sistematik olarak çalışılmadığından boşluğu doldurmak için, karşılaştırmalı vaka çalışması yöntemiyle bu konu ele alınmıştır. Bu vakalar üç ülke örneği, Tunus, Mısır ve Libya'yı içermektedir. Bu üç ülke kıyaslanarak genel anlamda kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı irdelenmeye çalışılmıştır.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm başlığı, "Kadın Haklarının Tarihsel Süreci ve Arap Baharının Ortaya Çıkışı" olarak belirlenmiş ve bu bölümde kadın haklarının tarihsel süreci ve bununla birlikte feminizmin doğuşu, Arap Baharının ortaya çıkmasının sebepleri ve önemli altı Arap Baharı ülkesi ele alınmıştır. İkinci

bölüm başlığı, “Arap Baharına Kadınların Katılımı, Kadın Hakları ve Hareketleri” olarak belirlenmiş ve bu bölümde Tunus, Mısır ve Libya’daki kadınların ülkelerindeki ayaklanmalara neden katıldıkları, beklentilerinin ne olduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölüm başlığı “Kadınların Yasal Durumları, Hakları ve “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)” şeklinde belirlenmiştir. Bu bölümde Tunus, Mısır ve Libya’nın hükümet dönemlerinde kadınların yasal durumları ve hakları karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılmış ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen kadınların hakları konusunda en kapsamlı uluslararası sözleşme olan CEDAW’a yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN HAKLARININ TARİHSEL SÜRECİ VE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları, insanların haklarının devlet organlarına karşı korunmasının yanında çok yönlü olan insan kişiliğinin geliştirilmesini de içermektedir. İnsan hakları kavramı ile tüm insanlara tanınması gereken haklar anlatılmak istendiğinde buna soyut anlamda insan hakları da denilmektedir. Bu durumda insan hakları olanı değil, olması gerekeni ifade etmektedir. Somut anlamda insan hakları ise, soyut olarak adlandırılan insan haklarının bir kısmının, hukuksal güvence altına alınması, pozitif hukukun bir bölümünü oluşturmasıdır.¹

İnsan haklarının en bilinen yaygın tanımı, insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları şeklindedir.² Bir başka açıdan insan hakkı, hangi ulusal, etnik, dini, zümrevi veya mesleki topluluktan olursa olsun, her kişinin sadece insan olmasından dolayı, sahip olduğu değeri korumaya dönük, eylem potansiyelinin başkalarınca tanınmasını ve her türlü dış müdahaleye karşı korunmasını gerektiren, en üstün ahlaki iddia veya talep olarak da tanımlanabilmektedir.³

İnsanca bir düzen oluşturma çabalarının bir parçası olan, hemen her dönemde düşünürlerin, devlet adamlarının düşüncelerinde yer alan insan hak ve özgürlüklerinin geçmişi Eski Yunana ve Romaya kadar gitmektedir.

İnsanlığın, insan hakları için verdiği mücadelenin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber, terim olarak insan haklarının kullanılması oldukça yenidir. İnsan hakları terimi, doğrudan doğruya insan aklının ürettiği bir kavram, bir düşünce olarak, gerekse de özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında özerk bir hukuk disiplini çerçevesinde İnsan

¹ A. Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 9. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, Eylül 2011, s.3.

² Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları - I – Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, Ankara: AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, No 17, 1995, s.1.

³ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s.134.

Hakları Hukuku kurumsallaşması olarak, tarihsel evrimin belirli bir aşamasında ortaya çıkmış ve somutlaşmıştır.⁴

İnsan hakları ifadesinin kullanılmasını teşvik eden, BM'deki görevi esnasında dünyanın bazı bölgelerinde insan hakları kavramının kadın haklarını da kapsadığının anlaşılmadığını gören Eleanor Roosevelt olmuştur.⁵ Roosevelt ve Churchill, 1941 yılında, İkinci Dünya Savaşı devam ederken, "Atlantik Şartı"nda insan haklarının önemini belirtmişler ve 1942 tarihli "Birleşmiş Milletler Deklarasyonu"nda amaçlarını kesinlikle ortaya koymuşlardır. Bu belgede yaşama, özgürlük, bağımsızlık ve din serbestliği olarak dört temel ilke yer almıştır. Bu çalışmalar savaştan sonra hız kazanmış ve 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"ni kabul etmiştir. Bu nedenle, insan haklarının evrensel ve mutlak bir nitelik kazanmasının ve bir insan hakları standardının oluşmasının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası sistemin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.⁶

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, insan haklarının korunması ve güvence altına alınması bir iç hukuk sorunu olarak görülmüştür. İnsan hakları alanında, bireyin ulusal hukuk öznesi olmasının yanında, uluslararası hukuk öznesi durumuna gelmeye başlaması 20. yüzyıldaki en önemli gelişmelerden birini oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, insan haklarına saygılı bir düzenin kurulması yaklaşımı, Birleşmiş Milletler'in doğuşunda da etkili olmuştur. BM'nin kurulmasından itibaren, insan hakları, uluslararası hukukun temel kavramlarından biri olmuştur. San Francisco'da 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanan ve 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren "Birleşmiş Milletler Andlaşması", insan haklarının korunması açısından önemli kurallar içermektedir. Irk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin, insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştirmek, andlaşmanın 1. maddesinde, BM'nin amaçları arasında ifade edilmiş, andlaşmanın 13. maddesinde ise, BM Genel Kurulu'nun görevleri arasında, herkesin insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanmasını kolaylaştırmak için önlemler alması sayılmıştır.⁷

⁴ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s.334-335.

⁵ Maurice Cranston, *İnsan Hakları Nelerdir?*, Çev: Atilla Yayla, Sosyal & Siyasal Teori, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s.251.

⁶ Vahap Coşkun, *İnsan Hakları, Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Ankara: Liberte Yayınları, 2006, s.97.

⁷ Gözübüyük, Gölcüklü, op.cit., s.4.

İnsan hakları alanında temel bir örnek teşkil eden Federal Almanya Anayasası, temel hakları iki bölümde toplamıştır. Bunlardan, devletüstü temel hakları, kişi güvenliği, vicdan, inanç, dernek kurma hakları gibi haklar oluşturmaktadır. Doğal hukuk doktrininden kaynaklanan ve klasik-liberal haklar olarak adlandırılan, sadece özüne dokunmamak şartıyla sınırlanabilen bu haklara dokunulamaz, yok edilemez ve devredilemez. İkinci kategorideki, devletçe tanınan temel haklar arasında da, miras, mülkiyet, konut hakkı gibi, genellikle sosyal, ekonomik ve kültürel haklar vardır. Bunlar, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkililerdir. Devletçe tanınan bu haklar da, sınırlanabilmesinin yanında, belli şartlar altında tamamen kaldırılabilir. Bu hakların büyük bir kısmı, yalnız iç hukukça değil, uluslararası andlaşmalarla da güvence altına alınmıştır.⁸

İnsan hakları kavramının yerine, zaman zaman temel haklar ya da temel hak ve hürriyetler kavramının kullanıldığı görülmektedir. Temel haklar, kişiliğin veya vatandaşlık statüsünün sonucu olarak insanın evrensel olarak sahip olduğu subjektif hakları ifade etmektedir.⁹

Temel hak ve hürriyetler, anayasa koyucunun anayasa dışında bıraktığı hakları kapsamamaktadır. Ayrıca temel hak - temel olmayan hak ayrımının sonucu olarak, temel kabul edilmeyen hakları içermeme gibi bir tehlikeyi de taşıması nedeniyle insan hakları kavramının içeriğini tam olarak yansıtmamaktadır. Temel hak ve hürriyetler, insan hakları kavramına oranla daha dar bir kavramdır.¹⁰ İnsan haklarının, devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka geçmiş olan bölümünü ifade eden, temel hak ve hürriyetler kavramı, olan hakları anlatırken, insan hakları, olması gereken ideal hakları anlatmaktadır.¹¹

Kişilik hakları, herkesin; vatandaşlık hakları ise sadece vatandaşların; birincil veya temel haklar herkesin, ikincil haklar ise müzakere yetkisi, sözleşme özgürlüğü, meslek seçme ve değiştirme, girişim özgürlüğü gibi, hareket edebilen insanın sahip olduğu hakları ifade etmektedir.¹² Kişi hak ve hürriyetleri kavramı, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ve klasik demokrasiye temel olan bireyci doktrinle ilgilidir. Bu nedenle, kavram

⁸ Gözübüyük, Gölcüklü, op.cit., s.3.

⁹ Luigi Ferrajoli, *Fundamental Rights*, International Journal for Semiotics of Law 14: 1-33, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2001, p.1.

¹⁰ Yasemin Özdek, *Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE, 1993, s.9.

¹¹ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul: BDS Yayınları, 1990, s.15-16.

¹² Ferrajoli, op.cit., p.4.

daha çok bireysel alanı çağrıştırdığından, kolektif hürriyetleri yeterince ifade etmemektedir.¹³ Diğer taraftan, kişi hak ve hürriyetleri deyiminin, kişisellik vurgulaması, klasik hakları belirtip, sosyal hakları içermemektedir. Kişi hak ve hürriyetleri, insan haklarının yalnız bir kısmını kapsamına almaktadır.¹⁴

(İnsan haklarının ulusal düzeyde olduğu kadar, uluslararası düzeyde de güvence altına alınıp fiilen ve gerçekten korunmasını sağlamak hedefine yönelik çalışmalara Birleşmiş Milletler Örgütü çerçevesinde başlanmıştır. İlk aşama olarak, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi – Beyannamesi” ilan edilmiştir. Bildirge, insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasına yönelik evrensel nitelikte önemli bir uluslararası belgedir. Uluslararası hukuk bakımından bir andlaşma, ya da bir sözleşme olmayan bu bildirge, BM Genel Kurulu’nca kabul edilmiş bir öneri, yani bir Genel Kurul kararıdır. İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından geniş bir alanı kapsayan bu bildirge, sadece kişisel ve siyasi haklara yer vermekle kalmamış, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da içermiştir.¹⁵)

1.1. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

Fransız bir hukukçu olan Karel Vasak tarafından, üç kuşağa göre ayrılan insan haklarının birinci kuşağında, kişi hakları ve siyasi haklar, ikinci kuşakta ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve üçüncü kuşağında ise dayanışma hakları yer almaktadır.¹⁶

1.2. Birinci Kuşak Haklar

Birinci kuşaktaki haklar, büyük oranda aristokrasi burjuvazi çatışmasına dayanmaktadır. Burjuvazinin feodal düzene karşı verdiği mücadele sonucu, hürriyet ve eşitlik kavramları ortaya çıkmıştır ¹⁷ İnsan haklarının, hukuk belgelerinde tanınmasıyla başlayan dönem, birinci kuşakta yer almaktadır. “1776 Amerikan ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirileri” bunların en önemlilerini oluşturmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin, 2-21. maddeleri, insan haklarının birinci kuşağını oluşturmaktadır. Seçim hakkı, kişi güvenliği hakkı gibi pozitif haklar yanında,

¹³ Tanör, op.cit., s.16.

¹⁴ Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yenilenmiş 6. Baskı, Ankara, 1981, s.14.

¹⁵ Gözübüyük, Gölcüklü, op.cit., s.5.

¹⁶ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Ankara: Yetkin Yayınları, 1995, s.153.

¹⁷ Bülent Tanör, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları, 1978, s.45.

ağırlıklı olarak negatif statüdekiler bu kısımda dikkat çekmektedir.¹⁸ Birinci kuşak haklardan siyasi haklar, vatandaşların devletin ve idarenin kuruluş ve işleyişine vatandaşların katılma haklarıdır. Katılma hakları, genel olarak kararların alınmasına, kararların alınmasında etkili olmaya ve alınan kararların uygulanmasına katılma olarak ifade edilmektedir.¹⁹ Siyasi haklar, seçme ve seçilme hakkı, parti kurma, dernek kurma ve toplantı ve gösteri özgürlüğü gibi bireysel ya da kolektif hakları içermektedir.

Tarihsel kazanımı bakımından, birinci kuşak haklar olarak nitelendirilen bu grup, bireye siyasal otoritenin dokunamayacağı bir özgürlük alanı sağlayan, devlete karşı bireyin temel hak ve özgürlüklerini belirleyen haklardır. Bireylerin siyasi otoriteye karşı korunmasını ifade eden kişilik hakları ve siyasi haklar, vatandaşları siyasi otoritenin kötüye kullanılmasına karşı korurken, aynı zamanda bireyleri siyasal süreci etkilemeye olanak verecek özgürlüklerle de donatmaktadır.²⁰

1.3. İkinci Kuşak Haklar

XVIII. yüzyılın sonlarında İngiltere’de başlayan, XIX. yüzyılda Kıta Avrupa’sına sıçrayan sanayi devrimi ve sınai kapitalizm, sermayenin belli ellerde toplanmasına ve orta sınıfların iflasa sürüklenmesine yol açarken, aynı zamanda da sosyal eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. İşçi sınıfı, bu dönemde doğmuş ve bu duruma karşı toplumsal muhalefeti oluşturmuştur.²¹ Bu muhalefetin, hak ve hürriyetler alanındaki en önemli sonucu, genel oy hakkının kabul edilmesi yoluyla siyasi hakların genişletilmesi ve sosyal haklardır.²² 1848 Fransız İhtilali ve 1871 Paris Komünü, 1917 Sovyet Devrimine ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar bir dizi tarihsel mücadele, sosyal hakların tanındığı kanun ve anayasaların doğmasına neden olmuştur. İlk kez, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 22-27. maddeleri ile uluslararası alana da yansıyan bu yeni sosyal, ekonomik ve kültürel haklar insan haklarının ikinci kuşağını teşkil etmiştir.²³ Bireylerin ekonomik alandaki faaliyetini tamamen kaldırmayan, kısmen devlete devreden, kısmen sınırlayan²⁴ ikinci kuşak haklardan sosyal haklar, ekonomik açıdan zayıf insan gerçeğinden yola

¹⁸ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku*, Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: Seçkin/Hukuk Yayıncılık, No: 934, Ekim 2015, s.57.

¹⁹ Donnely, op.cit., s.44.

²⁰ İhsan D. Dağı, Necati Polat, *Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı*, Türk Demokrasi Vakfı, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, Ankara, 1999, s.53.

²¹ İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1993, s.27.

²² Tanör, op.cit., s.61.

²³ Özdek, op.cit., s.35.

²⁴ Ali Ülkü Azrak, “Sosyal Devlet ve 1961 Anayasasının Sistemi”, *İÜHF*, C. XXVII, S. 1-4, s.209.

çıkmakta ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesini amaç edinerek eşitlikçi ve dengeli bir anlam ve nitelik kazanmaktadır.

İkinci kuşak hakların, önemli bir kısmının özelliklerini gösterdiği pozitif statü hakları (isteme hakları), bireye, devlet ya da üçüncü kişilerden olumlu bir davranışta bulunulmasını isteme yetkisini vermekte, devlete ve üçüncü kişiye de, bu davranışı gerçekleştirme yükümlülüğünü yüklemektedir. 1982 Anayasasının, ikinci kısmının üçüncü bölümünde yer alan, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlerden ailenin korunması (madde 41), eğitim ve öğrenim hakkı (madde 42), çalışma ve sözleşme hürriyeti (madde 48), çalışma hakkı (madde 49), dinlenme hakkı (madde 50), sendika kurma hakkı (madde 51), toplu iş sözleşmesi hakkı (madde 53), grev hakkı (madde 54), konut hakkı (madde 57) gibi haklarda devlet, belirli bir ödev ve fonksiyon üstlenmiştir. Bununla birlikte, isteme hakları sadece devlete ödev yüklemeyiz. Örneğin işçi-işveren ilişkileri de, işçilerin işverenden bazı haklarını talep etmeleri sonucunu doğurmaktadır.²⁵

Ekonomik haklardan, sosyal bir içeriğe sahip olanları, ikinci kuşak insan hakları içinde yer almaktadır. Ancak, tüm ekonomik haklar sosyal bir niteliğe sahip değildir. Klasik haklar arasından mülkiyet hakkı, sözleşme hürriyeti gibi ekonomik nitelikli haklar vardır. Klasik ekonomik hakların dışında, adil ücret, asgari ücret, sosyal güvenlik, insancıl yaşama, sağlıklı konut gibi sosyal içerikli ekonomik haklar, ikinci kuşak insan haklarının bu grubunu oluşturmaktadır.²⁶ Bir de, ekonomik insan hakları deyimi vardır. Bu deyim, insan haklarının büyük bir bölümünü içermekte ve temel insan ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ekonomik insan hakları, temel ya da diğer insan haklarının kullanılabilmesi için gerekli asgari düzeyde hayatı sürdürme hakkını ifade etmektedir.²⁷

Kültürel haklar ise, insan ve toplum arasındaki ilişkinin sağlanabilmesi ve toplum içindeki insan potansiyelinin geliştirilebilmesi açısından gerekli olan eğitim hakkı, bilim ve sanatı öğrenme gibi haklardır.²⁸

²⁵ Kalabalık, op.cit., s.58.

²⁶ Özdek, op.cit., s.38.

²⁷ Kalabalık, op.cit., s.59.

²⁸ Özdek, op.cit., s.39.

1.4. Üçüncü Kuşak Haklar

Yeni ortaya çıkan ve kolektif olarak kullanılan grup haklarıdır. Halkların hakları veya dayanışma hakları olarak bilinen bu haklar gittikçe artan bir önem kazanmaktadır. Çevre hakkı, kendi kaderini tayin hakkı gittikçe gelişmektedir. 1986 yılında, BM Genel Kurulu'na "Gelişme Hakkı Bildirgesi" kabul edilmiştir. Bildirge, bir insan hakkı olarak gelişme hakkı da dahil olmak üzere, gerekli koşullar altında, birinci ve ikinci kuşak dahil, tüm diğer insan haklarının tam anlamıyla gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu bildirge, uluslararası iki sözleşmenin karşılıklı bağımlılığını, bölünmezliğini ve evrenselliğini vurgulamaktadır.²⁹

Üçüncü kuşak haklar arasında, barış hakkı, silahsızlandırılmış bir dünyada yaşama hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, çevre hakkı, ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, halkların kendi durumlarını serbestçe belirleme hakkı, herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı yer almaktadır.³⁰

1.5. İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi

1.5.1. İlk Çağ

Felsefî olarak insan hakları kavramının ilk ortaya çıkışı Antik Yunan'a kadar gitmektedir. Antik Yunan'da kişiler, her türlü ilişki ve faaliyetlerinde kanunlara uymak zorunda olmuşlardır.³¹ Eski Yunan'da insan, ya bir site mensubu ya da tek başına olmuştur, insanın hiçbir değeri olmamıştır.³²

Antik Yunan felsefesinde, insan haklarına yaklaşımda bir düşünce birliği yoktur. Adalet bağlamında insan haklarına değinen Platon'da ve insan haklarına değinen Sokrates'de,³³ insana insan olarak değer veren, insana devlet içinde ve devlete karşı herhangi bir hak tanıyan düşüncenin izine rastlanmamıştır.³⁴ Sonuç olarak, ne İlk çağda, ne Hammurabi kanunlarındaki birtakım haklar, ne de Roma vatandaşlarına tanınan haklar gerçek anlamda insan haklarıdır. Çünkü bu haklar, bütün insanlara tanınmamış

²⁹ Rhona K. M. Smith, *Textbook on International Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2003, p.46-47.

³⁰ Kalabalık, op.cit., s.60.

³¹ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasal Rejimler*, İstanbul, 1964, s.319.

³² Leslie Lipson, *Demokratik Uygarlık*, Çev: Haldun Gülağ, Türker Alkan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.40.

³³ Niyazi Öktem, "İlk Çağlarda İnsan Hakları Kavramının Düşünsel Temelleri ve İnsan Doğası", *Yeni Toplum, Fikir Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, Eylül-Ekim, 1992, s.57.

³⁴ Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yenilenmiş 6. Baskı, Ankara, 1981, s.17.

ve tanınan haklar da köleliğin kurumsallaşmasından başka bir işe yaramamıştır.³⁵ Eski Yunan'da insan haklarının evrenselliği hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Eflatun ve Aristo, insanların eşit olmadığını savunmuşlar ve kölelik kurumunu kabul etmişlerdir. Bu yüzden, bu dönemde, insan hakları kavramından bahsetmek mümkün değildir.³⁶

1.5.2. Orta Çağ

Orta Çağ döneminde, Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve feodalizm, insan hakları açısından önemlidir. Feodalizmde yönetilenler, yöneticilere karşı hizmet etmişler ve onlara sadakatle borçlu olmuşlardır. Bu dönemde, temel hak ve hürriyetlerin karşılıklı tanınmasından söz edilememektedir. Ancak, krallar ve derebeylerle halk arasındaki mücadeleler sonucunda yapılan anlaşmalar, insan haklarının gelişmesinde rol oynayarak bu antlaşmalarla kazanılan haklar, sonraki hakların temelini oluşturmuştur.³⁷

Hristiyanlık, her şeyden önce siyasi otorite ile dini otoriteyi birbirinden ayırmış ve insan vicdanını devletin hegemonyasından kurtarmak istemiştir. İnsanların aynı kaynaktan geldiğini, aynı öze sahip olduğunu savunan Hristiyanlık, onları Tanrı önünde eşit ve kardeş olarak kabul etmekle, insan hakları düşüncesinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu çağda, siyasi iktidarın yetkilerinin sınırlandığı karşılıklı yapılan antlaşmaların en önemli örneğini “1215 Magna Charta Libertatum (İngiliz Büyük Şartı)” oluşturmaktadır. Bu şartta, kişinin can ve mal güvenliğine sahip olduğu belirtilerek, bunlar kralın keyfi işlemlerine karşı korunmuştur. Ayrıca kişiye, keyfi yakalama ve ceza takibine karşı korunma gibi birtakım somut haklar tanınmış fakat bunları uygulamada etkin bir şekilde gerçekleştirecek mekanizmalar kurulamamıştır. Bununla birlikte, Magna Carta kralın yetkilerini kısıtlayan ve kişi hürriyetlerinin sınırlarını genişleten ilk adım olarak, insan hakları alanında ilk önemli belge sayılmaktadır.³⁸

³⁵ Tekin Akılhoğlu, “Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *AÜSBFD*, C: XLIV, No 1-2, Ocak-Haziran, 1989, s.163.

³⁶ Kalabalık, op.cit., s.64.

³⁷ Kalabalık, op.cit., s.65.

³⁸ Kalabalık, op.cit., s.66.

1.5.3. Yeni Çağ

Yeni Çağ döneminde, mutlak egemen devlet anlayışı zayıflamış, kişiler ve sınıflar arasındaki eşitsizlikler ve dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. İnsan hakları, anayasalarda haklar olarak hukuk alanına girmiştir.³⁹

1.6. Pozitif Hukuka Geçiş, Bildirge ve Anlaşmalara Geçiş

Ahlaki ve felsefî bir konu olmaktan çıkan insan haklarının, pozitif hukuk kurallarıyla güvenceye alınmasıyla ilgili gelişmeler Batı (Avrupa) kaynaklı olmuştur. Bu gelişmeler, insan hakları anlayışının sonuçları olarak gerçekleşmekten daha çok, ortaya çıktıkları ülkedeki siyasi ve toplumsal mücadeleler neticesinde, egemen durumdakilerden alınan kısmi tavizler biçiminde olmuşlardır.⁴⁰

1.6.1. İngiliz ve Amerikan Belgeleri

İngiliz Parlamentosu tarafından, 1688 Büyük Devrim'i sonrasında "1689 tarihli Haklar Bildirisi'nin (Bill of Rights)" çıkarılması, Avrupa'da insan haklarının pozitif hukuka geçmesinde, ilk önemli olay olmuştur. Olağan olmayan cezaya çarptırılmama, adil yargılanma bu bildiri ile birlikte, doğal haklar arasına katılmıştır. John Locke'un doğal haklar teorisi ve Haklar Bildirisi, Batı dünyasında büyük etki yaratmış ve sonucunda, otoriteye karşı bireyin hakları "1776 tarihli Virginia Bildirgesi" ile kabul edilmiştir.⁴¹ Virginia Bildirgesi'nde, eşit hürriyet ve vazgeçilmez haklar olarak, iki ilke düzenlenmiş ve hayat, hürriyet, mülkiyet ve mutluluğu arama hakları, bildirgede vazgeçilmez haklar olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda, hukuk devleti ve adil yargılanma hakkı, din özgürlüğü, kişi özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi haklara da bildirgede yer verilmiştir.⁴²

1.6.2. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

İngiliz ve Amerikan devrimlerinden etkilenen Fransa'da, Fransız Devrimini izleyen süreçte, "1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ilan edilmiştir. Bu bildiri, insanların

³⁹ Kalabalık, op.cit., s.67.

⁴⁰ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001, s.151.

⁴¹ Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, Çev: Ahmet Mumcu, Ankara: İnkılap Yayınevi, 2002, s.260.

⁴² Rhona K. M. Smith, *Textbook on International Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2003, p.6.

hür ve eşit doğdukları ifadesiyle başlamakta, 4. maddesinde de, hürriyet, başkalarının haklarını ihlal etmemek koşuluyla, istediğini yapmakta serbest olması olarak tanımlanmaktadır. Diğer maddelerinde hukuk devletinin gerçekleştirilmesi ve adil yargılanma sürecinden (madde 6-10) bahsedilmektedir. Aynı zamanda bildiride, vergileme ile ilgili konulara da yer verilmiştir (madde 13-14). 1958 Anayasası da dahil olmak üzere bildiri, Fransız anayasalarının temel taşlarından biri olmayı devam ettirmektedir.⁴³

1.6.3. 20. Yüzyıldaki Gelişmeler

İngiliz, Amerikan ve Fransız bildirgelerinde yer alan doğal haklar aydınlanma çağında yaygın bir etkiye sahip olmasının yanında, 1815’li yıllardan itibaren etkisi azalmaya başlayarak 1930’lı yıllara kadar bu durum sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nı takiben insan hakları düşüncesi ile birlikte, 1948 yılında “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” kabul edilerek, bu bildiriye hukuken bağlayıcılık kazandırma çalışmaları neticesinde, 1976 yılında “BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” yürürlüğe girmiştir. 1950 “İnsan Haklarını ve Temel Hürriyetlerini Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi” ve ona bağlı protokoller, 1969 “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi” ve 1981 “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi” bölgesel düzeyde, uluslararası insan hakları alanındaki girişimlere örnek verilebilmektedir.⁴⁴

1.6.4. Anayasalarda Yer Alması

İnsan haklarının, anayasalara yaygın olarak girmesi ve güvence altına alınması 20. yüzyılın bir ürünüdür. Bununla birlikte, başta İngiltere olmak üzere ABD ve Fransa gibi ülkelerde, daha önce bu alanda bazı gelişmeler olmuştur. İngiltere’de “1215 Magna Charta Libertatum” ile adil yargılanma hakkı, keyfi olarak tutuklanmama gibi bazı haklar garanti altına alınmıştır. Aynı derecede önemli olan diğer İngiliz insan hakları belgeleri, “Haklar Bildirgesi (1628)”, “Habeas Corpus Acte (1679)” ve “Bill of Rights (1689)” adlarını taşımaktadır.⁴⁵ ABD’de ise, 1791 tarihli bir anayasa değişikliği ile “Bill of Rights” olarak adlandırılan hükümler yürürlüğe girmiş ve bu anayasa ile din, basın,

⁴³ Ibid., p.6.

⁴⁴ Kalabalık, op.cit., s.70.

⁴⁵ Kalabalık, loc.cit.

ifade, konut dokunulmazlığı, adil ve hızlı yargılanma ve aşırı cezaya çarptırılmama gibi haklar güvenceye alınmıştır. Aynı zamanda, 1978 yılından beri getirilen düzenlemelerle, seçme hakkı genişletilmiş, 1964 tarihinde yapılan düzenleme ile de, ABD’de tüm siyahlar seçme ve seçilme hakkına kavuşturulmuştur.⁴⁶

Fransa’da, 1789 Bildirisi’nin mantığına uygun olarak çeşitli anayasalar yapılmıştır. 1793 Anayasası ile “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” ve 1848 tarihli anayasada birtakım insan haklarına yer verilmiştir. İlk defa, sosyal haklara yer verilmiş olması, bu iki anayasanın ortak özelliğidir.⁴⁷ Fransa’nın 1946 ve 1958 anayasaları da, aynı geleneği sürdürmüştür.

XX. Yüzyılda insan haklarının, başta anayasa olmak üzere pozitif hukukun konusu haline getirilmesi eğilimi, yaygınlaşmış ve temel haklar, sistematik bir şekilde düzenlenmeye başlanmıştır.

Türkiye’de ise, insan haklarının pozitif hukuka geçmesi, anayasacılığın gelişimi ile paralel olmuştur. 1876 tarihli ilk anayasa “Kanuni Esası”, klasik kişisel hakların başlıcalarını ve bu arada gizli oy hakkını açıkça tanımıştır. Cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1924 tarihli “Teşkilatı Esasiye Kanunu” da, kimi klasik haklara ve 1789 tarihli Fransız Bildirgesi’ndeki hürriyet tanımına yer vermiştir. Türkiye’de, Batıdaki sosyal haklarla ilgili ilk önemli pozitif gelişme, 1961 Anayasası ile yapılmış ve sosyal devlet ilkesi anayasada belirtilerek, ekonomik ve sosyal haklarla ilgili geniş bir haklar listesi anayasada yer almıştır. 1982 Anayasası da, daha sınırlayıcı hükümler içermekle birlikte, 1961 Anayasası’ndaki anlayışı, bazı istisnalarla devam ettirmeye çalışmış, ayrıca çevre hakkı gibi dayanışma haklarına da yer vermiştir.⁴⁸

2. Kadın Hakları

Tarih boyunca çoğu kez kadınlar, hem kendilerinin hem de diğer kadınların hakları için savaşımlar ve insan haklarından tam olarak yararlanmak için mücadele etmişlerdir.

1948 yılındaki “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nde, bütün insan haklarının, bir insanın kadın ya da erkek olduğuna bakmaksızın bütün insanlara ait olduğu belirtilerek eşitlik, uluslararası insan hakları söyleminin ana ilkelerinden biri olmuştur.

⁴⁶ Robert F. Gorman, Edward S. Mihalkanin, *Historical Dictionary of Human Rights and Humanitarian Organizations*, Second Edition, The Scarecrow Press Co., 2007, p.26.

⁴⁷ Erdoğan, op.cit, s.157.

⁴⁸ Kalabalık, op.cit., s.71.

Kadınlar da şüphesiz, bir insan olarak tüm insan haklarına sahiptir. Bununla birlikte, 1945 yılı itibariyle, yeryüzünde erkeklere oranla, kadınların hukuken korunmasında dikkate değer eşitsizlikler bulunmuştur. Pek çok devlette, kadınlar çok az bir hukuki korunmaya sahip olmuş, oy kullanma hakları olmamıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yapmış olduğu çalışmaları takiben, "BM Şartı"nın eşitlikle ilgili hükümlerine uygun olarak, kadın haklarına önem verilmeye başlanmış, ilk olarak, 1952 tarihli "Kadınların Siyasi Hakları Üzerine Sözleşme" ile kadınların seçme ve seçilme hakları kabul edilmiştir. Kadınlara karşı ayrımcılığın kesin olarak yasaklanması, 1967 tarihli "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi" ve 1979 tarihli "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi" ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁴⁹

2.1. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi

BM Genel Kurulu'nun 18.12.1979 tarih ve 34/180 sayılı kararıyla imzaya açılan ve 27(1) maddesine uygun olarak, 03.09.1981'de yürürlüğe giren sözleşme, BM sistemi içinde en çok ve hızlı onaylanan uluslararası sözleşmelerden birisidir. Dört bölüm ve 30 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmede, kadınların siyasi hakları birkaç kez tekrar edilmekte, 7-8. maddelerinde, ülkelerinin siyasi ve kamu hayatında ulusal ve uluslararası düzeyde kadınlara karşı ayrımcılığın kaldırılması ifade edilmektedir. Vatandaşlık hakları, evlilik hakkı, eğitim, çalışma ve sağlık haklarında, ayrımcılığın yapılmaması vurgulanmaktadır. 15-16. maddelerinde, kanun önünde eşitlik, evlenme ile ilgili sorunlarda kadın-erkek eşitliği ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Kadınların, tüm toplumsal faaliyetlere eşit olarak katılma hakkı ve özellikle konut, halk sağlığı tedbirleri, elektrik ve su sağlanması, ulaşım ve iletişim ile ilgili uygun yaşama koşullarına sahip olma haklarına da yer verilmiştir (madde 14). Sözleşmede, kırsal kesimdeki kadınların geliştirilmesi için ayrıca gerekli olan özel hükümler de bulunmaktadır. Sözleşme ile ilgili uygulamaları izlemek ve BM'nin diğer birimleriyle bu alanda ortak çalışmalar yapmak amacıyla Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi kurulmuştur.⁵⁰

⁴⁹ Kalabalık, op.cit., ss.92-93.

⁵⁰ Kalabalık, op.cit., ss.93-94.

2.2. Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi

“Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)”, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu on ülke tarafından imzalanarak, 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, sadece kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddetle mücadele etmemekte, aynı zamanda kadın-erkek eşitliği ilkesinin hayata geçirilmesini amaçlamaktadır. Medeni durumlarına bakılmaksızın, tüm kadınları şiddetten korumayı hedefleyen sözleşme, şiddete uğramış kişilerin haklarını korumaya yönelik önlemler alırken, cinsel kimlik ve cinsel yönelim de dahil olmak üzere, hiçbir ayrımcılık yapılmamasını (madde 1) öngörmektedir.⁵¹

Kadınlara ilgili çeşitli dünya konferanslarında da, kadınlara karşı ayrımcılık yapılmaması vurgulanmıştır. 1980 yılında Kopenhag’da toplanan “İkinci Dünya Kadın Konferansı”nda, kadınların eğitim, işsizlik ve sağlık sorunları ile ilgili bir eylem programı kabul edilmiş, 1985 yılında Nairobi’de yapılan “Üçüncü Dünya Kadın Konferansı”nda, “2000 Yılı Kadınların Geliştirilmesi Stratejileri İle İlgili Beklentiler” benimsenmiştir. Pekin’de yapılan 1995 tarihli “Dördüncü Dünya Kadın Konferansı”nda, kadın haklarının kapsamı ve bunların başarılmalarıyla ilgili oldukça kapsamlı sunumlar yapılmış, konferansta, cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla elde edilen uluslararası çabaların korunması için “Pekin Eylem Platformu” kabul edilmiştir. BM Kadınların Statüsü Komisyonu, eylem programının uygulanmasında devletlere tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir. Pekin Konferansı’nda, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla kaydedilen gelişmelerin gözden geçirilmesi için BM Genel Kurulu’nda özel bir oturum yapılmıştır. Pekin’de 2000 yılında yapılan “Beşinci Uluslararası Konferans”ta, halen ayrımcılığa tabi tutulan kadın ve kızlara yardım konu edilmiştir.⁵²

2.3. Kadının İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Kavramlarının Yanlış Algılanması

Dünyadaki kadın nüfusunun, belirli bir grup olarak tanımlanması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Kadınlar belgelerde, yaşlılar, çocuklar gibi savunmasız grupların içinde olmuşlardır. Bu savunmasız grupların ortak özelliği, ayrımcılığa

⁵¹ Kalabalık, loc.cit.

⁵² Kalabalık, op.cit., s.381.

uğramış ya da uğramakta olması ve temel haklarından bütünüyle yararlanamıyor olmalarıdır. Toplumsal cinsiyet, kadınlar, erkekler ve trans bireylerin cinsiyetlerinin tümünü içeren, sadece kadınların haklarıyla ilgili olmayan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumda insanların nasıl farklı roller, sorumluluklar, konumlar üstlendiğini anlamamızı sağlamaktadır. İnsanların dini, cinsiyeti, ten rengi ve etnik kökeni ne olursa olsun aynı haklardan yararlanmaları için, toplumsal cinsiyete duyarlı bir düşünme biçiminin geliştirilmesi gerekmektedir.⁵³

2.4. İnsani Güvenlik ve Kadınlar

Yerinden edilmiş kişiler ve mültecilerin birçoğu yaşlılar, çocuklar ve kadınlardır, bu nedenle bu gruplara önem verilerek özel bir koruma sağlanması gerekmektedir. Kadınların insani güvenliğini, ev içi şiddet de dahil olmak üzere diğer şiddet türleri tehdit etmektedir. İnsani güvenlik gündeminde her türlü ayrımcılığın, özellikle çocuklara ve kadınlara karşı ortadan kaldırılması, öncelikli bir öneme sahip olması gerekmektedir. Kadınların silahlı çatışmalardaki durumu ve korunması insani güvenlik açısından öneme sahip başka bir hususu oluşturmaktadır.⁵⁴

2.5. Kadın Haklarının Tarihsel Geçmişine Bir Bakış

Fransız Devrimi, erkeklerin hüküm sürdüğü bir dünyada, kadınların eşit insanlar olarak tanınması mücadelesinin başlangıcı olmuştur. Bu dönem, hem kadınların siyasi ve medeni haklarının hayata geçirilmesi hem de kadınların eşitliği ve özgürleşmesi için ortaya çıkan kadın hareketlerinin de başlangıcını oluşturmıştır. “Kadın Yurttaşın Hakları Bildirisi”ni yazan Olympe de Gouges kadın hareketinin en ünlü temsilcilerindendir. Gouges ve daha birçok kadın, kadın hakları için mücadelelerini giyotinle ödemişlerdir. Feminizmin anavatanı olarak anılan Büyük Britanya’da, kadınların mücadelesi uzun bir geçmişe sahiptir. Kadınlar 1830’lı yıllardan itibaren, oy hakkı için mücadele vererek 1918 yılında, 30 yaşından itibaren oy hakkına kavuşmuşlardır. Evli kadınların mülkiyet hakkı, kamu görevi yapma hakkı, eğitime erişim, kadınların öncelikli diğer eylemlerini oluşturmıştır. Bugün de hala var olan

⁵³ Wolfgang Benedek, *İnsan Haklarını Anlamak, İnsan Hakları Eğitimi El Kitabı*, Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim ve Araştırma Merkezi (ETC), 11. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş, 2006, s.184.

⁵⁴ Benedek, op.cit., ss.184-185.

merkezi Paris'te bulunan, 1888 yılında kurulan, "Uluslararası Kadın Konseyi", kadınların haklarının güvenceye alınması süreçlerine aktif olarak katılmaktadır. 1928 yılında, Güney Amerika'da kurulan, "Amerikan Kadın Komisyonu (CIM)", "Kadınların Milliyeti Hakkında Amerikan Sözleşmesi"ni yazmıştır. 1945 yılı BM'nin kuruluşundan itibaren, örgüte katılmaya çalışan kadınlar, insan hakları ile ilgili süreçlerin yürütülmesinde kendilerini hissettirmeye çalışmışlardır.⁵⁵

1946 tarihinde kurulan "Kadının Statüsü Komisyonu (CSW)", dünyadaki bütün kadınların haklarını geliştirme amacını benimsemiştir. Kadınlara karşı ayrımcılık devam ettiği ve dünya toplumlarında, toplumsal cinsiyet hususunda tarafsız olunmadığından dolayı, hem ulusal hem de uluslararası hukuklarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği mümkün olmamaktadır.

BM'nin 1979 yılında hazırladığı, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi yönünde en önemli insan hakları belgesi olan "CEDAW", aynı zamanda kadınları, tam ve eşit insanlar olarak tanıyan ilk belgedir. Bu belge, medeni, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları içermesinin yanında "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS) ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde (ESKHUS)" düzenlenen hakları da birleştirmektedir. Kadınların, özel ve kamusal hayatına dair konuları kapsayan sözleşmeye, 2012 yılında 187 devlet taraf olmuştur. CEDAW'ı onayan çok sayıda İslam Devleti, çekinceler de ileri sürmüştür. Sözleşmenin 1. maddesinde, kadınlara karşı ayrımcılık, kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama ayrımcılık teşkil etmektedir, şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁶

1993 yılında bir araya gelen "İnsan Hakları Dünya Konferansı" sonucunda "Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı" kabul edilmiştir. Bildirgede, kız çocuklarının ve kadınların insan haklarına ve kadınlara karşı şiddetin önlenmesine özellikle vurgu yapılmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Benedek, loc.cit.

⁵⁶ Benedek, op.cit., s.186.

⁵⁷ Benedek, op.cit., s.188.

Kadın haklarının ihlali olan, bir gelenek haline getirilen kadın sünneti (FGM), hem doğurganlığa ve ergenliğe giriş, hem de genital saflığın sağlanmasıyla meşru bir hale getirilmiştir. Kadın sünnetine maruz kalan kız ve kadınların, 130 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bu kadınların çoğunu, Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeki kadınlar oluşturmasının yanında, Hindistan, Sri Lanka, Malezya, Mısır⁵⁸, Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya’da da kadın sünneti yaygın bir durumdur.⁵⁹

Avrupa Konseyi’nin temel sözleşmelerinden olan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)” ve “Avrupa Sosyal Şartı” kadın haklarıyla ilgilidir. AİHS’in 14. maddesi, cinsiyet temelli ayrımcılığı yasaklamaktadır. Avrupa Sosyal Şartı’nda da, çalışan kadınların korunması, eşit ücret, sosyal ve ekonomik olarak kadın ve çocukların korunması gibi, kadınların özel hakları belirtilmiştir.⁶⁰

Silahlı çatışma ve savaş durumlarında çoğunlukla kadınlar, mağdur olan ilk taraflardan birini oluşturmaktadır. Eş şiddetinden farklı olarak, savaş zamanlarında, kadınlara karşı cinsel şiddet, bir etnik grubu ya da toplum üyelerini aşağılamak, korkutmak, dağıtmak, cezalandırmak ve farklı yerlere gitmelerini sağlamak için, kadınlar ve kız çocukları bir savaş taktiği olarak hedeflenmektedir. Tarihte ilk olarak, tecavüz, fuhuşa zorlama ve zorla hamile bırakma Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nde insanlığa karşı suç olarak ifade edilmiştir.⁶¹

BM 2010 yılında “BM Kadın’ı (UN Women)” kurarak, kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği amaçlarına ulaşılmasını hızlandırma yoluna gitmiştir.⁶²

2.6. Kadınların İnsan Haklarından Yeterince Yararlanamaması Olgusu

Kadınlar, doğal olarak insan haklarına sahiptir. Bu bağlamda, erkekler ile kadınlar arasında normatif anlamda bir fark yoktur. Bununla birlikte, kadınların insan haklarından yararlanmaları bağlamında dikkate değer eşitsizlikler mevcuttur. Kadınlar açısından, hemen her alanda ortaya çıkan bu tablo birçok toplumda gelenek veya dinsel gerekçelere istinat ettirilmektedir. Kültürel ve sosyal algılar, belki daha doğru deyimle

⁵⁸ Lloyd-Roberts Sue, “Female genital mutilation rife in Egypt despite ban”, Wednesday, 15 February 2012, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/9696353.stm>, (10.08.2019.)

⁵⁹ “Female Genital Mutilation”, <https://www.forwarduk.org.uk/violence-against-women-and-girls/female-genital-mutilation/>, (10.08.2019.)

⁶⁰ Benedek, op.cit., s.193.

⁶¹ Ruth Seiferd, “The second front: The logic of sexual violence in wars”, *Women’s Studies International Forum*, Volume 19, Issue 1-2, January-April, 1996, p.35-43.

⁶² Benedek, op.cit., s.202.

önyargılar, sonuçta kadınlar açısından normatif düzeyde olmasa bile, fiili olarak etkin bir yararlanma imkanı vermediği gibi etkin hukuki koruma sağlanmasına da engel teşkil etmektedir. Bu durum siyasal konularda daha da açıktır ve günümüzde de köklü bir şekilde düzelmiş değildir. İnsan hakları, belli bir tarihi dönemde, toplumsal dinamiklerce de biçimlendirilen, hak ve özgürlükleri ifade etmektedir. Bir ülkede insan haklarına gösterilen saygı, o ülkenin gelişmişlik düzeyi ve kültürel yapısından da etkilenmektedir. Ancak, çağdaş dünyada egemen olan yoğun iletişim ve etkileşim ortamı, kültürel engellerin giderilmesi yönünde yolları fazlasıyla sunmaktadır.⁶³

2.7. Kadınların İnsan Haklarından Yararlanmalarına İlişkin Başlıca Uluslararası Gelişme ve Belgeler

20. yüzyılda insan hakları, uluslararası alanda tam anlamıyla geniş bir ilgiye sebep olmuştur. Bu nedenle, insan haklarına dair kuramsal yaklaşımlar bir tarafa bırakılmış ve sorunları önlemeye ve çözmeye yönelik uluslararası gelişmeler hız kazanmıştır. BM kuruluşu sonrasında, özellikle korunması gereken bir kesim olarak görülen çocuklara ve kadınlara yönelik, özel uluslararası sözleşmeler hazırlanmış, koruma sistemleri uluslararası düzeye taşınmıştır. Kadınlara karşı ayrımcılığı önlemeye dönük insan hakları belgeleri, kadınları erkeklerden ayırmamakta, kadınların erkeklerle gerçekten eşit haklara sahip olmalarını hedeflemektedir. 1948 “Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi” bir ilham kaynağı olarak görülmüştür. Ayrıca, 1966 yılında BM tarafından hazırlanan “Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS)” ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin (ESKHS)” 3. Maddelerinde, sözleşmede garanti edilen hakların hem erkekler hem de kadınlar için, eşitlik temelli olduğu, haklardan yararlanmakta cinsiyet ayrımcılığı yapılamayacağı vurgulanmaktadır.⁶⁴ Sonuç olarak, insan haklarının temel metinleri olan insan haklarına ilişkin sözleşmelerde, kadınların eşitsizliğe maruz kalmaları birincil bir sorun olmayı sürdürmüştür. Eşitsizlikle ilgili olarak özellikle ILO’nun yapmış olduğu çalışmaları takiben, “BM Şartı”nın eşitlikle ilgili hükümlerine uygun olarak, kadın haklarına önem vermeye başlanmış, ilk olarak 1952 tarihli “Kadınların Siyasi Hakları Üzerine Sözleşme” ile kadınların seçme ve seçilme hakları kabul edilmiştir. Kadınlara karşı ayrımcılığın kesin

⁶³ İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, Eylül, 2015, s.219.

⁶⁴ Doğan, op.cit., ss.219-220.

olarak yasaklanması 1967 tarihli “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi” ile amaçlanmıştır.⁶⁵ Böylece, BM nezdinde ilk defa cinsiyet ayrımcılığının bu denli güçlü bir şekilde reddedildiği görülmektedir.⁶⁶ Bu bildiri ile başlayan süreç, BM’de insan hakları alanında gerçekleştirilen sözleşmelerde kadınlara ilişkin duyarlılığı teşvik etmiş ve bir kadın dili oluşmasına zemin sağlamış, böylece daha ileri düzeyde koruyucu mekanizmaların oluşturulmasına olumlu etki yapmıştır. “BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”, temel insan hakları metinlerinden biri olarak, 18 Aralık 1979’da kabul edilmiştir. Sözleşme, BM’ye üye 192 ülkeden 186’sı tarafından imzalanmıştır. Sözleşme, ister gelenek, ister din, isterse de yasa kaynaklı olsun kadınların maruz kaldığı ve günlük yaşamlarında her gün yeniden deneyimledikleri cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın sona erdirilmesi yönünde büyük bir önem taşımaktadır.⁶⁷

Kadınlara yönelik uluslararası duyarlılık oluşturma ve insan hakları belgeleri hazırlanması çabaları 1970’li yıllarda ivme kazanmıştır. 1975’te Mexico City’de “BM Birinci Dünya Kadın Konferansı” düzenlenmiştir. Bu konferans sırasında kadın hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının talebi ile bir “BM Kadın Kalkınma Fonu” kurulmuştur. Böylece kadınların, insan haklarından gerektiğince yararlanmaları ve siyasi haklardan yararlanmalarının desteklenmesi amaçlanmıştır.⁶⁸ BM Birinci Dünya Konferansı’nı izleyen süreçte 1979 tarihli CEDAW – KAÖS kabul edilmiş ve 1981 yılında 20 ülkenin onayı ile yürürlüğe girmiştir. Uluslararası çabalar 1981 yılı sonrası da devam etmiştir. Bu bağlamda “BM İkinci Dünya Kadın Konferansı” Kopenhag’da 1980 yılında, “BM Üçüncü Dünya Kadın Konferansı” Nairobi’de 1980 yılında ve “BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı” 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra 5-9 Haziran 2000 yılında New York’ta BM Genel Kurulu’nda özel bir oturum gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ Pekin’de 1995 yılında düzenlenen, “Dördüncü Dünya Kadın Konferansı”nda, CEDAW’a taraf devletlerin Pekin’de oluşturulan eylem planı bağlamında kadın haklarının geliştirilmesine dönük ulusal eylem planı ve uygulamalar konusunda rapor sunmaları öngörülmüştür. CEDAW’a çekince koyan birçok devlet, bu

⁶⁵ Doğan, op.cit., s.221.

⁶⁶ Umut Belek Erşen, *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.19.

⁶⁷ Özgür Akışoğlu, <https://myuniversities.wordpress.com/2012/11/26/161/>, (10.08.2019.)

⁶⁸ Erşen, op.cit., s.41.

⁶⁹ Durmuş Tezcan vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2011, s.472.

çekinceleri kaldırma yoluna gitmişlerdir. Pekin Konferansı'ndan 5 yıl sonra New York'ta toplanan kadınlar konferansında kırsalda yaşayan kadınların sorunlarına yoğunlaşmıştır.⁷⁰ CEDAW'ı diğer benzeri muhtelif sözleşmelerden farklı kılan özellikleri, sözleşme kadın ve erkeği ele alırken sadece cinsiyet bazlı tarafsızlığı hoş karşılamamakta ve ayrıca hayatın her alanında ayrımcılığın dolaylı ve özel biçimlerini de yasaklamaktadır. Çünkü, yasal şartların eşit olması fiilen daha zayıf konumdaki kadınlar açısından, aleyhte sonuçlar doğurmaktadır. Sözleşme, devlete özel alan, devlet dışı (non-state) alanlarda, ayrımcılığı önleyici işlemlerin yapılması direktiflerini içermektedir. Sözleşme, devletlere eşitliğin sağlanması için etkin pozitif destekler verilmesi hususunda emirler vermekte, kota düzenlemelerine ve sözde pozitif ayrımcılığa, fiili eşitliği hızlandırmayı amaçlayan özel ölçümler olarak izin verilmektedir. Sözleşme taraflarına, pozitif eylemleri yerine getirme yükümlülüğü vermektedir. Sözleşmenin rejimi altında, tarafsızlığın meşruluğundan söz edilememektedir. Pozitif eylemler, taraf devletlerin kadın haklarının korunması ve desteklenmesi için yerine getirmesi gereken yükümlülükleridir. CEDAW'ın amacı, yasalarda ve yaşamda kadınlara karşı var olan ayrımcılıkların kaldırılmasıdır.⁷¹

Toplumun önemli bir parçasını oluşturan kadınlar aracılığıyla sadece yaşamın devamlılığı değil, aynı zamanda ulusların gelişimi de devam etmektedir. Yüzyıllar boyunca kadınlara eşit haklar verilmemiş ve kadınların çoğu aynı zamanda, erkeğin mülkiyeti olarak da kabul edilmiştir. İlk feminist hareketler, izole edilmiş olsalar bile, 18.yüzyılda Fransa ve Birleşik Krallık'ta başlamıştır. 1789 yılında, Fransız Devrimi'nde kadın hareketlerine, erkeklerle eşit haklar elde etmek için başlanmıştır. 1839 yılında, İngiltere'de ilk kez, ayrı bir eş yedi yaşın altındaki bir çocuğun velayetini talep etmiş ve ayrıca 1857 yılında kadınların boşanmasına izin verilmiş, daha sonra bir dizi "Evli Kadınların Mülkiyet Yasası" yazılmış ve uygulanmıştır. Bununla birlikte, bu gelişme çifte standartlarda tutulmuş ve daha da önemlisi, dünyanın geri kalanı bu reform girişimlerine sunulmamıştır.⁷²

Uluslararası insan hakları hukuku, kadınlara karşı, tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmada ayrımcılığı yasaklamaktadır. Ayrımcılık yapmama, kadın

⁷⁰ Özge Yücel Dericiler, *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletin Krizi Ekseninde Bir İnceleme*, 1. Baskı, İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2014, s.276.

⁷¹ Akışoğlu, loc.cit.

⁷² Karen M. Offen, *European Feminisms, 1700-1950: A Political History*, Stanford, California: Stanford University Press, 2000, p.111.

haklarının gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur. Kadınların yaşadığı ihlaller insan hakları belgelerinde, evrensel olanın bir alt kategorisi olarak kabul edilmekte ve genellikle insan hakları yerine, koruyucu önlemler olarak formüle edilmektedir.⁷³

“Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme”nin kabul edilmesi ve genel insan hakları araçlarının uygulanmasında toplumsal cinsiyetin yaygınlaştırılması da dahil olmak üzere, kadın haklarının ortaya çıkmasının marjinalleşmesine yönelik birçok çaba olmuştur. Bu çabalar, birçok bakımdan başarılı olsa da, sadece ayrımcılık karşıtı yasaların ve toplumsal cinsiyet kavramlarının sınırlandırılması değil aynı zamanda kadın hakları ihlallerinin özel olarak tanınmasının kadınların ikincil konumda olmaya devam etmesi de dahil olmak üzere devam eden kavramsal ve pratik sorunlar vardır.⁷⁴

Tüm dünyada çok sayıda kadın, eşitsizlikle karşı karşıya kalmış, çalışma hayatında erkek meslektaşları kadar aktif olamamış ve karar mekanizmalarında yeterince temsil edilememiştir. Kadınların birçoğu, bu eşitsizlikleri yaşamasına rağmen, kadın hareketleri ve uluslararası forumlar uluslararası kadın hakları rejiminin ortaya çıkmasında katkılar sağlamaya çalışmıştır. Hükümetlerarası süreçler, çeşitli konferanslar ve forumlar aracılığıyla Birleşmiş Milletler, kadın haklarının gerçekleştirilmesine yönelik uluslararası siyasi gündeme katılarak, uluslararası toplumsal cinsiyet eşitliği rejiminin oluşturulmasında etkili bir platform olmuştur.

Erkeklerin kadınları kontrol etmelerini sağlayan otorite, temel olarak, insan toplumunun geleneksel olarak ataerkil yapısı içinde, kadınlar ve erkekler tarafından yeniden üretilen kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, kadınların toplumdaki kalıcı ikincil konumunu teşvik etmekte, bu da kadınların ailenin erkek üyelerinin himayesinde kalması gerektiğini ileri süren fikrin devam etmesini desteklemekte ve sağlamakta, daha sonra kadınların özerk olmalarını önlemektedir. Kadınların ezilen, kontrol edilen ve sınırlanan pozisyonları, kadın hareketlerinin ortaya çıkmasına ilham vermiştir.

1945 yılında kabul edilen “Birleşmiş Milletler Şartı”nın amaçlarından biri, temel insan haklarına, insanın saygınlığına ve değerine, erkeklerin ve kadınların eşit haklarına olan inancı doğrulamak olarak belirlenmiştir. Ayrıca, tüzüğün 1. maddesi, BM’nin amaçlarından birinin ırk, cinsiyet, dil veya din bakımından ayırım yapmadan insan

⁷³ Dianne Otto, “Women’s Rights”, *Thomson Digital*, January, 2013, p.309.

⁷⁴ Ibid., s.309.

haklarına ve temel özgürlüklere saygı duyulmasını teşvik ettiğini belirtmektedir. Cinsiyete dayalı bu ayrımcılık yasağı, 13. ve 55. maddelerinde de tekrarlanmaktadır.⁷⁵

“Birleşmiş Milletler Şartı”ndaki, erkeklerin ve kadınların eşit haklar maddesi, kadınların haklarını onaylama mücadelesinin uluslararası zeminini oluşturmuştur. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik, bugün hala devam etmektedir. Kadınlar, bireysel vatandaşlar olarak bazı haklar kazanmış olsalar da, cinsiyet ayrımcılığı yaşamın her alanında hala mevcuttur.⁷⁶

“Viyana Dünya Konferansı”, 1993 yılında, Birleşmiş Milletler’in Viyana’daki “İnsan Hakları Konferansı”nda, dünyanın dört bir yanından kadın haklarının insan hakları çerçevesinin temel bir unsuru olarak anlaşılmasını ve ele alınmasını talep eden kadın gruplarının çağrılmasında bağlantıyı güçlendirmiştir. “Viyana Deklarasyonu” ile insan haklarının genellikle bölünmez ve birbirine bağımlı olduğu ilan edilmiştir. Kadın haklarının, tüm taraf devletlerce insan hakları olduğu ilan edilmiş ve bu, devlet düzeyinde hem ilke hem de pratik uygulama için bir taahhüt vermiştir.⁷⁷ Deklarasyonu’nun 1. fıkrası, tüm devletlerin, herkes için tüm insan haklarına ve özgürlüklere evrensel saygı, gözlem ve koruma yükümlülüğünü yerine getirme konusundaki kararlılığını yinelemiştir. Bu hakların ve özgürlüklerin, evrensel niteliği sorgulanamamaktadır.⁷⁸

Tüm insanların temel hakları, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” (UDHR) ve sonraki iki antlaşması, “Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi” (ICCPR) ve “Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” (ICESCR) ile belirlenmiştir. Bu belgelerdeki makalelerin tümünde kadın ve erkek eşitliği belirtilmiştir. Bununla birlikte, çok sayıda kadın eşit muamele görmekten uzaktır, birçok kadının aile içi şiddete maruz kalma, siyasi veya ekonomik güç konumlarına erişememe olasılıkları daha yüksektir. Devam eden ayrımcılığı ele almak için, bazı belgeler,

⁷⁵ “Women’s Rights are Human Rights”, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, New York and Geneva: United Nations Publication, HR/PUB/14/2, 2014, p.3.

⁷⁶ Yelda Devlet, *UNDP’s Approach to Women’s Rights: The Case of Turkey*, (Thesis), Ankara: Middle East Technical University Gender and Women’s Studies, December, 2006, p.27-28.

⁷⁷ “Equality for Women: A Handbook for NHRIs on Economic, Social and Cultural Rights”, *Equitas – International Centre for Human Rights Education*, 2008, p.24, https://equitas.org/wp-content/uploads/2010/09/b4c3_Resources_WESCRHandbook.pdf, (11.08.2019.)

⁷⁸ Annie Bunting, *Particularity of Rights, Diversity of Contexts: Women, International Human Rights and the Case of Early Marriage*, (Thesis), University of Toronto: Faculty of Law, 1999, p.33-34.

“Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” (CEDAW) gibi, kadınların haklarını netleştirmeye çalışmaktadır.⁷⁹

1993 yılı “Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi” (DEVAW), hükümetlerin şiddeti önlemek ve kadınların haklarını korumak ve savunmak için harekete geçme yollarını ortaya koymuştur. DEVAW, yasalara uygun olarak, kadınlara yönelik şiddet eylemlerini, bu eylemlerin devlet tarafından mı yoksa özel kişiler tarafından mı gerçekleştirildiğini önleme, soruşturma ve ulusal yasalara uygun olarak cezalandırma konusunda özen gösterme sorumluluğunu taşımaktadır.⁸⁰

Kadın haklarının gelişim sürecine, tarihsel olarak bakıldığında, kadınlar ilkel toplumlarda erkekten daha aşağı statüde olan varlıklar olarak yer almıştır. Avrupa’da Hristiyanlıktan önce, kadın hakları olmadığı gibi sonrasında da kayda değer bir gelişme olmamasının yanında, kutsal elmayı yiyerek insanların cennetten kovulmasına neden olan kadın bu günahının bedelini ödemeli ve cezalandırılmalı düşüncesi mevcut olmuştur. Bu da, kadının eve kapanarak toplumsal hayattan soyutlanmasına neden olmuştur. Ortaçağ Avrupa’sında ise, kadının insan olduğuna dahi şüphe ile yaklaşılan bir görüş yer bulmuş, kadın erkeğin her türlü eziyeti yapabileceği bir nesne olarak görülmüştür. Pek çok kadının, bu dönemde cadı avları neticesinde her gün yakılarak öldürüldüğü bilinmektedir. Kilise ve hukuk ise, bu durumu gerekli görerek doğal kabul etmiştir.⁸¹

Kadınlar, Rönesans ve Reform hareketleriyle din ve feodalitenin kendileri için belirlediği karanlık çizginin dışına çıkmaya başlamıştır. Dönemin resim, heykel gibi eserlerinde kadınlar figür olarak kullanılmış ve kadınların sosyal hayatta var olduğuna dair sesleri duyulmaya başlanmıştır. Kadınlara, mal edinme, sözleşme yapma hakkı gibi bazı medeni haklar tanınmıştır. Ancak yine de, kadının statüsü erkeğe bağlı durumda olmuştur. Kadınların, endüstri devrimiyle işgücü olarak kullanılmaya başlanması ise, kadın hakları konusunda daha büyük bir ilerleme sağlamış, kadınlara o döneme kadar verilmeyen bazı haklar tanınmıştır.⁸²

⁷⁹ “The Rights of Women in the United States”, The Advocates for Human Rights, p.1, http://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads/women_s_rights_fact_sheet.pdf, (11.08.2019.)

⁸⁰ “Women’s Human Rights: A Fact Sheet”, USA Amnesty International, p.1, https://www.amnestyusa.org/files/pdfs/womens_human_rights_fact_sheet.pdf, (12.08.2019.)

⁸¹ Belkıs Konan, “Türk Kadının Siyasal Hakları Kazanma Süreci”, *AÜHFD*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, ss. 159-160.

⁸² Bülent Daver, “Kadınların Siyasal Hakları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 23, Sayı 4, 1968, s.122.

Tarihte kadın haklarında, 1789 Büyük Fransız Devrimi ile birlikte bir dönüm noktası yaşanmıştır. Kadınların tarih sahnesinde görülmeleri, bu devrimle birlikte olmuştur. Kadınların birçoğu, Büyük Fransız Devrimi'nde ön sıralarda önemli roller üstlenmiş büyük mücadeleler vermişler, ancak neticede, eskiden sahip oldukları haklarını da kaybetmişlerdir. Fransa'da diğer toplumlardan farklı şekilde kadınlar, 19.yüzyıl boyunca verdikleri mücadelelerde aynı zamanda kadın haklarını da talep etmiştir. Diğer toplumlarda ise kadınlar, hakları için mücadeleyi toplumsal mücadelelerden ayrı olarak vermiştir.⁸³

1789 Büyük Fransız Devrimi'nde kanlı mücadelenin sonucunda elde edilen haklar, erkekler için düşünülmüştür. İnsan ırkının yarısını temsil eden kadınlar ise, dışlanmıştır.⁸⁴ Bu dışlanmaya kadınların verdiği tepki ise, kadınların bilinçli olarak hak arayışına girmeleri şeklinde olmuştur. Devrimle birlikte gelen özgürlük, eşitlik, kardeşlik kavramlarından kadınlar da yararlanmak istemiştir. Ancak tersine bir şekilde, bu kavramlar kadınları kapsamazken, kadınların dernek kurmaları ve toplantı yapmaları da yasaklanmıştır.⁸⁵

1789 Fransız Devrimi ve sonrasında yayınlanan “Haklar Bildirisi”nin düşünsel temellerini oluşturan 18. yüzyıldaki düşünürler de, kadınların hiçbir haklarının olmadığını belirtmiş, kadınların adlarına babalarının ya da kocalarının söz sahibi olmasını doğal karşılamışlardır.⁸⁶

Fransız Devrimi sonrasında verilen hakların, erkekler için olduğu düşünülmüştür. “İnsan Hakları Bildirgesi”nde geçen yurttaş, herhangi bir yurttaş değil beyaz, burjuva ve erkeklerdir. Haklardan kadınların dışlanması, kadınların kendi haklarını istemesine ve erkeklerle eşit olduklarını savunmasına neden olmuştur. Bu hareketler de, feminizmin doğmasına sebep olmuştur. Feminizm de, insan hakları için verilen mücadeleler sonucunda ilerlemeler kaydetmiş, kadınların kazandığı haklar anayasal hale gelmiş ve yasaları oluşturan belgelerde yer almıştır. “İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi”nde verilen hakların kendilerini kapsamadığını fark eden kadınlar, hak arayışına girişmiştir. Devrimde aktif olarak yer alan Olympe de Gouges, “İnsan ve

⁸³ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, 1. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, Mart, 1982, s.70.

⁸⁴ Ali Kuyaksil, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2009, s.327.

⁸⁵ Aslı Yapar Gönenç, “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 0, Sayı 27, 2006, s.63.

⁸⁶ Tekeli, loc.cit.

Yurttaşlar Hakları Evrensel Bildirisi”ni kadınlar için uyarlayarak, 1791 yılında “Kadın ve Yurttaşlar Hakları Bildirgesi”ni yayınlamıştır. Gouges, bu bildirgede kadınlar için de, oy hakkı istemiş, kadınlar meclisinin kurulmasını ve erkeklerle eşit haklar talep ederek, 1792 anayasasının kabul edilmesinden önce Krala ve Marie Antoinett’e göndermiştir. Bunun sonucunda, kadınlara hak tanınmadığı gibi Gouges, kadınlara yakışmayacak şekilde politika yaptığı için, mahkeme tarafından giyotinle idama mahkum edilmiştir.⁸⁷

18. yüzyılda, İngiltere’de yaşayan Mary Wollstonecraft, kadın haklarının savunulmasında önemli feminist çalışmalardan, “Vindication of the Rights of Women” (Kadın Haklarının Bir Savunusu-1792) çalışmasını ortaya koymuştur. Wollstonecraft, kadın erkek eşitsizliği konusunda liberal eşitlikçi açıdan düşünceler geliştirmiştir. Jean Jacques Rousseau’nun “Emile” adlı eserinde yazdığı, erkekler ve kadınların farklı eğitimlerden geçmeleri gerektiği düşüncesini eleştirmiştir. Wollstonecraft, kadın ve erkeğin farklı eğitim almasının kadının eşitsiz olma durumunu yarattığını ve kızların ve oğlanların aynı eğitimi almaları ile bunun düzelebileceğini savunmuştur.⁸⁸

Kadınların erkeklerle eşit eğitim, toplumsal ve hukuksal eşitlik ve siyasal oy hakkı istekleri ancak, 1848 yılında ABD’de New York eyaletinde yapılan, “Seneca Falls Bildirisi”nde yerini almıştır. “Seneca Falls”ta ilk kadın hakları konvansiyonunun toplanmasına yol açan olay ise, 1837 yılında köleliğin kaldırılması amacıyla yapılan bir kongrede, Elisabeth Candy Stanton ve birkaç temsilcinin kadın olduğu için kabul edilmemeleri olmuştur. Böylece, Stanton ve birçok kadın, kölelerin yanı sıra kadınların da kurtarılması gerektiğini fark etmiştir. Bunun üzerine Stanton, “ABD Bağımsızlık Bildirgesi”ni kadınlara göre yeniden yazarak, “Duygular Bildirgesi”ni (Declaration of Sentiments) kaleme almıştır. 1848 yılında “Seneca Falls”ta yapılan toplantının sonunda, bu bildirge ilan edilmiştir.⁸⁹

Kadınların oy hakkı ve eşitlik talebi, 19. yüzyıl boyunca sürmüştür. İngiltere’de, 1832 yılında kadınların oy hakkı istekleri dikkate alınmamıştır. Fransa’da, 1848 yılında tekrar haklar talep eden kadınlara oy hakkı tanınmamıştır. Almanya’da da kadınlar, Alman milliyetçiliğinden etkilenmiş Alman birliğini savunmuşlardır. Ancak, orada da

⁸⁷ Berktaş, op.cit., s.6.

⁸⁸ Tolga Ulusoy, “Feminist Kuramın Tarihsel Seyri”,
https://www.academia.edu/2454253/Feminist_Kuram%C4%B1n_Tarihsel_Seyri?auto=download,
(12.08.2019.)

⁸⁹ Tekeli, loc.cit.

kadınların siyasal toplantılara katılımı yasaklanmıştır. Kadınların talepleri, 20. yüzyılda yoğunlaşarak devam etmiş ve BM'ye üye ülkelerin birçoğunda eşit siyasal haklar elde etmişlerdir. Kadınların oy hakkını, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşta üstlendikleri rolün bir karşılığı olarak aldıkları görülmüştür.⁹⁰

Kadınların, insan hakları konusunda erkeklerden daha fazla mağdur oldukları görülmesine rağmen, uluslararası hukukta kadınların insan hakları ihlali önemli bir sorun olarak görülmemektedir.⁹¹ Kadınlar, insanlığın yarısını oluşturmalarına rağmen pek çok olayda kadınların insan hakları ihlalleri özel çıkar meselesi olarak algılanmakta ve görece çok daha az sayıda insanı etkileyen problemler, genel sorunlar olarak algılanmaktadır. İnsan hakları ihlallerine en çok maruz kalan kadınların haklarının, insan haklarından ayrı değerlendirilmesi kadınları ikinci sınıf durumuna getirmektedir.⁹² Kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin birçoğu toplumsal cinsiyet ayrımından kaynaklanmakta ve kişinin cinsiyetinin kadın olduğu için gerçekleşmektedir.⁹³ Kadınların şiddete uğraması, haklarının istismar edilmesi insan hakları sorunundan ziyade, ataerkil yapıdan gelen kültürel olgu olarak görülmektedir. Feministlere göre, kadınların yaşamları her an tehdit altındadır ve bu ortamda uluslararası hukukun kadının insan hakları ihlallerini önemsiz görmesi, ataerkil toplumsal yapıdan ve uluslararası ilişkilerin erkek egemen yapısından ileri gelmektedir.⁹⁴

Charlotte Bunch, insan haklarını kadın deneyimlerine göre şekillendirmek için dört öneride bulunmuştur. İlk önerisi, kadın haklarının sivil ve siyasi haklar olarak tanınması için insan hakları ihlaline uğrayan kadınların göz önünde olmasını sağlamaktır. İkinci önerisi, kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığının şiddete karşı savunmasız olmalarının nedeni olarak, kadın haklarının sosyo ekonomik haklar olarak kavramsallaştırılmasıdır. Üçüncüsü, cinsiyet ayrımcılığına karşı, mevcut hukuki ve siyasi kurumları kadınların kullanacağı şekilde dönüştürmek ve devletin bu konuda sorumluluğunu arttıracak mekanizmalar oluşturmaktır. Son önerisi ise, insan haklarını

⁹⁰ Berktaş, op.cit, s.8.

⁹¹ Ayşegül Gökalp Kutlu, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Kadınların İnsan Hakları", s.102, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-311-201409099guvenlik-7.pdf>, (12.08.2019.)

⁹² Özge Çelik, "Kadınların İnsan Hakları Hareketi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s.158.

⁹³ Çelik, op.cit, s.159.

⁹⁴ Gökalp Kutlu, loc.cit.

kadınların ihtiyaçları doğrultusunda ve onların deneyimlerini göz önüne alarak yeniden oluşturmaktır.⁹⁵

3. Ortadoğu'da Kadın

Ortadoğu'daki kadınlar hakkında konuşulduğunda, çoğu kadının itaatkar, baskı altında ve ayrımcılığa maruz bırakıldığı görülmektedir. Bu nedenle, kadınların tüm sefaletlerini ve mücadelelerini ortaya koymak önemli olmuştur. Kadına yönelik ayrımcılık, özellikle Ortadoğu'da yeni bir fenomen değildir, her ülkede kökleri vardır. Tarih bize, Ortadoğu ve ötesinde, farklı savaşlarda ve devrimlerde yer alan birçok kadın örneğini göstermiştir. Bu kadınlar, erkek meslektaşları kadar sert bir şekilde savaşmışlar, ancak çatışma sonrası karar vermede, hem tarih hem de politik süreç tarafından hızla geride kalmışlardır.⁹⁶

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde çok sayıda kadın, birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. En göze çarpan zorluklardan biri, kadınlara ve cinsiyete dayalı şiddete yönelik ayrımcılık olmuştur, bu da kadınların, istikrarını ve güvenliğini etkilemiş ve insani rollerinde ve kalkınmaya katkılarında engel teşkil etmiştir. Kadınların çoğu, normal koşullarda bile, kendilerini tehdit altında ve güvensiz hissetmekte, bu yüzden savaş ve çatışma zamanlarında bu zorluklar daha zorlu hale gelmiş ve genellikle kaos, güvensizlik ve ekonomik durgunluk nedeniyle, daha fazla acı çekmiş ve çekmekteledir.

Arap toplumunun ataerkil yapısı ve kadın haklarının sürekli ihlal edilmesi ile birlikte toplumsal cinsiyet adaletsizliği ve eşitsizliği Arap Baharı ülkelerindeki kadınların çoğunun, birçok zorlukla mücadele ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Faslı feminist yazar Fatma Mernissi, evlenmemiş genç bir kadın fikrinin Müslüman dünyasında tamamen yeni bir roman olduğunu ileri sürmektedir, çünkü patriarkal onur kavramı, kadının cinsel boyutuna olan rolünü azaltan bekaret fikri etrafında, erken evlilik içinde yeniden üretim olarak inşa edilmiştir. Mernissi'ye göre, bekar bir kadın kavramı, tüm Müslüman aile sistemine çok yabancıdır.⁹⁷

Ortadoğu'da kadınlar, evden dışarı çıktıklarında yabancı gözlerden kendilerini örtünerek saklamaktadırlar. Kadınlar, sadece saklanmakla kalmamış, bunun yanında

⁹⁵ Gökalp Kutlu, op.cit, s.107.

⁹⁶ Kahina Bouagache, "Women Driving Positive Change in the Middle East", Wilson Center Middle East Program, March 8, 2017, p.10.

⁹⁷ Valentine M. Moghadam, "Development and Patriarchy: the Middle East and North Africa in Economic and Demographic Transition", Helsinki, 6-7 July, 1992, p.34-35.

değersizleştirilmiştir. Kadınlar, kontrol edilmesi gereken tehlikeli ve değişken varlıklar olarak görülmüştür. Kadınların, insanların değersiz bir kategorisini oluşturduklarını, kadının, Allah tarafından erkeğe boyun eğmek ve ona bağımlı olmak üzere yaratıldığını düşünmekteledir. Ortadoğu’da erkek ise, birine bağımlı olmayan, özgürlüğüne ve şerefine düşkün bir birey olarak görülmektedir.⁹⁸

Kadınlar için çok fazla yasak vardır. Bunlar, kadınların pantolon ve dar elbise giyememeleri, her tarafı kapalı olmazsa sokağa çıkamamaları, erkek kuaför, terzi ve doktora gidememeleri, kapalı yerlerde erkekler ile birlikte bulunamamaları şeklinde sayılabilir. Bunların yanında, ilkokul çağında olsalar bile erkek öğrenciler ile aynı sınıf ve erkek hocaları paylaşamamakta ve kamuya açık yerlerde sandalyede (Arapça dilinde sandalye eril sayılmaktadır) oturamamaktadırlar.⁹⁹

2005 yılı Arap İnsani Gelişme Raporu, kadınlara yönelik ayrımcılığın Kur’an’da ya da hadiste hiçbir dayanağı olmadığını belirtmiştir. Cinsiyet eşitsizliği, İslam tarafından kabul edilmemekte, ancak, Arap toplumlarında, ataerkil tutum, ailede hiyerarşik düzen, erkek egemenliğinin olağan bir durum olması hala devam etmektedir.¹⁰⁰

Uluslararası toplum, kadın haklarına ilişkin temel ilkeler üzerinde hemfikir olmalarına rağmen, yine de az gelişmiş ülkelerdeki birçok hükümet, kadınlarla ilgili anlaşmaları imzalayıp onaylayarak verdikleri haklara olan bağlılıklarını ve görevlerini ihmal ederek, kadın haklarının temel önemini göz ardı etmeye devam etmektedir. Bu bölgelerde kadınların çoğunun, yüksek düzeyde kötü muamelesi devam etmektedir. Kadının statüsü ile ilgili kayda değer ilerlemeye rağmen, çoğu Ortadoğu ülkesinde cinsiyet eşitsizliği yaygın olmaya devam etmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki birçok kadına yönelik, aile içi şiddet, cinsel istismar, cinsiyet ayrımı, erkek velayeti, zorla evlendirme, kadın sünneti ve namus suçları gibi ayrımcılık ve önyargı deneyimleri belgelenmiştir.

Kadın hakları savunucuları ve analistler, Ortadoğu’daki kadınların mevcut durumunun, yasal ve politik ayrımcılık, geleneksel ataerkil normlar ve ekonomik dezavantajlarla belirlendiğine dikkat çekmiştir. Birçok çalışma, dinin özellikle İslam’ın, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olmasına

⁹⁸ Çağdaş Demren, “Ortadoğu’da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 32, No 2, Aralık, 2008, p.323.

⁹⁹ Hüsnü Mahalli, *Al Sana Bahar*, İstanbul: Destek Yayınları, Mart, 2016, s.199.

¹⁰⁰ Fatma Osman Ibnouf, “Women and the Arab Spring, A Window of Opportunity or More of the Same?”, *Women & Environments Magazine*, Vol. 92/93, December, 2013, p.20.

odaklanmıştır. Feministler, Müslüman hükümetlerin, “Birleşmiş Milletlerin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmesi”ni (CEDAW), evlilik, çocuk velayeti, miras ve boşanma gibi aile yasalarını kaygılanmaksızın imzalamak ve onaylamak konusunda isteksiz olduğunu savunmuştur. Ortadoğu, Şeriat’a (İslam Hukuku) dayanmaktadır ve Müslüman Devletler, toplumsal cinsiyet eşitliği, aile içindeki kadınların rolü, vatandaşlık hakları, hukuk öncesi eşitlik ve siyasi haklar ile ilgili maddelere, İslam Hukuku ile çelişkili oldukları düşünüldüğünde, çekincelerini iletmiştir.¹⁰¹

Ortadoğu, kadınların eşitsizlik yaşadığı dünyadaki tek bölge değildir. Asya, Afrika, Latin Amerika, Avrupa ve Kuzey Amerika’da da kadınlar, haklarının tam olarak hayata geçirilmesinde cinsiyete dayalı engellerle karşılaşmaya devam etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınlar, 1963 tarihli Eşit Ücret Yasası ve 1964 tarihli Sivil Haklar Yasası’ndan bu yana, çok yol kat etmiş, ancak bugün bile, erkeklerden yaklaşık yüzde 23 daha az kazanmakta ve Fortune 500 baş yöneticilerinin sadece, yüzde 3’ünü oluşturmaktadırlar. Ancak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, erkeklerin haklarıyla kadınların hakları arasındaki farkın, en belirgin ve şiddetli olduğu görülmektedir. Çeşitli ülke raporları, Ortadoğu’daki kadınların çoğunun, hem yasalarda hem de sosyal geleneklerde sistematik ayrımcılığa maruz kalmaya devam ettiğini göstermektedir. Şeriat’ın (İslam hukuku), muhafazakar yorumlarıyla bir araya gelen derinden kökleşmiş toplumsal normlar, kadınları alt bir statüde temsil etmeye devam etmektedir. Bölgedeki birçok kadın, siyaset ve özel sektördeki üst düzey pozisyonlarda önemli ölçüde temsil edilmemektedir ve bazı ülkelerde yargıdan tamamen yoksun olmaktadır. En belirgin şekilde kadınlar, evlilik, boşanma, çocuk velayeti, miras ve aile yaşamının diğer yönlerini düzenleyen kişisel statü yasalarında, cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bölgenin çoğundaki yasalar, kocanın ailenin başı olduğunu beyan etmekte, kocanın karısının çalışma hakkı üzerinde güç sağlamakta ve bazı durumlarda özel olarak eşin kocasına itaat etmesini istemektedir. Cinsiyete dayalı şiddet de, önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, son beş yılda kadınların durumunu iyileştirmek için önemli adımlar atılmış ve bazı kazanımlar kaydedilmiştir. Bu bölgedeki en önemli başarı, 2005 yılında kadınların erkeklerle aynı siyasi haklara sahip olduğu, 2009 yılında oy kullanmalarını ve göreve başlamalarını ve ülkenin ilk kadın

¹⁰¹ Fatimah Al-Khaldi, *Good Governance and Gender Equality*, (Thesis), Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University, August, 2014, p.12-13.

milletvekili seçimlerinin önünü açmasını sağlayan, Kuveyt'te gerçekleşmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri'ne (BAE), ilk kadın hakimler sırasıyla 2006 ve 2008 yıllarında atanmıştır. Suudi Arabistan da, dahil olmak üzere bölge genelinde kadınlar kamu hayatı, eğitim ve ticaret alanlarında daha görünür katılımcılar olmaya başlamışlardır. Bahreyn, Kuveyt ve Katar'da bir kadının pasaport alması için bir vasi izni gerektiren yasalar kaldırıldığı için, bağımsız seyahat etme özgürlüğü kazanmışlardır.¹⁰²

Cezayir, 2005 yılında kişisel statü kodunda kapsamlı değişiklikler yaparak, kadınların aile içindeki güçlerini ve özerkliklerini iyileştirmiştir. Yeni yasa, vekaleten evlilikleri yasaklamakta, bir kadının evlenme işlemleri sırasındaki rolünü sınırlandırmakta, vesayet altındaki annelerin ebeveyn otoritesini tanımakta ve bir eşin kocasına itaat etmesi gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Ürdün'de, kadın örgütlerinin cinsiyete dayalı şiddete karşı korunma konusunda yıllarca süren lobi faaliyetlerinden sonra, hükümet 2008 yılında, Aile Koruma Yasası'nı (FPL) çıkarmış ve namus cinayetleriyle ilgili davaları ele alan 2009 yılında, özel bir mahkeme kurmuştur. FPL, polisin, mahkemelerin ve tıbbi makamların, aile içi istismar mağdurlarıyla uğraşırken takip etmesi gereken prosedürleri belirtmekte ve failer için cezalar öngörmektedir. Ürdün, yalnızca bölgedeki ikinci ülke olarak – Tunus'tan sonra - yasaların bir kısmı henüz yürürlüğe girmemiş olsa da, bu tür yasaları çıkarmıştır. Bununla birlikte, ülkeler, demokratik kurumların eksikliği, bağımsız bir yargı ve örgütlenme ve toplanma özgürlüğü nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Sivil toplum örgütlerinin oluşumuna dair aşırı kısıtlayıcı kurallar, kadın savunucularının, hükümeti genişletilmiş haklar için etkin bir şekilde örgütlemelerini ve lobilerini düzenlemelerini zorlaştırmaktadır. Kadının statüsü ile ilgili araştırmaların ve verilerin azlığı, sivil toplum örgütlerinin (STK'lar) ve aktivistlerin savunuculuk çabalarını da engellemektedir. Kadınlar için eşit haklar sağlayan yeni yasaların kabul edilmesi, bu garantilerin devlet makamları tarafından tam olarak uygulanmaması durumunda çok az anlamına gelmektedir. Bölge genelinde ısrarcı ataerkil tavırlar, önyargılar ve erkek yargıçların gelenekçi eğilimleri, yeni yasal korumaları baltalamakla tehdit etmektedir. Kadınlar için genel koşullar, Irak, Yemen ve Filistin (Batı Şeria ve Gazze Şeridi) de daha da kötüleşmiştir, Tüm bu durumlarda, olumsuz eğilim kısmen belirsiz bir güvenlik durumuyla ilişkilidir. Örneğin, her iki cinsiyetten vatandaşların yaşamları Irak'taki savaştan etkilenirken, çatışmaların kadınlar

¹⁰² Sanja Kelly, Julia Breslin, *Women's Rights in the Middle East and North Africa*, New York, Washington, D.C. : Rowman and Littlefield Publishers, 2010, p.1-2.

üzerindeki etkisi özellikle şiddetli olmuştur. Irak'taki toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olayları - namus cinayetleri, tecavüzler ve adam kaçırmaya dahil - son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Bu, kadınları evde kalmaya zorlamış, böylece istihdam ve eğitim de dahil olmak üzere yaşamlarının çoğu yönünü engellemiştir. Bu koşullara rağmen, bazı konularda ilerleme kaydedilmiştir. Yeni kota sistemi sayesinde kadınlar, şu anda parlamentodaki sandalyelerin yüzde 25'ini elinde bulundurmaktadır. Yeni bir millet yasası, kadınların vatandaşlıklarını çocuklarına ve yabancı kocalarına aktarmalarına izin vermektedir.¹⁰³

Filistin'de benzer şekilde, kısıtlamalar Filistinli kadınların sağlık, istihdam olanakları, erişim ve siyasi ve medeni özgürlüklerini etkilemektedir. Özellikle, artan kontrol noktalarının sayısı ve Batı ayırma duvarının inşası nedeniyle, kadınlar artık aileleri, tarım alanları, su kaynakları, okullar ve hastanelerden daha fazla ayrılma yaşamaktadır. Dahası, Hamas tarafından dayatılan daha muhafazakar sosyal düzen, kadınların Gazze'deki hakları konusunda daha fazla kısıtlamaya neden olmuş ve kadınların işgücüne katılımı, yerel ekonominin çökmesi dışında, bölgedeki en düşük seviyede kalmıştır. Önemli ilerlemenin yaşandığı birçok ülkede, toplumun unsurları, bazen başarılı bir şekilde, kadınların haklarına zarar verebilecek tedbirler vermeye çalışmıştır. Örneğin, kadınların eğitim ve istihdam olanakları konusunda, kayda değer gelişmeler sağladığı Suriye'de, hükümet, aile haklarında, kadınların kamuya açılmasına ve aktivizmine dek, dini hakimlerin takdir yetkisini arttıracak olan aile hukuku üzerindeki değişiklikleri düşünerek, hak örgütleri, milletvekillerini teklif edilen mevzuatı iptal etme konusunda teşvik etmiştir. Libya'da, hükümetin 40 yaşın altındaki kadınların ülkeyi erkek akrabası olmadan terk etmelerini yasaklayan bir düzenlemeye tabi tutulduktan sonra, devlete ait gazeteler bile, kritik öneme sahip olmuş ve yetkililer böyle bir kuralın reddedildiğini belirtmiştir. Kuveyt'te, kadınların oy kullanma hakkına girmesinden, sadece üç yıl sonra ve ilk kadın milletvekillerinin seçilmesinden bir yıl önce, parlamentodaki eğitim komitesi, hükümete 2013 yılına kadar, özel üniversitelerde cinsiyet ayrımı yasasını uygulamaya koyma talimatı veren bir talimat vermiştir. Tunuslu kadınlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, en fazla özgürlüğe sahip olup, bunu Fas, Cezayir, Lübnan, Mısır, Ürdün, Filistin, Kuveyt, Bahreyn, Suriye, Libya, Birleşik

¹⁰³ Kelly, op.cit., p.3.

Arap Emirlikleri, Irak, Katar izlemektedir. Umman, İran, Yemen ve Suudi Arabistan önemli ölçüde geride kalmışlardır.¹⁰⁴

İstihdam, eğitim ve politik temsil alanlarında yine de, günümüzde, daha fazla sayıda kadın iş sahibi, okuryazar ve daha önce kendileri için uygun görülmeven çalışma alanlarına kaydolmaktadırlar. Kadın hakları örgütleri daha vokal ve daha iyi organize olmakta ve kadınlar, kota sistemlerinin de yardımıyla seçilmiş devlet kurumlarında temsillerini artırmaya çalışmaktadır. Cinsiyete dayalı şiddet, kadınların hayatındaki en ciddi engellerden biri olmaya devam etmektedir. Kadınları, eşlerin istismarına karşı koruyacak yasalar çoğu ülkede yoktur, eşlerin tecavüzleri suç sayılmamakta ve namus cinayetleri devam etmektedir. Kadınların adalete erişimi, düşük yasal okuryazarlık dereceleri, kadınların mahkemeye dönmeden önce, aileleri aracılığıyla arabuluculuk yapmak istedikleri kültürel gereklilikleri, birçok erkek hakim in ataerkil eğilimlerini ve çoğu ülkede bir kadının ifadesinin düşük olması nedeniyle yetersiz kalmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kelly, op.cit., p.4.

¹⁰⁵ Kelly, op.cit., p.5.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARININ ORTAYA ÇIKIŞI, ARAP BAHARINA KADINLARIN KATILIMI, KADIN HAKLARI VE HAREKETLERİ

Arap Devrimi ya da Arap Uyanışı olarak da bilinen Arap Baharı, 18 Aralık 2010 yılında Tunus'ta başlayan devrimci bir gösteri ve protesto dalgasıdır. Bugüne kadar Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de yöneticiler ve siyasi rejimler iktidardan uzaklaştırılmış, Bahreyn ve Suriye'de sivil ayaklanmalar patlak vermiş; Cezayir, Irak, Ürdün, Kuveyt, Fas ve Sudan'da büyük protestolar ortaya çıkmış; Lübnan, Moritanya, Umman, Suudi Arabistan, Cibuti ve Batı Sahra'da ufak protestolar meydana gelmiştir.¹⁰⁶ Bu ayaklanmalar Tunuslu bir sokak satıcısı Mohamed Bouazizi'nin Tunus'taki yolsuzluk ve hükümete karşı kendi protestosuyla başlamıştır.¹⁰⁷

2011 yılının protesto hareketleri özünde Arap diktatörlüklerine olan aşırı kızgınlığın bir ifadesi olmuştur.¹⁰⁸ Arap Baharında ayaklanmaların sebepleri kısaca; enflasyon ve yokluk, işsizlik, eksik istihdam, siyasi ve dini baskı, siyasi katılım yetersizliği, dış müdahaleler, siyasal yozlaşmanın olduğu devlet düzeni, otokrasi, sosyal dengesizlikler, sansür ve iletişim üzerindeki kısıtlamalar olarak ifade edilebilir.¹⁰⁹

1. Arap Baharının Nedenleri

1.1. Tarihsel nedenler

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Ortadoğu ülkelerindeki Arap halkı her ne kadar bağımsızlığına kavuşsa da Batının üstünlüğünü ve baskısını hep üzerinde hissetmiş ve Arap Baharındaki daha özgür, bağımsız olma hislerinin altında yatan nedenlerden birini de bu oluşturmuştur.

¹⁰⁶ Ufiem Maurice Ogbonnaya, "Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants", *Alternatives Turkish Journal Of International Realitions*, Vol 12, No 3, Fall 2013, p.16.

¹⁰⁷ Tammam Omer, *A Critical Analysis Of The Arab Spring: Case Studies Of Tunisia And Egypt*, (Thesis), Northern Cyprus Campus: Middle East Technical University The Degree Of Master Of Science In The Political Science And International Relations Program, September, 2015, p.11.

¹⁰⁸ Primoz Manfreda, "What Is The Arab Spring?", 07 February, 2018, <https://www.thoughtco.com/definition-of-the-arab-spring-2353029>, (11.12.2017).

¹⁰⁹ "Revolt Checklist: 9 Reasons the Masses Seek to Overthrow the Rulers of the Middle East", 25 March, 2011, <http://outernationalist.net/?p=1927>, (15.12.2017).

Ayrıca İsrail'in 1948 yılından beri Ortadoğu'da Arap ülkelerindeki üstünlüğü de önemli bir diğer nedeni oluşturmuştur.¹¹⁰

1.2. Sosyal nedenler

Tarih boyunca ezilen halk olarak görülen ve bu nedenle temel insan hak ve özgürlükleri kısıtlanan Arap halkına, bölgedeki hükümetler de genellikle iyi yaşam koşulları sağlamamıştır. Bunun sonucunda Arap halklarının tek çıkar yolu demokrasi anlayışından uzak baskıcı hükümetlerine karşı isyan etmek olmuştur.

İşsizlik, ekonomik yetersizlikler, yoksulluk ve birçok sosyal haklara sahip olamamaları da sosyal nedenler arasındadır.¹¹¹

1.3. Ekonomik nedenler

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ekonomik açıdan farklıdır. Petrol ihraç eden ülkelerin Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) düzeyi diğer ülkelere çok daha yüksektir. 2008-9 yılı döneminde petrol fiyatlarındaki düşüş, petrol ihracatının yanı sıra bölgedeki diğer ülkeleri de doğrudan etkilemiştir. Bölgede üretilen malları ithal eden Avrupa ve Amerika, kriz sırasında taleplerini azaltmıştır. 2010 yılı boyunca farklı malların imalatında azalma, Fas, Mısır ve Tunus'ta işsizliği arttırmıştır.¹¹²

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki protesto gösterilerinde kilit unsurlardan biri, bölgedeki vatandaşların ekonomik sıkıntılar yaşaması olmuştur. Yıllardır hükümetlerini yüksek yoksulluk ve işsizliğin hafifletilmesine yardımcı olmadıkları konusunda eleştirmişlerdir. Bu ülkelerin çoğunda özellikle eğitimli genç nüfuslar yüksek işsizlik oranları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yoksulluk ve işsizlik koşulları, iktidar rejimlerine karşı hayal kırıklığı yaratmış ve sonunda bu hükümetlere karşı protestolara yol açmıştır.¹¹³

¹¹⁰ Recep Ergün, *Arab Spring: Causes, Effects And Future Predictions*, (Thesis), Kaskelen: Ministry Of Education And Science Of The Republic Of Kazakhstan, 2016, p.61.

¹¹¹ Muhammet Şerif Aydın, *Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2014, s.59.

¹¹² Abdul Qadir Mushtaq, Muhammad Afzal, "Arab Spring: Its Causes And Consequences", *JPUHS*, Vol.30, No.1, January – June, 2017, p.2.

¹¹³ "The Arab Spring", <http://internationalrelations.org/the-arab-spring/>, (15.11.2017).

Ortadoğu’da bölgedeki hiçbir ülkenin ulusal bir ekonomi politikasının bulunmaması ve yatırımların çoğunun insanların günlük hayatlarıyla ilgili olmayan kaynaklara dayanması da ekonomik nedenler arasındadır.

1.4. Siyasi nedenler

Demokrasi anlayışının olmaması, seçimlere halkın göstermelik katılımı, yönetim ve parlamentoda farklı etnik ve dinsel azınlıklarının temsil edilememesi gibi nedenler siyasi nedenleri oluşturmaktadır.

Arap dünyasında bazı rejimlerin devrilmesi ve bazılarını önemli derecede istikrarsızlığa uğratan sosyal protestolar dalgası, baskıcı ve otoriter siyasi sistemlere karşı başta gençler olmak üzere bir başkaldırı olmuştur. Tunus vatandaşı Mohamed El Bouazizi 2010 Aralık ayında hükümete karşı tek başına gerçekleştirdiği eylemi ile Arap Baharının başlamasına neden olmuş ve böylece protestolar büyük ve küçük çaplı olarak diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine de sıçramıştır. Bu protestoların sonuçları ülkelere göre farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar kalıcı olmasa da rejim değişikliği, halk üzerinde baskının daha da artması ve iç savaş, daha eşitlikçi siyasi düzenlemelere gidilmesi şeklinde kendini göstermiştir.

2. Arap Baharı Ülkeleri

2.1. Tunus

Tunus’un nüfusu 10.982.754’dür, nüfusun % 99’u Sünni Müslüman, geri kalan % 1’lik kısım ise Şii Müslümanlar, Bahailer, Yahudiler ve Hristiyanlardan oluşmaktadır.¹¹⁴

17 Aralık 2010 tarihinde, Sidi Bouzid’de üniversiteli işsiz bir meyve satıcısı olan Mohamed El Bouazizi’nin kendi başına gerçekleştirdiği eylem hem ülke çapında baskıcı ve yozlaşmış hükümete karşı ayaklanma dalgasının başlamasına hem de Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki ayaklanma ve protestoların baş göstermesine sebep olmuştur.

Gelişmelerin ve Tunus’taki isyanların hızla yayılmasında gelişmiş teknoloji, internet servislerine kolay erişim ve sosyal medya önemli rol oynamıştır. Tunus vatandaşları,

¹¹⁴ “Tunisia”, *United States Department of State- Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, International Religious Freedom Report*, 2011, p.2.

yolsuzluğa, siyasi baskıya karşı protesto gösterilerinde bulunmuşlar ve bu protestolar şiddetli gösterilere dönüşerek ülke çapında yayılmıştır. Eyalet başkenti Tunus’a ulaşan göstericiler politika değişikliklerine karşı slogan atmaktan vazgeçerek Başkan Zine El Abidine Ben Ali’nin görevden alınmasını talep etmişlerdir.¹¹⁵

14 Ocak 2011 tarihinde yapılan ilk protestodan birkaç hafta sonra, Cumhurbaşkanı Zine El Abidine Ben Ali 23 yıl sonra görevinden istifa ederek Suudi Arabistan’a kaçmıştır. Hükümetin tüm Anayasa Demokratik Rallisi üyelerini değiştirmeye başlayan Başbakan Mohamed Ghannouchi de protesto gösterileri sonrasında istifa etmiştir. 27 Şubat tarihinde Beji Caid Essebsi, Başbakan olmuş ve 3 Mart 2011 tarihinde İslamcı Ennahda partisi, Kurucu Meclis seçimlerinde sandalye çoğunluğunu kazanmıştır.¹¹⁶

İşsizlik, Tunus ayaklanmasının ardındaki ikinci neden olmuştur. İnsanlar daha iyi bir iş bulmalarına yardımcı olacağı inancı ile yüksek nitelik kazanmışlar, iyi istihdam olanakları beklemeyenlere göre, yüksek işsizlik oranından daha fazla memnuniyetsizlik duymuşlardır. İşsizlik sonunda eğitimli insanlarda yoksunluk duygusu yaratarak hükümete karşı eylemlere yöneltmiştir. Tunus vatandaşları, diğer ülkelerin vatandaşlarına verilen konuşma, ifade ve basın haklarına sahip olmadıkları için eşitsizlik ve yoksunluk hissi onları demokratik sistem için isyan etmeye teşvik etmiştir.¹¹⁷

Başkan Ben Ali’nin lüks yaşam tarzı, devriminin bir başka önemli sebebinin oluşturmuştur. 2009 yılı dünya finansal krizinde büyük bir düşüşle karşı karşıya kalan Tunus ekonomisi sanayi ve turizme dayanmaktadır. Tunus halkı, ekonominin hızla kötüleşmesi nedeniyle liderlerin yaşam tarzlarına büyük para harcamalarına da karşı çıkmıştır.¹¹⁸

Ben Ali’nin devrilmesinin ardından Tunus’ta, Ben Ali yönetimi tarafından yasaklanan, “İslami Hareket” olarak da bilinen Nahda hareketinin sürgündeki lideri Rashid al-Ghannushi, ülkesine dönerek Tunus Geçiş Hükümeti, Nahda’ya siyasi parti kurabilmesi için izin vermiş ve Ekim 2011 tarihinde yapılan seçimlerde, Ghannushi

¹¹⁵ David Reich, “A Social Media Revolution? Tunisians Weigh In”, <https://sixestate.com/a-social-media-revolution-tunisians-weigh-in/>, (03.01.2018).

¹¹⁶ Danielle Meltz, *Civil Society in the Arab Spring: Tunisia, Egypt and Libya*, (Thesis), Boulder: Dept. of Political Science, University of Colorado, 29 March, 2016, p.23.

¹¹⁷ Sadaf Farooq, Saiqa Bukhari, Manzoor Ahmed, “Arab Spring and the Theory of Relative Deprivation”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 8, No. 1; January 2017, p.128.

¹¹⁸ Ogbonnaya, op.cit, p.11.

başbakanlığa getirilmiştir. 2014 yılında yapılan seçimlerde laiklik yanlısı Nida Tunus ilk sırada, ılımlı İslamcı Ennahda ise ikinci sırada kalmıştır.

2.2. Mısır

Mısır'ın nüfusu 88.487.396'dır. Halkının çoğunluğu Müslüman Araplardan oluşmaktadır. Mısır'ın etnik yapısına bakıldığında % 81,9 Mısırlı Arap, % 18 Kıpti, % 0,1 Yunan'dır. Diğer mezhepler Ermeni Gregoryen, Suriyeli Ortodoks (Ermeni, Keldani, Rum, Melkite, Roma, Suriye dahil), Katolik ve Protestan'dır. Bahai inanç da temsil edilmektedir.¹¹⁹

Tunus'u takip eden Mısır'da halk Muhammad Hosni El Sayed Mubarak'ın rejimine karşı ayaklanarak Tahrir'de adalet, demokrasi ve özgürlük çağrısı yapmaya başlamıştır.

2011 yılı Ocak ayında başlayan protestolar, Mubarak rejiminin otoriter yönetimi, sadece sınırlı siyasi özgürlüklere izin verilmesi, 1950'li yıllardan itibaren nüfusun hızla artmasıyla sağlık ve eğitim hizmetlerinin kötüleşmesi, sosyal yapıdaki dengesizlikler ve gençler arasında artan işsizlik, ekonomik reformların temel bir yaşam standartını garanti edememesi gibi sebepler nedeniyle çıkmıştır.¹²⁰

Cumhurbaşkanı Hosni Mubarak'ın demokratik bir seçim olmadan ülkeyi 30 yıldır yönettiği, yozlaşmış rejimine karşı isyanın başlatıldığı Mısır'daki protestolar, esas olarak demokratik olmaktan ziyade ekonomik zemine dayanmaktadır.¹²¹

Halkın hem siyasi hem ekonomik taleplerine Hosni Mubarak'ın önem vermemesi ülkede yaşanan sosyal ve ekonomik sorunları giderek artırarak toplumsal refahın bozulmasına neden olmuştur.¹²²

Hosni Mubarak sonrası Müslüman Kardeşler'in adayı olarak iktidara gelen Mohamed Morsi yönetimi Batı ile ilişkilerinde rasyonel çıkarlara dayalı bir ilişkiyi tercih etmiştir. Kısa bir sürede askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılan Müslüman Kardeşlerin yerine 3

¹¹⁹ "Egypt – Religions", <http://www.nationsencyclopedia.com/Africa/Egypt-RELIGIONS.html>, (05.02.2018).

¹²⁰ Erzsébet N. Rózsa vd, "The Arab Spring Its Impact on the Region and on the Middle East Conference", *Academic Peace Orchestra Middle East- Policy Brief*, Nos 9/10, August 2012, p.4.

¹²¹ Mark LeVine, Amor Eletebi, "The labour movement and the future of democracy in Egypt", 11 April 2012, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/04/20124117523568936.html>, (05.02.2018).

¹²² Ferhat Pirinççi, "Mısır'daki Değişim ve Bölgesel Etkileri", *Politik Akademi*, 9 Nisan, 2012, <http://politikakademi.org/2012/04/misirdaki-degisim-ve-bolgesel-etkileri/>, (07.02.2018).

Temmuz 2013 tarihinde gelen Abdel Fattah Saeed Hussein Khalil el-Sisi geçmiştir.¹²³ İslami bir gelenekten gelen Morsi'nin, İsrail'in Filistin'e saldırısı sonrası takındığı tutum, Mısır nüfusunu oluşturan Hristiyan azınlığın Morsi karşısında askeri rejim taraftarı olmasını sağlamıştır. Askeri darbe ile sonlandırılan süreç sonunda Morsi ve Müslüman Kardeşler yöneticilerine müebbet hapis ve idam cezaları verilmiştir.

Mart 2012 tarihinde halkın referandumunda % 77 oranında kabul edilen geçici bir anayasa taslağı hazırlayacak bir komite kurulmuştur. Kasım 2011 ve Ocak 2012 tarihlerinde yapılan parlamento seçimlerinde Müslüman Kardeşler, % 47 ve Selefi el-Nur % 24 oy almıştır. 2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Müslüman Kardeşler'in adayı Mohamed Morsi, ikinci tur oylamada kazanmıştır. Yine de, Yüksek Kurul Silahlı Kuvvetler (SCAF) hala kayda değer bir güce sahip olmuştur.

Tunus ve Mısır arasındaki belirgin farklılıklara bakıldığında, Tunus'ta, insan sermayesi Mısır'dakinden çok daha gelişmiş, devrim sonrası ekonomik büyüme için daha büyük fırsatlar sunulmuş ve en azından devrimin pekiştirilmesi için daha iyi bir olasılık göstermiştir. Diğer yandan, askeri güç Mısır'da Tunus'tan daha gelişmiş, örgütlenmiş olduğu için ve Mısır ordu tarafından desteklendiği için süreç sonrası zorluklara bir nevi daha iyi dayanabilmiştir. Kısacası, benzer koşullar isyana ayak uydurmaya ve diktatör rejimlerin hızla çökmesine yol açarken, farklı tereddütleri ön plana çıkarmış, farklı stratejilere ve beklentilere yol açmıştır.¹²⁴

2.3. Libya

Libya'da halkın % 97'si Müslümanların oluşturduğu büyük çoğunluk, Sünni'dir ve nüfusu 6,173,579'dur.¹²⁵

Libya'daki kitlesel isyanlar 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi şehrinde insan hakları ihlallerine ve siyasi yolsuzluğa karşı başlamış sonunda Muammer Mohammed Abu Minyar Gaddafi'nin yönetiminin sona ermesi talep edilmiştir.¹²⁶

¹²³ Mehmet Ali Göngen, "Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Aralık, 2014, s. 11.

¹²⁴ Micheline Ishay, "The spring of Arab nations? Paths toward democratic transition", *Philosophy and Social Criticism*, Vol: 39, No: 4-5, 2013, p.375.

¹²⁵ "List of Muslim majority countries", https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (07.02.2018).

¹²⁶ "Popular Protest in North Africa and the Middle East: Making Sense of Libya", 6 June, 2011, <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/190-crisis-in-libya/3513-international-crisis-group-popular-protest-in-north-africa-and-the-middle-east-making-sense-of-libya->, (07.02.2018).

Libya devriminin üç temel değişkeni, ekonomik bir sistem olarak Libya rantıye devletinin tam istihdam ve ekonominin modernizasyonu sağlamadaki başarısızlığı, doğudaki Sirenayka bölgesinin az gelişmişliği ve ekonomik ve siyasi güç merkezlerinden dışlanması, Tunus ve Mısır devrimlerinin etkisi şeklinde sıralanabilir.¹²⁷

Anti-Gaddafi güçlerinin koalisyonu olan Ulusal Geçiş Konseyi (NTC), ülke çapındaki direniş çabalarını pekiştirmek için 27 Şubat tarihinde kurulmuştur. NTC'nin gündemini ve seferberliğini sağlamlaştırması ve Gaddafi'nin misillemeye başarısızlığı nedeniyle barışçıl protestolar, Gaddafi'nin 20 Ekim 2011 tarihinde ölümle sonuçlanan kanlı bir iç savaşa ve NTC'nin zafer ilanına dönüşmüştür.¹²⁸

Gaddafi'nin sert ve baskıcı rejimi, Libya'nın NTC'ye bölünmüşlüğü, NTC silahlandırması ve askeri eğitim, koalisyon isyancı güçleri ve BM'nin, NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) müdahalesinin ve Arap Birliği'nin etkisi, Libya'nın barışçıl protestodan kanlı bir şekilde iç savaşa geçişine sebep olmuştur.

26 Şubat 2011 tarihinde BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan karar ile Gaddafi'nin halkına karşı uyguladığı insan hakları ihlalleri kınanarak Gaddafi hükümetine bu konuda uyarı yapılmıştır. Kısa bir süre sonra Konsey 1970 sayılı kararın Gaddafi tarafından uygulanmaması ülkede yaşananların daha da kötüye giderek şiddetin artmasıyla 1973 sayılı karar çıkartılarak ülkeye yönelik silahlı müdahaleye geçerlilik kazandırılmıştır.¹²⁹

Sivil ölümlerin artması Birleşmiş Milletler'in Libya'yı uçuşa yasak bölge olarak ilan etmesine yol açmıştır. Kararda ayrıca sivillere karşı korunma çağrısında da bulunulmuştur. 31 Mart tarihinde NATO, BM'nin sivillere karşı koruma önerisi sonucunda hava saldırılarına başlamıştır. Operasyonun sona ermesinden sonra açıklanan BM raporunda, 60 sivilin NATO hava saldırıları nedeniyle öldüğü ve 55 kişinin yaralandığı, buna ek olarak da NATO'nun sivilleri öldüren hava saldırılarına ilişkin kapsamlı bir soruşturma yürütmediği belirtilmiştir.¹³⁰

¹²⁷ Fawaz A. Gerges, *Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*, Çev: M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş, İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2014, s.355.

¹²⁸ March Lynch, "What the Libya intervention achieved", 27 October, 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/10/27/what-the-libya-intervention-achieved/>, (09.02.2018).

¹²⁹ Mehmet Emin Çağırın, "Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya Askeri Müdahale Kararı", 23 Mart, 2011, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/12551?dil=tr>, (11.02.2018).

¹³⁰ Zineb Abdessadok, "Libya Today: From Arab Spring to failed state", 30 May, 2017, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/happening-libya-today-170418083223563.html>, (09.02.2018).

Libya devrimi Tunus ve Mısır'dan daha dramatik, daha şiddetli ve daha uzun olmuştur. Alia Brahimi'ni Libya devriminin, Tunus ve Mısır'dan farklı olduğunu belirterek üç faktör şeklinde açıklamıştır. İlk faktör, Albay Muammar Gaddafi'nin etrafında dönen bir rejimde temsil edilen siyasi sistemin ve ekonominin kişiselleştirilmesidir. Gaddafi'nin iktidar üzerindeki tekeli, onun otoritesine herhangi bir meydan okumayı reddetmesi ve herhangi bir muhalefeti engellemek için benimsenen şiddetli yöntemler onun içindeki tüm politik, ekonomik ve sosyal başarısızlıkları merkezileştirmiştir. Böylelikle, herhangi bir değişikliğe yol açmak için, tüm sorunların kaynağının kaldırılması bir ön şart olmuştur. İkinci faktör, bir devlet sistemi yerine aşiret yönetim sisteminin olmasıdır. Her kabile, devlet kurumları ya da modern devletlerde miras kalan hiyerarşik bir yapı olmaksızın kendi işlerini çözmektedir. Gaddafi'nin egemenliğinin 42 yıl boyunca kabileciliğinin uzun süredir devam etmesi, lidere destek üssü sağlamayı başarmış, bu ülkenin geniş alanlarının ilk etapta sistematik olarak haklarından mahrum bırakıldığını da göstermiştir. Son faktör ise, önceden var olan coğrafi direniş geleneğidir. Askeri gerilemelere rağmen isyanı güvenilir bir kuvvet olarak geliştirmeyi ve altı ay boyunca kendini sürdürmeyi sağlayan merkezi otoritedir.¹³¹

Libya'da şu anda iki ayrı yönetim bulunmaktadır. Başkent Trablus'ta bulunan Fayiz es-Serrac hükümeti uluslararası toplum tarafından tanınırken, El Beyda kentinde üslenen güçlerin kontrolü General Halife Hafter'de bulunmaktadır. Hafter'e bağlı askeri güçler Ecdebiye'den Tobruk kentine kadar olan alanı kontrol etmekte ve radikal islamcı militanlarla savaştıklarını belirtmiştir.¹³²

2.4. Bahreyn

Bahreyn'in, çoğunluğu Şiilerin oluşturduğu % 81'i Müslümanlardan oluşan nüfusu 1,046,814'dür.¹³³ Nüfusun çoğunluğunu Şiiler oluştursa da yönetim Sünni Halife ailesindedir. Şiilerin, gerek ekonomik gerek sosyal ve siyasal alanda olsun Sünnilere göre hakları çok daha azdır.

¹³¹ Mohd Safar Hasim et al. , “Gender Perspective on the Arab Spring”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 102, 2013, p.238.

¹³² “Libya'nın doğusunda kadınların tek başına yurtdışına seyahat etmesi yasaklandı”, <https://tr.sputniknews.com/afrika/201702211027314081-libyanin-dogusunda-kadinlarin-tek-basina-/>, (11.02.2018).

¹³³ “List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (11.02.2018).

2011 yılının Şubat ayında başlayan Bahreyn ayaklanması Tunus ve Mısır'daki protestolardan etkilense de altında başka sebepler de yatmaktadır. Arap Sünni El Halife ailesi, 18. yüzyılın sonlarından beri Bahreyn'i yönetmiştir. Bahreyn, 1971 yılındaki bağımsızlığına kadar İngiliz himayesinde olmuştur. Ülke genel olarak, etnik kökeni Fars kökenli olan büyük bir Şii çoğunluğu, azınlık Sünni Arap kraliyet ailesi ve yönetici seçkinler tarafından idare edilmiştir. Mezhep bölünmeleri Arap Baharında da olduğu gibi, onlarca yıldır gerginlik kaynağı olmuştur.

14 Şubat tarihinde başlayan protestolar ne tamamen mezhepsel nitelikte ne de hükümeti devirme amaçlı olup, daha çok anayasal monarşiye geçiş çağrısında bulunmak için yapılmıştır. Gerginlik ve şiddet arttıkça, siyasi bölünme de giderek artmıştır. Protesto hareketinde ılımlıların uzlaşma sağlaması ve hükümette bu diyaloga açık görülen Salman bin Hamad bin Isa Al Khalifa, liderliğindeki güçler tarafından protestolar engellenmeye çalışılmıştır.¹³⁴

Radikal Şii örgütlerden El-Haq, Wafa ve Bahreyn Özgürlük Hareketi tarafından 8 Mart tarihinde ilan edilen Bahreyn Cumhuriyeti için koalisyon grubunun protesto gösterilerine başlaması, monarşiyi tamamen değiştirmek istemeleri şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁵ Birkaç Şii üniversite öğrencisi uzun süreli cezaya çarptırılmış, 13 Mart tarihinde Ulusal Üniversite'de çıkan çatışmalarda 100'den fazla profesör ve idareci görevden alınmış ve 60 öğrencinin sınıfa dönmesi yasaklanmıştır.¹³⁶

Bahreyn'deki çatışmanın diğer bir yönü de, her ne kadar hükümet, gazeteleri ve blogcuları engellemeye çalışsa da yoğun bir propaganda savaşının yaşanması olmuştur. Bağımsız gazete Al-Wasat 15 Mart tarihinde hükümet yanlısı taraftarlar tarafından saldırıya uğramış ve editörü birkaç ay görevden alınmak zorunda kalmıştır.¹³⁷ Al-Wasat'ın kurucusu ve yönetim kurulu üyesi olan Abdulkarim Ali Ahmed Fakhrawi, daha da rahatsız edici bir şekilde, Nisan ayında polis tarafından gözaltında tutulurken gizemli koşullar altında ölmüştür.¹³⁸

¹³⁴ Hussein Ibish, "The Bahrain Uprising: Towards Confrontation or Accommodation?", *A Henry Jackson Society Strategic Briefing*, November 2011, p. 4.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ursula Lindsey, "Bahrain Cracks Down on Student Protesters With Harsh Sentences", 10 October, 2011, <https://www.chronicle.com/article/Bahrain-Cracks-Down-on-Student/129335>, (02.12.2017).

¹³⁷ "Gangs with clubs attack Bahrain newspaper", 15 March 2011, <http://www.abc.net.au/news/2011-03-15/gangs-with-clubs-attack-bahrain-newspaper/2656814>, (02.12.2017).

¹³⁸ "Al-Wasat founder dies in custody in Bahrain", 15 April, 2011, <https://cpj.org/2011/04/al-wasat-founder-dies-in-custody-in-bahrain.php>, (02.12.2017).

Bahreyn’de protestoların şiddetlenmesi üzerine, yönetim olağanüstü hal ilan etmiş, muhalif liderleri tutuklamış ve 13 Mart tarihinde Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinden güvenlik yardımı istemiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin askeri birlik göndermesi üzerine Barack Hussein Obama siyasal diyaloga öncelik verilmesi taraftarı olmuştur.¹³⁹ Yönetimin protestoculara karşı aşırı güç kullandığı ve gözaltındakilere işkence yapıldığını yayınladığı raporda ifade eden Bahreyn Bağımsız Soruşturma Komisyonu’nun iddialarını kabul eden Kral rapordaki iddiaları kabul ederek yaşananları telafi edeceklerini belirtmiştir.¹⁴⁰

2.5. Yemen

Yemen’in nüfusu 23.013.376’dır, halkın % 99’u Müslümandır ve Müslüman nüfusun % 65’ini Sünniler, % 35’ini Şiiler oluşturmaktadır.¹⁴¹

Başlangıçta Yemen’deki gösteriler ekonomik koşullara, işsizlik, yolsuzluklara ve hükümetlerin Yemen’in anayasasını değiştirmeyi planlamasına başlamıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus vatandaşı Mohammed Bouazizi’nin kendine başına gerçekleştirdiği eylemi, isyanın sembolik başlangıcı olarak önem kazanmıştır. Tunus protestocuları Ben Ali rejimlerini devirmek için başarılı olduklarında, Yemen küçük çaplı protesto gösterileri başlatmıştır.

Mayıs 1990 tarihinde Kuzey ve Güney Yemen’in entegrasyonundan sonra, Ali Abdullah Saleh ülkenin kontrolünü ele geçirmiştir. Protestocular başlangıçta hükümetin ülkenin anayasasını değiştirme planlarına, yüksek işsizliğe, kötü ekonomik koşullara ve yaygın yolsuzluğa karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, kısa sürede talepler arasında Mısır’da Hosni Mubarak devrildiğinde, Yemenli protestocular otuz yıldır otoritesini koruyan Ali Abdullah Saleh’in gitmesini talep etmiştir. Protesto gösterilerine tepki olarak Başkan Ali Saleh, çeşitli ekonomik yardımlar, maaşların artırılması ve 2013

¹³⁹ “Violence in Bahrain Provides U.S. With Latest Foreign Policy Challenge”, 16 March, 2011, <http://www.foxnews.com/politics/2011/03/16/violence-bahrain-provides-latest-foreign-policy-challenge.html>, (03.12.2017).

¹⁴⁰ “Bahrain Inquiry Confirms Rights Abuses”, 24 November 2011, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/11/20111123125645404851.html?xif=>, (03.12.2017).

¹⁴¹ “List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (06.12.2017).

yılında yeniden seçilmek zorunda kalmayacağına dair söz vermesi gibi hamleleri protestocuları durdurmasına yetmemiştir.¹⁴²

Ali Saleh ve aile üyelerine dokunulmazlık içeren Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) arabuluculuk önerisine önce muhalefet gruplarından destek gelmiş, sonraları hükümetin protestoculara karşı büyük çaplı şiddet uygulamasıyla, muhalefetin büyük kesimleri anlaşmayı reddederek Saleh'e ölümcül silahlı saldırılardan suçlanmasını talep etmişlerdir. 3 Haziran 2011 tarihinde Sana'da başkanlık birliğine yapılan bir saldırıda yaralanan Saleh'in, tedavi için Suudi Arabistan'a götürülmesiyle yerine Başkan Yardımcısı Abd al-Rahman Mansur al-Hadi geçmiştir. Sonunda, Saleh GCC girişimini imzalamış ve Al-Hadi, 21 Şubat 2012 tarihinde Yemen'in yeni Başkanı seçilmesiyle kapsamlı bir ulusal diyalog konferansı, askeri ve güvenlik hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi ve anayasa reformu düzenlenmiştir.¹⁴³ Saleh'in çekilmesi durumunda bu geçiş sürecini yönetebilecek bir yapıya sahip olmayan Yemen'in kaosa sürükleneceği ve bu kaostan Suudi Arabistan'ın da olumsuz etkileneceğinden şüphe duyulmuştur.

Yemen'in gerek bölgedeki müttefiki gerekse Yemen üzerinde etki sahibi olan Suudi Arabistan'ın öncülüğünde oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi Saleh'in yönetimi devretmesi için çalışmalar yürütmüştür.¹⁴⁴ Körfez İşbirliği Konseyi'nin teklif ettiği iktidar değişikliği için ABD ve diğer güçler tarafından Saleh'e yapılan baskılar ayaklanmaların şiddetlenmesi, gerek güvenlik gerekse ekonominin zarar görmesi ve El-Kaide'nin Yemen üzerinde kontrolünü arttırmasıyla bu baskılar da artmıştır. Saleh, ülkesinin güçlü Körfez Arap komşuları tarafından ve ABD destekli olan, 30 gün içinde başkan yardımcısı Abd al-Rahman Mansur al-Hadi'ye yetki devri için oluşturulan anlaşmayı imzalamış ve bunu 90 gün içinde erken cumhurbaşkanlığı seçimleri takip etmiştir.¹⁴⁵ ABD ve müttefiklerinin Yemen'de gerçekleştirmeye çalıştıkları, devlet başkanını değiştirerek rejimin iyileşmesini sağlayıp halkın tepkilerini azaltmaya çalışmak olmuştur.

Ülkede muhalif gösterilerin silahlı eyleme dönüşmesi ile ülke başta Husiler ve Arap Yarımadası El Kaidesi gibi çeşitli silahlı grup ortaya çıkmıştır. Husiler başkent Sana'yı

¹⁴² Faroog, Bukhari, Ahmed, op.cit, p.129.

¹⁴³ N. Rózsa vd., op.cit, p.8-9.

¹⁴⁴ Gökhan Teletar, "Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD'nin Arap Baharı'na Yönelik Politikası", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı 29, 2012, s.67.

¹⁴⁵ "Yemen President of 33 Years Quits Amid Uprising", 23 November, 2011, <https://newsone.com/1660325/yemen-president-of-33-years-quits-amid-uprising/>, (13.12.2017).

ele geçirirken Devlet Başkanı Mansur al-Hadi Aden'e kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan 26 Mart 2015 tarihinde Yemen'de operasyona başlamıştır.

2.6. Suriye

Suriye'nin nüfusu 19.405.000'dir, nüfusun % 90'ı Müslümandır ve bunların çoğunluğunu Sünniler oluşturur.¹⁴⁶

Mevcut Suriye çatışması temelde Suriye'nin tarihinden etkilenmiştir. Dört asır boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Suriye İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Skyes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'nın denetimine bırakılmıştır. 1946 yılında tam bağımsızlığına kavuşan Suriye siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. 1963 yılında ülkede güvenlik ve istikrarı sağlayan Baas Arap Sosyalist Partisi iktidara gelmiştir.¹⁴⁷

2000 yılında babası Hafız Esad'ın ölümünden sonra iktidara gelen Beşşar Hafız el-Esad Suriye'de halen başkanlığını sürdürmektedir. Suriye halkı son 40 yıldır diktatörlükle karşı karşıya kalmış, ekonomik ve sosyal zorluklarla karşılaşmıştır. Suriye'de reform yapılacağına inanan halk ilk başta Başkan Beşşar Esad'a destek vermiştir. Siyasi faaliyetlere izin veren ve Şam Baharı olarak bilinen siyasi sınırlamaları azaltan Beşşar Esad, sonraları otoriter ve baskıcı yönünü göstererek Suriye'de siyasi reforma gitmediğinden insanlar arasındaki kışkırtmalar da hızla artmıştır.¹⁴⁸

Ülkedeki Acil Durum Yasası'nın kaldırılması ve siyasi reformların uygulanması için 2005 yılında Şam Bildirgesi'nin oluşturulması konusunda muhalefet liderleri arasında anlaşmaya varılmıştır. Bu bildiriden sonra, tutuklanmayan muhalefet liderlerinden oluşturulan bir grup olayların takip edilmesi için bir süreç başlatmıştır. Tunus, Mısır ve Libya'daki isyanlardan esinlenen Suriye halkı da, 2011 yılının Mart ayında demokratik siyasi reformlar için Suriye'nin Deraa şehrinde protesto gösterileri düzenlemiştir.¹⁴⁹

İlk başta Deraa'da Başkan Esad'dan istifası yerine reform talep eden demokrasi yanlısı başlayan küçük çaplı protestolar hızla ülke çapında yayılmış ve Beşşar el-Esad ve güvenlik güçleri acımasızca protestoculara karşı güç kullanarak gösterileri önlemeye

¹⁴⁶ "List of Muslim majority countries", https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (03.01.2018).

¹⁴⁷ Farooq, Bukhari, Ahmed, loc.cit.

¹⁴⁸ Farooq, Bukhari, Ahmed, op.cit, p.130.

¹⁴⁹ Asaad Al-Saleh, Loren White, "Dissecting an Evolving Conflict: The Syrian Uprising and the Future of the Country", *ISPU and NAF Report*, June 2013, p.2.

çalışmıştır. Esad rejiminin, halka karşı kimyasal silah kullanması göstericileri daha da radikalleştirmiş ve Temmuz ayında Beşşar Esad'ın istifasını istemişlerdir.¹⁵⁰ Halen devam etmekte olan isyanlar protestocular ve Esad'ın sadık taraftarları arasında bir iç savaşa neden olmuştur.

3. Arap Baharına Kadınların Katılımı, Kadın Hakları ve Hareketleri

Arap Baharı protestolarına erkekler ile dayanışma içerisinde olan çeşitli sosyal sınıflardan gelen çoğu kadın erkeklerin yanında aktif olarak katılmıştır. Arap Baharını kadınlar, harekete geçmek için yeni bir fırsat olarak görmüştür. Kadınlar bu süreçte katılarak sessizliklerini bozarak, kadın haklarının ilerlemesinde, kadınları ilgilendiren yasalara ağırlık verilmesinde, toplumda kadınların gereken değeri görmesinde öncü olmak istemişlerdir. Kadınların geçiş süreçlerine katılımı, köklü yapılara, kadınlara baskı yapan toplumsal cinsiyet ayrımcılığına ve toplumsal cinsiyet kalıplarına karşı çıkma fırsatı sunmuştur. Liderlerin ve yetkililerin karar verme süreçlerini etkileyebilmek için her seviyeden kadın ortaklaşa organize olmaya çalışmıştır.

Arap toplumunun ataerkil yapısı ve kadın haklarının çoğu zaman ihlal edilmesi ile birlikte toplumsal cinsiyet adaletsizliği ve eşitsizliği Arap Baharı ülkelerindeki kadınların birçoğunun zorlukla mücadele ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Faslı feminist yazar Fatma Mernissi, evlenmemiş genç bir kadın fikrinin Müslüman dünyasında tamamen yeni bir roman olduğunu ileri sürmektedir, çünkü patriarkal onur kavramı, kadının cinsel boyutuna olan rolünü azaltan bekaret fikri etrafında, erken evlilik içinde yeniden üretim olarak inşa edilmiştir. Mernissi'ye göre, bekar bir kadın kavramı, tüm Müslüman aile sistemine çok yabancıdır.¹⁵¹ Ortadoğu'da kadınlar, evden dışarı çıktıklarında yabancı gözlerden kendilerini örtünerek saklamaktadır. Kadınlar sadece saklanmakla kalmamış, bunun yanında değersizleştirilmiştir. Kadınlar, kontrol edilmesi gereken tehlikeli ve değişken varlıklar olarak görülmüştür. Kadınların, insanların değersiz bir kategorisini oluşturdukları düşünülmektedir. Kadının, Allah tarafından erkeğe boyun eğmek ve ona bağımlı olmak üzere yaratıldığını

¹⁵⁰ Bessma Momani, "The Arab Spring is Genuine Revolution, But a Bumpy and Arduous Road Ahead", *The Institute for New Economic Thinking and the Centre for International Governance Innovation (CIGI) Annual Meeting, Panel: Worldwide Revolutions: Is History Repeating Itself?*, April 10-12, p.5-6.

¹⁵¹ Valentine M. Moghadam, "Development and Patriarchy: the Middle East and North Africa in Economic and Demographic Transition", Helsinki, 6-7 July, 1992, p.34-35.

düşünmekteledir. Ortadoğu’da erkek ise, birine bağımlı olmayan, özgürlüğüne ve şerefine düşkün bir birey olarak görülmektedir.¹⁵²

“Dr. Öğretim Üyesi Gizem Bilgin Aytaç”*, ataerkilliğin sadece ortadoğuya has olduğunu düşünmediğini, ataerkilliğin tek tanrılı dinlerin hepsinde çok etkili olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Ortadoğu toplumunda politik islamı, bir ideoloji olarak ele aldığını ve politik islamın her fraksiyon için ciddi patriarkal olduğu kanaatinde olduğunu, her iktidar ilişkisinin tarihsel devinime bakıldığı zaman hiyerarşi üretiyorsa orada ataerkilliğin de mevcut, hatta en gözlemlenebilir ilişki çeşidi olduğunu dile getirmektedir. Kendisi aynı zamanda ataerkilliğin zaten bir toplumsal cinsiyet alanının yani erkekliğin hegemonyasına dayandığı için (burada biyolojik cinsiyetten farklı bir ayrıştırma yapmakta) onun güç anlayışının kadına ve erkeğe yönelik gücü dayatması söz konusu olduğunu, militarizm, sınıfsal patronaj, paternatilizm hepsinde ataerkil ilişkiler gözlemlemenin mümkün olduğunu, bu nedenle Ortadoğu’daki örneklerin hepsinde bunların açık olarak gözlemlendiğini ifade etmektedir.

Kadınlar için çok fazla yasak vardır. Bunlar kadınların pantolon ve dar elbise giyememeleri, her tarafı kapalı olmazsa sokağa çıkamamaları, erkek kuaför, terzi ve doktora gidememeleri, kapalı yerlerde erkekler ile birlikte bulunamamaları şeklinde sayılabilmektedir. Bunların yanında ilkokul çağında olsalar bile erkek öğrenciler ile aynı sınıf ve erkek hocaları paylaşamamakta ve kamuya açık yerlerde sandalyede (Arapça dilinde sandalye eril sayılmaktadır) oturamamaktadırlar.¹⁵³

Tunus’ta, Mısır’da ve Libya’da kadınların çoğu namus cinayeti, kadın sünneti (FGM) ve çocuk evliliği gibi meşru olarak kabul edilen uygulamaların birer parçası olmuştur.¹⁵⁴ Çoğu Arap ülkesinde, kadınlara şiddet uygulayan kişilerin yargılanmadığı, cezalandırılmadığı, kadınları şiddete karşı koruyan özel bir kanunun olmadığı görülmüştür.

2005 yılı Arap İnsani Gelişme Raporu, kadınlara yönelik ayrımcılığın Kur’an’da ya da hadiste hiçbir dayanağı olmadığını belirtmiştir. Cinsiyet eşitsizliği, İslam tarafından

¹⁵² Çağdaş Demren, “Ortadoğu’da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 32, No 2, Aralık, 2008, p.323.

* Gizem Bilgin Aytaç, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Dr. Öğretim Üyesi.

¹⁵³ Hüsnü Mahalli, *Al Sana Bahar*, İstanbul: Destek Yayınları, Mart, 2016, s.199.

¹⁵⁴ S. Douki, F. Nacef, A. Belhadj, A. Bouasker, and R. Ghachem, “Violence against women in Arab and Islamic countries”, *Archives of Women’s Mental Health*, Austria, S. 6, 17 April, 2003, p.165-170.

kabul edilmez, ancak, Arap toplumlarında, ataerkil tutum, ailede hiyerarşik düzen, erkek egemenliğinin olağan bir durum olması hala devam etmektedir.¹⁵⁵

Yerleşmiş inançlar, normlar ve uygulamaların değiştirilmesi kadınlar için oldukça zor olmuştur. **“Doç.Dr. Muharrem Hilmi Özev”***, pek çok Ortadoğu ülkesinin geleneğe, asla ve öze bağlılık iddiasıyla, modern araçları kadınlar üzerinde baskı aracı olarak kullandıklarını ve halen de kullanmakta olduklarını belirtmektedir. Kadınların devlet ve toplum eliyle oluşturulmuş böylesi bütünleşik bir baskıya tarihin hiçbir döneminde ve muhtemelen hiçbir coğrafyada –soyutlanabilir münferit olaylar dışında- maruz kalmadıklarını, yani bu durumun hiçbir şekilde sürdürülebilir olmadığını dile getirmektedir.

Kadınların gerçek ve sürekli bir değişime yol açabilmeleri için, kadınların doğrudan yasama ve karar alma organlarında temsil edilmelerinin yanı sıra tek hareket etmelerinden ziyade kadın hakları örgütleri kurmaları, tabandaki, orta ve üst sınıftaki her kesimden kadın arasında işbirliği olması gerekmektedir. Arap Baharı sürecinde de çoğu kadının medyayı twitter ve facebook üzerinden etkin bir şekilde kullanarak kadınların birlikte hareket etmeye çalıştıkları görülmüştür. Arap Baharına aktif katılım sağlayan birçok kadın, bu protestoları kendileri için bir fırsata çevirmeyi istemişlerdir.

Değişim temsilcisi olarak da görülen çoğu kadın protesto gösterileri için sokaklara çıkmıştır. Yemen’deki Tawakkol Abdel-Salam Karman, Libya’daki Iman al-Obeidi gibi kadınlar, önemli bir direniş ve değişim sembolü olmuştur. Gaddafi’nin hapishanelerinde defalarca tecavüz edilen al-Obeidi’de olduğu gibi, Mısır’daki askeri yöneticilerin uyguladığı bekaret testleri ve kadınları hedef alan bir dizi cinsel şiddet vakası, Tahrir Meydanı’nda tekrarlanan cinsel saldırılar, örtülü bir kadın protestocunun soyulup askerler tarafından dövülmesi gibi olaylar kadınlara karşı cinsel şiddetin bir nevi otoriterliğin şiddeti ile bağlantılı olduğunu da göstermiştir. Kadınların çoğuna karşı yapılan bu şiddet vakaları aynı zamanda kadın hakları aktivizmi için yeni açılımların yaratılmasına da sebep olmuştur.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Fatma Osman Ibnouf, “Women and the Arab Spring, A Window of Opportunity or More of the Same?”, *Women & Environments Magazine*, Vol. 92/93, December, 2013, p.20.

*Muharrem Hilmi Özev, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Doç. Dr.

¹⁵⁶ Shadi Mokhtari, “Human rights and power amid protest and change in the Arab world”, *Third World Quarterly*, Vol. 36, No. 6, 2015, p.1210.

Müslüman kadınların çoğu aktif katılımcılar olarak önemli ve cesur roller oynamıştır. Çok sayıda kadın çeşitli gösteriler düzenlemiş ve ayaklanmaları propaganda yöntemleri ile duyurmaya çalışmıştır. Bu genişleyen sosyal ve politik aktivizm direnişle karşılaşmış, Arap ayaklanmaları boyunca birçok kadın, dövülmüş, cinsel tacize uğramış ve hatta devlet ve devlet dışı aktörler tarafından tecavüze uğramıştır. Müslüman kadının rolleri ve Arap ayaklanmalarındaki cesaretleri Batı medyasında da dikkat çekmiştir. 2011 yılı Nobel Barış Ödülü'nü 32 yaşındaki Yemenli kadın aktivist Tawakkol Abdel-Salam Karman almıştır.¹⁵⁷

Tehdit altındaki birçok devlet cinsiyete dayalı şiddeti benimsemiş, güvenlik güçlerinin kadınların namuslarına ve fiziksel bütünlüğüne zarar vererek kadınların iradesini kırmaya çalıştığı görülmüştür. Tecavüz, kadınları sindirme aracı olarak kullanılmış ve kadınların bundan duyduğu korku ile protestolara katılmaya devam etmeleri önlenmeye çalışılmıştır.

Arap Baharından önce kadınlar için, otoriter önderler tarafından Batı'yı pasifize etmek için yürürlüğe koyulan kadın hakları kağıt üzerinde kalmış, kabul görmemiş ve bundan dolayı kadınlar siyasi alanda da kendileri için güvenli bir alan açmaya çalışmıştır. Birçok STK ve kadın örgütü olsa da, kadınların yaşadığı karşılaştığı bu engellerin üstesinden gelmek için gerekli olan bütünlüğe sahip olamamıştır.¹⁵⁸

Tunuslu aktivist Amel Grami'ye göre Arap Baharı kadınlar için, daha önce görünmediği yerlerde yeni kimlikler oluşturmak ve yeni bir varlığı müzakere etme sürecini oluşturmuştur.¹⁵⁹

3.1. Tunus'ta Kadın

3.1.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi, ülke genelinde yolsuzluk, işsizlik ve polis baskısına karşı protesto eylemlerini tetiklemiş ve bir ay içinde gösteriler 23 yıl sonra Cumhurbaşkanı Ben Ali'nin istifasına yol açmıştır. Tunus devrimi Arap Baharını bölgedeki yankılarla başlatmıştır.

¹⁵⁷ Shugofa Dastgeer, Peter J Gade, "Visual framing of Muslim women in the Arab Spring: Prominent, active, and visible", *The International Communication Gazette*, Vol: 78(5), 2016, p.435.

¹⁵⁸ Maryam Ahmad, James Deshaw Rae, "Women, Islam, and Peacemaking in the Arab Spring", *A Journal of Social Justice*, Vol. 27, 2015, p.318.

¹⁵⁹ Ahmad, Rae, op.cit, p.319.

Tunuslu kadınların çoğu demokratik değişim talep eden protesto gösterilerine yoğun katılım göstermiştir. Blogcular, gazeteciler, aktivistler, sendikacılar, öğrenciler, anneler, Ben Ali'nin istifasını istemiş, kendi özgürlükleri ve onurlarını aramak için seferber olmuş ve sokaklara çıkmışlardır. Her yaştan, her kesimden birçok kadın bu gösterilere katılmıştır.

Ayaklanma sırasında, çoğu kadın cinsel taciz ve tecavüz dahil olmak üzere şiddete maruz kalmıştır. Kasserine ve Thela'daki kızlar, Ben Ali'nin özel kuvvetleri tarafından, İçişleri Bakanlığı'nda da gözaltında tutulan birkaç kadın protestocu, aynı şekilde tecavüze uğramıştır.

Çok sayıda kadın eski Tunus Cumhurbaşkanı Zine El Abidine Ben Ali'yi deviren protesto hareketinin cephesinde yer almış ve geçiş sürecinde önemli bir rol oynamaya devam etmişlerdir. Ben Ali'nin düşüşünden sonra birçok kadın siyasi geçiş sürecine tam katılım talep etmiştir. Eski rejime rağmen, toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında, kadınların aslında iyi bir başarı göstermiş olduğu söylenebilir.

Protestolar Tunus'ta hız kazanırken, kadınların çoğu artan işsizlik, yolsuzluk ve sürdürülemez gıda fiyatlarına yanıt vermenin yanı sıra siyasi özgürlüklerini talep etmek, 1956 yılında yer alan kadınlara yönelik korumaları hafifletmek, daha muhafazakar meclis üyelerinin bazılarının çabalarını protesto etmek için sokaklara gitmeleri gerektiklerini düşünmüştür. İslamcıların, anayasadaki dilin, erkeklerin ve kadınların rollerinin tamamlayıcı olduğunu söylemelerini istemişlerdir. Ayrıca kadınların, ülkelerinde siyasi katılımı daha fazla sayıda olmasına izin verilmesi için kadın haklarının onurlandırılması yönünde çağrılar yapmışlardır.

Tunuslu birçok kadın, Tunus'un Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasından bu yana protesto hareketlerinin ve toplumsal değişimin öncüsü olmuştur. Tunuslu kadınların okuryazarlık oranı % 71'dir. Kadınlar ülkedeki ücretli çalışanların beşte birinden fazlasını, on sekiz yerel sendikanın yaklaşık yarım milyon üyesinin % 43'ünü oluşturmaktadır. Sendika üyesi kadınların çoğunluğu eğitim, tekstil, sağlık, kent hizmetleri ve turizm sektörlerinde çalışmaktadır.¹⁶⁰

Ben Ali'nin hükümdarlığı döneminde, kendisinin tutumu Tunus ekonomisini kötüleştirmeye başlamış ve bu da artan işsizlik ve sonuç olarak bir takım başka sosyal

¹⁶⁰ Hamid Dabaşı, *Arap Baharı Postkolonyalizmin Sonu*, Çev. Aslı T. Esen, 1. Baskı, İstanbul: Sümer Yayıncılık, Mart 2015, s.258.

şikayetlere de yol açmıştır. Arap Baharının en tanımlayıcı eylemini gerçekleştiren Bouazizi'nin, yükselmesini sağlayan da bu mali yük olmuştur.

Kadın hakları ve 2007 yılından beri sansüre karşı savaştan Tunuslu kadın blogcuların çoğu, devrimden sonra küçük bir umut gördüklerini ve kadın hakları için yeni bir savaşlarının olduğunu belirtmiştir.

Tunus toplumsal ilişkileri ve medya siteleri üzerindeki toplumsal cinsiyet ilişkileri, Tunus toplumunun karmaşık toplumsal cinsiyet ikili topluluğunu yansıtmıştır. Sömürgecilik sonrası çalışmalar, Fransız sömürge politikalarının bugünkü Tunuslu cinsiyet ikiliği üzerindeki etkisini vurgulamıştır. 1950'li yıllara kadar, Fransız sömürgeci cinsiyet ilişkileri ayrı alanları ve İslami kadınları ayırtmıştır. Bu ikili ilişki, İslami Tunus kültürü üzerinde bir seküler Fransız kültürü hiyerarşisi inşa etmiştir.

Freedom House tarafından yürütülen Arap ülkelerinin 2009 yılı mukayeseli bir araştırması, öncelikle kadınların haklarını içeren ana kategorilerde Tunus'u özerklik, güvenlik, insan özgürlüğü, politik ve sivil ses olarak sıralamıştır. Bununla birlikte, kadınlar siyasi alanda ve Tunuslu işlerin daha üst kademelerinde yetersiz temsil edilmeye devam etmiştir. 2011 yılında Ben Ali'nin yönetiminin sonunda, 45 üyeli hükümette dört kadın temsil edilmiş ve 2009 yılında da parlamentoya seçilenlerin % 27,6'sı kadınlardan oluşmuştur, 2010 yılında kadınlar yargıçların % 27'sini ve avukatların % 31'ini temsil etmiştir.¹⁶¹

Devrimden dört yıl önce aktivist hareketleri için sürgün edilen Amira Yahyaoui, devrimi protesto etmek için twitterını (@ Mira404) kullanmıştır. Devrim sırasında ve sonrasında Yahyaoui anayasada ortak bir tema olarak toplumsal cinsiyet eşitliği çağrısı yapmıştır. Kadın blogcular arasında Yahyaoui, Ben Ali Tunus'tan kaçtıktan sonra, 2011 yılı anayasasının hazırlanmasına katkıda bulunan az sayıdaki kadından biri olmuştur. 14 Ekim 2011 tarihinde yapılan röportajda Amira Yahyaoui, kadınların düzenleyici ve gösterici olarak yer aldığını ve cinsiyet eşitliğini Tunus siyasetinin tartışmalarına merkezi olarak yerleştirdiklerini söylemiştir.¹⁶²

Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Tunuslu aktivist ve blog yazarı Lina Ben Mhenni, İslamcı liderliğindeki hükümet yönetiminde kadınların statüsünden endişe

¹⁶¹ Brittany Landorf, *Female Reverberations Online: An Analysis of Tunisian, Egyptian, and Moroccan Female Cyberactivism During the Arab Spring*, (Honors Thesis), The International Studies Department Macalester College, April 2014, p.67.

¹⁶² Landorf, op.cit, p.70.

duyduğunu ifade etmiştir. Tunuslu kadınların statüsünün İslami liderliğindeki hükümet altında daha kötüye gittiğini, İslamcı aşırılıkçıların dini polis rolünü oynadığını ve kadınlara baskı uygulamakta olduğunu belirtmiştir. İslamcıların Tunus'taki bir öğrenci yurdunda genç kadınlara taş ve şişe atmaları, dans ve müzik performanslarını sahnelemelerini durdurmuştur.

Kadınların rolü ev dışında ekonomik alana yayılmış olsa da, çoğu Tunuslu erkek, kocaların evde kadınlara yardım etmek zorunda olmadıklarını ve rollerinin aile reisi olarak üstün statüsünü yansıtmaları gerektiğini düşünmüştür. Erkekler eşzamanlı olarak kadınların ekonomik ve içsel davranışlarındaki değişikliklerle iki alanda rahatsızlık yaşamışlardır. Birincisi, çoğu eş ve annelerin, günlerinin en azından bir kısmı için artan sayılarla evi terk etmiş olmalarıdır. Kadın, bir koca otoritesini kabul etmeye daha az hazır hale gelmiştir. İkincisi, kadınlar işyerinde ve diğer alanlarda erkeklere yönelik artan rekabet kaynağını temsil etmiştir. Bir yandan kadınların doğum kontrolüne erişimi artmış ve kadınların bir kısmı kamusal alanda ve aile tartışmalarında daha fazla yer almıştır. Aynı zamanda, erkekler kadınların hane halkına daha fazla maddi katkı yapmasını, çocuklarının mutluluğunu geliştirmelerini ve özel ve profesyonel yaşamları arasında bir denge kurmasını beklemişlerdir.

Müslüman dünyasında erkeklerin çoğu, geleneksel cinsiyet rollerini korumak istemektedir. Gücünü kaybettiklerine ve ekmek kazananları olarak seçtikleri özel rollerine inanmaktadırlar. Bugün çoğu erkek, aile haklarında kadın hakları hareketini ve hatta kuralların uygulanmasını desteklemeyi reddetmektedir. Bazı erkekler, kadınların özgürleşmesinden endişe duymaktadır. Kadınlar, diğer Arap ülkelerinde gördükleri cinsiyetleri ile aile ve işyeri ayrıcalıklarına sahip değillerdir. Kadın eylemcilerin çoğu tarafından dile getirilen önemli bir nokta da cinsel tacizdir. Cinsel tacizle ilgili tavırları korumaya yönelik endişelerini dile getirmişlerdir. Yeterli bir taciz tanımına sahip olmadıklarını ve iddiaları soruşturmak için yeterli hükümler olmadığını belirtmişlerdir.

Son on yılda Arap Müslüman ülkelerinde olduğu gibi, İslami söylem Tunus'ta baskın hale gelmiştir. Tunuslu kadınlar, başörtüsü takmaya başlamıştır. Feministlere göre, örtülü kadınların sayısının artması hem geleneksel stereotipleri ve önyargıları hem de ataerkil ideolojiyi güçlendirmiştir. Bazı grup peçeli kadınlar yeni bir söylem geliştirerek, eşitliği, tam cinsiyet eşitliğini istediklerini belirtmiştir.

Bazı feminist aktivistlere göre, Tunus laik geleneklerine sırtını dönmüştür. Tunus toplumunun gelenek ve değerlerine yabancı olan yeni davranış biçimleri ve dini pratikler, özellikle İslamist uydu kanalları olmak üzere modern bilgi ve iletişim araçlarıyla yayılmaktadır. Dini programlar, insanların yetiştirilmesini derinden etkilemektedir. İslamcılar, dini, kadın haklarını bastırmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Birçok eylemci dini, devletten cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek için önemli bir yaklaşım olarak ayırma gereğini vurgulamıştır. Kadın haklarının ve kadın özgürlüklerinin desteklenmesinin, aşırılıkçı ve gerileyen hareketlere karşı en iyi korumanın anahtarı olduğuna inanılmaktadır. Dini köktencilere göre kadın hakları, Arap toplumuna dayatılan bir başka Batı ihracatı olarak algılanmaktadır. Cinsiyetin kendisi dine karşı gidiş olarak görülmektedir.

Bugün Tunuslu kadınların çoğu birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Bir model olma fikri, aktivistleri, farkındalığı yaymak için mücadele etmeye itmiştir. Tunus'ta toplumsal cinsiyet eşitliği, çağdaş İslam dünyasına yeni İslami kültürel görüntüler sunmuştur. Ayrıca, siyasal liderlerin öngördüğü modernite algısı, toplumdaki kadınlara verilen yer ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışıyla ilgili bir mesaj da taşımaktadır. Tunus, devletin kendi haklarına, gelecekteki topluma yönelik projelerine ve tarihsel bağlamda iktidara gelebilecek diğer liderlerin doğasına bağlı olarak, kadınların haklarını çeşitli şekillerde ele aldığını göstermektedir.¹⁶³

Kadınların birçoğunun sokaklarda ve devrimin kalabalığındaki varlıklarına ek olarak, kadın blogcular da önemli bir rol oynamıştır. Aktivist bir blogcu olan Lina Ben Mhenni, bloğunda uzun bir süre tüm Tunusluların özgürlüğünü savunmuştur. Devrim sırasında Ben Mhenni, devrimin başladığı bölgeler olan Kasserine ve Sidi Bouzid'den blog yazmış ve çevrimiçi belgelerini kullanarak hareketin yayılmasına aktif olarak katkıda bulunmuştur. Ülkesindeki olaylar için her zaman yazmış, internet üzerindeki sansüre karşı mücadele, siyasi ve sendikal faaliyetlerinden ötürü hapsedilen öğrenciler, gazeteciler ve blogculara destek olmak Ben Mhenni'nin yazma sebeplerini oluşturmuştur. İslamcı ve laik kadınlar arasında, sadece kadınların değil, Tunusluların

¹⁶³ Amel Grami, "Gender Equality in Tunisia", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 35, No: 3, 8 December, 2008, p.360.

*Gizem Bilgin Aytaç, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Dr. Öğretim Üyesi.

diktatörlük karşısında ezildiklerini ve kadınların katılımının özellikle kadın haklarının değil, evrensel özgürlüğü hedefleyen görüş birliği oluşturmaya çalıştığını ifade etmiştir.

14 Ocak'tan sonraki aylarda, halkın toplumdaki rolünün, Tunus ulusal kimliği ile ilgili tartışmalarda önemli bir yer tutmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Devletin, cinsiyetçi eylemcilerden oluşan rakip gruplara rağmen, büyük ölçüde kadınları siyasal katılımdan dışladıkları ortaya çıkmıştır. Kadınların, zaman zaman ulus inşa etme ve devlet kurma projelerinin çelişen talepleri arasında, sıkışıp kaldıkları tarihsel bir zaman olmuştur. Tunuslu kadınların birçoğu, devrime ortak olsalar da, diktatörlükten sonra devlet kurumlarının yeniden birleştirilmesinde azınlıkta olmuştur. **“Dr. Öğretim Üyesi Gizem Bilgin Aytaç”***, kadınların temsilde son derece yetersiz olduğunu, çünkü yeni anayasalarca kota tanınan ülkelerde bile politik partilerin ideolojik baskılarının olduğunu ifade etmiştir. Feminist siyasetin bu konuda da baskı yapmaları gerektiğini ama zaten bu temsiliyet azlığının gelişmiş devletlerin özellikle uluslararası örgüt temsilcilerinde de mesela güvenlik politikaları alanında mevcut olduğunu belirtmiştir.”

Devrimi takiben, medyada kadınların yokluğu daha geniş bir bölüm oluşturmuştur, kadınların birçoğunun devrimde aktif olmasına rağmen, geçiş dönemi boyunca çoğu kadın medyanın siyaset ve topluma yönelik kamuoyundaki tartışmalarından, televizyon ve yazılı basından neredeyse yoksun bırakılmışlardır.

Tunus'un dışındaki bölgeler Bourguiba'nın ve Ben Ali'nin Tunus temelli siyaseti tarafından tarihsel olarak tecrit edildiği için, siyasetten dışlanma kırsal kesimdeki kadınlar için daha da belirgin olmuştur. Kasserine ve Tataouine bölgelerindeki çoğu kadın, Tunus'ta kentteki kadınların sahip olduğu yasal ve sosyal kazanımlardan dışlanma duygularını dile getirmişlerdir. Tunus dışındaki kadınların birçoğunun kaygıları başkentte bulunan çoğu kadının kaygılarından farklı olmuştur.

Yoksulluktan ve altyapı eksikliğinden sıkıntı çeken Tataouine'deki kırsaldaki çoğu kadın, kentteki kadınların çoğunluğunu kışkırtıcı, burjuva ve ilgisiz olarak görmektedir. Gazeteci Azza Turki, güvensizliğin sınıf farklılıklarında da kurulduğunu açıklamıştır. Tunus'un güneyindeki birçok kadın, Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği(ATFD) ile hemfikir olmadıklarını söylemişlerdir, çünkü söylemlerinin Müslüman kadınları temsil etmediğini, aynı zamanda, sermayenin dışındaki bölgeleri ekonomik bir ihmal ve tecrit durumunda bırakan ayrıcalığa karşı daha büyük bir güvensizlik oluşturduğunu belirtmişlerdir. Kasserine ilindeki Thela gibi diğer kırsal bölgelerdeki çoğu kadın da

bu duyguyu dile getirmiştir ve geçici hükümeti ve Tunus’a bağlı herhangi bir siyasi varlığı reddettiklerini dile getirmiştir.¹⁶⁴

Kasserine halkı, bölgedeki kadınların, toplumsal olarak yalıtılmış kaldıklarını ve geçiş hükümetinden hiçbir mali yardım almadıklarını söylemiştir. Tataouine’den Miriam Zrizer, kuzeydeki kadınların her şeyi yapabildiğini, boşanabilip çalışabildiğini ancak, güneydekilerin evde kalarak çocukları ile ilgilendiklerini dile getirmiştir. Kadın ve kızların devrimci protesto gösterilerine katılımını onayladıkları kırsal alanda, kamusal hayata, tartışmalara katılan kadın ve kızlara karşı genel bir direniş olmuştur. Birçok kadın, bölgelerindeki kadın ve erkeklerin kamusal ve politik alanı eril olarak gördüklerini belirtmiştir. Bu kırsal alanlardaki çoğu kadın, kentteki kadınlara kıyasla, cinsiyet konusunda daha muhafazakardır. Tataouine’nin Kadın En-Nour Derneği’nde, yedi kurucu üyeden üçü aile baskısı nedeniyle istifaya zorlanmıştır. Benzer şekilde, Tataouine’den Jazia Najah, kuzeydeki kadınların aksine, güneyli kadınların durumunun özgüllüğünü dile getirmiştir. Bölgenin aşiret zihniyetinin kadınları sildiğini, güneyli kadınların diğerlerinin ağırlığıyla ezildiğini belirtmiştir. Kırsal kesimde kadınlarla yapılan görüşmeler, hayatlarının Tunus’taki kadınlardan farklı, bir dizi sözleşme ve fırsatla yönetildiğine dair farkındalıklarını sürekli olarak göstermiştir. Geçiş dönemi boyunca kadınlarla yapılan görüşmeler sırasında, hem Müslüman hem de laik kadınların çoğu, yeni Tunus devletinin kamusal işlerine kadınların katılımını savunmuşlardır.¹⁶⁵

1956 yılından 1970’li yılların ortalarına kadar, Tunuslu kız ve kadınların çoğunluğu yeni rollerinden giderek daha fazla yararlanmıştır. Eğitimlerini sürdürerek işgücüne rekor sayıda girmişler, doğum oranları azalmış ve büyüyen orta sınıf ortaya çıkmıştır. Çocukların % 5’inden daha azının ilkokulda 1956 yılında kayıtlı olması durumunda, 2003 yılına kadar bu sayı erkek ve kız çocukları için % 98’e çıkmıştır, dahası, yetişkin eğitimi, 1960 yılında % 16’dan 2004 yılında % 74’e yükselmiştir. Halen, kız öğrencilerin sayısı yükseköğretimde erkek öğrencilerin oranını aşmakta ve 2008 yılında Tunus’taki toplam yükseköğretim eğitiminin % 59’unu temsil etmektedir. Eğitime verilen önemin ötesinde yeni bağımsız Tunus’un benimsediği iddialı aile planlaması programı, kadınların toplumdaki rolünün dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

¹⁶⁴ Andrea Khalil, “Tunisia’s women: partners in revolution”, *The Journal of North African Studies*, Vol. 19, No. 2, 13 January, 2014, p.196.

¹⁶⁵ Khalil, op.cit, p.197.

Doğurganlık hızı 1965 yılında aile başına 7.2 çocuktan, 1991 yılında 3.4'e, 2000 yılında 2.6'ya ve 2008 yılında da 2.06'ya düşmüştür.¹⁶⁶

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kadın işgücü oranı % 26'dır. Tunus'ta özellikle kadınlar kayıtlı işgücünün % 25'ini oluşturmuştur. İstihdamın sağlanmasına ilişkin cinsiyet temelli engeller devam ederken, Tunuslu kadınların yükseköğrenim görme, daha çok yurttaş haklarına sahip olma ve daha fazla haklara sahip olma olasılığı diğer birçok Arap ülkesinde kadınlara verilen kişisel statüden daha yüksek olmuştur. Sonuç olarak, kadınların üniversiteye kayıt oranı 1987-1988 yıllarında % 37.2'den 2007-2008 yıllarında % 59.1'e yükselmiştir. Bununla birlikte, okur-yazarlık oranlarında hala farklılıklar mevcuttur, çünkü erkeklerin % 89,6'sı, kadınların ise sadece % 74,2'si okumaktadır. Yüksek öğrenim kayıt oranlarındaki iyileşmelere rağmen, Tunuslu kadınların birçoğu işgücünde, erkek meslektaşlarına göre daha az eğitime ve daha az dahil olmaya devam etmektedir. Tunus'ta Seçmen Kaydı ve Oy Verme Güven Değerlendirmesi'nden elde edilen verilerden yararlanarak yapılan çalışmada, bu unsurların kadın ve erkek arasındaki politik farkındalıktaki önemli farklılıkları tetiklediğini göstermiştir. Bu da kadınların etkili bir yurttaş katılımına engel teşkil etmiştir.¹⁶⁷

Tunus'ta kadınlara karşı şiddet yaygındır. Kadınların yarısından fazlası en az bir şiddet biçimine, psikolojik ya da fiziksel maruz kalmıştır. 2016 Uluslararası Af Örgütü raporuna göre, bu durumdaki kadınların hukuk, sağlık kurumları ya da destek örgütlerinden yardım alması güçtür. Cinsel ve toplumsal cinsiyet ile ilgili olarak ele alınacak az sayıda sosyal ve tıbbi hizmet tasarlanmıştır. Tecavüz mağdurları, doğum kontrol hizmetlerine, psikolojik desteğe veya diğer gerekli sağlık hizmeti türlerine erişimde büyük zorluk çekmektedirler. Dahası, özellikle şiddet uygulanan kadın ve kız çocuklarının kaldığı barınaklarda, koruyucu önlemlerin alınmaması nedeniyle daha fazla saldırıya maruz kalmaktadırlar.

¹⁶⁶ Jane D. Tchaïcha, Khedija Arfaoui, "Tunisian women in the twenty-first century: past achievements and present uncertainties in the wake of the Jasmine Revolution", *The Journal of North African Studies*, Vol: 17, No: 2, March 2012, p.218.

¹⁶⁷ Carla B. Abdo-Katsipis, "Women, Political Participation, and the Arab Spring: Political Awareness and Participation in Democratizing Tunisia", *Journal of Women, Politics & Policy*, Vol: 38, No: 4, 16 February 2017, p.415.

3.1.2. Kadınların Siyasal Sürece Katılımı

Tunus'ta, kadın hakları örgütleri, Ben Ali hükümetinin çöküşünün hemen ardından demokratik bir geçişi sağlamak için seferber olmuştur. Ennahda'nın geçmişte kadın meseleleri üzerindeki gerici tutumunu hatırlamasından korkan Tunuslu feministler, Lider Ghannushi'nin Ocak 2011 tarihinde sürgünden dönmesi arifesinde bir protesto gösterisi düzenlemiştir. Ennahda çok sayıda sandalye kazanıp bir koalisyon hükümeti kurduktan sonra feministler uyanık kalmıştır.

23 Ekim seçimlerinden sonra, Kurucu Meclis'te toplamda 49 kadın olmuştur, Kurucu Meclis koltuklarının % 24'ü kadınlar tarafından oluşturulmuştur, o zamanlar mevcut olanın % 17'sinden daha yüksektir. Ennahda partisi tarafından kazanılan 89 sandalyeden 42'sine, Ennahda'nın Kadın Komitesi'nin başkanı Farida Labidi ve Souad Abderrahim'in de gittiği not edilmiştir. Parlamentodaki kadınların bu yüksek yüzdesi Tunus'un devrim öncesi rekoru ile tutarlı olmuştur. Tunus uzun zamandır hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkileyici olan parlamentoda etkileyici sayıda kadın sayısına sahip olmuştur. 2010 yılında, Tunus'taki meclis koltuklarında kadın payı % 28'e ulaşmıştır.¹⁶⁸ Ancak bu istatistikler, fakir, kırsal ve İslamcı kadınları etkili bir şekilde marjinalleştiren bir devlet feminizmi biçimini gizlemiş ve pek çoğuna göre feminist bir gündemin parçası olmamıştır. Kadınların meşruiyet kazanmak için parlamentodaki bu yüksek rakamlara dayanarak, Ben Ali rejimi, dünya sahnesinde kamu imajının bir parçası olarak kadın özgürlüğünü desteklediğini iddia etmiştir.

24-26 Ocak 2011 tarihlerinde Tunus'ta "Arap Parlamentolarındaki Kadınlar: Cinsiyet Perspektifinin Temsili ve Katılımı" konulu bir konferans düzenlenmiştir. El ilanı, kadın parlamenter katılımı hakkında istatistik sağlamış ve dünya ortalamalarını % 19,2 ve Arap bölgesinde % 10.5 olarak göstermiştir. Ancak bu istatistikler, bir devlet feminizmi gerçeğini gölgede bırakmıştır. Devlet feminizminin, marjinal kadınları dışlaması, geçiş hükümeti içinde çoğalmıştır. Geçiş hükümetlerinde bakanlık düzeyinde sadece üç kadın ataması yapılmış ve ikisi de istifa etmiştir. Dışişleri Bakanı Faouzia Charfi, 28 Ocak 2011 tarihinde ikinci Essebsi hükümetinden istifa etmiştir. Halk Sağlığı Bakanı Habiba Ezzahi Ben Romdane, 1 Temmuz 2011 tarihinde istifa etmiştir. Sadece Geçiş İşleri

¹⁶⁸ Valentine M. Moghadam, *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*, Third Edition, Boulder, CO, USA: Lynne Rienner Publishers, 2013, p.7.

Bakanlığı'nın geçici Bakanı olan Lilia Labidi, geçiş dönemi boyunca pozisyonunda kalmıştır.¹⁶⁹

Labidi, devrimden önce ve sonra, Tunus devletinin kadınlarının marjinalleşmesinin, bakanlık hiyerarşileri aracılığıyla kurumsallaştırıldığını açıklamıştır. Labidi'ye göre, kadınlar en zayıf hükümet bakanlığına atanmıştır. Kadın İşleri Bakanlığı en küçük bütçeye sahip, zayıf organizasyon ve mesleki yetersizlikten muzdarip olmuştur. Aynı zamanda, uzmanların eksikliği ve feminist odaklı personel eksikliği nedeniyle sonuçlar düşük olmuştur. Geçiş dönemi boyunca ve orada görev süresi boyunca, Labidi, bakanlığın kadınların, çocukların ve yaşlıların yaşamları hakkında farkındalık yaratmak için çeşitli girişimler başlatmış ve sıklıkla aile içi şiddetin gerçekleri ve olumsuz etkilerine odaklanmıştır. Labidi, Ben Ali rejimi altında görevlendirilen kadroyla çalıştıktan sonra, kadınların yaşamlarını iyileştirme konusundaki yaygın profesyonelliği ve kayıtsızlığı algılamıştır. Ben Ali'nin rejimindeki devletçilik, Tunuslu kadınlara, özellikle de kırsaldaki kadınlara ve fakir kadınlara yardım etmek için politikalarını yerine getirmeyen ideolojik bir dile dönüşmüştür.¹⁷⁰

Protestolar, iktidardaki Ennahda'nın egemenliğindeki hükümete, güvenlik eksikliği ve ekonomik cephede eylemsizlikten sorumlu tutulması çağrısında bulunmuştur. Siyasi aktörler, sol ve diğer laik partiler, büyük sendikalar, feminist gruplar, insan hakları grupları ve Ennahda, şiddetli çatışmalardan ziyade müzakereleri, uzlaşmayı ve tavizleri tercih etmişlerdir. Böylelikle Ennahda, 2013 yılı sonbaharında hükümetten istifa etmek ve anayasanın sonuçlandırılması sırasında iktidarı yeni seçimler düzenleyecek olan bakıcı bir hükümete devretmek için anlaşmıştır.¹⁷¹

Birleşmiş Milletler, kadınların siyasette ve siyasi kararlarda farklılık yaratabilecekleri bir eşik olan kadın parlamento payını en az % 30'luk bir pay olarak belirtmiştir. Ancak parlamenter temsil, kadınların güçlendirilmesinin tek önemli göstergesi olmamıştır, yasal reformların ve eşitliğin anayasal güvencelerinin varlığı ya da yokluğu, kadınların hak örgütlerinin sayısı ve görünürlüğü, iyi finanse edilen politika kurumları ve ücretli işgücünün kadın kazancı ile kadın kazançlarının erkeklerin kazancına oranı unsurları da bu göstergeler arasında sayılabilmektedir.¹⁷²

¹⁶⁹ Khalil, op.cit, p.193.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Valentine M. Moghadam, "Modernising women and democratisation after the Arab Spring", *The Journal of North African Studies*, Vol: 19, No: 2, 27 March, 2014, p.138.

¹⁷² Mogdaham, op.cit, p.139.

Hem İslamcı hem de laik kadınlar arasında, kadınların geçiş hükümetinde neredeyse hiç bulunmadığı, siyasi partilere öncelik verilmediği ve medyadan da neredeyse kimsenin bulunmadığı kadınlar arasında, ezici bir mutabakat oluşmuştur.

1 Şubat 2011 tarihindeki ilk kabine toplantısında Tunus'un geçici hükümeti, Tunus'un uluslararası insan hakları taahhütlerini, ilave anlaşmaları ve isteğe bağlı protokolleri onaylayarak ve Tunus'un BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'yle ilgili çekincelerini geri çekerek boşluklarını dolduracağını açıklamıştır. Özgürlük ve Özgür adlarını bir araya getiren partiler, siyasi yelpazenin genelinde filizlenmiştir. Yeni ve eski politikacılar, seçmenlerinin zor kazanılmış haklarını korumalarına yardımcı olabilecek taahhütlerde bulunmuştur.¹⁷³

Kadınların siyasi partilere katılımları ile ilgili olarak, kadınlar 2011 devriminden sonra toplumsal cinsiyet eşitliği yasası olan "loi de parité"nin geçmesiyle sembolik bir zafer elde etmişlerdir. 11 Nisan 2011 tarihinde onaylanan uluslararası çapta loi de parité, Ekim 2011 yılı seçimlerinde kayıtlı olan siyasi partilerin, erkek ve kadın adayların listelerinde (fermuar kuralı) dönüşümlü olarak eşit cinsiyet temsiline sahip olmasını şart koşmuştur. Ancak, kadınların genellikle yer almadığı belli olmuştur. Siyasi partinin başkanı listelenmiş ancak ikinci sırada yer almıştır. Sadece birkaç sol partinin yer aldığı bir siyasi koalisyon olan İlerici Demokratik Hareket (PDM), listelerinin başında önemli sayıda kadına sahip olmuştur. Ennahda'nın zaferi, kadınların sadece % 3'ü (ya da bir kadın) listenin başı olarak, cinsiyet sorununun ulusal kimlik üzerinde tartışmalar için ne kadar önemli olduğunu, ancak devlet inşasının gerçek hisselerinde ikinci sırada yer aldığını göstermiştir. Kadınların azami sayısı, Ulusal Meclis'te kadın temsili, her durumda, seçim listelerinde birden fazla kişiyi kazanan Ennahda hariç, her durumda etkili bir şekilde zayıflatmıştır.¹⁷⁴

Uzun tartışmalar sonrasında ve kadınların siyasi güçlenmesini savunmada kilit rol oynayan kadın grupları ve kadın parlamenterlerin baskısı altında, geçici yetkililer 11 Nisan 2011 yılında toplumsal cinsiyet yasasını geçirmiştir. Arap dünyası, Tunus'ta kadın hakları için bölgesel bir atılım ve ilerleme kaydetmiştir. Birçok Tunuslu ve yabancı gözlemci inisiyatifi olumlu karşılamış ve Kurucu Meclis üyesi olmak için çok sayıda kadın beklenmiştir. Bununla birlikte, parite yasası, kadın adayların listenin en üstünde yer almasını zorunlu kılmamış ve 1518 listeden sadece 128 tanesi kadın adaylar

¹⁷³ Mokhtari, op.cit, p.1211.

¹⁷⁴ Khalil, op.cit, p.194.

tarafından yönetilmiştir. Tek istisna, dikey ve yatay paritede gönüllü olarak uygulanmaya karar veren küçük solcu ve bağımsız adaylardan oluşan bir ittifak olan Demokratik Modernist Koalisyon'dan gelmiş ve 16 kadın ve 17 erkek 33 seçim bölgesi için liste başkanlığı yapmıştır.¹⁷⁵ Orantısız aday listeleri, saygın bir kadın seçmen meclisi üyelerini seçme şansını ve yeni, toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa yazma şansını azaltmıştır. Sonunda, Kurucu Meclis'te toplamda 49 kadın, toplamda 217 koltuktan sandalye almış, bu da mecliste temsil edilmesini, toplamın yaklaşık % 22.6'sını oluşturmuştur. İslamcı Ennahda Partisi, kadın adayların 49 sandalyeden 42'sini kazanan başarılı kadın adayların en büyük yüzdesine sahip olmuştur. Sayıların yakından incelenmesi, kadınların siyasi katılımında 2011 yılı öncesi döneme göre gerçek bir iyileşmenin gerçekleşmediğini göstermektedir. Ben Ali döneminde, seçilmiş kadınlar, 2009 yılında milletvekillerinin % 27'sini temsil etmiştir. Hükümet düzeyindeki kırk bir bakanlık, sadece üç kadın tarafından tutulurken, dördü eski rejimin yönetimindeki kadınlardan oluşmuştur.¹⁷⁶

Tunus'ta Ennahda partisinden erkek ve kadın milletvekilleri, kadınları erkeklerle eşit olma hakkında yoksun bırakan, yeni bir yasa tasarısı hakkında Ağustos 2012'de oy kullanmıştır. Böylece, iki cinsiyet arasındaki eşitlik yerine tamamlayıcılık kavramını uygulamaya çalışmışlardır. Taslak anayasanın 22. maddesi kadınlara tam eşitliği garanti ederken, 28. madde ise kadınları aile ortakları olarak tanımlamıştır. Ağırlıklı olarak laik olan onbinlerce kadın, teklife karşı olduklarını gösterdiğinde teklif düşmüştür.¹⁷⁷

Kadın sivil toplum örgütlerinin çalışmalarıyla birlikte, Ulusal Parti kurucu seçimleri için her parti listesindeki adayların erkekler ve kadınlar arasında dönüşümlü olmasını gerektiren ilerici bir seçim yasası sayesinde, Ekim 2011 tarihinde yaklaşık 5000 kadın seçimlerde aday olarak yer almıştır. Ulusal Parti kurucu seçimlerindeki temsilcilerin % 27'sini mecliste kadınlar oluşturmuştur.¹⁷⁸

2012 yılında yapılan nitel bir çalışmada, kadınlar kendilerini, Tunus siyasi alanında eşit katılımcılar olarak ve devrime rağmen artık kendileri için bir fırsat olarak

¹⁷⁵ Nabila Hamza, "Endering Tunisia's Democratic Transition: What Challenges Face Women?", *Women's Movements in Post-"Arab Spring" North Africa*, Fatima Sadiqi, New York: Palgrave Macmillan, 2016, p.216.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Rola el-Husseini, "Is gender the barrier to democracy? Women, Islamism, and the Arab Spring", *Cont Islam*, Vol. 10, 2016, p.59.

¹⁷⁸ Kendra Heideman, Mona Youssef, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", 2012, p.6.

görmediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, sınırlı eğitim veya ekonomik fırsatlara sahip kadınların sosyal hizmet sunan muhafazakar partileri destekleme ve/veya destek sağlamada oy kullanma yöntemlerini kullanma olasılıkları daha yüksek olmuştur. Bu partiler cinsiyet eşitliği temelli reformları teşvik etmek için çalışmamışlar, bu da, toplumsal cinsiyete dayalı politik farkındalık ve katılımın yaratılması için ek bir zorluk teşkil etmiştir. Siyasi alan yaratmak, cinsiyet eşitliği olan kurumların veya toplumsal hareketlerin gelişimini garanti etmemektedir. Kadınlar demokratikleşme sürecinden çoğu zaman faydalanamamıştır, çünkü kadınların sosyopolitik bağlamda yer alması, değişime açık kurumları, feminizmin toplumsal kabulünü ve kadınların tanınmasını gerektirmektedir.¹⁷⁹

Kadınların 2013 yılındaki parlamentodaki payı Tunus'ta % 27 ve Mısır'da sadece % 2 olmuştur. Kadının parlamenter temsili, kadınların haklarının ve politik iktidara erişiminin önemli bir göstergesi olmuş ve kota devrimi, dünyanın birçok yerinde kadınların politik katılımını artırmaya hizmet etmiştir.

Kurucu mecliste yer alan İslamcılar, eşitlik terimini tamamlayıcılık ya da ortaklık gibi kelimelerle değiştirmeye çalıştıklarında, kadın hakları savunucuları ve laik ve sol partilerdeki erkek destekçileri, protesto etmek için sokaklara ve yerel ve uluslararası medyaya yönelmiştir. Kurucu meclis eşitlik terimini korumuştur. Tunuslu kadınların çoğu, yeni doğan demokrasinin erkek egemen bir siyasi sisteme indirgenmeyeceği ve kadınların tam ve eşit vatandaşlık haklarının yeni yönetimin merkezinde yer alması gerektiği konusunda kararlı olmuştur.¹⁸⁰

İslamcıların iktidara gelmesi göz önünde bulundurulduğunda, kadınlar için güçlüklerin neredeyse evrensel bir şekilde kötü bir tablosu sunulmuş olsa da, bu koşulları kabul etmişler, özellikle de aktiviteleri için platformlar, Ben Ali dönemine kıyasla önemli ölçüde iyileşmiştir. Bu, devam etmekte olan politik değişim ile birlikte, kadın hakları aktivizmi için yeni açılımlar yaratmış, özellikle de daha geniş bir kitleye erişim yoluyla, kadınların haklarına ilişkin davanın işlenmesine daha açık olmuştur.¹⁸¹

Yasemin Devrimi'nden beş yıl sonra, Tunus, Kuzey Afrika'da, Arap Baharında önemli reformlara ve demokratik bir geçişe yol açmıştır. En önemlisi, Tunus devleti 26 Ocak 2014 tarihinde yeni bir anayasayı başarıyla onaylamıştır. Yeni bir anayasa

¹⁷⁹ Abdo-Katsipis, op.cit, p.424.

¹⁸⁰ Ibid. , p.139-140. ?

¹⁸¹ Mokhtari, op.cit, p.1210.

geliştirme süreci neredeyse iki yıl sürmüştür. Özellikle cinsiyet eşitliği konusuyla ilgili olarak, 2012 yılında yayınlanan anayasanın ilk taslakları tartışılmıştır.

Anayasa'nın 2014 yılındaki son versiyonu Arap dünyasındaki diğer anayasalardan farklı olarak, yeni Tunus anayasası hem erkekler hem de kadınlar için cumhurbaşkanlığı adayı olarak görev yapma ve erkeklerle kadınlar arasında seçilmiş meclislerde parite (eşit temsil) hakkı vermiştir. Tunus, Arap dünyasında seçilmiş kadın temsilcilerin en büyük oranına sahip olmuş ve parlamentoda görev yapan toplam 217 üyeden 68'ini kadınlar oluşturmuştur.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), sadece fiziksel şiddeti değil, aynı zamanda çok geniş ve kapsamlı bir şiddet tanımını içeren kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için psikolojik, ekonomik ve sembolik şiddet olmak üzere bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Birçok ceza kanunu arasında revizyona yol açacak olan tasarının sonuçta dondurulmuş olması ve Bakanlar Kurulu'na sunulması gerekmiştir. Anayasadaki toplumsal cinsiyet eşitliğine olan bağlılıklarına rağmen, bu kapsamlı tasarının dikkate alınmaması, Tunus'ta kadınların karşılaştığı bazı zorlukları ve aile içi şiddet tehdidini, ülkedeki 5 kadından yaklaşık 1'inin deneyimlediğini göstermiştir. Kadına karşı şiddet, bu nedenle, devam eden bir mücadele olmaya devam etmiş, bu, Tunus'un toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarının merkezinde yer almıştır.

Ennahda'nın siyasi ivme kazanmasıyla, Tunus'ta kadınların haklarını korumak için bir taahhütte bulunulmuştur. Batılı gazeteciler ve yorumcular İslamcı hareketlerin siyasete ve kadın haklarına uygunluğunu sorgularken, özellikle kadın temsilcilerinin sesiyle Ennahda, kadınların yeni anayasada oluşturdukları hakların korunmasını haklı çıkaracağını savunmuştur.

Ennahda, kadın ve erkek adaylara 50:50 oranını getirmiş ve bununla birlikte 217 milletvekili arasından 60 kadının seçildiği, 90 Ennahda milletvekilinin 42'si kadınlardan oluşmuştur. Yeni hükümet komisyonlarına başkanlık etmek üzere dokuz kadın görevlendirilmiştir. Bu eşit temsile olan bağlılık, Ennahda'nın tüm erkek ve kadınları için çalışma yükümlülüğünü yerine getirme isteğini simgelemiştir. Durum, Tunus'un kadın vatandaşları için mükemmele yakın bir yerde tanımlanamazken, durumun çok daha iyi olduğu söylenebilmiştir. Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu

tarafından AB ve üye devletlere dağıtılan bir rapor olmasına rağmen, Tunus'ta kadınların yeni yasalarla ilgili belirsizliklerle karşı karşıya kaldıklarını bildirmiştir.¹⁸²

Devrime katılan kadınların sayısının aksine, kadınlar devrim sonrası geçişin yüksek komisyonlarında azınlıkta olmuştur. Devrimden sonra dört olağanüstü veya geçiş komisyonu kurulmuştur. En büyük, Devrim Amaçlarının Gerçekleştirilmesi, Siyasi Reform ve Demokratik Geçiş için Yüksek Komisyon olmuştur. Bu Komisyon iki komiteye ayrılmıştır: Uzman Komitesi ve Siyasi Partiler, İhmal Edilen Bölgeler, Şehitler ve STK'lar Temsilcileri Komitesi'dir. İlki 18'den altı kadın üyeden ve son komite de, toplam 155 üyeden 36 kadın üyeden oluşmuştur. İkincisi, Yolsuzlukla İlgili Gerçeklerin Kurulması Ulusal Komisyonu'dur. Bu Komisyon ayrıca iki komiteye de bölünmüştür. Teknik Komite'nin 11 üyeden 2 kadın üyesi olmuş ve Genel Komite'nin kadın üyesi olmamıştır. Üçüncüsü, 17 Aralık 2010 tarihinden bu yana Nüfusa Karşı Suistimaller ve İhlallerin Kurulması Komisyonu, devrim sırasında insan hakları ihlalleriyle başa çıkmak için kurulmuştur. Bu komisyonda, çoğunluğu temsil eden 15 üyeden 9 kadın üye vardır. Dördüncüsü, Yüksek Seçim Komisyonu, toplam 13 üyeden 2 kadına ev sahipliği yapmıştır.¹⁸³

Gazetecilik profesörü Fathia Saidi, post-devrimci komisyonlardaki kadınların nispeten düşük üyeliğini yorumlamıştır. Saidi, loi de parité'nin, kadınlara siyasal alana erişim sağlama şansı veren bir geçiş stratejisi olduğunu, ancak yasaların kadınların siyasete katılımını sağlamada başarılı olamadığını söylemiştir. Saidi, kadınların siyasetten kaçtıklarını ve daha yüksek oranda kadına sahip derneklere, sığındıklarını belirtmiştir. Kadınların çoğunun devrimde önemli bir rol oynadığı ve durumu, geçiş döneminin kamuoyunda ve siyasal tartışmalarda tartışılan bir paradoksu geri getirmiştir. Geçiş siyasetinde kadınların varlığının ya da yokluğunun bu paradoksu, patriarşinin biçimleri değişmiş olsa da, kadının ulusa söylemsel bağlamının cinsiyete dayalı yeniden üretimini güçlendirdiği hipotezi ile tutarlı olmuştur. Hiyerarşi, devlet inşa projelerinde cinsiyet temelli vatandaşlığın kurumsallaşmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁸⁴

Ennahda kadınlarının, Ulusal Kurucu Meclis (NCA) üzerindeki üstünlüğü, kadınların seçim kampanyasında büyük bir rol oynadığı seçim öncesi dönemde öngörülebilmiştir.

¹⁸² Shazia Arshad, "The Arab Spring: What did it do for women?", January 24, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140124-the-arab-spring-what-did-it-do-for-women/>, (17.04.2018).

¹⁸³ Grami, op.cit, p.357.

¹⁸⁴ Suad Joseph, *Gender and Citizenship in the Middle East*, First Edition, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2000, p.7.

Ön seçim kampanyası sırasında Ennahda Partisi'nin genel merkezinin büyük çoğunluğu, kadın personelden oluşmuş ve kadınlar seçim kampanyalarına yoğun bir şekilde katılmış, seferber edilmiş ve örgütlenmiştir. Partinin siyasi bürosunda bulunan Farida Labidi'nin varlığına ek olarak, parti, Tunus'un 24 kadın örgütünün 240 kadın komitesi aracılığıyla kampanya yürütmüştür. Bu bağlamda Ennahda'nın parti örgütü, diğer siyasal partilerin harekete geçirilmesinde ve kadınları devrim sonrası, ön seçim döneminde dahil etmelerinde daha etkili olmuştur. Bununla birlikte, parti sadece bir kadını Suad Abderrahim'i listenin başı olarak koymuştur. Tunus'taki bu geçici seçim öncesi dönem, özellikle Ennahda üyeleri tarafından yoğun bir İslamcı kadının aktivizm zamanı olmuş ve 1980'li yılların ortasından bu yana İslamcı kadınların bölgedeki politik katılımının devam ettiğini göstermiştir.¹⁸⁵

Anayasa ve diğer yasal mevzuatta yer alan hakların işlevsel hale getirilmesi ve belirli konularda politikaların etkin hale getirilmesi için ek yasalara ihtiyaç duyulmuştur. Devletin tüm seçilmiş meclislerde, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçladığı anayasanın 46. maddesi, mecliste kadın ve erkeklerin eşit temsilini gerçekleştirmek için yeterli olmamıştır.

Anayasanın parite taahhüdünü uygulamaya koymak için, Tunus'un parlamento seçimleri için, Tunus'un kapalı-list orantılı temsili seçim sistemine dayalı seçim yasası, eşit sayıda kadın ve erkeğin olmasını sağlamak için tüm seçim listelerinde yatay parite üzerinde bir maddeye ihtiyaç duymuştur. Bu yatay parite olmadan, Tunus Parlamentosu'nda 50-50 kadın ve erkek temsiline ulaşmanın imkansız olacağı düşünülmüştür. Ancak laik kadın dernekleri, 2014 yılının yeni seçim yasasında yatay eşitliği sağlamak için lobi yaparken, talep mecliste düşmüştür. Dolayısıyla kadınlar, anayasanın parite taahhüdünden beklediklerini tam olarak alamamıştır. Kadınlar, Ekim 2014 yılında seçilen, yeni Tunus Parlamentosu'ndaki koltukların % 50 değil, % 31'ini oluşturmuştur.¹⁸⁶

Siyasi farkındalık, eğitim ve yüksek gelir düzeyi gibi kaynaklara sahip olmanın, siyasi katılımı garanti etmemekle birlikte, siyasi katılımın gerçekleşmesi için gerekli şartlar kadınların % 50.5'ini oluşturmada yeterli olmuştur. Tunus seçmenleri, sistematik bir

¹⁸⁵ Khalil, op.cit, p.197.

¹⁸⁶ Loes Debuyere, "Tunisian Women at the Crossroads: Antagonism and Agonism between Secular and Islamist Women's Rights Movements in Tunisia", *Mediterranean Politics*, Vol. 21, No. 2, 8 November, 2015, p.231.

dezavantaja sahip olmuştur. Her iki cinsiyet arasında, kadın rolünün kamusal siyasal yaşamdan ziyade çoğunlukla özel alanla sınırlı olması gerektiğine dair yaygın bir inanç oluşmuştur. İslamcı olan siyasal partiler, kamusal alandaki kadınların harekete geçirilmesinde, zorluklar doğuran yasal cinsiyet eşitliğine karşı, İslam temelli adaletle daha fazla ilgilendiklerini belirtmiştir.

Kadınlar, çoğunlukla önyargılardan dolayı ve ağırlıklı olarak erkek liderlerin kadınların sorunlarına dikkat etmemeleri nedeniyle karar alma pozisyonlarında azınlıkta olmuştur, bazıları ataerkil gelenekleri Arap kimliğinin ve kültürünün ayrılmaz parçaları olarak görmektelerdir. Parlamentodaki kadınların çoğu, siyasi karar almada daha fazla rol oynayamamış, rolleri kısıtlı kalmıştır. Birçok aktiviste göre, kadınların siyasi hakları konusu bir tür demokratik cephedir. Kadınların siyasal iktidarsızlığı, karar alıcılar tarafından, onların çeşitli siyasal grupların erkek liderleri arasında, siyasi olarak kullanılma haklarının hafife alınmalarına sebep olmuştur.

Kadın ve erkek adayların eşit sayıda olmasını gerektiren cinsiyet eşitliği seçim yasası, Tunus'ta kadınların siyasi temsilcilikleri için bir atılım olmuştur. Ancak siyasi partilerin aday listeleri, kadınları içermemiştir. Koltuklar listenin başında başlayan parti üyelerine gittiğinden, neredeyse seçilenlerin çoğunun erkek olacağı garanti edilmiştir. Yeni anayasanın, kadın haklarını içermesi kritik öneme sahip olmuştur.

Tunus'un en son anayasası kadınların siyasi güçlenmesine yönelik büyük bir sıçrama olarak ortaya çıkmış olsa da, mevcut seçim yasaları ülke çapında ideolojik kutuplaşmanın yanı sıra, siyasi parti sisteminin parçalanmasıyla birleştiğinde, bu anayasal hükümlerin başarısı sınırlanmıştır. Bu, kadınların, Tunus parlamentosundaki Yasemin Devrimi'nden önceki siyasi seçimlerin, 2009 yılı seçimlerinde % 27,6'sının, tüm Arap bölgesinde en yüksek olduğu düşünülürse netleşebilmektedir.

Yeni anayasanın yürürlükte olmasına rağmen, Tunus'un en son parlamento seçimleri sırasında, 26 Ekim 2014 tarihinde kadın adaylar için durum önemli ölçüde farklı olmamıştır. Ennahda partisi 69 sandalyeyle ikinci sırada yer alırken, ilerici parti Nidaa Tunus ilk olarak gelerek 89'unun 217 koltuğunu kazanmıştır. Parti listesindeki orantılı sistem ve parti listelerinin dikey değişimi sayesinde kadınlar 68 sandalyeyi kazanabilmiştir. Meclisin toplam koltukları, anayasada yer alan cinsiyet eşitliğinden uzak kalmıştır. Ayrıca, kadın adaylar parti listelerinin, sadece % 7'sinin üstünde ve tüm listelerde kadın adayların sayısı % 29'un altında olmuştur. Sadece bir kadın,

Cumhuriyetçi Parti'den Maya Jibri, büyük bir siyasi partiye liderlik edebilmiştir. Diğer iki kadın, iki küçük siyasi partiyi, demokratik düzenleme ve reform hareketini ve Tunus Partisi'ni yürütürken, bununla birlikte tutarlı bir politik tutum veya gündemden yoksun olmuştur.¹⁸⁷

Tunus'ta kadınlar, Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinden önceki geçiş dönemi boyunca, Ben Ali'nin yönetiminden hemen sonra kurulan, dört Yüksek Komite'de mevcut olmuştur. En büyük, Devrim Amaçları, Siyasi Reform ve Demokratik Geçişin Gerçekleştirilmesi Yüksek Komisyonu'dur. Uzman Komitesi'nde, 18 kişiden 6, Siyasi Partiler, İhmal Edilmiş Bölgeler, Şehitler ve STK'lar Temsilciler Meclisi'ndeki 155 kadından, 36 kadın vardır. Bu kadınlardan biri, Yüksek Komisyon başkan yardımcısı Profesör Latifa Lakhdar'dır. Başlangıçta, geçiş hükümeti, üç kadın bakana sahip olmuştur. Bu kişiler, Faouzia Charfi, Habibi Ezzahi Ben Romdhane, Lilia Labidi'dir. Bununla birlikte, hükümet bir parité kanunu ilan etmiş, CEDAW çekinceleri kaldırılarak, kırsal ve yoksul kadınlar için programlar başlatılmıştır. Üçü yeni olan dört siyasi parti kadınlar tarafından yönetilmiştir. 8 Ekim 2011 tarihinde, ılımlı bir İslamcı parti olarak bilinen Ennahda, Ulusal Kurucu Meclis seçiminde çok sayıda (% 37) sandalye kazanmıştır.¹⁸⁸

Ennahda'da toplam kadınların payı % 28'dir, fakat Ennahda'dan olmayan kadınlar çok iddialı olmuştur. Ennahda, diğer iki siyasi parti ile bir koalisyon hükümeti kurmuş ve bu düzenleme "troika" olarak bilinmeye başlamıştır. İlerici muhalefet partileri koalisyonu, laiklik, sosyal haklar ve toplumsal cinsiyet adaletini savunmaya devam etmiştir. Ulusal Kurucu Meclis çalışmalarının ilk iki yılında, İslam'ın anayasadaki yeri ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki tartışmalar devam etmiştir. Kadınların eşitliği ile ilgili olarak, feminist gruplar AFTURD ve ATFD, 2011 ve 2012 yıllarında özgürlük, saygınlık, eşitlik için yürüyüşler düzenlemişler ve kadınların tam ve eşit vatandaşlıklarında ısrar etmişlerdir.¹⁸⁹ Bir sonraki seçimlere hazırlanmak üzere 2013 yılında laik ve ilerici gruplar tarafından oluşturulan bir koalisyon olan Nidaa Tounès, geniş bir seçime hitap edebilecek sosyal ve ekonomik kalkınma ve haklar için bir

¹⁸⁷ Marwa Shalaby, "Challenges Facing Women's Political Participation Post Arab Spring: The Cases of Egypt and Tunisia", *Empowering Women after the Arab Spring*, Marwa Shalaby, Valentine M. Moghadam, Syracuse, New York, USA: Palgrave Macmillan, 2016, p.177.

¹⁸⁸ Valentine M. Moghadam, "Women and Democracy after the Arab Spring: Theory, Practice and Prospects", *Empowering Women after the Arab Spring*, Marwa Shalaby, Valentine M. Moghadam, Syracuse, New York, USA: Palgrave Macmillan, 2016, p.203.

¹⁸⁹ M. Moghadam, op.cit, p.205.

program yayınlamıştır. Bu parti Ekim 2014 tarihinde parlamento seçimlerinde en çok sandalye kazanmış ve lideri daha sonra cumhurbaşkanlığını kazanmıştır. Ancak hükümet, genç ve kadın işsizliği de dahil olmak üzere, kötüleşen ekonomik bir durumla karşı karşıya kalmıştır.¹⁹⁰

Tunus'un 26 Ekim 2014 tarihinde gerçekleşen ilk yasama seçimleri, ülkenin demokrasiye geçişinde önemli bir adım atmıştır. Yeni anayasanın hazırlanmasından sorumlu Ulusal Kurucu Meclis seçimleri için yapılan ilk seçimlerden beş yıl sonra, Tunus toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın haklarının tanıtımını önemli yollarla desteklemiştir.

Geçici hükümetin otuz bir bakanlığından yalnızca ikisi, geçiş dönemi üyelerinden yarısından azı, kadınlardan oluşmuştur. Kadınlar, özellikle Nahda gibi İslamcı partilerin kamusal ve politik hayatta yükselişiyle ilgilenmiştir. Bu parti kadın eşitliği hakkında bazı ilerici açıklamalar yaparak çok eşliliği yasallaştırma muhalifi gibi kadın haklarına destek vermiş, ancak bazı açıklamaları ve davranışları kadın hakları aktivistlerinin sebeplerini sorgulamalarını ve gizli, daha muhafazakar bir gündemden kuşku duymalarını sağlamıştır.

Kadınlar, seçmen olarak çok sayıda oy kullanmış ve birçoğu Ulusal Seçim Kurucu Meclis seçimlerinde, aday listelerinde cinsiyet eşitliğini sağlamak için, kota gerektiren yeni seçim kanunları ve listeler boyunca, kadınlarla erkekler arasında bir dönüşüm yapılmasını teşvik eden adaylar olmuştur. Kadınlar ayrıca ekim seçimlerinin uygulanmasında aktif ve görünür bir rol üstlenmiştir.

Parite kararnamesi, Kurucu Meclis'te erkeklerin ve kadınların eşit temsil edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak, 217 milletvekilinin % 23'ünü temsil eden, sadece 49 kadın seçilmiş ve bu kadınların 42'si, ülkenin 89 sandalyesi olan Ennahda'ya ait olmuştur. Ennahda en fazla sayıda sandalye almıştır, çünkü çok sayıda parti, bağımsız grup ve koalisyon vardır, bu da önemli seslerin duyulmamış olduğunu göstermiştir. 26 Ocak 2014 tarihindeki seçimler, Ennahda'ya sadece 69 sandalye ve yeni kurulan Nidaa Tunus partisine 85 sandalye vermiştir. Ennahda döneminde, yeni anayasa, İslamcı devletlerin sınır kapısını ve milletlerini oluşturmaya yönelik büyük bir planın parçası olan İslamcı unsurların çoğunluğu tarafından yazılmıştır. Kadınlar bu programın bir

¹⁹⁰ Ibid.

parçası olmamıştır. Yeni anayasanın kabul edilmesi iki yıl sürmüş, bunun için 200 üye oy kullanmış, 12 karşı oy kullanılmış ve 4 çekimser kalmıştır.¹⁹¹

Yaklaşık 4 yıllık geçiş hükümeti sonrasında, özellikle NCA, polis ve ordu mensuplarına karşı, suikastlar ve şiddet eylemleri yapıldıktan sonra Tunus'ta, ikinci tarihi demokratik yasama seçimlerini 26 Ekim 2014 tarihinde gerçekleştirerek, ardından cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Yasama seçimlerinde, yasama listelerinde kullanılan parite yasası daha da güçlendirilmiştir. 35. kararnamenin 16. maddesine göre, adaylar adaylık başvurusunu, erkeklerle kadınlar arasındaki eşitlik temelinde gerçekleştirecekler, listeler erkekler ve kadınlar arasında değişecek şekilde kurulacaktır (Madde 16). 2011 seçimlerine göre daha fazla, % 12 oranında kadın temsili olmuştur. Bugüne kadar, başkanlık için bir kadının adaylığı kabul edilmiştir.¹⁹² 55 yaşındaki Kalthoum Kennou, iyi bilinen bir yargıç ve Tunus Sulh Yargıçları Birliği eski başkanıdır. Yargının bağımsızlığı için durmaksızın mücadele etmiş ve aktivitesi nedeniyle Ben Ali'nin polisi tarafından taciz edilmiştir. Başka kadın adaylar da olmuştur, ancak seçim komisyonu tarafından belirlenen şartları yerine getiren tek kişi o olmuştur. Bayan Kennou, adaylığını sunmayı amaçlamadığını, ancak ülkenin, halkının ve özellikle de kadınların karşı karşıya kaldığı tehdidin, kendisinin aday olmasına yol açtığını söylemiştir. Dini aşırılığa karşı entelektüel ve sosyal olarak mücadele edilmesi gerektiğini, Tunusluların kadın cumhurbaşkanı seçtiğinde, dünyaya modernizm, ilerleme ve toplumsal cinsiyet eşitliğine bağlı olduklarını göstereceklerini dile getirmiştir.¹⁹³

Arap Baharından bu yana İslamcılar, kadınların yasal haklarını azaltmaya çalışmışlar, ancak kadın örgütleri ve sivil toplum bu güçleri geri iterek birkaç alanda kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği yasalarını başarmayı sağlamıştır. Radikal bir toplumsal değişim ve feministlerin sert-Selefler arasında feminist eylemin gerçekleştiği bir dönemde, feminist aktivizm parite yasasını yürürlüğe koymayı başarmıştır. Arap dünyasında ilk kez bu yasa, kadınlar ve tüm demokratlar için bir zafer olmuştur. İslamcılar tarafından bile tüm taraflarca kabul edilip uygulanmıştır. Bunun anlamı, NCA'ya seçilen İslamcı kadınların sayısının, diğer partilerden daha fazla kadın

¹⁹¹ Sadiqi, op.cit, p.224.

¹⁹² Sadiqi, op.cit, p.229.

¹⁹³ Ibid.

yönlendirme listesi bulundurmaları nedeniyle, gerçekleşeceğinden daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

26 Ekim 2014 tarihinde yapılan seçimlerde, 2011 seçimlerine göre kadınlar daha fazla liste başı olmuş, ancak bu oranın çok düşük olduğu (% 12) net bir zayıflık göstermiştir. Teorik olarak, Tunuslu kadınlar eşitlik elde etmişler, ama gerçekte zeminde şovenist kalmaya devam eden ve katı bir şekilde olgunlaşmış bir ataerkil zihniyetin hakim olduğu, Kur'an'ın öğretilerini anlatan hem erkek hem de kadınlar tarafından paylaşılan bir zihniyet, erkek üstünlüğü anlayışı devam etmiştir. Tunus'un modernliğine ve Batı'ya açık olmasına rağmen, yaşam tarzının şeriata uymadığı durumlarda İslamcılardan muhalefet olmuştur. Çatışma, tam tersi iki yaşam biçimi arasında açıkça görülmüştür, kadınların, yeterliklerine göre liderlik pozisyonlarını elde etmelerine olanak tanıyan, eşit haklara sahip oldukları daha ileri bir toplum istenmemiştir.¹⁹⁴

Kadınlar seslerini daha fazla duyurmak için liderlik pozisyonlarına ihtiyaç duymuştur. Feminist bir eylemci avukat olan Bochra Bel Hadj H'mida, yasama seçimlerini kazanan parti Nidaa Tunis'in bir listesiyle ikinci olmuştur. Bir başka güçlü siyasi eylemci ve tek parti genel sekreteri olan Maya Jribi, tek parti genel seçimlerinde kaybetmiştir. Yine de, Nidaa Tunis'in zaferi, beklendiği kadar güçlü olmasa da kadınlar için bir zaferdir. NCA'daki 217 sandalye için, dönüm noktası seçimleri, % 31'i temsil eden 67 sandalye vermiştir.¹⁹⁵

4. Mısır'da Kadın

4.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı

Kadınların birçoğu, Arap Baharı hareketlerinde önemli bir rol oynamış olmalarının yanında acı da çekmiştir. Bu, özellikle, devrim sonrası anayasada, tüm Mısırlıların, yasalar önünde eşit hak ve görevlere sahip olduğunun belirtilmesine rağmen, cinsiyet eşitsizliğinin sürdüğü Mısır'da net bir şekilde görülmüştür.

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2013 Küresel Cinsiyet Boşluğu/Aralığı Raporu'na göre, Mısır 136 ülkeden toplamda % 59.4'lük puanla 125. sırada, bölge listesinde de 15 içinde 10. sırada yer almıştır. Mısır'da cinsiyet eşitsizliğinin neredeyse yaşamın her alanında olduğu görülmüştür.

¹⁹⁴ Sadiqi, op.cit, p.230.

¹⁹⁵ Sadiqi, op.cit, p.231.

Arap Baharı öncesi ve sonrasında Mısır’da cinsiyet eşitsizliği konusunun işlenmesinin nedeni, toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmasıdır. Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırması 1995 yılında Pekin’de yapılan Birleşmiş Milletler Kadınlar Dördüncü Dünya Konferansı’nda, zemin kazanarak hızla yayılmış, çok taraflı kalkınma ajansları, hükümetler, ikili bağışçılar ve sivil toplum kuruluşları tarafından benimsenmiştir.¹⁹⁶

BM Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından yapılmış en yaygın toplumsal cinsiyet ayrımcılığı tanımı, toplumsal cinsiyet bakış açısının kadınlar ve erkekler için her alanda ve her seviyede mevzuat, programlar veya politikalar dahil olmak üzere, planlanan eylemlerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu aynı zamanda kadınların, beraberinde de erkeklerin endişe ve deneyimleri için bir stratejidir. Bütün toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda politika ve programların tasarımı, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi, böylece kadın ve erkeklerin eşit bir şekilde fayda sağlayarak cinsiyet eşitliğini sağlamaktır.¹⁹⁷

Mısır’ın 2011 yılı Arap Baharı sürecinde kadınların çoğu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin farkına varılmasını sağlamak, sosyal adalet talep etmek için bu süreci bir fırsata çevirme olarak görmüştür. Ancak sonraki süreçte gerçekleşen olaylar tersini göstermiş, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve işkence olayları, siyasi katılım alanlarında cinsiyet eşitsizliği ve bunun yanında kadınlar ile ilgili olumsuz durumlar kadınların durumunun kritik olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir.

Mısır’daki devrimden önce ve sonra, toplumsal cinsiyet eşitliği, bazı hükümet bakanlıkları, uluslararası kuruluşlar ve Mısır sivil toplum örgütleri tarafından bazı projelere ve politikalara dahil edilse de, toplumsal cinsiyetin yaygınlaştırılması hiçbir zaman kapsamlı veya birleşik bir şekilde uygulanamamıştır.

Hükümet seviyesinde, Ulusal Kadın Konseyi (NCW), 2002-2007 yılları arasında Mısır’ın Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Ulusal Planı’nda toplumsal cinsiyetin yaygınlaştırılmasına yönelik bir plan hazırlamıştır. Ulusal Kadın Konseyi’nin girişimlerinden biri, çeşitli bakanlıklarda Eşit Fırsatlar Birimi kurmak olmuş, ancak bunların bir kısmı etkili olarak kabul edilmiştir. Uluslararası düzeyde, Birleşmiş Milletler Kalkınma Projesi (UNDP) Mısır’da toplumsal cinsiyetin yaygınlaştırılması

¹⁹⁶ Anouka Van Eerdevijk, Tine Davids, “Escaping The Mythical Beast: Gender Mainstreaming Reconceptualised”, *Journal of International Development*, Vol. 26, 2014, p.304.

¹⁹⁷ “Gender Mainstreaming”, *Report of the Economic and Social Council*, A/52/3, 18 September, 1997, p.2.

için bir dizi politika ve program oluşturmuştur. UNDP, toplumsal cinsiyet ana akımını insan kaynakları ve yönetim politikaları ve prosedürlerine dahil eden bir cinsiyet eşitliği stratejisi geliştirmiş ve ayrıca programların tasarlanmasında ve uygulanmasında cinsiyetin dikkate alınmasını savunmuştur.¹⁹⁸

1995 yılında, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için ana yöntem olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini belirlemiştir. Birkaç Mısırlı sivil toplum kuruluşu, toplumsal cinsiyete yönelik girişimler başlatmıştır. Feminist çalışmalar için Nazra isimli bir kişi, üniversitelerdeki insan hakları örgütleri ve öğrenci sendikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için projeler geliştirmiş ve seçim sürecinde toplumsal cinsiyet eşitliğini entegre etmek için bir el kitabı hazırlamıştır. Yeni Kadın Vakfı, adalet ve işleri bakanlıkları gibi devlet kurumlarındaki, toplumsal cinsiyet sorunlarının farkındalığını artırmak ve toplumsal cinsiyet gereksinimlerine göre yeniden yapılandırmak için çalışmıştır.¹⁹⁹

Mısır'da toplumsal cinsiyet göçü çoğunlukla kültürel emperyalizm olarak görülmüştür, toplumsal cinsiyet meseleleriyle başa çıkmak için siyasi irade eksikliği olmasından dolayı politik kutuplaşma kadın örgütleri arasında işbirliğini zorlaştırmıştır. Bu koşullar altında, değişimi uygulamaya çalışanlar arasındaki birlik önemli olmuştur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki diyalogda farklı sosyal grupları içeren bir müzakere süreci, Squires tarafından önerilen, Mısır kültürel bağlamına uyan cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili daha bütünleşik bir vizyon geliştirmede yardımcı olmaya çalışmıştır. Böyle bir diyalogun, politika uzmanları, akademisyenler, sivil toplum ve hükümet kuruluşları arasında bir köprü oluşturabilmesi, uzmanlık ve demokratik katılımın entegrasyonunu destekleyebilmesi düşünülmüştür. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Mısır (2013), toplumsal cinsiyet eşitliği stratejilerinin kadınlara özgü müdahaleleri içerdiğini öne sürmüştür. Cinsiyet eşitsizliğinin ele alınmasını ve toplumsal ve ekonomik değişim girişimlerinin ön planda kalmasını sağlamak için, hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de kadınların güçlendirilmesinin iki yönlü yaklaşımı gerekli olmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁸ Farah Gamal Shash, Carie L. Forden, "Gender equality in a time of change: Gender mainstreaming after Egypt's Arab Spring", *Women's Studies International Forum*, Vol. 56, 30 March, 2016, p.76.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Gamal Shash, L. Forden, op.cit. , p.78.

Devrim toplumsal cinsiyet eşitliği için bir fırsat olabilse de, çoğunluk mevcut siyasi istikrarsızlık ve toplumsal cinsiyet meseleleri üzerindeki olumsuz etkileriyle ilgili endişelerini dile getirmiştir. Devrimden sonraki yıl boyunca, İslamcılar ve diğer muhafazakar hareketlerin yükselişi, kadın haklarını koruyan politikaların ve yasaların iptal edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu, önceki başarıların, devrilen Mubarak rejimi ile toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik birliği ile pekiştirilmiştir. İslamcı rejimin devrilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği için bir anayasaya daha fazla ihtiyaç getirmiş, ancak ekonomik ve sosyal istikrarla ilgili kaygılar cinsiyete ilişkin kaygıları da geçersiz kılabilmesi mümkün görünmüştür. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik kalkınma arasındaki bağlantıyı vurgulamak için, toplumsal cinsiyet eşitliği ile birlikte ilerlemede ve daha geniş sosyal ve demokratik hareketlerde ittifaklar kurulması önemli olmuştur. Zorluk, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadelenin ekonomik ilerleme ve toplumsal değişim için, baskıda kaybolmamasını sağlamak olacaktır.²⁰¹

Kadınların artan aktivizm ile geleneksel cinsiyet rollerinin yeniden tespiti arasındaki gerilim, cinsel taciz sorununun post-devrim ile nasıl ele alındığı konusunda görülebilmektedir. Kadınların birçoğu siyasi aktivizme katılmak için Tahrir Meydanı'na gittiklerinde cinsel taciz ve saldırı ile karşı karşıya kalmıştır. Hem kadınların hem de erkeklerin çoğunluğu bu konu için harekete geçmiş, ancak erkeklerin harekete geçirilmesi, erkeklerin davranışlarını değiştirmeye çalışmaktan ya da ataerkil bir kültürün belirtisi olarak görmekten ziyade, kadınları koruma biçimini almıştır.

Kadına yönelik fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet Mısır'da yaygın bir sorundur ve evli kadınların % 63'ü bir tür şiddet yaşadıklarını bildirmiştir. Kadınların % 99'u taciz yaşadığını bildirmiştir. Devlet kurumları, şiddet mağduru kadınlar için az bir sayıda çözüm sunmaktadır ve sadece birkaç STK, yasal ve sosyal destek sağlamaktadır. Kadın sünneti (FGM) yasadışı olmasına rağmen, kadın nüfusun % 85-95'i bu olayı yaşamış ve FGM'den sonra bir kızın ölümü bir dönüm noktası olmuş ve ilk defa kanun ihlali nedeniyle kişi mahkum edilmiştir.²⁰² Araştırmalar, Mısır'daki FGM'nin yaygınlığının dünya çapında en yüksekler arasında olduğunu ve 1997 yılında Mısır'da FGM'nin yasadışı hale getirilmiş olmasına rağmen, kanunun yeterince azaltmayı başaramadığını göstermiştir.²⁰³

²⁰¹ Gamal Shash, L. Forden, op.cit., s.79.

²⁰² Gamal Shash, L. Forden, p.75.

²⁰³ Osman Ibnouf, loc.cit.

Mısır, kadınlar için eğitim ve çocuk sağlığı gibi konularda gelişim göstermesine rağmen, bu gelişmeler kadınların istihdamını etkilememiştir. 2010 yılı Dünya Bankası ve Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) verilerine göre, Mısırlı kadınların işgücüne katılımı, Arap ve Ortadoğu bölgelerinin standartlarına göre bile düşük kalmıştır. Kadınlar özellikle özel sektörde erkeklerden daha az kazanmış ve eğitim ve terfi alma olasılıkları daha az olmuştur. Mısır hukuku, kadınlara mülkiyet hakları sağlamış olsa da genellikle mali meselelerle baş edememiştir. 2011 yılında yapılan bir araştırmada, Mısırlı kadınların genellikle daha az üretken varlıklara sahip oldukları ve bu varlıkların yönetiminde çok az kontrol sahibi oldukları bulunmuştur, çünkü bunlar genellikle bir baba, erkek kardeş, koca veya oğul gibi bir erkek akraba tarafından yönetilmektedir.²⁰⁴ Bankaların kullandığı krediler, borçlarını teminat olarak kullanmalarını engellemekte, özel sektör faaliyetlerinde kendi kendine yeten aracı olarak katılma kabiliyetlerini kısıtlamaktadır. Kadınlar 1956 yılında oy kullanma ve çalışma hakkını kazanmış, ancak kadınların hükümete katılımı sınırlı kalmış, kadınlar ayrıca yargı arasında da aşırı derecede temsil edilmemiş ve Mısır'ın yüksek mahkemesinde kadınlar için oturacak yerlere izin verilmemiştir.²⁰⁵

Müslüman Kardeşler, Hosni Mubarak'ı deviren 25 Ocak devriminin etkinliklerine katılmıştır. Müslüman Kardeşler'in kadınları Tahrir Meydanı'nın güvenliğinden sorumlu olmuş ve kontrol noktalarında kadın katılımcıları kontrol etmekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca yiyecek, yardım ve tıbbi malzeme sağlayarak kadınlara ve diğer göstericilere destek çalışmalarına devam etmişlerdir.²⁰⁶

Genç bir aktivist olan Esraa Abdel Fattah, Mısır Demokratik Akademisi, Özgür Mısırlı Kadınlar, Speak Out grubunun da kurucusudur. Demokrasinin, insan haklarının ve siyasi katılımın desteklenmesi için çalışan, kadınları sosyal ve politik etkinliklere katılmaya ve her alanda liderlik pozisyonlara sahip olmayı teşvik etmeyi amaçlamıştır. Esraa, protestolara katılan kadınların çeşitliğini sadece aktivist kadınların oluşturmadığını, ev kadınlarının, daha önce siyasetle meşgul olmamış kadınların da bu

²⁰⁴ Gamal Shash, L. Forden, loc.cit.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Mona Farag, "The Muslim Sisters and the January 25th Revolution", *Journal of International Women's Studies*, Vol: 13, 5 October, 2012, p.230-231.

eylemlere katıldığını, onların kadın olarak değil vatandaş olarak da onur ve özgürlük aradıklarını ifade etmiştir.²⁰⁷

Tahrir Meydanı, 18 gün süren toplu protestolar sonucunda, toplumsal cinsiyete dayalı, sınıfsal ve dini ayrımların askıya alındığı ve Mısırlıların eşitlikçi bir kimliğe büründüğü geçici bir ütopyaya dönüşmüştür.

Uluslararası Kadınlar Günü olan 8 Martta, Mubarak'ın görevden ayrılmasından kısa bir süre sonra, bir grup kadın, Tahrir Meydanı'nda, devrime olan bağlılıklarını göstermek için yürümüşler, ancak erkek grupları tarafından karşı karşıya kalıp cinsel tacize uğramışlardır. İki grup arasında çatışma devam ettikçe erkeklerin liderliğindeki grubun, kadınların yürüyüşünü durdurmaya eğilimli olmalarının altında yatan sebepler, Kur'an'da, bir kadının kamusal alanda yer almadığı, Kur'an'ın, kadınların eve gitmeleri için emirleri işaret ettiği ve kadınların görev ve sorumluluklarını ihmal ettikleridir.²⁰⁸

Kadınların birçoğu devam eden aylarda da, fiziksel ve cinsel saldırılara, polisin bekaret testlerine maruz kalmıştır. Çadırlarda erkekler ile birlikte kaldıkları için bekaret testinin yapılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu, insan hakları delegasyonlarına ifade veren birkaç general tarafından da doğrulanmış, fakat bekaret testleri, tecavüze uğrayan kadın protestocular tarafından ileri sürülen iddialardan kaçınmak için askeri cezaevlerinde prosedür olarak kalmıştır.²⁰⁹

Kadınların çoğuna yapılan bu şiddet ve saldırılar, kadınların kendilerinin kişisel güvenliklerini sağlama konusunda, erkeklerin buna karşı saygı duymadığı ve bu yapılanların ataerkil bir yapının göstergesinin bir nevi kanıtı olmuştur.

Kadınlar, Mısır'da hem demokratikleşme çabasıyla, hem de Mubarak rejimi altında yaşadıkları sosyal hakları korumak için uğraşmıştır. Cinsel saldırı ve fiziksel şiddete rağmen çok sayıda kadın, her yaştan, dinden ve sosyal sınıftan, hakları için dayanışma içinde bir araya gelerek mücadelelerine ne olursa olsun devam etmişlerdir. Mısır'da kadına yönelik şiddet çok yaygın olmasına rağmen, bu bir tabu haline getirilerek, çoğu kadın için normalleşmiştir.

Kadınların Tahrir Meydanı'nda protesto gösterilerinde, kadınlara yönelik ihlaller için SCAF (Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi), özür yayınlamış ve bu ihlallerden

²⁰⁷ Jennifer Pedersen, Monalisa Salib, "Women of the Arab Spring", *International Feminist Journal of Politics*, Vol: 15, No: 2, 29 May, 2013, p.257.

²⁰⁸ Sherine Hafez, "No longer a bargain: Women, masculinity, and the Egyptian uprising", *American Ethnologist*, Vol: 39, No: 1, February, 2012, p.

²⁰⁹ Nadia Taher, "We are not women, we are Egyptians", *City*, Vol: 16, No: 3, June, 2012, p.371.

dolayı Yüce Konsey'in üzüntüsünü dile getirerek Mısırlı kadınlara, protesto etme haklarına ve siyasi hayata olumlu katkılarına olan saygısını ve takdirini belirtmiştir.²¹⁰

Mısır'da, Tahrir Meydanı'ndaki protestoların ilk aşamasında erkek veya kadın protestoculara karşı şiddet kullanılmamış ve ordu, aktivistlere karşı koruyucu olmuştur. Ancak, Mubarak'ın Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu (SCAF) tarafından bir kenara itilmesinin ve ülkenin dizginlerini üstlenmesinin ardından, protestocular bunu bir önceki rejimin sadece bir devamı olarak görmüştür.

9 Mart 2011 tarihinde, farklı kadın örgütleri, hem daha fazla kadın hakları talep eden hem de Mubarak sonrası ülkede gerçek bir değişimin olmayışıyla ilgili kaygılarını dile getiren sloganlar ile yürümeye başlamışlardır. Yürüyüşe katılanları, 25 Ocak devriminde aktif olan genç üniversite öğrencileri ya da profesyonellerin birçoğu oluşturmuştur. Kadınlar, gösteriyi dağıtan ve bazı kadın protestocuları gözaltına aldıkları bildirilen devlet tarafından, paraları ödenen kişiler tarafından saldırıya uğramıştır. Kadınlar, işkence, cinsel olarak aşağılayıcı muamele ve bekaret testlerine tabi tutulmuştur.

Mısır'da, yolsuzluk, zenginler ile yoksullar arasındaki uçurum ve temel kaynaklara erişimin yokluğu, genel nüfusun öfkesine ve sokaklara çıkmalarına yol açmıştır. Kadınlar genelde, tüm Mısır nüfusunun % 48'ini oluşturmaktadır. Mısırlı kadınların yaşamı, ataerkil bir sistem gibi farklı faktörlerle şekillenmiştir. Mubarak rejimi sırasında da, Mubarak'ın düşüşünden sonra da kadınlar devam eden şiddetli baskı ve cinsel taciz yaşamıştır. Kadınların karşı karşıya olduğu diğer eşit olmayan yasal politikalar arasında ayrımcı evlilik, boşanma ve çocuk velayet kanunları yer almaktadır. Kadınları ezmek ve onları siyasete dahil etmemek için politik sistem tarafından sürekli olarak kullanılan bir sosyal olgu oluşturulmuştur. Diğer sosyal iki olgu ise, cinsel taciz ve bekaret testleridir. Cinsel taciz, bir kadının vücuduna dokunmak, elbiselerini sıyırmak ve hatta keskin nesneler kullanmaktır. Bu iki sosyal olgu, Mısır'da kadınları yaşlarına veya yerlerine bakılmaksızın etkilemiş ve erkekler tarafından her seviyede sürekli olarak gerçekleştirilmiştir.

Mısır'da kadınlara yönelik cinsel ihlaller, yasalarla korunan devlet güvenlik aygıtlarının, onları koruma adına kötüye kullanmasıyla daha da kötüleştirilmiştir. Mısır'daki kadınlar zorluklarla yüzleşmiş ve aile, kişisel sosyal statü ve geçim

²¹⁰ Maya Morsy, "Egyptian women and the 25th of January Revolution: presence and absence", *The Journal of North African Studies*, Vol: 19, No: 2, 27 March, 2014, p.219.

koşullarına müdahale edilmiştir. Cinsel tacizin siyasi bir baskı aracı haline getirilmesi, eylemin failleri ile baş etmeyi zorlaştırmıştır. Bu ihlalleri ele almadaki başarısızlık, kadınların zulmünün ve siyasal haklarının reddedilmesinin, bedenlerini politik işlemlerin yürütüldüğü savaş alanlarına dönüştürdüğü bir görüntü yaratmıştır.

Kadınlar için dezavantajlı başka bir unsur ise bilgi teknolojisine erişimin sınırlı olmasıdır. Bu, sokak tacizi korkusu ve az sayıda kadının ailenin dışında çalıştığı ve dolayısıyla bilgisayarlara ve siber kafelere erişimi olmayan çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Kadınların ya da gençlerin kötü yönetime karşı direnme çabaları ve hukukun üstünlüğünün olmaması, sonuçta devlet gücü ile karşılanmıştır. Bu şiddet stratejileri, açık hoşnutsuzluğu caydırmak ve bu grupları barış uğruna baskı altındaki bir ülkede sürdürmek için uygulanmıştır. Ayaklanma, bu nedenle 30 yıldan fazla baskıcı yönetim karşısında genel bir öfke hissinin aktif bir ifadesi olmuştur. Bu, Mısır halkını susturmuş olan sistemlerin, toplumda güçlü bir şekilde yerleşik olduğu ve kadınların ve gençlerin sosyal, ekonomik ve politik refahı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Rejimden duydukları memnuniyetsizliği ifade etmek için kadınların ve gençlerin çoğu, onlara boyun eğdiren sosyal, ekonomik ve politik sistemlerle savaşmak zorunda kalmıştır.²¹¹

Kahire'den Esraa Abdel Fattah ve Tunus'tan Lina Ben Mhenni gibi genç aktivistler, eylemcilerin Arap kitlelerinin daha geniş mücadeleleriyle ve özellikle kadınları güçlendirmek için feminist gündemlerle uyum sağladıkları için çevrimiçi alanda önemli bir rol oynamışlardır. Abdel Fattah basın ve televizyon medyası alanında aktiftir ve bir kadın örgütü kurmuştur, Ben Mhenni'nin faaliyetleri ise Nobel Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Hem Esraa hem de Lina, Arap Baharı öncesinde de politik olarak aktif olmuşlar ve ülkelerinin devrimleri sırasında yoğun olarak çalışmışlardır. Yerel sivil toplum örgütleri oluşturarak, protestocuları harekete geçirerek Ben Ali ve Mubarak hükümetlerinin suistimallerini belgelemeye çalışmışlardır.²¹²

²¹¹ Fatuma Ahmed Ali, Hannah Muthoni Macharia, "Women, Youth, and the Egyptian Arab Spring", *A Journal of Social Justice*, Vol: 25, p.363-365.

²¹² Jennifer Pedersen, Monalisa Salib, "Women of the Arab Spring, A Conversation With Esraa Abdel Fattah And Lina Ben Mhenni", *International Feminist Journal of Politics*, Vol: 15, No: 2, 29 May, 2013, p.256.

Kadınlar, Mısır'da protestolara katılan kadınlara karşı işlenen cinsel saldırıların ışığında hem Ortadoğu ve Kuzey Afrika hem de Batı ana akım söyleminde önemli bir özellik haline gelmiştir. Medya temsilcilikleri, toplumsal cinsiyet aktivistlerinin Arap Baharında faaliyet gösterdikleri ana medya söyleminin darlığını göstermektedir. Bu söylemleri, kadınlar için otantiklik, gelenek, ulusal kimlik ve uygarlık tartışmalarında kadın olmanın zorlukları oluşturmıştır.²¹³

Ekim 2013 tarihli Thomson-Reuters Vakfı Araştırması'nda, yirmi iki Arap ülkesinin anketinde cinsel taciz, kadın sünneti ve şiddete ilişkin olarak kadınların statüsü bakımından, Mısır en düşük sırada bulunmuştur. 1 Nisan 2013 tarihli Birleşmiş Milletler kadınları raporu, kadınların % 99,3'ünün cinsel tacize maruz kaldığını iddia ederek cinsel taciz söz konusu olduğunda, % 91'inin FMG (Kadın Genital Mutilasyon)'ye maruz kaldığını iddia etmiştir. Her ne kadar bu raporları ve kadınları devrimden sonraki dönemde politik olarak marjinalize ettikleri gerçeğini kabul etseler de, Women for Women International'ın kurucusu olan Zainab Salbi, kadınların sessiz olmadıklarını sadece hakları için değil, aynı zamanda bölgenin özgürlüğüne, demokrasisine ve istikrarına inananlar için de destek verip, örgütlendiklerini ifade etmiştir.²¹⁴

Mısır Kadın Hakları Merkezi tarafından 2010 yılında bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmaya göre, devrim öncesi, cinsel tacizin, Mısır toplumunda neredeyse tüm kadınların genellikle günlük olarak kamusal alanlarda yaşadığı ezici ve gerçek bir sorun haline geldiği, toplu taşıma ve sokakların yanı sıra eğitim kurumları, spor kulüpleri ve işyeri gibi özel yerlerde de bunların olduğu ifade edilmiştir. Aynı çalışmada Mısırlı kadınların % 83'ü ve yabancı kadınların % 98'inin Mısır'da cinsel taciz yaşadığı belirtilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü durumu, cinsel şiddet salgını olarak tanımlamıştır.²¹⁵ Cinsel taciz, devrim sonrası Mısır'da istismarın boyutunu göstermiş, saldırganların ilgilendiği tek hedefin bir kadın olmasını, genç mi yaşlı mı yoksa arka

²¹³ Maryam Khalid, "The Peripheries of Gender and Sexuality in the "Arab Spring", *Mediterranean Politics*, Vol: 20, No: 2, 2015, p.168.

²¹⁴ Roger Bromley, "Giving memory a future: women, writing, revolution", *Journal for Cultural Research*, Vol: 19, No: 2, 2015, p.227.

²¹⁵ "Egypt: Epidemic of Sexual Violence", 3 July, 2013, <https://www.hrw.org/news/2013/07/03/egypt-epidemic-sexual-violence>, (04.06.2018).

planının ne olduğunun bir önemi olmadığını, eğer kadınsanız cezaya layık biri olarak görüldüğünüzdür. Kadınlar, doğuştan önyargı ve nefreti temsil etmiştir²¹⁶

Zorunlu olarak Mısır'ın cinsel taciz tarihi, yaygın internet kullanımı çağında inovasyona yol açmıştır. HarassMap, 2010 yılında dört kadın tarafından başlatılan ve Mısır'da cinsel saldırı ve tacizin toplumsal kabul edilebilirliğini sona erdirmek için kitle kaynak teknolojisi, topluluk seferberliği ve iletişim kampanyaları kullanan gönüllü bir girişimdir. Cinsel tacizle ilgili anonim raporları toplayıp haritalandırmaktadırlar.²¹⁷ Mağdurlar ve tanıklar, sms, HarassMap web sitesi veya sosyal medya aracılığıyla bilgi gönderebilmektedir.²¹⁸ Birçok Mısırlı kadın cinsel tacizi yaşadktan sonra sessiz kalırken, bu çevrimiçi araç kadınlara ses vermiştir. Bilgiye etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını ve bilgi almalarını sağlayarak, sorunla ilgili bir topluluk diyalogu başlatılmıştır. Ayrıca, sistem her bir rapora otomatik olarak cevap vermek üzere, mağdurlara sivil toplum kuruluşlarından (STK) ücretsiz hizmetlere nasıl erişeceklerini söylemek, psikolojik danışma, serbest avukatlar, polis raporunun nasıl yazılacağı ve öz savunma grupları şeklinde tasarlanmıştır.²¹⁹

Mısır hükümetinin interneti kapatması, kadınları bilgi alışverişinden izole etmiştir. Sadece cinsel taciz olaylarını rapor edemedikleri gibi, aynı zamanda şiddetin meydana gelme olasılığının izini sürmek için gerekli araçlardan da yoksun olmuşlardır. Bu, kadınlara yönelik taciz ve şiddeti mümkün kılmış ve mağdurların cep telefonu ile ilgili yardım taleplerini engellemiştir. Bu anlamda hükümet, Mısırlı kadınları, özellikle savunmasız bir demografinin korunmasına yardımcı olan araçları engelleyerek, kilit bir ifade ve bilgi paylaşımı biçiminden yoksun bırakmıştır.

Ocak 2011'deki protesto gösterileri sırasında, Mısırlı kadınlara karşı taciz tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Mısır'daki eşitsizliğin anlatılmasındaki ısrarcı bir konu, polis,

²¹⁶ Nabila Ramdani, "Sexual violence in Egypt: "The target is a woman", 9 July, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/09/sexual-violence-egypt-target-woman>, (04.06.2018).

²¹⁷ "Our Story", <https://harassmap.org/who-we-are/our-story>, (04.06.2018).

²¹⁸ Hamza Shaban, "Crowdsourcing Sexual-Assault Prevention", 12 February, 2013, <http://prospect.org/article/crowdsourcing-sexual-assault-prevention>, (04.06.2018).

²¹⁹ Amy E. Cattle, "Digital Tahrir Square: An Analysis of Human Rights and the Internet Examined Through the Lens of the Egyptian Arab Spring", *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol: 26:417, 2016, p.437.

ordu ve diğer resmi devlet yetkililerinin cinsel taciz ve cinsiyete dayalı şiddet içermesidir. Bu, birleştirici gösteriler sırasında istisna olmamıştır.²²⁰

HarassMap'a erişim için sürekli ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Algılanan güvenlik zamanlarında bile HarassMap, 25 Ocak 2011 ile 11 Şubat 2011 tarihleri arasında sadece sekiz kişinin cinsel tacizini ele almıştır. Bu veriler, bazılarının bu dönemde kadınların daha güvenli olduğu teorisine destek vermek için aldığı bir veridir. Mısırlıların bu dönemde en az beş gün boyunca internet erişiminden yoksun olduklarını dikkate almamakta ve bağlantısız veya son derece güvenilir olmayan mobil servisle birleştikleri ve HarassMap ile temas kurma becerilerini ciddi şekilde engelledikleri gözlenmiştir.²²¹

Birçok Arap kadının sokak protestolarına erkeklerle birlikte katıldıklarını ve bazılarının cesaret örnekleri olduklarını belirtmek önemlidir. Tunus'tan Lina Ben Mhenni, Sidi Bouzeid Valiliği'nden canlı haberleri bildiren tek blog yazarı olmuştur. Mısırlı Asmaa Mahfouz, vatandaşlarını 25 Ocak tarihinde Tahrir Meydanı'na inmeye çağırmıştır. Kadın aktivistlerin faaliyetleri Arap dünyasının içinde ve dışında popüler hale gelmiştir. Arap kadınlarının çevrimiçi ve çevrimdışı siyasi aktivitelerinin üretilmesinin hem Arap feminizmine hem de tarihin yeni bir bölümüne katkıda bulunduğu savunulmaktadır.²²²

Ayaklanmalarda yer almak için diğer vatandaşları etkilemede, özellikle genç medya kuruluşları olmak üzere, medya mensuplarının koordinatörleri, yurttaş gazetecileri ve uluslararası basın çevirmenleri genç kadınlar etkili olmuştur. Vatandaş gazeteciler, kamusal gündemi şekillendirme ve cinsel taciz ya da insan hakları gibi geleneksel olarak saklı sorunları gündeme getirme kapasitesi nedeniyle özellikle güçlü bir sberaktivizm biçimi olarak görülmüştür. Mısır hariç, incelenen ülkelerde neredeyse hiçbir bağımsız medya kuruluşu yoktur, bunların hepsi Freedom House'un yıllık basın özgürlüğü anketlerinde sürekli olarak, ücretli olduğu belirtilmiştir. Vatandaş gazeteciler bu nedenle önemli bir rol oynamıştır.

Tunus'ta vatandaş gazeteciler ve blogcular, Lina Ben Mehni gibi, az sayıdaki uluslararası muhabiri olan ve iç medyası sıkı bir şekilde kontrol edilen bir ülkeden

²²⁰ Paul Amar, "Turning the Gendered Politics of the Security State Inside Out? Charging the Police with Sexual Harassment in Egypt", *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13:3, September, 2011, p.300.

²²¹ E. Cattle, op.cit, p.438.

²²² Ahmed Al-Rawi, "Framing the online women's movements in the Arab world", *Information, Communication & Society*, Vol: 17, No: 9, 2014, p.1148.

sosyal medya aracılığıyla ülkedeki ayaklanmalar hakkında haberler yayınlamıştır. Benzer şekilde, Libyalı eylemci Hana El Hebshi, Trablus'un kuşatılması konusunda ilk elden haber alma rolüyle tanınmış ve ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Uluslararası Cesur Kadın Ödülü'nü almıştır. Trablus'un kuşatma altında olduğunda, televizyon kanallarını aramış ve bilgi vermiştir. Diğer kadın aktivistler tarafından çok cesurca, büyük ve inanılmaz bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Bu tür yorumlar, bu genç kadınların birbirlerine duydukları hayranlıklarını ve medya kaynağı haline geldiklerinde birbirlerinin rol modellerine nasıl dönüştüklerini ortaya koymuştur.²²³

Mısırlı kadınların, 30 yıl süren diktatörlüğü deviren 25 Ocak Devrimi'nde kahramanlık rollerinden sonra amaca yönelik olarak nasıl marjinalize edildiği hayal kırıklığına uğratmıştır. Mısır'daki kadınlar nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Mısırlı kadınlar taban ve elit olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Halk tabanındaki kadınlar, kısıtlı veya hiç eğitim görmeyen, kırsal alanlarda yaşayan ve toplumun haksız ataerkil zihniyetine uymaya zorlanan kadınlardır. Seçkin kadınlar, politik karar verme sürecinin bir parçası olmak için mücadele eden ve Mısır ekonomisine önemli katkılarda bulunan isyankar, eğitilmiş, zorlu ve cesur kadınlardır. İki grubun hiçbiri erkeklerle eşit fırsatlara erişememekte, ancak bu gerçeği değiştirmek için hala ısrar etmekteledir. İslamcılarının yükselişinden sonra Mısırlı kadınlar, neredeyse iki taş arasında, ataerkil zihniyet ve dini aşırılık arasında ezilmiştir.²²⁴ *“Assistant Professor Shaimaa Magued”**, aynı devlet kurumlarının ve zihniyetinin baskın olduğu için Arap Baharının, özellikle kadınların haklarının iyileştirilmesinde, beklenen bir dönüm noktasını gerçekleştiremediğini ifade etmiştir.

Kadınların birçoğu, Mısır'da 2011 yılında, Mubarak'ın çöküşünü getiren on sekiz günlük ayaklanmanın başarısının, ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kadınlar yeteneklerini, uzmanlıklarını ve deneyimlerini, ulusun hizmetine sunmaya devam etmeyi amaçlamıştır. Ancak, Mubarak'ın Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu'nun (SCAF) emriyle, milletvekili seçimlerinden önce anayasa değişikliği taslaklarının hazırlanmasından kısa bir süre sonra, oluşturulan komiteye Mısır'daki seçkin kadın

²²³ Courtney C. Radsch, Sahar Khamis, “In Their Own Voice: Technologically mediated empowerment and transformation among young Arab women”, *Feminist Media Studies*, Vol: 13, No: 5, 2013, p.885.

²²⁴ Dalia Ziada, “Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World”, *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012, p.4-5.

*Shaimaa Magued, Faculty of Economics and Political Science, Cairo University, Assistant Professor.

hakimler, avukatlar ve hukuk bilgilerinin sayısının çok olmasına rağmen hiçbir kadın katılmamıştır. Kadınlar, kamu forumlarında hızlı bir şekilde itiraz etmişler, kadınları dışlayan, haksız adaletsizliği ve zihni ortaya koymuşlardır. Böyle yaparak Mısır, SCAF ile doğrudan karşılaşan ilk grup olmuştur.

Kadınlar, 8 Mart 2011 tarihinde Uluslararası Kadınlar Günü vesilesiyle, ilk kamuoyuna gösterilerini, anayasa komitesinden dışlanmalarını protesto etmiştir. Mubarak yönetimindeki kadın göstericilere karşı başlatılan şiddeti anımsatan sahnelerde, kaba bir şekilde alay konusu olmuşlar ve bedensel saldırıya uğramışlardır. Kadınlar, ordu tarafından alınıp, dövülerek bekaret testlerine tabi tutulmuştur. Takip eden aylarda, kadınlara yönelik cinsel taciz devam etmiş, bir kadın göstericinin zemine getirilen gövdesinin üstüne botla basan bir askerin ve kadının yarı çıplak sıyrılan bir fotoğrafı ortaya çıkmıştır. Bu tahammül edilemez eylem, daha fazla tepkiyi ateşlemiş ve kadınların siyasallaşmasını ve artan sayıda insanın da yoğunlaşmasını sağlamıştır.²²⁵ Binlerce kadın, 20 Aralık'ta Tahrir Meydanı'ndan bir yürüyüşe çıkmış ve ikinci bir kadın yürüyüşü, 23 Aralık'ta, cuma namazından sonra El Ezher Üniversitesi'nden ayrılan diğer protestoculara katılarak gerçekleşmiştir. Bu yürüyüşlerde her yaştan ve sınıftan çok sayıda kadının cesaretine ve kararlılığına tanık olunmuştur. Uluslararası Kadınlar Günü 2012 yılında ülke çapında, devrim tarafından yeniden canlanan kadın örgütleri, bir kadın yürüyüşü için bir kez daha plan yapmışlardır. Yürüyüşün bir parçası olacak kadınlar ve destekleyici erkekler, kadınların yeni anayasa taslağını hazırlamak için atanacak komite üzerinde yer almasını ve son yirmi yıl boyunca tüm kazanımların yasalaştırılmasıyla kadın kazanımlarının güvence altına alınmasını talep etmişlerdir.²²⁶

Mısır halkının, Mubarak'ın yönetimine son vermesi ve özgürlük ve haysiyet çağrısında bulunması, 2011 yılının başlarında büyük bir an gibi görünmüştür. Kadınların çoğu, Tahrir Meydanı'nda haklarını talep eden diğer erkek protestocularla yan yana durmuştur. Bu haklara sadece kendileri için çağrı yapmamışlar, her Mısırlı erkek, kadın ve çocuğun bu haklara sahip olma ve bu haklardan yararlanmaları için çağrıda bulunmuşlardır. Bir yıl sonra, İslami grupların yükselişi, kadınların toplumdaki rolünü eleştirel bir şekilde yorumlamasının yanı sıra, askeri liderliğin toplumu inşa

²²⁵ Margot Badran, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012, p.11-12.

²²⁶ Ibid.

etmedeki rolünü görmezden gelerek, kadınların durumu hızla bozulmaya başlamıştır. Kadın protestoculara yapılan acımasız muamele, Mısır'ın yakın geleceğine ve kadınların rolüne baktıkça birçok insanı yitirmiştir. Mısır'daki kadınlar, onları azınlık statüsüne iten ve onları anlamlı bir siyasi tartışmadan uzak tutan, çeşitli türden ayrımcılık ve hapis cezalarına maruz kalmıştır.

Arap Baharı en çok, bölgenin kadın hakları dernekleri, insan hakları grupları, sendikalar ve sol partiler arasındaki sıradan vatandaşların, demokratik arzularını ortaya koymuştur. Ancak bu hedefler, bölgedeki bazı durumlarda, askeri veya milis grupları tarafından zayıflatılmış ya da kırılğan güç dengesini bozan uluslararası müdahale ya da zayıf kurum ve normların mirası olmuştur. Böylece, Mısır'ın demokratikleşmesi, ordunun gücü ve siyasal sürece müdahalesinden dolayı durmuştur, çünkü laik muhalefetin birliktelik ve programdan yoksun olması eylemi, kadınlar ve dini azınlıkların hakları kavramları Mısır'da yeterince ele alınamamıştır.²²⁷

Mısır'da, cinsiyet meseleleri konusundaki belirsizlikler ile mücadele eden yeni bir anayasa, erkeklerin ve İslamcılarının egemen olduğu bir meclis aracılığıyla, tartışmalı bir şekilde bastırılmıştır. Eylemciler, kadınların, annelik ve aile açısından rolünü tanımlayan anayasanın, meslek ayrımcılığının önünü açacağından korkmuşlar ve çocuk evliliğine, insan ticaretine ve kadın sünnetine karşı mevcut yasalara karşı bir risk oluşturmuştur. Ayaklanmadan sonra, FGM/C'deki yasağın yürürlüğe girmesi kötüleşmiştir. Morsi rejiminin kaybedilmesi, kadın hakları savunucuları için dava açma gereğini ortadan kaldırmamış ve Aralık 2012'deki anayasada daha muhafazakar pozisyonlara karşı koymuşlardır.

Kadın sünneti, kısmen dini bahanelerle gerekçelendirilen, kalıtsal kültürel yanlış anlamalara dayandırılmıştır. Mısır'da yaygındır, ancak diğer birçok Ortadoğu ülkesinde bu kadar yaygın değildir. İslami değil, kültürel bir uygulama olduğu vurgulanmıştır. STK'lar, dini kurumlarla birlikte, FGM/C (hem Müslüman hem de Hristiyan) hakkındaki dini inançlara nasıl hitap edeceğine dair yazılı bir rehber oluşturmuştur. FGM/C'nin bilimsel, fiziksel ve psikolojik etkilerini araştırmış ve bunların insan onuru ve bütünlüğünü koruyan İslam'ın emirleri ile nasıl çatıştığı belirtilmiştir.²²⁸ Etkili İslam

²²⁷ M. Moghadam, o.cit, p.140.

²²⁸ Mosa'Ab Elshamy, "Arab Spring or Arab Autumn? Women's political participation in the uprisings and beyond: Implications for international donor policy", *CARE International Policy Report*, September, 2013, p.13-14.

alimleri, rehberliği geliştirmeye yardımcı olmuşlar ve o zamandan beri kamuya açık bildirilerinde referans göstermişlerdir. Mısır'ın en yüksek dini otoritesi olan Büyük Müftü Ali Gomaa, 2007 yılında FGM/C nedeniyle genç bir kızın ölümünün ardından uygulamayı kınayan bir fetva yayınlamıştır. Bu tür ifadeler katkıda bulunmuş, FGM/C'nin 2008 yılında suç sayılması ve ultra muhafazakar bir Selefi din görevlisi tarafından 2013 yılında FGM/C yasasına itiraz etme girişiminin yenilenmesi açısından, kritik öneme sahip olmuştur.²²⁹

Kadın sünneti sorunu, Mısır Anayasa Mahkemesi tarafından Şubat 2013'te büyük ölçüde sonuçlanmıştır. Politikanın yerel düzeyde uygulamaya dönüştürölmesi daha zor olmuştur. Çeşitli girişimler, FGM/C yazılı rehberliği kullanarak yerel dini liderleri eğitmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, din adamları, FGM/C'nin kadınlar için haysiyet olduğunu savunan ya da konuyu anti-FGM/C kampanyasının arkasındaki Batı etkisine işaret ederek siyasileştiren muhafazakar gruplardan, büyük zorluklarla karşılaşmıştır. FGM/C ile ilgili girişimler, daha geniş toplum temelli sağlık, eğitim ve gelişim programlarına entegre edilerek etkili olmasına çalışılmıştır. Topluluğa yüksek oranda entegre olmayan STK'lar tarafından anti-FGM/C çabaları yönlendirildiğinde, güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalınmıştır. FGM/C'yi devam ettiren inanç ve uygulamaları dönüştürmek için hızlı düzeltmeler yoktur.²³⁰

Bekaret testlerinin ve Kahire'nin Tahrir Meydanı'ndaki kadın protestoculara yönelik, cinsel saldırıların rahatsız edici raporları kadınların korkularını artırmıştır. Tahrir Meydanı'nda, Mona Eltahawy travmasını, kendisinin çok korkunç bir şekilde sürüklenirken, sol kolunun ve sağ elinin kırıldığı, merkezi güvenlik güçlerinin kendisini şimdiye kadarki en kötü cinsel saldırıya maruz bıraktıklarını ifade etmiştir. Bir başka vakada, mavi kot pantolonlu bilinçsiz bir genç kadını, Mısır'ın sokaklarında sıyrılan kot pantolonuyla sürükleyerek, kadınları boyun eğdirmek için utanç silahını kullanarak, Mısır'daki askeri vahşete tanıklık edildiği görölmüştür.²³¹

Ayaklanmalar kadınların daha meşrulaştırılmış imajlarını üretmiştir. Sokaklarda protestolara katılan kadınlar, protesto gösterilerinde bulunmaları nedeniyle değişimin temsilcisi olarak görölmüştür. Yemen'deki Tawakol Karman ve Libya'daki Iman El-Obeidi gibi kadınlar, önemli bir direniş ve değişim sembolüne dönüşmüştür.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Shihada, op.cit, p.288.

Gaddafi'nin hapishanelerinde defalarca tecavüze uğrayan El Obeidi'de olduğu gibi, Mısır'daki askeri yöneticilerin uyguladığı bekaret testleri de dahil olmak üzere Mısır'da kadınları hedef alan bir dizi cinsel şiddet vakası ve Tahrir Meydanı'nda cinsel saldırılar tekrarlanmıştır. Örtülü bir kadın protestocu soyulmuş ve askerler tarafından dövülmüştür, hepsi de kadınlara karşı cinsel şiddetin gerçek otoriterliğin şiddeti ile bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bu, değişim ile birlikte, kadın hakları aktivizmi için yeni açılımlar yaratmış, özellikle de daha geniş bir kitleye erişim yoluyla, kadınların haklarına ilişkin davanın işlenmesine daha açık olmuştur.²³²

İnsan haklarının korunması, özgürlük ve demokrasi, kadınların eşit haklar elde etmeleri için doğru yol olarak görülmektedir. Arap Baharından önce var olan küçük kazanımlara razı olunmaması gerekmektedir. Bugün, Arap Baharı ülkelerindeki kadınlar değişim için ayağa kalkma bedelini ödemektedir. Kadınları ayaklanmalardaki rolleri için cezalandırmak, bu tür önlemler onları kırmakta başarısız olmuştur. İdeolojik Houthis milisleri tarafından kontrol edilen Yemen'in başkenti Sana'a'da yalnızca kadınlar protesto gösterileri düzenlemiş ve oturma eylemlerine katılarak özgürlük mücadelesine devam etmeye karar verdiklerini açık bir şekilde göstermişlerdir. Suriye'de kadınlar hem tiranlık hem de aşırıcılık karşısında sadık kalırken, Mısır'daki kadınlar askeri yönetimin gölgesi altındaki temel hak ve özgürlüklerin yokluğunu eleştirecek kadar cesur olmuştur. Bu, Arap Baharından sonra kadınların daha önce olduklarından farklı olduğunu göstermiştir. Bu değişim, devrimlerin restorasyonunda da önemli bir unsur olmuştur. Kadınlar, erkekler kadar, her şeyin değiştiğinin farkına varmıştır.²³³

Bayan Magazine'deki tartışmalı feminist figür Robin Morgan, Arap Baharının, kadınlara yönelik şiddetin başka bir yönü olduğunu anlatmıştır. Protestoların her adımında, hatlardan çapraz kontrol noktalarına, tutuklamalara ve kurtarma operasyonlarına kadar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini vurgulamıştır.²³⁴ Morgan'ın yanı sıra 2011 yılında Uluslararası Kadınlar Günü'nün Tahrir Meydanı protestolarına yönelik Hristiyan Bilim İzleyicisi de benzer açıklamalarda bulunmuştur.²³⁵

²³² Mokhtari, op.cit, p.1210.

²³³ Tawakkol Karman, "Women and the Arab Spring", *UN Chronicle*, Vol: LIII, No: 4, December, 2016, p.2.

²³⁴ Robin Morgan, "Women of the Arab Spring", 2011, <http://www.msmagazine.com/spring2011/womenoftheabsping.asp>, (15.07.2018).

²³⁵ Kristen Chick, "In Egypt's Tahrir Square, women attacked at rally on International Women's Day", 8 March, 2011, <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/0308/In-Egypt-s-Tahrir-Square-women-attacked-at-rally-on-International-Women-s-Day>, (15.07.2018).

Immanuel Wallerstein, Al-Jazeera makalesinde, kadınların Arap Baharının unutulmuş halkları olduğunu, endişelerinin, şikayetlerinin ve taleplerinin ikincil olduğunu ve başka bir zamana kadar ertelenmesi gerektiğini söylemiştir. Wallerstein, Arap Baharını daha geniş toplumsal dinamikler açısından açıklamıştır.²³⁶ The Economist'in hikayesi bunu, kadın haklarının, henüz halkı fazlasıyla harekete geçiren bir sorun haline gelmemesini, demokrasinin başarısızlığı şeklinde açıklamıştır. Diğer hesaplar, bu yeni rejimlerin kadın hakları üzerindeki duruşunu, yeni rejimlerin kasıtlı olarak kadınların ikincilleştirilmesi ve daha az apati olarak tanımlamışlardır.²³⁷

Mısırlı kadın aktivistlerin talepleri de daha karmaşık insan hakları çerçevelerini gerektirmiştir. Bazı kadınlar, devlete karşı taleplerini cinsiyetçiliğe ve ataerkil şiddete karşı, yeni hükümete katılım, temsil, eğitim, sağlık ve gıdaya daha fazla erişim ve sosyal harcamalar için fırsatların artması gibi toplumsal cinsiyet taleplerini birleştirmiştir. Aslında birçok Mısırlı kadın, cinsel taciz sorununu, sokaklarda Mısırlı kadınlara yönelik patriarkal erkek davranışları arasındaki kişisel veya bireysel sorunların ötesine taşımıştır.

Mısır'da cinsel tacize karşı mücadelede aktif olan Engy Ghozlan gibi kadınlar, cinsel tacizi kısa mesaj yoluyla bildirmek için kadınlara yönelik örgüt oluşturmuştur. Buna ek olarak, birçokları, militanlaştırılmış Mısır devletinin cinsel tacizi desteklediğini ve bunu kınadığını iddia etmiştir.

Birçok kadın aktivist için, kadınlara karşı şiddete meydan okumak, aynı zamanda zorlayıcı devlet şiddetini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, cinsel taciz yasalarının geçirilmesi ya da bireysel failerin suçlu bulunması, kadına yönelik şiddet ve taciz sorununa kapsamlı çözümler sunamamıştır. Kanun ve bireysel haklardaki değişiklikler, gerektiğinde sadece yüzeysel kalmıştır. Oryantalist yaklaşımlar, kültür veya dinin suçlanmasının yalnızca kültürel değerlerin tarihsel bağlamlar içinde şekillendirilme biçimlerini ve iş, gıda, sağlık bakımı, haysiyet ve taciz, şiddeti birbirine bağlayan sorunların sona erdirilmesi gibi maddi gerçekleri nasıl örttüğünü ve devlet baskısını gizlemektedir. Birçok kadın aktivist, ABD hükümetinin Mısır'daki kadın haklarına

²³⁶ Immanuel Wallerstein, "The contradictions of the Arab Spring", 14 November, 2011, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/2011111101711539134.html#.T2eGMRt3f4k.facebook>, (15.07.2018).

²³⁷ Sjoberg, Whooley, op.cit, p.275.

yönelik taleplerinde Mubarak rejimine yıllardır destek vermesinin bir eleştirisini içermektedir.²³⁸

Mısır feminizmi, sıklıkla bu süreçte cinsiyet ikilisini yeniden yorumlamıştır. Son otuz yıl öncesine kadar feminizm elit bir tartışma olarak kalmıştır. 1900’li yılların ilk on yılından başlayarak, Mısır Feminist Birliği ve Müslüman Kadın Derneği arasındaki diyalog, birleşik bir Mısır feminizmi söylemi mücadelesini yansıtmıştır. Batı feministleri tarafından etkilenen Huda Sharwai, 1923 yılında Mısır Feminist Birliği’ni kurmuştur. Bu, laik reformları ve kadınların politik katılımını savunan bir politik feminist örgüttür. Zeinab el-Gazali, 1935 yılında, birçok İslami uygulama üzerine Batı laik düşüncesinin tercih edilmesinde, birçok Sharwai görüşüne katılmadığı için Müslüman Kadın Derneği’ni kurmuştur. El-Gazali, Sharwai’in Batı kültürünü İslam’dan daha üstün bir şekilde benimsemesine karşı çıkarak, kadın öznelliğini ve yerel, İslami bir söylem içinde doğrulamayı ifade eden alternatif bir feminizm arayışına girmiştir.²³⁹ Mısır’da feminizmi 1940’lı yıllara kadar şekillendiren bu iki örgüt, yeni nesil genç Mısırlı kadınların Mısır Feminist Birliği’nin elitizmine meydan okumuştur. Bu durum, üst sınıf, eğitilmiş Mısırlıların seküler reformları ve Batılı idealleri destekledikleri sosyoekonomik çizgileri ve alt sınıf kadınları ayırmıştır. 1920’li yıllarda Sorbonne’da eğitim gören ilk kadınlardan biri olan Doria Şafık, Mısır parlamentosuna ve Mısırlı kadınlara bir gösteri düzenlemiştir. Orada bir kez, duruşmaları durdurmuş ve Mısırlı kadınların sorunlarını ve taleplerini değerlendirmek için parlamentoya başvurmuştur. Yaptığı eylemler, Mısır hükümetinin İngiliz himayesi altında kadınlara oy kullanma ve 1951 yılında meclise girme hakkını vermiştir.²⁴⁰

İslami uyanış, İran’dan Fas’a Müslüman kadınların dini geleneklerinde daha aktif rol aldıkça, İslam’ın kadın rolünü çevreleyen diyalogu değiştirmiştir. Birçok Müslüman kadın, İslami feminizm dedikleri şeyi ya da İslam ahlakını, feminist söylem ve ideallere uygulamıştır. Önde gelen bir Mısırlı STK olan Kadınlar ve Hafıza Forumu, kadınların toplumsal rollerini destekleyen, yeni bir kültürel ve sosyal farkındalık yaratmak için, Arap geleneğini ve kültürel tarihini yeniden okumayı amaçlamıştır.²⁴¹

²³⁸ Nadine Naber, “Women and the Arab Spring: Human Rights from the Ground Up”, *II Journal*, Fall 2011, p.13.

²³⁹ Landorf, op.cit, p.93.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Landorf, op.cit, p.94.

Cumhurbaşkanı Hosni Mubarak'ın otuz yıllık yönetimi altında hükümet, rejime karşı sansürü, siyasi protestoyu susturmuş, ancak, Arap Baharı ayaklanmalarının arifesinde, aktif ve katılımlı bir protesto kültürü yaratan çevrimiçi ve çevrimdışı birçok sosyal hareket ortaya çıkmıştır. Sosyal paylaşım siteleri, devlet şiddetinden ve sansürden yarı kapalı bir alan olarak hizmet vermeye çalışmıştır. Değişim çağrısı koalisyonu olan Kefaya, 6 Nisan Hareketi, “Hepimiz Halid Said” facebook sayfası ve diğer sivil toplum örgütleri, devrimci aktivizmi çevrimiçi olarak devrimin temelini oluşturmuştur. Mısırlılar Ortadoğu'daki en verimli web varlıklarından birini geliştirmişlerdir.

12 milyon Mısırlı, 2010 yılında facebooka abone olmuştur. 80 milyonluk nüfusun yaklaşık % 37'sinin internet erişimi ve Mısırlılar bölgedeki twitter kullanıcılarının % 13'ünü temsil etmiştir. “Biz Hepimiz Şeyh Said”ın facebook sayfası ve hareketini yaratan Mısırlı google yöneticisi Wael Ghonim, protestoları organize etmek ve seferber etmek için, çevrimiçi aktivizmin önemini vurgulamıştır. Bu sosyal ağ araçları ve protesto eyleminin öncesinde on milyonlarca eylemci ile Mısırlı aktivistler tek bir talep altında birleşerek, halkın rejimin sonunu talep ettiğini vurgulamışlardır.²⁴²

2002 yılındaki ilk Arap İnsani Gelişme Raporu, kadınların haklarının olmamasının, siyasi özgürlüklerin ve eğitim eksikliğinin Arap bölgesinde ilerlemeyi engelleyen temel faktörler olduğunu belirtmiştir. Eğitime erişimin cinsiyet eşitsizliği, kadın ve erkek arasındaki mevcut tüm sosyo-ekonomik eşitsizlik biçimlerinin, genişlemesine yol açmıştır. Çalışmalar, kadınların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememesinin, yoksulluğu azaltma girişimlerini engellediğini de göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü yoksulluk ve cinsiyet konusundaki temel bir modülü yayınlamıştır. Bu raporda, yoksulluk göstergelerinin mevcut anlayışının eğitim, sağlık ve politik katılım gibi çok boyutlu yönleri içerdiği belirtilmiştir. Ancak, temel insan hakları olan eğitim ve sağlık hakları, toplumsal politikalar ve toplumlarda toplumsal cinsiyete dayalı geleneklerin yaygınlığı nedeniyle, sıklıkla kadınlar reddedilmiştir.²⁴³ Dünya Bankası'nın 2013 yılı raporuna göre, Arap dünyasındaki kadınlar herhangi bir bölgenin en düşük istihdam oranlarına sahiptir. Arap dünyasında kadın okuryazarlık oranları yüksektir, 2006 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), kadınların bölgedeki okuma yazma bilmeyen nüfusun üçte ikisini oluşturduğunu belirtmiştir. Arap

²⁴² Landorf, op.cit, p.97.

²⁴³ Fatma Osman Ibnouf, “Women and the Arab Spring, A Window of Opportunity or More of the Same?”, *Women&Enviroments*, Vol. 92/93, December, 2013, p.20.

dünyasındaki eğitimdeki cinsiyet eşitliğinin, dünyadaki en düşük oranlardan biri olan, 2004 yılında 0.69 olduğu tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi (UN Women) tarafından 2011 yılında yayınlanan bir rapora göre, Tunus, Libya ve Yemen’de kadına yönelik şiddeti önleyen bir mevzuat mevcut değildir, tek istisna Mısır’dır. Bu nedenle zorluk, yeni taahhütler yapmak değil, var olandan daha tutarlı bir çerçeve oluşturmak ve eylemi buna göre teşvik etmektir.²⁴⁴

Cinsiyet eşitsizliği, İslam tarafından kabul edilmez, ancak, ataerkil tutum genellikle dinin gizemindeki iddialarla beslenmiştir. Erkeğin egemenliğinin normal bir tutum olması, ailede hiyerarşik bir düzeni sürdüren Arap geleneklerine atfedilmiştir. 2005 yılı Arap İnsani Gelişme Raporu, din ile kadına yönelik yanlış uygulamalar arasında bir ilişki olmadığını, Arap toplumunun durumunu, geleneklerin zafer kazandığını ve kadınlara yönelik ayrımcılığın Kur’an’da ya da Hadis’de hiçbir temeli olmadığını açıklamıştır.²⁴⁵ Sadece insan hakları argümanları, ataerkil topluluklarda değişime ulaşmak için tek başına yeterli değildir. Yerleşik normlar, inançlar, uygulamalar ve güç ilişkileri ile savaşmak kolay değildir. Ataerkil toplumlarda, erkeklerin kadınları haklarından mahrum bırakmaları kolaydır, çünkü kadınlar haklarını uygulamak istediğinde ya da karar alma pozisyonlarını almak istediklerinde kendilerini tehdit altında hissetmektedir. Erkeklerin, hayata geçirilen reformlara karşı tutumları, kadınlar için büyük bir sorun olmaya böyle toplumlarda devam edecektir.²⁴⁶

Mısır askeri polisi tarafından cinsel tacize uğrayan Samira İbrahim’in ve kadına yönelik şiddeti protesto eden binlerce Mısırlı kadının davası, çok sayıdaki kadının azim, bağlılık ve cesaretini göstermiştir. Bazı kadınların ayaklanmalar başladığından beri şiddet ve istismar mağduru olduğunu ve kadına yönelik şiddetin Mubarak’ın güvenlik güçleri ve polisi, Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi’nin kullandığı bir strateji olduğu inkar edilememektedir. Müslüman Kardeşler muhalefeti zayıflatmak için, kadınların politik baskıya direnmeye devam edebilmeleri için, mağduriyetlerini kurum olarak yeniden kurgulamaya çalışmışlardır.²⁴⁷

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Ibnouf, op.cit, p.20-21.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Dr Nicola Pratt, “Women, girls and the Arab spring”, June 2013, <https://warwick.ac.uk/newsandevents/knowledge-archive/socialscience/arab-spring/>, (02.08.2018).

Mısır Kadın Hakları Merkezi, kadın hakları savunuculuğunun eskisinden çok daha aktif olduğunu söylemiştir. Mısır'daki Yeni Kadın Vakfı'nın mütevelli heyeti başkanı Amal Abdel Hadi, devrimlerin kadınlar açısından başarısız olmadığını çünkü kadınlara orada olma şansının verildiğini ve kendilerini zorlamazlarsa, başaramayacaklarını gördüklerini söylemiştir.²⁴⁸ 2013 yılından beri kadınlar ağır bedeller ödemiş, rejim, siyasi ve sosyal hakları talep eden protestoları durdurmak için yüzlerce kişiyi hapsedmiştir. Shaimaa El Sabbagh, Ocak 2015'te devrimin yıldönümünde Tahrir Meydanı'ndaki barışçıl bir yürüyüşte, vurularak öldürülmüştür.²⁴⁹

20. yüzyıl boyunca kadınlar, Nasser, Sadat ya da Mubarak'ın kadınları da, feminist bir gündemi geliştirmek için devrimci mücadelelerde girişimde bulunmuşlardır. Kadınlar hayatın her alanında, eşit haklara vurgu yapmak, hem özel hem de kamusal alanlarda ataerkil yapıya karşı eylemcilik, kadınlara yönelik aile içi şiddet ve sokaklarda cinsel tacizle mücadele amaçlı kampanyalar kurmuşlar, kadınların sorunlarını ve endişelerini desteklemek için yazı, gazetecilik ve sanat alanlarını kullanmışlardır. Ocak 2011 yılından bu yana Mısırlı kadınlar bu mücadele tarihine dayanarak çok çeşitli koalisyon ve gruplar oluşturmak için seferberlik yeteneklerini genişletmişlerdir. Bu kadınların birçoğu ilk kez, Mısır şehirlerinin ve kasabalarının devrim ve devrim sonrası meydanlarında ve sokaklarında gösteriler sırasında bir araya gelmiştir. Mısır toplumunun tüm kesimlerinden gelen bu kadınların özgürlük ve adalet mücadelesine getirdikleri derin dişil duyarlılığı düşünmenin zamanı geldiği de düşünülmektedir.²⁵⁰

25 yaşındaki isyancı Samira İbrahim, 25 Ocak ayaklanması sırasında beraat etmiştir. İbrahim, babasının ve amcasının İslami gruplara üyelikleri sonucunda, zulüm gördükleri politik bir aileden gelmektedir. 2011 yılı askeri hareketini çevreleyen olayları, barışçıl protestocularla kaydetmeye çalışan bir kuruluş olan Tahrir Diaries ile yapılan bir röportajda, Samira tutuklanma olaylarını anlatmıştır. 25 Ocak 2011 tarihinde, facebooktaki ilan edilen gösteriye katılmak üzere Tahrir Meydanı'nda durduğu sırada sınıfa gitmekte olduğunu söylemiştir. Meydan, oraya vardığında neredeyse boş

²⁴⁸ Yara Bayoumy, "Analysis: Arab Spring nations backtrack on women's rights, poll says", 12 November, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-arab-women-spring-analysis/analysis-arab-spring-nations-backtrack-on-womens-rights-poll-says-idUSBRE9AB00O20131112>, (02.08.2018).

²⁴⁹ Abdalhari Alijla, "Women and the Arab Spring: a dream turned nightmare", 20 March, 2015, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/abdalhari-alijla/women-and-arab-spring-dream-turned-nightmare>, (02.08.2018).

²⁵⁰ Dalia Said Mostafa, "Introduction: Egyptian women, revolution, and protest culture", *Journal for Cultural Research*, Vol. 19, No. 2, 11 May, 2015, p.125.

olmasına rağmen, birçok kişi ona katılmaya başlamıştır.²⁵¹ O gün, Samira geceyi Tahrir’de geçirmiş, diğer protestocular polisin kaçmasına neden olurken, Mubarak’ın başkan olarak görevden alınması için çağrıda bulunmuşlardır. Sabah, Samira silahlı güvenlik güçleri tarafından tutuklanmış ve Merkezi Güvenlik Güçleri’nin bulunduğu merkez olan Al Gabal al Ahmar’a götürülmüştür. Bir gün sonra serbest bırakıldıktan sonra, Samira tekrar Tahrir’e dönmüştür. İkinci kez tutuklanmış ancak bu kez tutuklanmasından sorumlu memurlardan biri, bir fuhuş evinde tutuklandığını iddia etmiştir. Protestolara katılmasının bir sonucu olarak gördüğü tacizi ve şiddeti, kendilerine tükürdüklerini, bedenlerine su atıp elektrik verdiklerini, yüzlerine ayakkabılarıyla bastıklarını, protestolara katıldıkları için pişman olmalarını istedikleri, ifadesinde bulunmuştur.²⁵²

Gözüaltına alındığında, Samira İbrahim’in vücudu, utanç ve aşağılanmaya uğrayarak, öleceğine defalarca dua ettiği bir araç haline gelmiştir. Gözüaltına alınan diğer kadınlarda olduğu gibi ilk olarak Samira, bir odaya götürülmüş ve burada bir kadın, arama yapabilsin diye soyunması söylenmiştir. Bu vücut araştırması, büyük bir pencerenin önünde yer almak ve odayı askerlerin ve subayların açıkça görebileceği bir kapıya götürmek şeklinde olmuştur. Samira, çıplaklığıyla, sanki bir parti yapıyormuşçasına dalga geçtiklerini belirtmiştir. Samira, isminin bir kez daha çağrılmasıyla bekaret testine girebilmiştir. Üniforma giymiş bir subay, Samira’ya göre acı verici olan testi gerçekleştirmiştir. Uymayacağı zaman tekrar elektrik verdiklerini ifade etmiştir.²⁵³ En sonunda, vücudunun bu istilasının küçük düşürücü etkisi, askerlerin geçtiği tam manzarada hücrenin önünde bir koridorda, bir yatakta bir kez daha çıplak durması gerektiği gerçeğiyle birleşmiş ve memurlar onun hayatının sona ermesini dilemiştir. İbrahim bir rapor açmış ve bekaret testini yürüten memuru mahkemeye çıkarmıştır. Davası, kadın protestocuların durumuna ve SCAF’ın (Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi), Tahrir’deki aktivistlere karşı yürütülen fiziksel ve psikolojik tacizde oynadığı role dikkat çekmiştir. SCAF inkarları, daha sonra testlere itiraz etmişler, gözüaltına

²⁵¹ “Egypt: Military “Virginity Test” Investigation a Sham, Impunity Highlights Lack of Independence of Justice System”, *Human Rights Watch*, 9 November, 2011, <https://www.hrw.org/news/2011/11/09/egypt-military-virginity-test-investigation-sham>, (03.08.2018).

²⁵² Ibid.

²⁵³ Jeffrey Fleishman, “Egyptian army doctor acquitted of giving virginity tests to arrestees”, 11 March, 2012, https://latimesblogs.latimes.com/world_now/2012/03/reporting-from-cairo-an-egyptian-military-tribunal-sunday-acquitted-an-army-doctor-of-giving-women-activists-virginity.html, (09.08.2018).

alınan kızların, Tahrir Meydanı'ndaki erkek protestocularla, çadırlarda kamp yapan kişiler olduğunu ve çadırlarda molotof kokteylleri ve uyuşturucu bulduklarını belirterek, kendilerini haklı çıkarmaya uğraşmışlardır.²⁵⁴

25 Ocak 2011 tarihli Mısır devriminin eski Cumhurbaşkanı Hosni Mubarak rejiminin devrilmesinden sadece birkaç ay sonra gerçekleşen, Tahrir'i işgal eden milyonlarca protestocuya, SCAF şiddet uygulayarak gelmiştir. Çadırlarını tahrip etmişler, Tahrir etrafındaki dar sokaklara sürüklemişler ve kötü bir şekilde saldırarak tutuklamışlardır. Daha sonra mavi sütyenli kız olarak bilinen, mavi sütyen davasındaki kadın Karen, olaylardan birkaç gün önce meydanı ziyaret etmiş, işgalcilere su dağıtıp yaralılara yardım etmeye çalışmıştır. Birkaç vesileyle tanıştığı bir kadın, onu kişisel bir iletişimde, nazik ve kibar olduğunu, cömertliğinden etkilendiklerini, işgalcilerin bir parçası olmadığını anlatmıştır. O gün Tahrir'de, kibar ve cömert yürekli olan bu kadın, SCAF güçlerinden kaçınma umuduyla meydandan kaçmıştır. Bunun yerine, askerler hızla ona yaklaşıp düşürmüş, askerler ağır bir şekilde, vücudunu kaplayan siyah abayayı çekmeye çalışarak, kadının çıplak vücudunu acımasızca savunmasız bırakmışlardır.²⁵⁵

Başka bir olayda ise, yirmi yaşındaki Aliaa Al Mahdy'nin çıplak vücudu siyah beyaz, kırmızı terlikler ve bir kulağın arkasına saklanmış kırmızı bir gülle fotoğraflanmıştır. Çıplak ve savunmasız olarak, kendi zamanlamalı kamerasının önünde, meydan okurcasına poz vermiştir. Al Mahdy, fotoğrafını 25 Ocak 2011 tarihinden birkaç gün sonra çevrimiçi yayınlamıştır. Halkın büyük bir kısmı, çıplak fotoğraflarını uygunsuz ve Mısır ve Müslüman ahlakı ve geleneklerine karşı, bir hakaret olarak kınarken, birkaç meraklı kişi Aliaa'ya ulaşarak, Neden şimdi? Neden bu? sorularını yönelttiklerinde, kadının kıyafetlerini çıkardığında, bunun bir devrim yolu olduğunu, giysilerini çıkardığında, bunun erkekler için değil, baskıyı protesto etmek için olduğunu ifade etmiştir. Aliaa, Al Arabiya'ya da yorum yapmıştır.²⁵⁶ Vücudu, erkek bakışları tarafından tüketilmek yerine, erkeklik onurunun ve erkeklik modelinin ataerkil standartlarının bir sembolü olmak yerine, onu kültürel olarak bağlayan bağları kopartarak, bedensel formunun özgürlüğünü geri getirdiğini belirtmiştir. Çıplak olarak, Aliaa kendisinin özgür olduğunu söylemiştir. Vücudunu, ikiyüzlülük ve erkek

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Sherine Hafez, "The revolution shall not pass through women's bodies: Egypt, uprising and gender politics", *The Journal of North African Studies*, Vol. 19, No. 2, 27 March, 2014, p.174.

²⁵⁶ Hafez, op.cit, p.175.

şovenizmini ortaya çıkarmak için bir silah olarak ifade eden Aliaa, en sıradışı bir isyan tarzı olan, çıplaklığı seçmiştir. Radikal çıplak feminist grup Femen1'e katılarak, İslamcılığa karşı kamuoyu karşıtı ve şeriat hukukunun bir anayasa biçimi olarak uygulanmasına karşı, bir kampanya başlatmıştır. Bu son hedef, "Firavun'un Kıyameti" başlıklı iki Femen aktivisti ile çıplak bir fotoğraf çekimi ve halk protestosunun konusu olmuştur. Aliaa, göğsüne boyanmış siyah yazıyla, Şeriat'ın bir anayasa olmadığını dünyaya ilan etmiştir. Aliaa, siyasi iltica talebinde bulunduğu İsveç'te kalmaktadır.²⁵⁷

İlerideki uzun süreci kabul ederek, bir grup kadın hakları örgütü, yeni anayasada güçlü kadın hakları korumalarının, dahil edilmesine yönelik bir koalisyon kurarak, kadınların siyasi katılımı, istihdamı, eğitimi, sağlık hizmetleri ve kişisel özgürlükleri ile ilgili olarak, yeni anayasada eşitlik arayışında olmuşlardır. Arap Baharı ve onunla birlikte gelen devrimci ruh, kadın hakları aktivistleri tarafından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki kadınlar için gerekli olan hak ve özgürlükler konusunda, ilerleme sağlama fırsatı olarak görülmüştür. Ancak, kadın haklarını, her vatandaşın belirli hak ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir demokratikleşme sürecinin parçası olarak kullanmak yerine, ayaklanma sonrası dönem, kadınları hayal kırıklığına uğratmıştır. Kadın hakları aktivistleri, taleplerinin ciddiye alınması için hala mücadele etmek zorunda olduklarını fark etmişlerdir. Çıkarları için koalisyonlar kurmuşlardır. Mısır'da, Kadın Hakları Hakkındaki Ulusal Bildirge'de isteklerini özetlemişler ve hem Mısır'da hem de Tunus'ta, eşitlikçi bir anayasanın neye benzeyebileceğine dair örnekler hazırlamışlardır. Kadın hakları meselelerini mevcut siyasi tartışmaların merkezine yerleştirmeye devam etmişler ve seslerinin duyulmasında ısrar etmişlerdir.²⁵⁸

Eski Mısır'da ve erken yüzyıllarda kadınlar yüksek mevkilerde ve önemli bir otoriteye sahip olmuş, ancak zaman ilerledikçe ve İslam'ın çeşitli yorumlarına göre, kadınların durumu kaymıştır. Kadınlar, hakları ve Mısır toplumu içindeki statülerini yeniden kazanmaya çalışmıştır. Bu hareketler başarılı olduğu kadar, ülke genelinde kadınlar sıkı hükümet kontrolü altında ve genel olarak erkeklerin kontrolü altında kalmıştır. Bu durum, özellikle kırsal kesimde ve alt sınıflarda göze çarpmaktadır. Nesiller ilerledikçe, kadınlar Mısır'ın eski çağında olduğu gibi olmasa da, statü kazanmaya başlamıştır.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Lydia Alpzar Durn, Chris Warburton Brown, Nadya Khalife, "Views, events, and debates", *Gender & Development*, Vol: 19, No: 3, 25 November, 2011, p.490.

Ancak Mubarak döneminde kadınların statüsü, bir kez daha düşük bir seviyeye ulaşmıştır.

Göstericiler polis vahşetinin sona ermesini istemiştir. Polis, diğer kanun uygulayıcı makamlara ek olarak, bireyin anayasal haklarını askıya alan ve polis otoritesini geliştiren Acil Durum Yasası kapsamında korunmuştur. Bu yasa, 1981 yılından beri yürürlüktedir. Sıklıkla, insanlar polisin gözetiminde ölmekte ya da kaybolmakta ve eğer tutuklama siyasi nedenlerden dolayı iddia ediliyorsa, o zaman tutuklunun serbest bırakılacağı ihtimalleri zayıf olmaktadır. Önde gelen bir örnek, algılanan polis vahşeti sonucu öldürülen genç bir adam olan Khalid Said'dir.²⁵⁹ 2010 yılının haziran ayında, polisin rastgele girip kimlik sorduğunda, bir kafede olan Said'in bunu reddetmesi üzerine, polis İskenderiye'deki ölümüne kadar, hapiste tutmuştur. Said'in ölümü, polis vahşetini hedef alan gösterilere, patlak vermiştir. Daha sonra Ocak 2011'deki gösteriler sırasında insanlar, intikamlarını almaya ve haklarını geri getirmeye çalışmışlardır. Kadınlar, ayrıca polis tarafından, özellikle de siyasi bağlantıları olmayanlar ya da düşük sosyal sınıflardan gelen kadınlar, zor durumda bırakılmıştır. Mısır'ın büyük şehirlerinin sokaklarındaki gösterilerin bir başka nedeni de, yolsuzluktur. Yolsuzluk, Mısır toplumunda normal olarak algılandığı noktaya kadar yaygın olmuştur. Mısır'da bir şey yapmak için, bir bireyin bir tür rüşvet ödemesi gerekmekte ve rüşvet ne kadar iyi olursa, görev tamamlanmaktadır.²⁶⁰

Kadın, aşırı güzellikten veya üst sınıfın bir parçası olmadığı sürece erkeklere öncelik verilmiştir. Kadınlar dürüst olmayan, etik olmayan veya yozlaşmış sosyal kurumlar için sahneyi oluşturan, baskıcı hükümetler tarafından doğrudan etkilenmiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal kurumlar, özellikle ev yaşamı ve dolayısıyla, kadınlar üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Eğitim sistemi de yolsuzluk olarak eleştirilmiştir. Ücretsiz devlet okulları, sınıf boyutları, öğretmenler, okul binaları ve tuvaletler açısından aşırı derecede eksiktir. Genel nüfus, borçlansalar bile çocuklarını özel okullara göndermeye çalışmaktadır. Sadece çok fakir olanlar, çocuklarını devlet okullarına göndermektedir. Normal sınıf büyüklüğü en az yetmiş-seksen öğrencidir ve sınıfın kendisi bu kapasiteyi

²⁵⁹ Iman Abubaker, *Adapting to Stress in Alexandria, Egypt: Women During the Arab Spring*, (Thesis), Indiana University of Pennsylvania, School of Graduate Studies and Research Department of Criminology, August, 2014, p.17.

²⁶⁰ Ibid.

desteklemek için oluşturulmamıştır.²⁶¹ Derse katılmak isteyen öğrencilerin çoğunluğu ya ayakta durmakta ya da oturmaktadır. Her öğrencinin ders saatlerinden sonra sınıf öğretmeniyle özel ders alması beklenmektedir. Fazladan derslere katılmama ve ücret ödememe, bazen sistemden askıya alınma ile sonuçlanmıştır. Böyle özel derslere katılmadığı takdirde, okul gereksinimlerini geçmek zordur. Okul sonrası derslerin sözde yasadışı olduğu, ancak öğretmenlerin kendi ekonomik hayatta kalmalarına yönelik uygulamaya devam edilmektedir. Ebeveynler, çocuklarının mezun olabilmeleri için üniversiteyi bitirdikten sonra, büyük olasılıkla işsiz kalacaklarının farkında olmalarına rağmen, para ödünç almaktadır.²⁶²

Üniversite düzeyinde, İskenderiye Üniversitesi'ndeki öğrencilerin % 71'inden fazlası yolsuzlukla ilgili profesörleri suçlamaktadır. Üniversite öğrencisi olan Hagar, sınav sorularını sızdırmak için profesörlerinden biri tarafından cinsel tacize uğramıştır. Üniversitede bir kıdemli olan Habiba, bazı profesörlerin, ahlaksız davranışlarda bulunarak, kız öğrencilerin yaklaşan sınavlarda önemli kısımları ve soruları belirtmekte kullanıldığını dile getirmiştir.²⁶³ Bir öğrencinin babası, bir profesörün yıl boyunca kızına yardımcı olduğunu açıklamış, ancak, kendisine bir hediye almadığı takdirde başarısız olabileceğinden korktuğunu, profesörün viskiden hoşlandığını, ancak ucuz markayı kabul etmeyi reddettiğini söylemiştir. Yoksulluk, Mısır'da önemli bir konudur. Mısır nüfusunun yaklaşık yarısı, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen yoksulluk sınırının altında ya da hemen altında yaşamaktadır. Düşük emekli maaşı nedeniyle, binlerce insan evsizdir, tedavi edilmeyen hastalıklar nedeniyle ölmektedir.²⁶⁴

Kadınlar, sokaklarda günlük hayatta yaygın bir biçimde, insanların müdahale edeceği korkusu olmadan fiziksel olarak, toplu taşıma araçlarında tacize uğramıştır. Bu sorun, Müslüman Kardeşler'in seçilmesinden sonra, kolluk kuvvetlerinin eksikliğinden ve genel nüfusun sonuçlardan artık korkmadıklarından dolayı daha da kötüleşmiştir. Tacizlerin artması, başlangıçta, 35 yaşına kadar olan genç erkeklerin yüksek işsizlik oranlarından kaynaklanmakta olup, bu da yasal bir ilişki kurma konusundaki yetersizliklerine yol açmıştır. Kahire'deki Amerikan Üniversitesi'nde Sosyoloji ve

²⁶¹ Sarah El Masry, "Where corruption thrives: Public universities in Egypt", 13 February, 2013, <https://dailynewsegypt.com/2013/02/13/where-corruption-thrives-public-universities-in-egypt/>, (21.08.2018).

²⁶² Marc Michael, "Tackling corruption in revolutionary Egypt", 29 March, 2011, <https://www.opendemocracy.net/marc-michael/tackling-corruption-in-revolutionary-egypt>, (21.08.2018).

²⁶³ El Masry, loc.cit.

²⁶⁴ Michael, loc.cit.

Psikoloji Bölümü başkanı Helen Rizzo, işsiz olan genç adamların sokakta yapacakları bir şey olmadığından, cinsel taciz yoluyla kendi erkekliklerini birbirlerine kanıtladıklarını belirtmiştir.²⁶⁵

Mısır daha önceki kurtuluş hareketlerini, ayaklanmaları, devrimleri ve bir askeri darbeden geçmesine rağmen, 25 Ocak Ayaklanması ve takip eden yıllar, Mısır tarihinde çeşitli nedenlerle bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Her şeyden önce, 25 Ocak'tan 11 Şubat 2011'e kadar protesto gösterilerine katılanların sayısı, toplam nüfusun yaklaşık % 20'sini temsil eden, 15 milyon olarak tahmin edilmektedir.²⁶⁶

20. yüzyılın başlarında, 1919-1922 yılları arasında Britanya işgaline karşı, protesto eylemlerine aktif olarak katılan kadınlar, 1914 yılında Mısır Kadınları Entelektüel Derneği'nin kurulması da dahil olmak üzere, dergiler ve diğer entelektüel uğraşlar aracılığıyla, eşzamanlı bir kadın hakları söylemini de geliştirmiştir. Huda Sha'rawi 1879 yılında Yukarı Mısır'da doğmuş ve daha sonra Mısır Feminist Birliği olarak adlandırılan bir Mısır feminist hareketinin lideri olmuştur. Mısır Feminist Birliği, 1923 yılında kurulmuştur. Kadınların oy hakkı, yasal eşitlik ve evlenme yasası reformunun, yanı sıra, kadınların seçilmiş bir meslekte, ev dışında çalışma hakkının teşvik edilmesi amacıyla mücadele etmeyi amaçlamıştır. Mısır'a döndüğü zaman, Sha'rawi, peçenin Batı tarzı feminizmi desteklemesinin bir göstergesi olduğunu açıklamıştır. Ancak kadınlarda eşitlikçi bir vizyona ulaşamamıştır.²⁶⁷

Mısır'daki feminist söylemin diğer tarafında ise, Mısır Feminist Birliği'nin bir parçası olan, ancak 1930'lu yıllarda Müslüman Kadın Derneği'ni kendi İslami eğilimli grubunu oluşturma lehine bırakan, Zeinab el-Gazali vardır. Onun grubu kendisini Müslüman Kardeşler'le aynı hizaya getirmiş ve 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca İslami eğitim de dahil olmak üzere bazı çabalarında Kardeşler ile çalışmıştır. Kardeşlerle olan ilişkisi nedeniyle hapse atılmış ve 1965 yılında hükümeti devirmek için sözde bir komplo kurulmuştur. Başkan Sadat tarafından affedilmeden önce altı yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Serbest bırakılmasından ölümüne kadar, kadın örtüsünü desteklemeye,

²⁶⁵ Naomi Wolf, "The Middle East's Feminist Revolution", 28 February, 2011, <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-middle-east-s-feminist-revolution?barrier=accesspaylog>, (25.08.2018).

²⁶⁶ Sameh Naguib, "Egypt's unfinished revolution, Egypt since the fall of Mubarak", *ISR*, No.79, <https://isreview.org/issue/79/egypts-unfinished-revolution>, (25.08.2018).

²⁶⁷ Hannah Schmidl, *The 2011 Egyptian Revolution and Social Change: Examining Collective Actions towards Transformations in Public Space*, (Thesis), Arizona State University, May, 2014, p.47.

ev dışında kadın işini ve diğer İslami bakış açısından kadın özgürlükleri için çabalamaya devam etmiştir.²⁶⁸

Son yıllarda, sol eğilimli Nawal El-Saadawi, kendini Mısır'daki kadın haklarını artırmaya yönelik çabalarına adanmıştır. 1960'lı yıllarda Sağlık Eğitimi Genel Direktörü olarak görev yapan ve kadınların sağlık sorunları hakkında konuşan ve yazan bir doktor olan El-Saadawi, seksen yaşında olsa bile, gösterilerde yer alan 2011 Mısır Devrimi'nin bir vekili olmuştur. New York Times'ta yer alan Tahrir Meydanı'ndaki bir röportajda El-Saadawi, Kral Faysal, Nasser ve Sadat'a karşı gösterileri nasıl gördüğü ve Sadat ve Mubarak tarafından tutuklandığı hakkında derinlemesine konuşmuş ve yazıları için susturulmuştur.²⁶⁹ El-Saadawi, ancak şimdi, gerçek bir devrime katıldığını, bunu yaparken yeniden doğduğunu hissettiğini söylemiştir. Özellikle protestolarda kaç kadının yer aldığı ve bunun eşsiz bir an olup olmadığı sorulduğunda, El Saadawi, bazılarının niqab giydiği, meydandaki kadınların çoğunun muhtemelen evlerinin dışında fazla zaman geçirmediğini, ancak bu hareket için ortaya çıktıklarını söylemiştir. Ayrıca, şimdi Mısır diyen herkesin, birbirlerini ifade etmeleri gerektiğini ve herkesin eşit olmasını sağlayacak, seküler bir anayasaya ümit ettiğini belirtmiştir. El-Saadawi'ye göre, Mısır'da toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki kararlılığını yineleyen yasa gereği, toplumsal cinsiyet eşitliği alanları da dahil olmak üzere özgürlük, haysiyet, eşitlik ve adalet için yola çıktıklarını belirtmiştir.²⁷⁰

Kadınların, yeni mekanlarda artan varlığı ve toplumdaki rolleri, toplumdaki kadınların okula gitmeleri veya işe gitmeleri için artan hareketliliği ortaya koymaktadır. Kamusal alanlarda kadınların cinsel tacizi, günümüzde Mısır toplumunda bir sorun olduğundan, Mısır kamusal alandaki kadınların cinsel tacizi konusu, aynı zamanda akademisyenler ve insan hakları ya da kadın hakları savunucu grupları tarafından da, sosyal bir sorun olarak ele alınmaktadır. Mısır'daki kamusal alandaki cinsel taciz, kadınların hareketliliğini engelleyen ve kamusal alanlara erişimlerini ihlal eden yaygın bir sorundur.

Mısır'daki sokaklarda ve kamusal alanlarda, cinsiyete dayalı düşmanlık, birçok kadın için bir sorun olmuştur. Mısırlı kadınların yarısından fazlasının tacize maruz kaldığı bilinmektedir. Ancak, bu tür taciz vakalarında, birçok kadın aslında yardım almadıkları

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Schmidl, loc.cit.

²⁷⁰ Ibid.

için ya da kötü bir şekilde itibar kazanacakları için bunları bildirmemişlerdir. Mısır Kadın Hakları Merkezi, polis eğitimi, sokaklarda daha fazla güvenlik, taciz karşıtı yasalar, etkili bir raporlama mekanizması ve tacizleri engellemek için bir dizi rotayı belirlemiştir. Mısır Kadın Hakları Merkezi (ECWR) araştırması, bu mekanizmaları daha güvenli bir kamusal alana doğru tanımlarken, devrim sonrası çevrede kadın ve erkekler, yeni, kamusal ve toplu caydırıcı yöntemler yaratmaya çalışmışlardır. Öneriler, cinsel tacizi engellemenin önemli ve yararlı yollarından biridir, ancak devrim sonrası mekanizmalar, ECWR tarafından belirtilenlerin ötesine geçememiştir.

Faaliyetleri için medyada dikkat çeken bir başka grup da, Tahrir Meydanı'ndaki protesto ortamında cinsel tacizi durdurma görevi bulunan Cinsel Taciz-Saldırı Operasyonu'dur (OpAntiSH) (Operation Anti-Sexual Harassment). Grup, protesto zamanlarında Tahrir'e gitmek için hem erkek hem de kadınlardan oluşan devriyeleri örgütlemekte ve ayrıca kadınların tıbbi ya da psikolojik desteğe ihtiyaç duyması durumunda, saldırı olaylarının raporlarına cevap vermektedir.²⁷¹ Grup, devrimden bu yana faal durumdadır ve diğer örgütlü protestoları devriye gezmektedir. 2013 yılında grup, taciz karşıtı etkinliklere katılan yaklaşık 30 üyeye sahip olmuş, "Taciz Karşıtı" ve "Herkes İçin Güvenli Bir Meydan" ile kendini ortaya koyan gömlekler giymiştir. Bu grubun üyeleri, şiddet riskini bilmelerine veya devriye gezerken kendileri saldırıya uğramasına rağmen, OpAntiSH'de içsel, tavizsiz olarak yer almayı seçmişlerdir.²⁷² Örgütlü insan gruplarının bu türden caydırıcı önlemleri devrimden önce mevcut olmamıştır. Devrimden sonra kadın ve erkeklerin sokakları, metroları ve diğer kamusal alanları devriye gezmeleri, toplu kamusal varlığın bir fark yaratabileceği fikrini doğrulamaktadır. Tacizi, HarassMap gibi bir web sitesine bildirme ve potansiyel olarak tehlikeli alanlar için kontrol etme ya da tacizle mücadele etmek için OpAntiSH gibi bir grubu arayabilme, tacizle mücadelede yeni bir boyut daha eklemiştir. İnsanların sokakta korkuya kapılmadan sokaktaki kadınları açıkça taciz edebileceği düşüncesine meydan okuyarak, bu yeni gruplar ve inisiyatifler, cinsel tacizin önlenmesi ve sona erdirilmesi hedefine yönelik kolektif eylemin gücünü göstermiştir.²⁷³

²⁷¹ Tom Dale, "Sexual assault in Tahrir: What it means, and how to stop it", 27 January, 2013, <https://www.egyptindependent.com/sexual-assault-tahrir-what-it-means-and-how-stop-it/>, (27.08.2018).

²⁷² Ibid.

²⁷³ Schmidl, op.cit, p.65.

Kendilerini hem liberal hem de modern olarak algılayanlar ve İslami siyasal ideolojiyle açıkça tanımlayanlar, her ikisi de, ülkenin gelecekteki gelişimi için, kadın rollerine gerçekten değer vermekten duyulan ilgiden yoksun olmuşlardır. Müslüman Kardeşler ideolojisi, kadının birincil rollerinde açıktır, o bir eş, bir kız, bir annedir. Bununla birlikte, bu rol, İslam'ın, kadın görevleri ile rekabet etmediği sürece, bir eğitim kazanmasını veya İslam'a uygun bir yaşam kazanmasını engellememektedir.²⁷⁴ Özellikle, Kardeşler'in kadınlara karşı çok katı ve geleneksel tutumları, hükümetin, ekonomiye sürekli ve aktif katılımları için kadın haklarını ve hareketliliğini sağlaması gerektiği gerçeğiyle uzlaşmamıştır. Genel olarak, Müslüman Kardeşler'in kadınlara karşı tavrının sertliği, kadınların toplumun geri kalanından daha fazla marjinalleşmesine yol açmış ve Mısır'daki Haziran devrimine ve Libya ve Tunus'ta yaşanan huzursuzluğa yansıyan, yeni bir düşmanlık dalgasını tetiklemiştir.²⁷⁵

Evlilik danışmanı olarak kadınlara yönelik bir seminerde, Kardeşler ailesi uzmanı Usame Yehia Abu Salama, bir kadının evin erkeği tarafından kontrol edilen bir çerçevede sınırlanması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁶ Mısır'daki Müslüman Kardeşler kuralıyla birlikte, birçok kadın, genç ya da yaşlı, Müslüman ve Hristiyan olup olmadıklarına bakılmaksızın taciz edilmiştir. Ülke çapında polis eksikliği tacize yol açmış ve suç yükselmiştir. Bir metroda, 13 yaşında, 16 yaşında ve 30 yaşında, üç kadın taciz edilmiştir. Bir erkek öğretmen, altı yaşındaki öğrencisi Asvan'a tecavüz etmiş, bir mühendis, Kahire'de bir yetimhanede kızlara tecavüz etmiştir. Devlet okullarındaki öğretmenler, artık saçlarını kapatmayı reddettikleri için, on yaşında bir çocuğun saçını kesmişlerdir. Mısır'da örtülü genç bir kız olan Eman, cinsel tacize uğramayı reddedince vurulmuştur.²⁷⁷

1919 Devrimi'nden bu yana ilk defa, Mısır toplumunun farklı mezhepleri bir sebep için birleşmiştir. Göstericiler, Mısır toplumunun farklı yaş gruplarından ve sosyoekonomik sınıflarından gelen kadın ve erkeklerden oluşmuştur. Buna ek olarak, üç yıldan az bir süre içinde Mısırlılar, altı kez oy pusulalarına gitmiş ve ülke genelinde

²⁷⁴ Zainab Salbi, "Women and the "Third Way", *Journal of International Affairs*, Vol: 67, No: 1, Fall-Winter 2013, p.239.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ David D. Kirkpatrick, Mayy El Sheikh, "Muslim Brotherhood's Statement on Women Stirs Liberals' Fears", 14 March, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/03/15/world/middleeast/muslim-brotherhoods-words-on-women-stir-liberal-fears.html>, (28.08.2018).

²⁷⁷ Abubaker, op.cit, p.25.

protesto gösterilerine katılmışlardır. 1919 Devrimi'nden bu yana ilk defa, kadınlar, aktif bir rol üstlenmiş ve rolleri medya tarafından kabul edilerek vurgulanmıştır.

Hükümete sunulan adil seçimlerin meşruiyeti, kadın hakları hareketinin en dayanıklı engeli olduğunu kanıtlamıştır, çünkü İslam'ın katı bir yorumuna odaklanan, politik bir ideolojiyi izleyen Müslüman Kardeşler, yetkilendirmenin kolaylaştırılması için isteksizliği göstermiştir. Bu, Mart 2013'te, kadına yönelik şiddeti sona erdirmek için uluslararası bağlayıcı bir beyanname oluşturma arayışında olan BM Kadının Statüsü Komisyonu'nda, devam eden prosedürleri kınayan Kardeşlik önderliği tarafından ortaya atılan resmi bir açıklama ile örneklenmiştir.²⁷⁸ Bu beyan, eğer onaylanırsa, toplumun parçalanmasına yol açmış olacak ve Müslüman ülkelerin entelektüel ve kültürel istilasında bir adım olacak ve İslam toplumlarının bütünlüğünü koruyan ahlaki özgüllüğü ortadan kaldırmış olacaktır. Bildiride, kadınların cinsel özgürlüğünü arttırmanın yanı sıra cinsel ve anne sağlığına erişim konusundaki hükümleri de kastedilmiştir. Müslüman Kardeşler Partisi, kadın doğum reformları, kürtaj eğitimi, evlilik cinsel şiddetine karşı yasal başvuruların sağlanması, kadınların boşanma prosedürlerini başlatmalarına izin vermek için boşanma yasalarının değiştirilmesi gibi konular getirmiştir. Eski kocasından yeterli maddi tazminat almanın yanı sıra, bir kadının seyahat etmesine ve çalışmasına, bir kocanın veya babanın rızasının gerekliliği ortadan kaldırılmıştır. Bunlar, Müslüman Kardeşler'e göre meşru değildir.²⁷⁹

Kadınlar için Ulusal Konsey, kadına yönelik şiddete karşı bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Farklı feminist kadın grupları, Mısır Kadın Hukuki Yardım Merkezi (CEWLA) gibi gruplar, kişisel statü hukuku reformu için yasalar hazırlamıştır. Diğerleri, El Nadeem Şiddet ve İşkence Mağdurları Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi de dahil olmak üzere, özel alanda kadınlara yönelik şiddeti suç sayan bir yasa tasarlamıştır. Başka bir grup, kamusal alanda cinsel şiddeti suç haline getirmek için ceza kanununun, yeni bir bölümü olarak eklenecek makaleleri hazırlamıştır. Mısır'daki Kişisel Durum Yasaları yıllardır kadınlara daha fazla hak eklemek için değiştirilmiş, ancak değişiklikler bütüncül bir yaklaşımdan yoksun kalmış ve uygulamaları hala yetersizdir.²⁸⁰ Kadınlar için Ulusal Konsey, Mayıs 2015'te kadınların daha fazla hak

²⁷⁸ "Muslim Brotherhood Statement Denouncing UN Women Declaration for Violating Sharia Principles", 14 March, 2013, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30731>, (02.09.2018).

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Mozn Hassan, "Women's Rights in the Aftermath of Egypt's Revolution", *Euspring*, No. 5, p.6.

kazanmaları için kişisel statü yasalarındaki yasal boşlukları doldurmak için hazırlanmıştır. Mısır'da, ekonomik bir cinsiyet farkı vardır. Kadınlar, % 20,2 kadın işgücü ile ekonomik sektöre katılmaktadır. En çok istihdam edilen kadınlar, eğitim ve sağlık sektöründedir. Kadınlar yönetim pozisyonlarının, sadece % 31,2'sinde temsil edilmektedir. Kadınlar, erkeklere kıyasla düşük gelir elde etmekteledir. Kadınların maaşları ile kamu ve özel sektörde tazminatlar arasında tutarlı bir uçurum vardır. Ayrıca, kadınlar istihdam sektöründe cinsiyete dayalı şiddet ile karşı karşıya kalmışlardır. 2011 yılından sonra işçiler işçi sendikalarını kurma hakkını elde etmişler ve bu da daha fazla hak kazanmak için kendilerini örgütlemelerine yardımcı olmuştur.²⁸¹

4.2. Kadınların Siyasi Sürece Katılımı

Mısır, 1919 yılında bağımsızlığına kavuşmuş, 1956 yılında Abdel Gamal Nasser ve Arap Sosyalist Birliği Partisi'nin yönetimine geçmiş ve bu sayede Mısırlı kadınlar, oy verme ve seçim için seçilme hakkını kazanmıştır. Nürnberg, bir ekonomik modernleşme programı ile 1960'lı yıllarda Mısır Kişisel Durum Yasası'nın (PSL) kadın hakları ile ilgili reformunda, elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

Mısırlı kadınlara, oy kullanma hakkı, 1950 yılında verilmiş ve 1956 yılında milletvekili seçilen ilk Arap kadını, Mısır'dan olmuştur. Bununla birlikte, şimdiye kadar, güncel geçiş, Arap Baharı tarafından kanıtlandığı gibi kadınları içermemektedir. Parlamentolararası Birliğe göre, 2012 yılında Arap devletleri, hala parlamentodaki kadınların en düşük temsilciliğine, Arap bölgesinde sadece % 13.2'lik bir oranda parlamento koltuklarına sahip olmuşlardır. Umman, Katar ve Suudi Arabistan'ın Sultanları'nda, bu ülkelerde seçilmiş parlamentoların bulunmaması nedeniyle, kadın temsil edilmemiştir.²⁸² Parlamentolararası Meclis ayrıca, Ocak 2012'de Mısır'da yapılan parlamento sonuçlarının, 2010 yılı sonuçlarına göre, 10 puanlık bir düşüşle karşılaştığını ve 508 üyeden sadece 10 kadının, sandalye kazandığını görmüştür. Libya kadınları, önceki rejimde siyasetten büyük ölçüde dışlanmıştır. Ulusal Genel Kongre seçimlerinde Libya'da kadınlar, 200'ün 33'ünü kazanmıştır. Tunus Ulusal Kurucu Meclisi'ni 217 üyeden 59 kadın oluşturmuştur. Bu, geçiş hükümetleri içindeki ulusal

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Ibnouf, op.cit, p.19.

parlamento ve kabinelerin kadın sayısının, devrim öncesi hükümetlerden önemli ölçüde daha küçük olduğu anlamına gelmektedir.²⁸³

Mubarak, kadınlar için boşanma, nafaka ve çocuk nezaretine ilişkin yasal güvenceler gibi PSL'ye küçük reformlar yapmayı başarmıştır. 1980'li yıllarda kadın eğitimi evrenselleştirilmiş ve politik temsil ancak mümkün olmuştur. 2009 yılında, seçim yasası Mubarak'ın 454 kişilik Halk Meclisi'nde, en az 64'ü kadın olacak şekilde kadın kotasını belirlemiştir.

Tunus'ta olduğu gibi, Mısırlı kadınların hakları, büyük ölçüde ulusal ekonomik kalkınma programlarıyla boğuşurken tanıtılmıştır. Mubarak ayrıca, kadın ve erkeklerin haklarını, İslamcı ve laik muhalefeti bölme ve yönetme, yabancı bağışçılardan gelen iyi niyetleri sağlama gibi bir yol olarak da kapatmaya çalışmıştır. Bağımsız kadın örgütlerinin ülkede faaliyet göstermesine izin verilmiş ancak faaliyetleri rejim tarafından sürekli kontrol altında tutulmuştur. Üstelik, kadınlara karşı muhafazakar erkek tutumları, farklı özel Mısır sosyoekonomik bağlamları, sosyal sınıflar, kentsel ve kırsal alanlar arasında büyük farklılıklar olmasına rağmen, hem özel hem de kamusal alanda ayrımcılık, eksik istihdam ve kişisel özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların yaygınlaştığını ifade etmiştir.

Müslüman Kardeşler'in (MB) oluşturduğu bir kadın şubesinin üyelerinin yaklaşık % 25'ini Müslüman Kardeşler'in üyeleri oluşturmuştur. 2000 yılında MB, Mısır'ın yasama seçimlerinde ilk kez bir kadın aday, Gihan El-Halafawi'yi ileri sürmüştür. El-Halafawi güçlü bir gösteri yapmış, ama sonunda hükümet tarafından yenilmiştir. Seçim kaybına rağmen, bir emsal oluşturulmuş ve daha sonraki parlamento ve yerel seçimlerde MB, az sayıda kadın aday düzenli olarak desteklemiştir. 2010 yılı seçimlerinde Kardeşler, yaklaşık on iki kadın aday göstermiştir. Kadınların taban hareketlerine rağmen, örgüt içindeki rolleri marjinal kalmıştır.²⁸⁴

Ayaktanmadan sonra kadınlar, parlamento seçimlerinde örgütün bugüne kadar gerçekleştirdiği en fazla kadın aday ile büyük bir rol oynamıştır. Grubun siyasi kanadı olarak oluşturulan Özgürlük ve Adalet Partisi, diğer herhangi bir siyasi güçten daha büyük kadın kurucularından birine sahip olmuştur. Morsi'nin devrilmesinden sonra, Müslüman Kardeşler erkek meslektaşlarına karşı yapılan baskılardan mustarip

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Gamze Çavdar, "Islamist Rationality: An Assessment of the Rational Choice Approach", *Politics and Religion*, Vol: 5, 2012, p.599.

olmamıştır. Bu, askeri yapıya direnişin harekete geçirilmesinde özellikle de yapıları sağlam ve liderliklerini korudukları için giderek önemli bir rol oynayabilecekleri anlamına gelmiştir.²⁸⁵

Kadınların sosyal haklarının aşınması ve kadınların siyasal alanda yetersiz temsil edilmesi, Mısır'ın iktidar geçişinin olumsuz bir sonucu olmuştur. Yeni bir anayasa taslağı hazırlamak için anayasal bir komite görevlendirilmiş, ancak kadınların yeterli temsil edilmesi başırlanamamıştır. Tüm tarafların en az bir kadın adayının bulunması şartıyla kadınların seçilmiş parlamentonun % 12'sini temsil ettiğini belirleyen parlamento seçim kotası kaldırılmıştır. Taraflar, bu fırsat ile kadınları parti listelerinin altına yerleştirerek, kadınları dışarıda bırakmaya çalışmıştır. Kadınların siyasal katılımını sınırlandıran bu stratejiler, Mısır toplumu çerçevesine derinden yerleşmiş olan ataerkil yapıların gücünü ortaya koymuştur.²⁸⁶

Haziran 2011'de, Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi (the United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women) (UN Women), taban örgütlerinin anayasayı kadın meseleleriyle ilgili olarak tartıştığı bir ulusal sözleşmeyi onaylamış ve 3000 toplum temelli grup tarafından onaylanan bir Kadın Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. 26 valilik ve 500 binden fazla destekçi tarafından imzalanmıştır. Bildirge, kadınların siyasi temsilciliğe, eğitime, ekonomik güvenliğe ve yasal haklara ilişkin haklarını genel çerçevesiyle belirtmiş, ancak anayasa komitesi tarafından tamamen reddedilmiştir. Bunun yanı sıra, bu süreç, kadınların haklarının tanınmasını ve siyasi süreçlere tam olarak dahil olmalarını sağlayacak olan, kadınların demokratik geçişlere katılımları için, Mısır'ın standart çalışma ilkelerinin geliştirilmesine yol açmıştır.²⁸⁷

Mısır'da, seçim yasası tüm siyasi partilerin oy pusulalarında kadınların olmasını şart koşturmuştur. Bununla birlikte, Tunus'ta olduğu gibi, kadınlar bu tür listelerde aşağıya çekilmiş ve Mısır Halk Meclisi'nde, 2013 yılı itibarıyla, 498 kişinin sadece 12 sandalyesini kadınlar oluşturmuştur. İlk Kurucu Meclis 2012 yılının başlarında toplandığında, 100 kişilik panele, sadece altı kadın gelmiştir. İkinci Meclis başlangıçta daha fazla kadından oluşmuş, ancak hepsi taslak tamamlanmadan önce, ya erkekler

²⁸⁵ El-Husseini, op.cit, p.62.

²⁸⁶ Melissa Jackson, "A Season of Change: Egyptian Women's Organizing in the Arab Spring", *Undercurrent Journal*, Vol: XI, Issue: 1, Fall/Winter, 2015, p.43.

²⁸⁷ Ibid.

tarafından korkutulduğu ya da metnin hazırlanmasında görüşlerinin göz ardı edildiğini düşündükleri gerekçesiyle çekilmiştir. Mısırlı hukuk uzmanları ve Birleşmiş Milletler uzmanları, Aralık 2012 tarihinde kabul edilen erkeklerin hazırladığı anayasanın, kadınlara yönelik ayrımcılığı engellemediğini veya PSL'nin doğasında var olan sınırlı kadın haklarını korumadığını kabul etmişler ve dini hukukçuların, ülkenin hukuk sistemi ile resmi bağları olmadan, yorumlamada nasıl bir rol oynayacakları konusunda büyük kaygılar oluşmuştur.²⁸⁸

Uluslararası Kadınlar Günü yürüyüşüne yapılan saldırılar, kadın aktivistlere ve gazetecilere yönelik cinsel saldırılar ve Tahrir Meydanı'ndaki kadınlara yapılan acımasız darbeler gibi olaylar, kadınların toplumdaki rolünün ne denli derinleştiğine işaret etmiştir. Kadınların çoğu, bölgedeki en geniş kapsamlı yasal haklardan uzun süredir yararlandıkları Tunus'ta, daha iyi görünmektedir. Tunus'un Ulusal Kurucu Meclis seçimlerini, % 41 oy oranıyla kazanan lider İslamcı parti Ennahda, ülkenin kişisel statü yasalarını değiştirmeyi değil, bunun yerine pratik ekonomik meselelere odaklanacağını söylemiştir. Parti listelerinde kadınların uygun bir şekilde yerleştirilmesini gerektiren seçim kuralları sayesinde, kadınlar meclisteki koltukların, % 23'ünü kazanarak ABD Kongresi'nden daha yüksek bir paya sahip olmuşlardır.²⁸⁹ Mısır'da kadınlar, yeni parlamentoda 50'den fazla sandalyeyi kaybetmiştir. Seçim kampanyasında, Hizb al Nour'ın (Işık Partisi) kadın adaylarının resimleri ya bir çiçek ya da adayın kocasının resmiyle değiştirilmiştir.²⁹⁰

Anayasayı değiştirecek komite, tüm kadın hukuk uzmanlarını dışlamıştır. Geçiş hükümeti, kabinede sadece 30 kadın kabine üyesini atamıştır. Bu sayı, Mubarak'ın saltanatı döneminde olduğundan daha düşük olmuştur. Yeni seçilen parlamentoda, milletvekillerinin % 98'i erkeklerden oluşmuştur. Mısır'da gerçekleşen siyasi değişim, sadece erkekler için demokrasi istemiştir.²⁹¹

Rose Al Youssef dergisi gazetecisi Samia Sadek, Dünya Kadınlar Günü gibi başarısız olayları hatırlatmıştır. Mart 2011'de Tahrir Meydanı'ndaki yürüyüşün, kadın hakları

²⁸⁸ Elisabeth Johansson-Nogues, "Gendering the Arab Spring? Rights and (in)security of Tunisian, Egyptian and Libyan women", *Security Dialogue*, Vol: 44, No: 4-5, 2013, p.402.

²⁸⁹ Isobel Coleman, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2012, p.7.

²⁹⁰ Bissane El-Cheikh, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2012, p.13.

²⁹¹ Heba Philip Zaki Micheal, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2012, p.16.

için bir milyon kadına ulaşması beklenen bu yürüyüş, sadece beş yüz kadını meydana getirmeyi başarmıştır. Ayrıca, Mısır'da yapılan parlamento seçimlerinde kendilerini aday gösteren kadın sayısının, Mubarak döneminde, son parlamento seçimlerine aday gösterilen kadın sayısından, daha az olduğu gerçeğini vurgulamıştır. Sadek, bunun, cesaret verici bir işaret olmadığını, daha az kadına, seçimlere koşmaya ve kendilerini Mısır'daki siyasi pozisyonlara, aday göstermeye ihtiyaçları olduklarını belirtmiştir. Bu pozisyonu onaylayan kadınlar, genellikle bir devrimin başarısından veya yeni bir siyasi düzene geçişten sonra, kadınların ilerlemesi ve kazanımlarından korkmuşlar ve halkın politik katılım ve toplumsal görünürlük alanının dışına itilmeleri ve geri çekilmeye zorlanmasından endişe duymuşlardır.²⁹²

Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in seçim zaferleri kadınlar için, Mubarak rejiminin toplumsal cinsiyet-liberalliğini vurgulayan, potansiyel olarak olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Suzanne Mubarak tarafından yönetilen Ulusal Kadınlar Konseyi, kadınların ihtiyaçlarını ve kadınların haklarına bakmakla görevlendirilmiştir.

Kadınların, yeni rejimlerin politik çalışmalarından dışlanmasına dair kanıtlar, Batı medya organlarında yaygın olarak yayınlanan, Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH) tarafından yapılan basın açıklamasıda, bu noktayı desteklemek için kullanılmıştır. Mısır'da yeni anayasa taslağını hazırlamak için atanan iki komitede, kadınlar yer almamıştır. Yeni bir yasa, parlamentoda kadınların asgari temsilini garanti eden tedbirleri kaldırmış ve kadınlar son seçimlerde sadece % 2'lik bir sandalye kazanmıştır. Libya'da, Ulusal Geçiş Konseyi tarafından Ocak 2012'de kabul edilen seçim yasası, seçilmiş organlardaki kadınların temsil edilmesi için kota içermemektedir. Tunus'ta Aralık 2011'de aday gösterilen 41 üyeli hükümet sadece 3 kadını içermektedir.²⁹³

Reuters'in 2012 yılında yayınladığı bir raporda, Arap Baharında, parlamentodaki az sayıdaki kadınların sayısını, artırma fırsatlarının kaçırıldığı öne sürülmüştür. Bazı hesaplar, Arap Baharı hakkında kadınlar için, net zararlı olarak bahsetmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün bir temsilcisi olan Widney Brown, Mısır'daki kadınların, devrim sırasında ve sonrasında ayrımcılığa ve ekonomik açıdan daha güçlü baskılarla

²⁹² Sahar Khamis, "The Arab "Feminist" Spring?", *Feminist Studies*, Vol: 37, No: 3, Fall 2011, p.694.

²⁹³ Sjoberg, Whooley, op.cit, p.272.

yüzleşmek zorunda kaldıklarını, yeni hükümetlerde, vatandaş olarak kadınların, ikinci sınıfta kalacaklarını ifade etmiştir.²⁹⁴

Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidarda yükselmesi, Cumhurbaşkanı Mohammed Morsi'nin seçilmesiyle sonuçlanmıştır. İslamcı grubun, kadın haklarını ihlal ettiğini söyleyen, çok sayıda aktivist kızmıştır. Morsi, kendi egemenliğine karşı kitlesel protestolar sonrasında, askeri bir devralma sırasında devrilmiştir. Bazı analistler, ordu destekli geçici hükümet altındaki, kadınların siyasi katılımında, hafif bir iyileşme olsa da, bunun uzun bir yol olduğunu söylemiştir. Arap Baharından sonra, parlamentolarda kadın temsiliyeti ya yok olmuş ya da eskimiştir. Mısır'da kadınlar yeni kurulan parlamentonun, sadece % 2'sini oluşturmuştur. Bölgedeki kadınlar, bireysel haklarının yavaşça yok olacağından ve ekonomik dağılmanın suç ve kaosunu artıracığından korktuklarını söylemiştir.²⁹⁵

Ülkenin, cumhurbaşkanlığı için ilk demokratik seçimini yaptığı 23 Mayıs'ta, Kahire'de, güvenlik güçleri tarafından dövülen Mısırlı-Amerikalı gazeteci Mona Eltahawy, Arap toplumlarının kadınlardan nefret ettiğini iddia etmiştir. Yeni anayasalar, kadın haklarını korumak ve genişletmek için önemlidir. Mısır'da, bir anayasa taslağını hazırlayan 100 üyeli meclis, kadın hakları da dahil olmak üzere, 12 Aralık'a kadar sürecektir. Bir dizi sürenin aşılmasıyla ilgili birkaç meseleyi ele almış, evlilik ve miras gibi kadın haklarının bazı yönlerini, şeriata veya İslam hukukuna sıkı sıkıya bağlı kalacak bir hükmü ortadan kaldırmıştır.²⁹⁶

Özgürlük ve Adalet Partisi'nin, kadın haklarına ve kadınların politik katılımlarına karşı gösterdiği direncin ve engellenmenin itici gücüne rağmen, yedi milyon kadın, hane reisine yardımcı olan Kardeşlik Partisi tarafından başlatılan, ekonomik faydaları da dahil etmeyi başaramamıştır.²⁹⁷

Yapılan değişikliklerde, bir cumhurbaşkanı yardımcısının atanması için öngörülen, cumhurbaşkanları için bir süre sınırı belirlenmiş ve seçimlerin yargı denetimi için çağrıda bulunulmuştur. Ancak yeni geçici hükümete, sadece bir kadın bakan atanmıştır.

²⁹⁴ Isobel Coleman, "Why the Arab Spring Hasn't Been Better for Women", 8 March, 2012, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/why-the-arab-spring-hasnt-been-better-for-women/254150/>, (05.09.2018).

²⁹⁵ Rana F. Sweis, "Women After the Arab Spring", May 16, 2012, https://www.huffingtonpost.com/rana-f-sweis/women-after-the-arab-spring_b_1349604.html, (05.09.2018).

²⁹⁶ Fatma Osman Ibnouf, "Women and the Arab Spring, A Window of Opportunity or More of the Same?", *Women & Environments Magazine*, Vol. 92/93, December, 2013, p.19.

²⁹⁷ Andrea Khalil, "Gender paradoxes of the Arab Spring", *The Journal of North African Studies*, Vol: 19, No: 2, 27 March, 2014, p.135.

Kadınlar, yeni anayasada, Müslümanlar ve Kıpti Hristiyanlar için, dini yasalardan türetilen kişisel statü kodları altında haklarına da uygulanacak olan, tam eşitliğin etkili bir güvencesine ihtiyaç duymuşlardır. Bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, hangi siyasi partilerin parlamentoda en fazla etkiye sahip olduğuna bağlı olmuştur.²⁹⁸ Mısır'ın iktidardaki askeri konseyinin Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, 30 Mart Anayasa Deklarasyonu'nun 7. maddesinde, 1971 Anayasası'nın geçici olarak yer aldığı geçici bir belgeyi, yasa önünde eşitlik ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanması için sağlamıştır. Yeni bir seçim yasasının hazırlanmasında, Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi, kadınlar için 64 sandalyeli bir kotayı zorunlu kılan, çok az desteğe sahip olan ve kadınlar için çok az etki sağlayan, 2009 yılı Mubarak dönemi yasasını kaldırmıştır. Parlamentoda, kota yoluyla görev yapan kadınların neredeyse hepsi, Mubarak'ın siyasi partisinin üyeleridir. Bunun yerine, yeni seçim yasası, her partide en az bir kadının, % 70 parti listesi ve % 30 bireysel adaydan oluşacak parlamento seçimlerinde listelenmesini şart koşmuştur.²⁹⁹

SCAF'ın yönetimini takiben, Müslüman Kardeşler, 2012 yılında seçilmiş ve Cumhurbaşkanı Mohammed Morsi liderliğindeki Mısır'da, saltanatına başlamıştır. Müslüman Kardeşler, erkekler ve kadınlar arasındaki resmi eşitliği sürdürme konusundaki isteksizliklerini göstermiştir. Devrimden önce, Müslüman Kardeşler, hala bir siyasi parti kurmayı yasaklamışken, bir kadın başkanın olasılığını kınamıştır. Devrimi takiben, Uluslararası Kadınlar Günü'nde, kadınlarla birlikte durmayı reddetmişlerdir. 2012 yılı Bakanlar Konseyi'ni, kadınların temsilinin yeni hükümetin gündeminde olmadığını gösteren, yirmi altı bakanlık temsilcilerinden, sadece üç kadın oluşturmuştur. Müslüman Kardeşler, kadınları koruyan ve ateist yasalar olduğunu iddia eden, bir dizi yasaya karşı lobi yapmıştır. Bunlar Khul yasasının iptal edilmesi, kadınları cinsel tacize karşı koruyan Ceza Yasası'nın, iptalini içermiştir.³⁰⁰

19 Ocak 2014 tarihinde, geçici Cumhurbaşkanı Adly Mansour, Mısırlıları Anayasa referandumu seçimlerinde kutlamış ve hükümetin demokrasiye olan bağlılığını yeniden teyit etmiştir. Yeni anayasanın kabulü ile Mısırlılara özgürlük ve demokrasiye saygılı, hak ve adaleti, bir iş ve yaşam haline getiren ve her kişiye ekmek, özgürlük ve insanlık onuru sunulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar seçmenlerin % 98'i referandumu desteklese

²⁹⁸ Alpzar Durn, Warburton Brown, Khalife, op.cit, p.489.

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ Abubaker, op.cit, p.23.

de, bu süreç rejimden sürekli görüş almalarını engellemeye yönelik girişimler altında gerçekleşmiştir.³⁰¹

1990'lı yıllarla kıyaslandığında, kadınların siyasi katılımı artmıştır, Ulusal Arap parlamentolarında sandalye sahibi olan kadınların oranı, 2010'da % 4'ten % 12'ye yükselmiş ve Arap dünyasındaki bakanlık pozisyonlarının, yaklaşık % 8'ini kadınlar oluşturmuştur. Mısır, 1980'li yılların ortalarında, kota sisteminin iptal edilmesinin bir sonucu olan önemli bir düşüşten sonra, aynı zamanda, 2010 yılında, Arap dünyasının geri kalanıyla kıyaslanabilir bir yüzdeyi göstermiştir. Kadınlar parlamentodaki sandalyelerin yaklaşık % 13'ünü ve bakanlık pozisyonlarının % 9,4'ünü oluşturmuştur.³⁰² Yine de, kadınların parlamentodaki sandalyelerin yaklaşık % 17'sini ve bakanlık pozisyonlarının % 30'undan fazlasını tuttuğu Birleşik Devletler gibi ülkelere kıyasla, Mısır'daki kadınların siyasal katılımı, Mısır'ı cinsiyet boşluğu endeksinin altına yerleştiren, çok daha düşük bir seviyede olmuştur. Mısır, yıllar içindeki kademeli artışa rağmen, kadınlara, kamusal alana tam katılımlarını sağlayacak koşulları sağlayamamıştır. Kadınların sınırlı katılımı olan kamusal alan, kadınların Mısır'da sahip oldukları aşağılayıcı statünün sonucu olarak görülmüştür.³⁰³

2011 parlamento seçimlerinde kadınlar, 508 sandalyenin sadece dokuz sandalyesini kazanmıştır. Daha sonra, iki kadın atanmış, bu da kadınların işgal ettiği toplam koltuk sayısının, % 3'ünden daha azına neden olmuştur. Ayrıca, hiçbir kadın, anayasa hazırlama kurulu 2012'in, bir parçası olmamıştır. Parlamento seçimlerinde kazanan kadın adayların çoğu, Müslüman Kardeşler'in siyasi kolu olan Özgürlük ve Adalet Partisi üyesidir. Gösteriler sırasında ve sonrasında kadınlar, pozitif demokratik değişim arayan vatandaşlar olarak seferber edilmiştir. Yine de, Tahrir meydanını, bir andan bir harekete dönüştürmede eşit paylarına rağmen, kadınlar, Arap Baharı geçiş rejimlerinde tipik olarak temel karar vermede eşit bir pay sahibi olmamıştır.³⁰⁴ Devrim sonrası geçiş dönemlerinde, sadece kadınların karar verme sürecinden dışlanması değil, aynı zamanda

³⁰¹ Rehab Y. Ghazal, *"The Arab Spring and Beyond: Society, Education, and the Civic Engagement of Women in Egypt Before, During, and After the January 25 Uprising"*, (Thesis), The University at Buffalo, State University of New York: Department of Educational Leadership and Policy, 26 June, 2014, p.1.

³⁰² Ghazal, op.cit, p.13.

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Xan Rice et al, "Women have emerged as key players in the Arab spring", 22 April, 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/22/women-arab-spring>, (12.09.2018).

aile hukuku, siyasi temsil ve kadın hakları gibi konular da erkeklerin daha önemli konularından dolayı gölgelenmiştir.

Mısır, 14 ve 15 Ocak 2014 tarihlerinde, üç yıl süren siyasi ve ideolojik kutuplaşmanın ardından, devrim sonrası anayasayı, anayasa referandumunda % 98,1'lik çoğunluk oyuyla onaylamıştır. Mısır'daki kadın hakları gruplarının ve aktivistlerinin, 2014 anayasasının hazırlanmasında asgari bir rol oynamasına rağmen 2011 ve 2013 yıllarında, Mısır anayasasını hazırlamak için görevlendirilen iki kurucu meclisin % 6 ve % 10 kadınlardan oluştuğu da dikkate değerdir.

Mısırlı kadınlar, 1956 yılından beri oy kullanma hakkına sahip olsalar da, karar alma sürecinde marjinal bir rol oynamaya devam etmiştir. 20.yüzyılın son 30 yılında, devlet destekli feminizmin gerilemesi, feminist örgütlerin parçalanması ve STK'ların faaliyetlerine ve onların fon kaynaklarına yönelik devlet kısıtlamalarının artmasıyla, Mısır'daki kadın gruplarının birleşik bir yapı geliştirmesi daha da zorlaşmıştır. Kadınların siyasal alana dahil edilmesini teşvik etmek amacıyla, Mısır hükümeti 1979 yılında bir kota sistemi uygulayarak, 360 sandalyenin 3'ünü kadınlara ayırmıştır. Ancak, Anayasa Mahkemesi beş yıl sonra, kota sistemini iptal etmiş ve Mısır'daki kadınların siyasi temsili devam etmiştir.³⁰⁵ Mubarak'ın devrilmesinden kısa bir süre önce, Halk Meclisi'ni 64 kadın milletvekili ya da 444 itiraz edilen sandalyenin yaklaşık % 15'ini kadınlar oluşturmuştur. Kadınların, ayaklanmalar sırasında dikkate değer katkılarına rağmen, siyasi marjinalleşme 25 Ocak 2011 devriminden sonra bile yüzeye çıkmaya devam etmiştir. Kadın parlamento üyeleri, Mısır'ın 2012 yılı sonrası ilk devrim sonrası parlamentosunun, sadece % 2'sini oluşturmuş, dokuz kadın milletvekili seçilmiş ve diğer iki kadın, daha sonra meclisin 508 sandalyesine atanmıştır.³⁰⁶

Mısır bağlamındaki sorun, seçim düzenlemelerinin, yerleştirme yetkileri ve diğer yaptırım mekanizmaları gibi kadın adayların başarısını teşvik etmek için, gerekli mekanizmalarla desteklenmemiş olmasıdır. Ülkede siyasal partilerin parçalanması, bu dönemde İslamcılığın yükselişi ve kadınların liderlik kabiliyetlerine ve politik becerilerine duyulan genel güvensizlik göz önüne alındığında, bu listelerde az sayıda kadın aday bulunmakta ve genel olarak, en sonunda kazanma şanslarını olumsuz yönde etkilemiştir.

³⁰⁵ Shalaby, op.cit, p.179.

³⁰⁶ Ibid.

Mısır'ın Aralık 2012 yılı, yeni kabul yasası, ülkenin yeni onaylanan anayasasını desteklemek için, Aralık 2014'te yayınlanmıştır. Siyasi arenadaki kadınların, zayıf bir şekilde varlığını kabul etmesi ve kadın adayların liderlik pozisyonlarını işgal etme şansının düşük olması nedeniyle, Cumhurbaşkanı Abdül Fettah El Sisi, sadece parlamento seçimlerine uygulanacak, geçici bir kota sisteminin yürürlüğe koyulmasını emretmiştir.³⁰⁷ 46. kanun uyarınca, ilçenin nüfus yoğunluğuyla orantılı olarak, iki adet 45 sandalyeli kapalı liste ve ulusal düzeyde, iki adet 15 kişilik kapalı liste bulunmaktadır. Buna göre, kadın milletvekilleri, 45 sandalyeli kapalı listenin en az 21 sandalyesini ve 15 kişilik listelerde, en az yedi sandalyeyi işgal etmiştir. Toplamda, bu sistem, doğrudan seçilmiş olan kadın adaylara ek olarak, 120 kapalı listeden, sandalye dışında kalan kadınlar için, en az 56 sandalyeyi güvence altına almıştır.³⁰⁸

Kadınların desteğini almayı amaçlayan bir başka girişimde, Sisi Aralık 2014'te, kadınların başkan tarafından doğrudan atanan, 27 sandalyenin 14'ünü işgal edeceğini duyurmuştur. En son seçim manevralarını ve yasama alanında Mısırlı kadınları güçlendirmek için yapılan, yarı resmi kuralları hesaba kattıktan sonra bile, kadınlar Temsilciler Meclisi'nde, sadece toplam 70 sandalyeyi, uzun ertelenmiş seçimlerde, bireysel aday olarak çalışan doğrudan seçimlerle kazanabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu, özellikle kadınların çoğulculuk sistemi altında, önceki performansları göz önüne alındığında, ümit verici görünmemektedir.³⁰⁹

Mısır'daki kadın politikacılar, her zaman tek üyeli bölgelerdeki bireyler olarak çalışan zorlu kültürlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu engeller arasında, politik liderlik pozisyonlarının erkek egemenliği, finansal kaynakların eksikliği, kadınların rolleri hakkındaki basmakalıplar ve sınırlı kampanya yönetimi becerileri ve kadınların politik uzmanlığı yer almıştır. Tarihsel olarak, Mısır'daki siyasi partiler, her zaman çok parçalanmış ve etkisiz olmuştur. Farklı isimlere sahip, yaklaşık 97 siyasi parti vardır, ancak ideoloji ve seçim platformları açısından çoğunlukla ayırt edilememektedir. Buna ek olarak, siyasi partilerin sadece kapalı listelerde rekabet etmesine izin verileceği gerçeği, daha fazla parçalanma ve etkisizliğe yol açmıştır.³¹⁰ Bu, partilerdeki kadınlar için, azalan rollere yol açabileceği düşünülmektedir. Anayasa Mahkemesi, valilikler

³⁰⁷Shalaby, op.cit, p.181.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Ahmed Morsy, "Individuals Before Parties in Egypt's Elections", 15 July, 2015, <http://carnegie-mec.org/sada/56157>, (12.09.2018).

³¹⁰ Ibid.

arasındaki koltuk tahsisi ve seçim bölgelerinin sınırlarını aşması nedeniyle, Anayasa Mahkemesi'nin bazı bölümlerine hükmetmesine rağmen, valilikler arasındaki sandalyelerin yeniden dağılımı, genel olarak kadınlara ayrılan koltuk sayısıdır.³¹¹ 2014 anayasasında yer alan, % 25'lik uluslararası kota, özellikle kadınların taban seviyesinde, Mısır'daki kadınların siyasal güçlenmesinde bir iyileşme olabileceğine işaret ederken, bu hüküm, kadınların politik katılımını teşvik etmek için uzun vadeli seçim ve kurumsal mekanizmalarla desteklenmelidir.³¹²

Mısır'da kadınlar, Arap Baharı sonrası parlamentosunun, sadece % 2'sini oluştururken, kadınlar eski rejimin % 12'sini meclisten oluşturmuştur. Tunus'ta, Ben Ali topluluğundaki ikinci hakim parti olan, ılımlı İslamcı parti Ennahda, kadın üyelerine ülkedeki ilk hukuk kaynağı olarak, İslam hukukunu düşünmekle tehdit etmiştir. Libya'da, seçim kanununun ilk taslağı, kurucu mecliste kadınların % 10'unu rezerve etmiş, ancak teklif daha sonra terk edilmiştir.³¹³

Anayasa, seçilmiş meclislerde kadınların uygun temsilini garanti altına almak için önlemler almış, kadınların, kamu görevleri, üst düzey yönetim pozisyonları ve yargı makamlarını ayrımcılık yapmaksızın tutma hakkını ve kadını her tür şiddete karşı korumak için, devleti zorunlu kılmıştır. Anayasa yasayı, ayrımcılığı yasaklamak ve suç haline getirmek ve tüm biçimlerini ortadan kaldırmak için, gerekli tedbirleri almak amacıyla, bağımsız bir komisyon kurmaya terk etmiştir. Taslaklar adil ya da adil temsiliyete bile karşı çıkmış ve seçilmiş meclislerde uygun temsil için yerel düzeyde, zorunlu olarak % 25 temsil edilen yerlere yerleştirilmeyi uygun görmüştür.³¹⁴

Kadının parlamentodaki temsiline ilişkin olarak, yeni Mısır parlamentosu için Kasım 2011 - Ocak 2012 seçimlerinde, sadece sekiz kadın seçilmiştir. SCAF, ikisi de kadın olmak üzere, toplamda 10 milletvekili atayarak, kadınların toplam payını % 2.2'ye çıkarmıştır. Yeni seçim sisteminde taraflar, ilçe aday listelerinin bir parçası olarak en az bir kadını aday göstermekle yükümlü olmuştur. Mayıs 2015'e kadar Mısır'ın yeni bir parlamentosu olmamış ve seçimleri düzenleyen yasa hala geçmemiştir. Ayrıca, 2014 yılında değiştirilen anayasaya göre, cumhurbaşkanı adaylığı seçimlerden geçmeden,

³¹¹ "Egypt Court Declares Part of Election Law Unconstitutional", 1 March, 2015, <https://www.wsj.com/articles/egypt-court-declares-part-of-election-law-unconstitutional-1425203708>, (12.09.2018).

³¹² Shalaby, op.cit, p.182.

³¹³ Ellen McLarney, "Women's Rights and Equality: Egyptian Constitutional Law", *Women's Movements in Post-"Arab Spring" North Africa*, Fatima Sadiqi, New York: Palgrave Macmillan, 2016, p.110.

³¹⁴ Sadiqi, op.cit, p.136.

aday olarak 10 sandalye ve anayasada belirtilen kotalardan biri tarafından 56 sandalye kazanmıştır. Anayasaya göre, kadın ve gençlerin yerel meclislerde % 25 oranında rezerve koltuk kotası vardır.³¹⁵

Mısırlı kadınların mecliste temsili, kendilerine tahsis edilen kotaya bağlı kalmıştır. Parlamento kotası, hem Mart 2011'deki anayasa bildirgesi hem de 2012 İslamcı anayasa tarafından kaldırılmıştır. 2014 anayasası, parlamentoyu neredeyse % 15 oranında yenilememiş, ancak yerel seçimler için bir tane kurmuştur. 2015 seçim yasası, kapalı parti listeleri ve cumhurbaşkanı tarafından atanan % 5'lik bir kota sağlamaya çalışmıştır. Parlamentodaki kadınların temsili, İslamcı liderliğindeki parlamentoda % 2'den az bir oranla, % 14'lük bir oranla 89'a ulaşmıştır.³¹⁶

Dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitliği açısından en kötü 10 ülke arasında bulunmamasının yerini tutamaz hale geldikten sonra, Mısır'ın parlamento tarihinin en yüksek kadın temsiline işaret eden, 89 kadının yeni parlamento üyesi olarak seçilmesinin ardından, Mısır'da bir umut ışığı ortaya çıkmıştır. Parlamento seçimlerinden sonra seçmenler yeni Temsilciler Meclisi'nde olası 568 sandalye arasından, 75 kadını seçmişlerdir. Cumhurbaşkanı Abdül Fettah El Sisi, 14 kadın üye daha atadıktan sonra kadın temsiliyeti artmıştır. Parlamentodaki 89 kadın üye, mevcut temsillerin % 14,9'unu oluşturmakta, bu da kadın temsilinde dev bir sıçrama olarak değerlendirilmektedir. Yeni parlamentoda kadın temsilciliği, en yüksek olarak kabul edilmiş bunu 2010 yılında % 12,7 oranı izlemiş, 2012 yılından sonra kadınların kazandığı koltukların sadece % 2'sini görmüş, bu da 1975 yılındaki temsillerinden daha az olduğu görülmüştür.³¹⁷

5. Libya'da Kadın

5.1. Kadınların Durumu ve Protestolara Katılımı

Mısırlı ve Tunuslu kadınlardan farklı olarak, Libya'lı kadınların, devrimden önce aktif, siyasi ve sivil katılımı deneyimleri olmamıştır. Mısır ve Tunus'taki parti sistemi, bu ülkelerdeki aktif sivil toplum örgütleri ile birlikte, kadınlar için de imkanlar yaratmaya

³¹⁵ Mozn Hassan, "Women's Rights in the Aftermath of Egypt's Revolution", *Euspring*, No: 5, p.6 http://aei.pitt.edu/67178/1/euspring_paper_5_womans_rights_in_egypt.pdf, (12.09.2018).

³¹⁶ Sadiqi, op.cit, p.140.

³¹⁷ Hend El-Behary, "Women's representation in new parliament highest in Egypt's history", January 5, 2016, <https://www.egyptindependent.com/women-s-representation-new-parliament-highest-egypt-s-history/>, (15.09.2018).

çalışmış, oysa Gaddafi'nin parti sistemini yasaklayan ve tüm farklı ideolojileri suç sayan totaliter rejimi, Libyalılara genel olarak çok fazla imkan vermemiştir. 42 yıl boyunca kendilerini politik olarak ifade edecek herhangi bir alanları olmamıştır. Özellikle kadınlar rejimin dayattığı siyasi partilere ek olarak sosyal kısıtlamalardan muzdarip olmuştur. Libya toplumunun muhafazakar doğası, kadınların kamusal alana katılımı üzerinde daha fazla sınırlama getirmiştir. Bu kısıtlamalar, politik kısıtlamalarla birlikte, kadınların, siyasi ve sosyal ortamları aktif bir şekilde, erkeklerle paylaşma olasılıklarını azaltmıştır.

Libya'da da, kadına karşı şiddet etkili olmuştur. Gazeteler, cinsel tacizin, politik olarak aktif olmak isteyen kadınları, tehdit etmek için bir strateji olarak kullanıldığını bildirmişlerdir. Kadınların çoğu, dövülmüş, tutuklanmış, taciz edilmiş ve bekaret testlerine ve vücut aramalarına maruz bırakılmıştır. Kamusal meydanlardan ve oy kullanma yerlerinden, kadın olmaları, kamuoyunda erkeklerle birlikte olmamaları gerektiği için kovulmuşlardır. Libya kadınlarının Sivil Toplum Örgütü tarafından yönetilen yardım merkezleri de, vandalizm eylemleri için hedef alınmıştır.³¹⁸

Libya, ordunun kontrolü ve vatandaşların güvenlik, insan hakları ve kamu hizmetleri beklentilerini yerine getirme kapasitesi ile merkezi bir hükümetten yoksun olduğu için demokratikleşememiştir. Silahlı milislerin olduğu siyasi bir ortamda, Libya kadınlarının katılımı ve hakları gerçekleşememiş, daha az demokratikleşme sürecinin temelini oluşturmuştur.³¹⁹

Libya'da yabancı gazetecilerle dolu, Trablus'ta bir otelde, Libya'nın güvenlik güçleri tarafından tecavüze uğradığını iddia eden bir gazeteci olan İman el-Obeidi, Libya'nın başkentinde bir kontrol noktasında durduklarında kayınbiraderiyle birlikte bir arabada olduğunu, aksanından dolayı kendisini Doğu Libya kökenine ihanet ettiğini düşünen güvenlik güçlerinin, kimlik kartını görmeyi talep ettiğini ifade etmiştir. Anti rejim protestolarının devam eden isyanı kıvılcım haline getirdiği Tobruk kentinden olduğu öğrenilince, gözaltına alınmıştır.³²⁰

Çeşitli devrimlerin doruğunda verilen politik konuşmalar, kadınların bu tarihsel siyasi değişimlerdeki aktif rollerine değil, kadınları özel alanın sınırlarına geri getiren geleneklere, erkeklerin tanımladığı geleneksel rollere geri dönüşlerine gönderme

³¹⁸ Johansson-Nogues, op.cit, p.406.

³¹⁹ M. Moghadam, op.cit, p.141.

³²⁰ Sjoberg, Whooley, op.cit, p.268.

yapmıştır. Libya'daki kadınları, Libya Ulusal Geçiş Konseyi yönetim kurulu başkanı Mahmud Jibril'in, Ağustos 2012 yılındaki devrimden sonra ilk konuşmasında, çok eşliliğe dönüşlerinden bahsettiği zaman, haklarında bu kadar hızlı gerileme görülmesi hayal kırıklığına uğratmıştır. Bingazi'de, devrimde aktif bir kadın olan Jámila, devrim sırasında olduğu gibi, kadın ve erkeklerin eşit olduğu, yeni bir Libya'nın rotasını belirten bir konuşma beklediklerini, rollerinin bozulma ve geri çekilmesinin, sadece çok eşliliğin geri dönüşüyle sınırlı olduğunu görmenin, ne kadar hayal kırıklığı yarattığını açıklayamadıklarını belirtmiştir.³²¹

Libya devleti, kadınların bağımsızlığını teşvik etmeye çalışmış ve kadına yönelik şiddeti ele almak için bazı adımlar atmasının yanında kadınların, kişisel özgürlüğünü ve güvenliğini uygulamada sınırlı kalmış ve bu konularda son yıllarda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Bu büyük ölçüde, Libya toplumunun geleneksel doğasından kaynaklanmaktadır. Kadınlara onurlarını korumak için büyük sosyal baskılar yerleştirilmiştir. Tüm ailenin onuru, kadın üyelerinin sosyal ve ahlaki normlara ne derece uydularına bağlıdır. Kadınların güvenliği, aynı zamanda ev içi şiddet ve tecavüzün hala aile alanı içinde tutulması gereken tabu konular olarak kabul edilmesinden dolayı da mahrum kalmaktadır.³²²

Libyalı yardım işçilerine göre, tecavüz riskiyle hamile kalan Libyalı kadınlar ve kızlar, sözde namus cinayetleri adı altında kendi aileleri tarafından öldürülmüştür. Tecavüz dünya çapında hassas bir konudur, ancak bu ülkede daha da tabu haline gelmiş bir konudur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nden (UNHCR) Arafat Jamal, Libya'da tecavüz meydana geldiğinde, bütün bir köy ya da kasaba tarafından şerefsiz olarak görüldüğünüzü ifade etmiştir. Libya dernekleri, ülkenin muhafazakar olan batısında, Muammer Gaddafi'nin güçlerinin, kadın ve kızlara babalarının ve erkek kardeşlerinin önünde tecavüz etme eğiliminde olduklarını bildirmiştir. Hana Elgadi, kadınların çıplak ve kötü görülebilir olmasının, onlar için ölümden daha kötü olduğunu belirtmiştir. Libyalı gönüllülerden Bayan Elgadi, birçok babanın, tecavüze uğradıklarını öğrendiklerinde kızlarını öldüreceklerini ifade etmiştir. Öldürmelerinin sebebini ise, sevgiyle öldürerek kızlarını kurtardıklarına inandıkları şeklinde açıklamıştır.

³²¹ Salbi, op.cit, p.239.

³²² Sanja Kelly, Julia Breslin, *Women's Rights in the Middle East and North Africa*, 2010 Edition, USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2010, p.290.

Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC), Albay Gaddafi'nin güçlerinin bir silah savaşı olarak tecavüzü kullandığını söylemiştir. ICC, tecavüz emirlerinin verildiğine inanmak için bir nedene sahip olduğunu ve viagra ilacının savaşçılara dağıtıldığını söylemiştir. Artık Libyalı ordunun büyük bir kısmı, BBC'ye viaganın gönderileri hakkında çok şey anlatıldığını söylemiş, fakat ne o ne de meslektaşlarının onları görmediğini belirtmiştir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Libya'nın acil koordinatörü olan Jamal, ülkedeki tecavüz olaylarına dair kanıtlar görmesine rağmen, tecavüzün bir savaş silahı olarak kullanıldığına dair şimdiye dek kanıtları ortaya koyamadığını söylemiştir. Ayrıca, tecavüzün her iki tarafın da gerçekleştirdiğini öne sürecek kanıtlar gördüğünü, ama hangi ölçekte olduğunu söyleyemediklerini belirtmiştir.³²³

Libyalı kadınların çoğu göz ardı edilmiş ve sömürülmüştür. Libya devriminin başlatılmasında kadınların güçlü rolü, erken arabuluculuk çabalarında kaydedilmiş, ancak uluslararası aktörler Libyalı kadınlarla ilgilenmek için sürekli çaba göstermemiştir. Sadece cinsel şiddet iddiaları ortaya çıktığında, uluslararası toplum kadınları fark etmiştir. Gaddafi askerleri tarafından iddia edilen tecavüz ile ilgili hikayesini 2011 yılının Mart ayında, dünya basınına taşıyan genç kadın Iman al-Obeidi, konuya dikkat çeken ilk kişi olmuştur. Britanya Dışişleri Bakanı William Hague, 30 Mart'a kadar, cinsel şiddete, Gaddafi'nin uluslararası insan hakları normlarını göz ardı etmesinin bariz bir örneği olarak başvurmuştur. Daha sonra ABD'nin BM Büyükelçisi Susan Rice, Gaddafi'nin toplu tecavüz teşviki için birliklerine viagra verdiğini iddia etmiştir. Libya'da askeri müdahalede, cinsel şiddetin kapsamı ve yaygınlığı da sorgulanmıştır. Gaddafi'nin cinsel sömürü ve tacizciyi, onun muhaliflerine ve ailelerine karşı fiziksel ve psikolojik silah olarak kullandığını ya da destekçilerine bir ödül olarak gösterdiğine dair artan kanıtlar olsa da, bu yeni bir fenomen değildir. Gaddafi tekrar Batılı destekçilerine bir tehdit haline geldiğinde, Libyalı kadınlar dünyanın geri kalanı için bir öneme sahip olmuştur.

Gaddafi'nin yıllardır terörün stratejik taktiği olarak kullandığı, yaygın cinsel şiddet iddialarını kanıtlamak için, Uluslararası Soruşturma Komisyonu (ICC), belgelenmiş kanıtlar bulamamıştır. BM, Uluslararası Af Örgütü İnsan Hakları İzleme Örgütü ve ABD Ordusu, kitlesel tecavüze bir tırmanış olduğuna dair kanıt tespit etmiştir. NATO Operasyonunun sona ermesinden bu yana, birtakım hesaplar, NATO'nun müdahalesinin

³²³ Pascale Harter, "Libya rape victims face honour killings", 14 June 2011, <https://www.bbc.com/news/world-africa-13760895>, (04.01.2019).

ardında yatan insani niyetle ilgili şüpheciliği dile getirmiş ve hem İnsan Hakları Konseyi hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin tarafsızlığı konusunda şüphe uyandırmıştır. Yasal analizler, insan hakları ihlallerine karşı çıkmıştır.

Batı'nın kitlesel tecavüz mitini ilan etmesi, Libyalı çoğu kadın üzerinde bir geri tepme etkisine sahip olmuş ve Gaddafi rejimi sırasında suistimallere yönelmiştir. Bir yanda, Genel Ulusal Kongresi (GNC), iç savaş sırasında tecavüz ve cinsel şiddete maruz kalan kadınlara verilen tepkiler hakkında tartışmayı teşvik etmiştir. Ancak Gaddafi'nin saltanatı sırasında, cinsel tacizleri görmezden gelmiştir. Libya, cinsel şiddete karşı cezasızlıkla mücadele ve kovuşturmaların sağlanması için ulusal yasama organlarının güçlendirilmesini öngören, 2106 sayılı Kararı uygulayan ilk ülke olma fırsatını kaçırmaması gerektiği düşünülmektedir.

Libya ihtilafının, Arap ayaklanmaları arasında en şiddetli yolu, devrimci savaşçılar ve bir tarafta muhalif ordu birimleri ile Gaddafi'nin arasında gerçekleşen sekiz aylık süren savaş olmuştur. Bu savaş, Libya devrimine, daha erkeksi bir doğa eklemiştir çünkü erkekler normalde savaşan ve savaşa fiziksel olarak müdahale eden toplumun sektörüdür. Oysa kadınların Libya devrimindeki rolü, başlangıçtan itibaren, Gaddafi'yi, Gaddafi'ye karşı ilk protesto eden ve daha sonra kadınların inisiyatifinin ardından giriştiği ilk aşamada, sivil toplum örgütlerini oluşturmaları olmuştur.³²⁴

Kadınların birçoğu, 2011 yılından beri haklarıyla ilgilenmiş ve meşgul olmuştur. Siyasi protestolarda, insani yardımları organize eden ve bazı durumlarda cephedeki isyancı güçlerin hemen arkasında mevcut ve aktif olmuştur. Ancak, sadece çeşitli silahlı gruplar tarafından değil, aynı zamanda hükümet ve siyasi arenada da ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmışlardır. Libya'nın Anayasa Deklarasyonu, eşit haklara açık referanslar içermekte ve tüm vatandaşların, din, mezhep, dil, zenginlik, cinsiyete dayalı ayrımcılık olmaksızın, medeni ve siyasi hakların, eşit fırsatların ve vatandaşlığın görevlerinin yerine getirilmesinde yasa önünde eşit olduğunu belirtmesine rağmen gerçek, toplumsal ve kültürel olarak yasal haklarını yansıtmamaktadır.³²⁵

³²⁴ Haala Hweio, *"Libyan Women and Revolution: A Study of the Changes in Women's Political and Social Roles During and After the Libyan Revolution"*, (Thesis), Dekalb, Illinois: Northern Illinois University, Department of Political Science, December, 2016, p.4.

³²⁵ Asmae Khalifa, "Women in Libya: The Ongoing Armed Conflict, Political Instability and Radicalization", *North African Women In the Eye of the Storm*, Larbi Touaf, Souima Bouthkil, Chourouq Nasri, Palgrave Macmillan, 2017, p.240.

Şiddetli çatışma boyunca, Libya kadın hakları sürekli olarak zorlanmış ve ayrımcılığa uğramıştır. Libya'daki kadınlar, kültürel boyutta belirli bir konuma sahip olmalarının yanında ailenin onurunun bekçileri, sahipleri olarak görülmektedir. Bu nedenle, utanç getirmeyecekleri ve yakın aile ve topluluklarına boyun eğmeyecekleri şekilde korunmaları gerektiği düşünülmektedir. 2011 yılında Libya'daki kadınlar, devrime katıldıklarında bazı sosyal ve kültürel normları kırmıştır. Çok sayıda kadın, sadece Gaddafi'yi istifaya çağırarak için sokaklara çıkmamış, aynı zamanda isyancı güçlere de bilgi ve silah kaçakçılığı yapmışlardır. Libya'daki kadınlar, 42 yıllık despotik kuralın ardından Gaddafi'nin devrilmesinde rol oynamıştır. Devrimden önceki bir yıldan fazla bir süre, 1996 yılında Ebu Salim hapishanesinin ayaklanmasını takiben katliamda ölenlerin anneleri, kızkardeşleri ve dullar da Bingazi'de ortaya çıkmıştır.³²⁶

Gaddafi güçleri, hem kadınlara hem de kadınlara karşı toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin çeşitli biçimlerini uygulamış, bu daha sonra kadınlar için hem olumlu hem de olumsuz sosyal ve politik sahneyi etkilemiştir. Tecavüz, Libya'da sosyal dokuya zarar vermek, ailelerde ve toplumlarda bir kama yaratmak için kullanılan bir endemik savaş suç aracıdır. Libya'daki, savaş zamanı tecavüzünün, fiziksel yaralardan farklı olarak, özellikle Libya'nın son derece onurlu ve muhafazakar, kadınların onurunu en yüksek düzeyde tutan toplumunda, kadınların hayatını kalıcı olarak tahrip edebileceklerinin farkında olmuşlardır. Libyalı bir kadına, barış zamanında ya da silahlı çatışmalarda tecavüz etmenin, onun ve tüm ailenin üzerinde derin bir utanç ve aşağılama getireceği gerçeğini göz ardı etmişlerdir. Libyalı bir kadına tecavüz etmek, birçok durumda, onu fiziksel, psikolojik veya sosyal olarak ölüme mahkum etmek anlamına gelmektedir.

İsyancı güçlerin, 2011 yılında ve sonrasında bu cinsel suçları işledikleri bildirilen bazı vakalar olmuştur. BM İnsan Hakları Konseyi'nin, bu davalarla ilgili iddiaları doğrulanmamıştır. Komisyon, isyancılar tarafından işlenen tecavüz ve cinsel şiddet konusunda sınırlı kanıt bulmuştur. Komisyon sadece, Gaddafi sadıkları olarak bilinen ve gözetli merkezlerinde isyancılar tarafından cinsel olarak işkence gören iki kadınla görüşebilmiştir.³²⁷

³²⁶ Johanna Mannergren Selimovic, Disa Kammars Larsson, "Gender and Transition in Libya Mapping Women's Participation in Post-conflict Reconstruction", *Swedish Institute of International Affairs*, No. 7, 2014, p.6.

³²⁷ "Torture and Deaths in Detention in Libya", *United Nations Support Mission in Libya Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, October, 2013, p.14

Cinsel ihlalleri tekrarlamaktan korkan aileler, kadınların sosyal, politik ve kamusal yaşamdaki hareketlerini ve katılımlarını yasaklamış ya da kısıtlamıştır. 18-25 yaş arası kadınların ve kızların, % 57'sinin izinsiz olarak evlerini terk etmeleri kısıtlanmıştır.³²⁸ Libya devleti, mevcut güvenlik durumunda bu kadınlara koruma sağlamada başarısız olmuştur. Suç şiddeti artmış ve ekonomik ya da politik sebeplerden dolayı adam kaçırmaya korkusuyla, Libya'daki neredeyse her hane halkının, korunmak için silahları bulunduklarını düşünmekteledir. Yerel makamlar olarak adlandırılan katibas, kontrol noktaları oluşturan ve insanları önceki hükümete bağlılık söylentilerine dayanarak tutuklayan, ittifaksız polis güçleri olarak bağımsız hareket etmiştir.³²⁹

Libyalı kadınların kamusal alanlarda, neredeyse üçte biri ya da tamamı ya da bir kısmı kısıtlanmıştır. Özellikle son yıllarda kadın ve kız kaçırmaya vakalarının yanında, tehdit ve çeşitli cinsel taciz biçimleri de gerçekleşmiştir. Genç kadınların % 11'ine kadar, 18 ila 25 yaş arasında kadınlar, kamuya açık yerlerde her seferinde taciz yaşamaktadır. Güvenlik durumunun, kadınların kamusal hareketleri üzerinde daha fazla kısıtlama getirmesinden dolayı, kadın ve kızların sonuçlarının daha da kötüleşmesine neden olmuştur.³³⁰ Cinsiyete dayalı şiddet, ister iç kötüye kullanım ister cinsel taciz olsun, Libya toplumunda bir tabu konusu olmuştur. Bu tür olaylar, genellikle duyulmamaktadır. Trablus kentinde, bu durumlar hakkında konuşan veya protesto eden az kişi bulunmaktadır. Kadına yönelik şiddetin sessizliği ve damgalanması, sadece kültürel olarak kabul edilemez olduğu için değildir. Kadınları konuşma ya da rapor etmekten alıkoyan, şiddete maruz kalan kişilere, hizmet ve tazminat sunacak zorlanmış yasalar olmaması gerçeği ile de açıklanabilir.

Aile içi şiddet, 2011 yılından bu yana potansiyel olarak artmıştır, yeterli veri veya istatistik yoktur, ancak suçluluk, silah ve güvenlik ve yasalardaki eksiklik oranının artmasıyla kadınlar ve kızlar bu tür ihlallerden dolayı daha büyük risk altındadır. Libya'da aile içi şiddet, büyük ölçüde yaygındır. Ülkenin çeşitli yerlerinde, kadının herhangi bir suistimal veya kötü davranıştan dolayı cezalandırılması, ailenin reisi tarafından gerçekleştirilmekte ve bu durum kabul edilebilir olarak algılanmaktadır. Aile

³²⁸ Rola Abdul-Latif, "Libya Status of Women Survey 2013", *IFES(International Foundation for Electoral Systems)*, September, 2013, p.58-59.

³²⁹ Selimovic, Larsson, op.cit, p.8.

³³⁰ Abdul-Latif, op.cit, p.58-60.

içi şiddetin yaygınlığının ardındaki önemli bir neden, kadınların namusun taşıyıcıları olarak görülmesidir. Bu nedenle, onursuz olarak anlaşılan bir şey yaparlarsa, cezalandırılmaları gerektiği düşünülmektedir.³³¹ Uluslararası Seçim Sistemleri Kuruluşu (IFES) raporuna göre, erkeklerin yaklaşık % 70'i ve kadınların % 66'sı, bazı durumlarda bir kocanın karısını dövmesi için kabul edilebilir olduğunu düşünmektedir.³³²

Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı, 2011 yılının Ekim ayında, Libya'yı serbest bırakılmış bir devlet ilan etmiş, Bingazi'deki bu beklenen konuşmasında, isyancılara tam destek verdiğini ve Libya yasalarında, çok eşlilik kısıtlamalarının kaldırıldığını belirtmiştir. Şeriat yasalarının yeni Libya için, yasal ve siyasi çerçeveye gireceği varsayılmıştır. Irak ve Afganistan'da olduğu ve hukukun ve düzenin yıkıldığı diğer ülkelerde de görüldüğü gibi, kadınlar genellikle şiddet ve güvensizliğin başlıca kurbanları olmuşlardır.³³³ Kadınlara karşı regresif tutumlar, başlangıçtan beri belli olmuştur. Libya kadınlarının çoğu, çok eşliliğin potansiyel yasallaşmasına açıkça karşı çıkmışlar ve ulusal karar alma süreçlerinde yerlerini talep etmeye devam etmişlerdir. Ancak ayaklanmalar sırasında ve çatışma sonrası dönemde Libyalı kadınlara verilen destek yetersiz ve tutarsız ve bazen de tamamen yok olmuştur.³³⁴

Tawergha kasabasının hikayesi, tugaylar üzerinde merkezi ya da hükümet gücünün eksikliğini ve yaygın bir cezasızlık olduğunu açıkça göstermiştir. Tawergha, milyonlarca insanın kaçmasına neden olan kitlesel tecavüz iddialarına misilleme olarak, kısmen Misrata milisleri tarafından saldırıya uğramıştır. Bugün, kasaba terkedilmiş ve nüfus, mülteci kamplarında yaşamaktadır. Şimdiye kadar kimse, iddia edilen tecavüzlerle suçlanmamıştır. Bu sadece, mağdurların herhangi bir tazminat almamaları veya onaylamadıkları anlamına gelmemekte, aynı zamanda hesap verme sorumluluğu ve hukuk sisteminin felce uğramaması, tüm toplulukları onaylanmamış tecavüz iddialarıyla sürekli olarak damgalamaktadır.³³⁵ Tawergha kadınları ve kızları çok hassas olmalarının yanında, ayrımcılık ve şiddet riski altındadırlar, onları koruyacak bir

³³¹ Selimovic, Larsson, op.cit, p.9.

³³² Abdul- Latif, op.cit, p.60-61

³³³ Kathryn Spellman, "Women in the new Libya: challenges ahead", 23 December, 2011, <https://www.opendemocracy.net/5050/kathryn-spellman-poots/women-in-new-libya-challenges-ahead>, (05.01.2019).

³³⁴ "What the Women Say From Subjects to Citizens: Women in Post-Revolutionary Libya", ICAN(International Civil Society Action Network), Brief 9, Fall 2013, p.2.

³³⁵ Khalifa, op.cit, p.246.

güvenlik gücü veya kanunu yoktur. Sokaklarda bu yerel tugaylar ve milisler tarafından cinsel tacize uğrayan kadınlar ve kızlar bu olayları rapor edememektedir. Kasabada operasyonel polis karakolu olmamasının yanında, aynı zamanda raporlama mekanizması da yoktur. Bazı milisler, üniversite kampüslerinde kadınları taciz etmektedir. Bu milislerin ve bireylerin yararlandığı cezasızlık nedeniyle, çalışmalarını durdurmaya zorlanan kadınlar vardır.³³⁶

Önemli bazı kadınların, bir süreliğine ülkenin yeniden inşasında en azından küçük bir role izin verilebileceği görülmüştür. Fakat, ülke kısa bir süre sonra, devrimden sonraki aylarda 2014 yılında, ikinci iç savaşın başlamasıyla dini ve aşiret kaosuna girmiştir. Bu şiddetin doğrudan bir sonucu olarak, kadınlar İslamcı milislerin, kabile şiddetinin ve insan tacirlerinin tehditlerinden mustarip olmuştur. Yine de, takip eden kaoslara rağmen, birkaç Libyalı kadın, Yeni Araplara, Gaddafi'nin saltanatının bitmesine hala pişman olmadıklarını söylemiştir.

Bingazi'den genç bir kadın, ülkenin batı tarafındaki kadınların daha özgür, doğu tarafındakilerin ise daha güvenli olduğunu söylemiştir. Güney'deki Libya Kadınlar Birliği başkanı Khadija Attaher da, güneydeki kırsal kesimdeki kadınların çiftlikler üzerinde, erkeklerle yan yana çalıştıklarını, tüm iç sorunları yönettiklerini, güneydeki gelenekselliğin kadınlara daha güçlü roller verdiğini belirtmiştir. Batıdaki diğer, daha uzak şehirlerdeki kadınlar için, hayat daha farklı olmuştur. Dzsihad Hadelli, kendi kendini ilan ettiği İslam karşıtı güçlerin kontrolünde bulunan birkaç Batılı şehirden biri olan Zintan şehrinde, kadınların büyük ölçüde kamusal yaşamdan hapsedildiğini söylemiştir. Buna karşılık, Libya'nın ana şehirlerindeki çoğu kadın, gün boyunca erkeklerin koruması olmadan evlerini terk edebilmekte ve bir peçe takıp takmayacaklarını seçebilmektedir.³³⁷

5.2. Kadınların Siyasi Sürece Katılımı

2013 yılında, 29 kadın kongre üyesi, kadınların anayasanın hazırlanmasına dahil edilmesini desteklemek için bir kadın bloğunda bir araya gelmiştir. Kongrede kadınların varlığını eleştiren ve kongre sırasında, Tanrı'nın öfkesini çizdiğini ve bu nedenle de

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Francesca Mannocchi, "Violence, militias and corruption: Surviving in Libya's war", 17 October, 2018, <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2018/10/17/violence-militias-and-corruption-surviving-in-libyas-war>, (05.01.2019).

eksikliklere yol açtığını belirten bir erkek kongre üyesinin ifadesi dikkat çekmiştir. Libya'nın ilk seçimi 2012 yılında, Gaddafi parlamentosunun Ulusal Genel Kongre (GNC) ile değiştirilmesi sonucu olmuştur. 2012 yılının, gözden geçirilmiş seçim yasası, kadınların % 16,5'ine ulaşan temsilciliğini olumlu yönde etkilemiştir. Alternatif erkek ve kadın adaylara parti listelerinin gerekli olduğu bir model kabul edilmiş ve kadınlar siyasi partilerin gösterdiği adayların, % 45'ini oluşturmuştur.³³⁸ Bu, daha sonra 2014 yılında, GNC'nin yerini alan Temsilciler Meclisi seçimlerinde zorlanıldığını kanıtlamıştır. Erkekler, 200 kişiden 170 sandalye almıştır. Kadın parlamenterler, Libya'daki muhafazakar toplumda, güçlü bir direnişle karşı karşıya kalmışlardır. Onların varlığı ve hakları, kadınların haklarını savunamadıkları veya kadın sorunlarını gündeme getiremeyecekleri bir ölçüde sorgulanmıştır. AB'nin seçim gözlemcilerine göre, kadın adaylarda, kampanyada, kadınların kamusal alanda muhafazakar tutum eksikliğinin olduğu ve kadınların kampanya afişlerinin, erkeklere göre daha büyük çapta tahrip edildiği gözlemlenmiştir.³³⁹

Libya siyaseti, mevcut ihtilafta bölünmüştür. Bu, GNC ve bazı bağlı milisler tarafından taraf tutulduğu ya da aşırılık yanlıları tarafından, dini yasalara aykırı görüldüğü düşünülen siyasal aktivistlerin kadınların yaşamlarını tehlikeye attığı düşünülmüştür. Ancak, tüm bu zorluklara rağmen, Libya kadınların çoğu, ülkelerini şekillendirmeye dahil olmaya gayret etmiştir. Libya kadın aktivistleri, barış ve artan hakları savunmak için farklılıklarını bir kenara koymada liderlik rolü üstlenmiştir. Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı (IFES), Libya Birleşmiş Milletler Destek Misyonu (UNSMIL) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın desteğiyle 35 Libya kadın, 19-24 Ocak 2015 tarihleri arasında Tunus'un Djerba kentinde, ülkenin geçişinde proaktif bir rol oynamak üzere bir araya gelmiştir. Kadınlar, Amazigh ve Tebu azınlıklarını da içeren farklı bölgeleri ve kültür gruplarını temsil etmişler ve anayasa yapım sürecinde toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen ve çatışma çözümüne liderlik rollerini ele alan iki çalıştay düzenlemiştir.³⁴⁰

Her ne kadar yasal hükümler, Libya kadınlarının, monarşinin altında seçim katılım haklarını sağlamış olsa da, kurulmasından yaklaşık 30 yıl önce, kadınların bu politik katılımı büyük ölçüde teorik kalmıştır.

³³⁸ Selimovic, Larsson, op.cit, p.10-11.

³³⁹ Selimovic, Larsson, op.cit, p.12.

³⁴⁰ Khalifa, op.cit, p.244.

İyileştirilmesi gereken çok yer olmasına rağmen, 2012 ve 2014 yıllarında seçilen iki parlamentoda, kadın üye oranı ortalama yüzde 16 civarında olmuş ve Gaddafi'den bu yana, kadın bakanların sayısı ardı ardına hükümetler halinde artmıştır. Toplam bakanların, sadece %2'si kadındır. 2014 yılında, ilk defa halk tarafından doğrudan seçilen 102 belediye meclisinin her biri, en az bir kadını, ortalama beş meclis üyesinden biri olarak seçmek için görevlendirilmiştir.

Gaddafi rejimini deviren NATO destekli isyandan bu yana, ilk serbest seçimlerde otuz üç kadın seçilmiş ancak, partilere ayrılan 80 sandalyeye aday olan adayların neredeyse yarısı, seçim yasaının kadın olmasını gerektirmiştir. Bu kota gereksinimi, birçok yönden uluslararası baskıya sebep olmuştur.³⁴¹

Libya, Gaddafi rejiminin yıkılmasından sonra ilk demokratik seçimlerde bir kota (koltukların yüzde onunu) kullanarak kadın temsilini artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Ancak, bu rakam yeterli temsil için CEDAW'ın 23 nolu Genel Tavsiyesi'nin sağlamasının gerekli olduğu otuz ile otuz beş arasındadır. Ayrıca, Libya'da kullanılan yüzde onluk kota belirsizdir ve aslında kadın temsilciliği için bir tavan görevi görebilir. Kota, sadece hükümet meclisinin küçük bir bölümünü oluşturan dar bir politikacı kategorisine uygulanmaktadır.³⁴²

³⁴¹ Jamie Dettmer, "Libya's Woman Fight for Constitutional Voice", <https://www.thedailybeast.com/libyas-woman-fight-for-constitutional-voice>, (06.01.2019).

³⁴² "Women Must be Included in Drafting Libya Constitution", June 03, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (06.01.2019).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADINLARIN YASAL DURUMLARI, HAKLARI VE “BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KADINLARA KARŞI HER TÜRLÜ AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ SÖZLEŞMESİ (CEDAW)”

1. Tunus

1.1. Bourguiba Dönemi

Tunus, pek çok hesapta, toplumsal cinsiyet ilericiliği geleneğine sahip bir devlet olarak tanımlanmıştır. Modern Tunus devletinin kurucusu Habib Bourguiba, yasadışı çok eşlilik, kadınların eşit boşanma hakları ve yasallaştırılmış kürtaj yasaları ile tanınırken, Tunus’un devrilmiş diktatörü olan Zine el-Abidine Ben Ali, Bourguiba’nın çalışmalarını sürdürmüştür.³⁴³

Çok eşlilik, Tunus’ta 1956 yılından, Habib Bourguiba döneminden bu yana, resmi olarak yasaklanmıştır. Ayrıca, hem doğum kontrolü hem de kürtaj yasal ve erişilebilir ve onlarca yıldır vardır. Tunus Kişisel Durum Yasası’nın 1956 yılında ilan edilmesi, aile ile ilgili olarak İslami yasaların yorumlanmasında köklü bir değişim oluşturmuştur. Evlilik, boşanma, velayet, veraseti düzenleyen kod (Kişisel Durum Yasası), kadınların yasal statüsünü derinden değiştirmiştir.

Cumhurbaşkanı Habib Bourguiba, Tunus hükümetini, Tunuslu kadınlar için siyasal özgürleşme politikasını oluşturmaya yönlendirirken, 1956 yılında egemen bir devlete geçiş, bu ilişkileri karmaşıklştırmış, bununla birlikte, hükümetin kadın hakları üzerindeki vurgusu politik bir strateji olmuştur. 1957 yılından 1987 yılına kadar olan yönetimi sırasında Cumhurbaşkanı Bourguiba, kadınları milleti güçlendirmek ve rejimin siyasi, sivil ve kültürel gücünü korumak için kullanmıştır.³⁴⁴

Devlet, kadın haklarını ve feminist örgütleri özümsemiş, özerk kurumların varlığına izin vermeyi reddetmiştir. Her ne kadar devlet, kadın ve erkeklerin devletteki önemini vurgulayarak, aile hukukundaki kadınların yasal haklarını geliştirmiş olsa da, kadınlar için ekonomik özerkliği ve toplumsal cinsiyet, siyasal, sosyal ve kültürel haklarda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı başaramamıştır.

³⁴³ Laura Sjoberg, Jonathon Whooley, “The Arab Spring for Women? Representations of Women in Middle East Politics in 2011”, *Journal of Women, Politics & Policy*, Vol: 36, 11 August, 2015, p.274.

³⁴⁴ Landorf, op.cit, p.66.

Habib Bourguiba'nın (1956-87) görev süresi, aslında ülkenin ilerlemesi ve modernizasyonu için bir zaman olmuştur. İlk Cumhurbaşkanı, 31 yıllık iktidarının ilk dönemlerinde, Tunusluların vaat ettikleri ileriye dönük toplumu inşa edip, onlardan yararlanacaklarsa, hem erkeklerin hem de kadınların bu aşamada önemli bir rol oynaması gerektiğine inanmıştır.

Bourguiba, resmi müftülere Kur'an'ı yorumlatmış ve onlar da Kur'an'ı, geleneğe ve İslam hukukuna göre haklı göstermek için yorumlamıştır. Tunus mevzuatı, yalnızca tek eşliliği tanımıştır, ancak Kur'an'da çok eşlilik açıkça belirtilerek dört eş kadar artı tüm hizmetkarlara izin verilebilir şeklindedir. Söz konusu ayet, eşit ama eğer adil olunamayacağından korkuluyorsa sadece bir tane ile evlenilmesi şeklinde devam etmektedir. Böylece, Kur'an eğer kişinin, kendisinin adil olmayacağından korkarsa, kendini bir ile sınırlandırmasını ifade etmiştir.³⁴⁵ Bourguiba bu yorumdan aslında, Kur'an'ın tek eşliliği garanti altına almak istediği sonucunu çıkartmıştır. Ancak Arapların zafiyetini, akıllarının durumunu ve zamanın geleneklerini göz önünde bulundurarak, geçici olarak çok eşliliğe izin vererek, bunu pratikte ulaşılamaz bir duruma tabi kılmıştır. Habib Bourguiba, 1956 yılında Tunus'un bağımsızlığından kısa bir süre sonra, modernist ve yarı-laik devlet projesine itici bir güç katmıştır. Bağımsızlık öncesi kabile toplumunun gücünü kırmak için, Bourguiba, geleneksel otoritenin nihai temelini, ilerici bir aile kodunun ilan edilmesi olarak görmüştür.³⁴⁶

1.2. Ben Ali Dönemi

İki lider cumhurbaşkanı tarafından, özetlenen devrim öncesi Tunus devleti, Bourguiba (1956–87) ve Zine al-Abidine Ben Ali (1987–2011), kadın sorununu yıllardır araştırmış ve kadın hareketi içindeki tüm faaliyetleri sıkı bir şekilde kontrol etmiştir.

Bourguiba'nın halefi Zine al-Abidine Ben Ali, Bourguiba'nın devlet feminizmi politikasını sürdürmüştür. Ben Ali'nin feminist söylemi Batı'da, özellikle yükselen dinsel köktencilik dönemlerinde var olmuştur. Hem Bourguiba hem de Ben Ali tarafından Tunus'ta, kadınların özgürleşmesine yönelik devrim öncesi adanmışlık, bu

³⁴⁵ Augustin Jomier, "Secularism and State Feminism: Tunisia's Smoke and Mirrors", 29 November, 2011, <https://booksandideas.net/Secularism-and-State-Feminism.html>, (21.04.2018).

³⁴⁶ Ibid.

nedenle, orijinal feminist kaygılardan ziyade modernist veya diplomatik çıkarlar tarafından ilk etapta ilham vermiştir.³⁴⁷

Tunus'taki tarihsel devlet feminizmi mirası nedeniyle, İslamcı aktivistler, eski otoriter rejimden yararlandıklarını ya da işbirliği yaptıklarını iddia ederek, laik feministlerin iyi niyetlerine karşı ihtiyatlı davranmıştır. Aynı zamanda, Ben Ali'nin İslamcılarla karşı karşıya geldiği günlerde, kadınların ya da İslamcı kadınların hakları için laik kadın aktivistlerin desteğinin eksikliği kınanmıştır. Pek çok laik feministin, Ben Ali'nin peçeye karşı savaşını açıkça veya açık bir şekilde desteklemesinin bir sırrı yoktur. Laik feministlerin, yeni İslamcı meslektaşlarına karşı geliştirdikleri derin şüphesi, kısmen eski devlet politikalarına dayanmaktadır. İslamcıları ve ailelerini şiddetle kınamışlar ve onları radikal olarak görmüşlerdir. Geçmişten kaynaklanan bu güvensizlik ve kırgınlık duygularını ele almak için, başarılı bir geçiş dönemi adaleti süreci şart olmuştur.³⁴⁸

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltan Kişisel Durum Yasası, kadın haklarını genişleten ve kadın dostu gelişmeleri daha da ileriye götüren öncü bir mevzuat oluşturmuştur. Kadınlara, kocalar ve erkek akrabalarından önemli ölçüde özerklik tanınmasına karşın, aynı zamanda, kadına ait bir ailenin miras payının yarısını bırakarak, babaların çocuklarının himayesine ilişkin daha fazla haklar vererek ailede cinsiyet eşitsizliğini korumuştur. Bir eşin kocasına itaat etmesi gerektiği düşünülmüştür. Daha sonraki değişiklikler, kadınların vesayet haklarını artırmış ve eşlerin kocalara itaat etmesi gereken maddeyi kaldırmıştır.³⁴⁹

İkinci büyük reform dalgası 1993 yılında, Cumhurbaşkanı Ben Ali'nin yönetimi altında gerçekleşmiştir. 1993 yılındaki en büyük değişikliklerden biri, çocukların vatandaşlığa geçişi olarak tanımlanan, kadın vatandaşlık hakları ile ilgili olmuştur. Kadın hakları lehine, her iki reform dalgası da yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla formüle edilmiştir. Bourguiba zamanında, bu reformlar teşvikte kullanılmak üzere bir hükümet aracı olarak cinsiyet eşitliği ve kadın hakları konusunda kullanılmıştır. İnsan hakları ihlalleri, dünyanın büyük bir bölümü tarafından işaret edilen ve eleştirilen Ben Ali hükümetinde, bu reformlar, Batı ülkeleri tarafından uluslararası kabul edilen bir strateji

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Debuysere, op.cit, p.234.

³⁴⁹ Sadiqi, op.cit, p.218.

olarak ve bağımsız kadın ve feminist hareketi savunan ve bastırmaya yönelik kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliği için bir strateji olarak kullanılmıştır.³⁵⁰

Zine al-Abidin Ben Ali'nin feminist politikalarına devam etmesine rağmen, tam emeklilik maaşı vaadiyle, erkekler tarafından yapılan maaşın dörtte üçünde kadınlar için sadece yarı zamanlı işlerde bulunmasını tavsiye etmiştir. Tunuslu feministlerin katılmadığı önerisi, yarı zamanlı çalışma nedeniyle hiçbir terfi anlamına gelmemektedir. Ben Ali ve diğer dar görüşlü insanlar için, erkeklerin işsizliğini azaltma çözümü, kadınların istihdamını kısıtlamıştır. Ev hanımları, anaokulları gibi tesislere ihtiyaç duyduklarını, ev dışında çalıştıklarını iddia etmişlerdir.³⁵¹

Kadın haklarını tanıtan Bourgiba ve Ben Ali kadınların erkeklerden farklı muamele görmeleri ve ev hanımları ve anneler olarak rollerinin yeterli sorumluluk almasını sağlamaya çalışmışlardır.

1.3. Raşid Gannuşi Dönemi

Tunus'ta, Raşid Ghannouchi yönetimindeki İslamcılar, kadın ve erkek hakları arasında bir çelişki olmadığını ve kadınların eşitliğini tersine çevirmeyeceklerini açıkça ortaya koyarak kadınların korkularını yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca ne çok eşliliğe ne de kadınları peçe giymeye zorlamakla ilgilenmişlerdir.³⁵²

1956 yılında Tunus, çok eşliliği ortadan kaldıran ve evlilik, boşanma ve çocuk nezaretinde kadın eşitliğini tesis eden Kişisel Durum Yasası'nı kabul etmiştir. Başından itibaren, Tunuslu kadınların kazandığı haklar 1959 yılındaki Kişisel Durum Yasası'na (Code du Statut Personeline) atıfta bulunarak güvence altına alınmıştır. 1 Haziran 1959 tarihinde, yürürlüğe giren bu anayasanın 6. maddesi, tüm vatandaşların eşit haklara ve görevlere sahip olmaları ve yasa önünde eşit olmalarını öngörmüştür. Böylece, kadınların temel haklarını sürekli olarak geliştiren sonraki yasaların (oy kullanma, çalışma hakkı, özgür ve zorunlu eğitim hakkı, sosyal koruma hakkı, yaşamda kendi seçimlerini yapma hakkı, sözleşmelere girme hakkı) önünü açmıştır.³⁵³ Bir dereceye kadar, Tunuslu kadınların komşu ülkelerdeki muadillerinden daha fazla hakları

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Sadiqi, op.cit, p.227.

³⁵² Isam Shihada, "Women and the Arab Spring: Expectations and Concerns", *Nebula*, Vol: 8, No: 1, December, 2011, p.289.

³⁵³ "Tunisia's new Constitution: a breakthrough for women's rights", Tuesday, February 11, 2014, <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2014/2/tunisia-new-constitution>, (25.04.2018).

olmuştur. O zamanlar, Arap dünyasında duyulmamış bir hak ve özgürlükler paneli oluşturmuştur. Kişisel Durum Yasası (CSP), 1956 yılından beri boşanma işlemlerinde eşitlik sağlamış ve evlilikte asgari yaş ve karşılıklı rızanın gerekliliğinin yanı sıra, çok eşliliğin yasaklanması, kadınların çalışma, banka hesaplarını açma ve işletmelere başlama haklarını kodlama gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunlar, Arap dünyasındaki kadınlar için, en ileri yasal hakları temsil etmektedir.³⁵⁴

1965 yılında Tunus, kürtajla ilgili politikalarını liberalize eden, en büyük Müslüman ülke olmuştur. 1973 yılında, Tunuslu kadınlara hamileliğin ilk üç ayında hamileliklerini sonlandırma hakkı verilmiştir. Tunus kanunu ayrıca, bir kadına doğum kontrolünün uygulanıp uygulanmayacağına ve kürtaj yapılıp yapılmamasına karar verme hakkını da korumuştur.³⁵⁵

8 Mart 1968 tarihinde değiştirilen ceza kanunu, zinanın bir suç olduğunu ve zina suçundan yargılanan bir eşin veya kocanın eşit yaptırımlarını öngörmüştür. Bunlar, beş yıla kadar hapis ve 500 Tunus dinarı para cezasıdır. Tecavüz cezaları da giderek ağırlaşmıştır. 1 Mart 1985 yasası, şiddet ve silahlı tehdidin kullanıldığı ve mağdurun 10 yaşının altında olduğu tecavüz vakalarında, ölüm cezasına izin vermiştir. Diğer tüm tecavüzlerin cezası, hapis ve ağır iş gücüdür. Aynı şekilde ceza ve cinsel taciz yasası da, Ceza Kanunu'nun 226. maddesini değiştirmiştir.³⁵⁶ Yasa, cinsel taciz tanımını bir kişinin haysiyetini ve hislerini baltalayan sözcükler, jestler veya eylemler olarak genişletmiştir. İşyerinde veya halka açık yerlerde, cinsel taciz cezalarını bir yıl hapis ve 3.000 dinar para cezasına çarptırmaktadır. Bu ceza, mağdur bir çocuksa ya da zihinsel ya da fiziksel olarak savunmasız bir birey ise, iki katına çıkmaktadır. Kişisel Durum Yasası, Tunuslu kadınları Müslüman dünyasında, en özgürleştirilenler haline getirme konusunda yaygın olarak kabul görmüştür. Kişisel Statü Yasası, Mısır ve Fas gibi ülkelerde, kadınlara benzer güçlendirme çağrısında bulunan aktivistlere ve milletvekillerine de ilham vermiştir.³⁵⁷

1956 tarihli Şahsın Statüsü Kanunu, evlilik sözleşmesinde, kadınların evliliklerine özgürce ve kişisel olarak katılmalarına izin vermiştir. Bu önemli yasa, şimdiye dek, düzenlenmiş evliliğe maruz kalmış kadınlara bir adaletsizlik getirmiştir. Düzenlenmiş

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Grami, op.cit, p.352.

³⁵⁶ Grami, op.cit, p.354.

³⁵⁷ Ibid.

evliliğin gelenekleri, evlilik sözleşmesindeki temsilci kavramını içermektedir. Kadın, evlilikle ilgili doğrudan ve kişisel bir rıza göstermeyerek yalnızca arabulucu olarak hareket eden veli aracılığıyla evlenebilmektedir. Bu gelenek, Kur'an hukukunun belirli bir yorumuna dayanmakta ve Fas gibi bazı ülkelerde hala uygulanmaktadır.³⁵⁸

Tunus, aile hukuku ve kadın hakları konusunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki en ilerici devletlerden biri olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra, kadınların hakları hükümetin bir endişesi olmuştur. 1956 yılında, Fransa'dan bağımsızlığını kazandığında, modern bir devlet yaratmak için daha geniş bir hareketin parçası olarak Kişisel Durum Kodunu (CSP) kabul etmiş ve Tunus, ataerkil bir toplum olmasına rağmen, devlet, kadınların yasal statülerini iyileştiren kadın haklarını yazmaya başlamıştır.³⁵⁹

Bölgede, en ilerici Kişisel Statü-Durum Kodu-Yasası'na sahip olan ülke olmasının yanında, Tunus hükümetinin çok eşliliği kaldırdığı ve 1956 yılında bağımsızlıktan sonra kadınların evlilik, boşanma ve çocuk nezaretinde eşitliği sağladığı görülmüştür.³⁶⁰ Bu yasa, Arap dünyasında önemli bir gelişme olan bir ceza ve hapis cezasıyla cezalandırılabilen bir suç olan çok eşliliği yasaklamıştır. Çok eşliliğin yasaklanması, hem evlilik ilişkilerini güçlendirmiş, hem de kadınların haklarını güçlendirerek çocuklar için daha fazla güvenlik bağlamı sağlamıştır.

Kanun, evlilik için asgari bir yaş belirlemiştir. Kadınlar, 17 yaşın üstündeki erkeklerle evlenebilmektedir. Sadece 20 yaşından küçük bir genç kız, yargıcın onayı ile 20 yaşından önce evlenebilmektedir. Bu yaş sınırı, partnerlerin fiziksel veya zihinsel olarak olgunlaşmadan önce, cinsel ilişkiye izin veren ve annelik dönemini geciktiren ve böylece nüfusun yaklaşık % 50'sinin, 20 yaşın altında olduğu bir toplumdaki çocukların sayısını azaltan, erken evlilikleri önlemek için koyulmuştur. 1956 Kanunu, eşini kötüye kullanmaya karşı korumak için, üç alanda da yasa koymuştur. İlk olarak, çok eşlilik yasaklanmıştır. Bu durum, eşin çok eşliliğinin hala alçaldığı ve kökenleri Kur'an olan bir yasaya dayandığı diğer Arap-Müslim ilimlerinin çoğunda durumun tersinedir.³⁶¹ 1956 tarihli kanun, hem birden fazla eş evliliğini yasaklamakta hem de ilk eşi ile birlikte yaşarken evlenmeye devam eden bir adam için hapis cezasından para cezasına kadar

³⁵⁸ Hafidha Chekir, "Women, the law, and the family in Tunisia", *Gender & Development*, Vol: 4, No: 2, 1 July, 2010, p.44.

³⁵⁹ Ruth Margolies Beitler, Angelica R. Martinez, "Women's Roles in the Middle East and North Africa", *USA: Greenworld Imprint*, 2010, p.139.

³⁶⁰ Shihada, op.cit, p.287.

³⁶¹ Ibid.

değişen yasal yaptırımları içermektedir. İkinci olarak, boşanma artık her iki eş için de mevcuttur. 1956 yılından önce, yaygın bir Müslüman geleneği olan tek taraflı reddetme, bir kocanın karısını özgürce ve cezasızlıkla boşamasına izin vermiştir. 1956 yılından itibaren, kadınlara bir garanti verilmiş, boşanma yasal bir mesele haline gelmiştir. Üç boşanma olasılığı vardır, her iki eş tarafından karşılıklı anlaşma ya da eşin maruz kaldığı zarardan dolayı eşin talebi üzerine veya kocanın veya eşin isteği üzerine boşanma şeklindedir.³⁶²

Evlilik tecavüzüne ilişkin olarak, CSP, konuyla ilgili son yasal gelişmeler ile tamamen çelişmektedir. Evlilikte cinsel ilişkilerin, eşin çeyizinin ödenmesinden sonra, kocanın evliliğini bitirebileceği bir zorunluluk olduğunu şart koşmaktadır. Dolayısıyla, evlilik tecavüzüne uğramış ve şikayette bulunan bir kadının evliliği, mahkemenin yorumuna bağlıdır. Benzer şekilde, kanun tarafından belirlenen miras usulleri, erkek kardeşlerine göre mali olarak dezavantajlı olan ve çocuklarının velayetini reddeden kadınlara karşı önyargılıdır.³⁶³

Tunus'un yeni anayasası, uluslararası manşetleri ele geçirmiştir. Pek çok Tunusluya göre, kadınlar için pek çok hakkı korumakta ve doğru yönde adım atmıştır. Kadın hakları savunucusu ve hukuk öğrencisi Sana Ben Achour, bu anayasanın Arap dünyasında tüm Tunuslulara, kadınlara ve erkeklere cumhurbaşkanlığı adayı olma hakkı veren, ilk anayasa olduğunu vurgulamıştır.

Ocak 2014 tarihinde Tunus, kadınlar ve erkekler için eşitliği sağlayan yeni bir anayasa kabul etmiştir. Madde 20'de, tüm yurttaşların, kadın ve erkek, eşit haklara ve görevlere sahip olduğu ve herhangi bir ayrımcılık yapılmadan kanun önünde eşit olduğu, devletin, erkeklere ve kadınlara, bireysel ve kolektif haklara güvence vererek onlara onurlu bir yaşam için şartlar sağlaması gerektiği belirtilmiştir.³⁶⁴

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki birçok anayasada, günümüzde toplumsal cinsiyet eşitliğine en az hizmet verilmesine rağmen, 2014 yılı Tunus Anayasası'nın dili, bu yönde ilerlemiş ve daha açık hale gelmiştir. Ocak 2014 tarihinde, Tunus'un parlamentosunda kabul edilen bu yeni anayasada, yeni tüzük ilk kez erkekler ve

³⁶² Ibid.

³⁶³ "Debate on Violence Against Women in Tunisia", <https://orientxxi.info/magazine/debate-on-violence-against-women-in-tunisia,1858>, (03.05.2018).

³⁶⁴ Khedija Arfaoui, "Tunisian women take major steps to implement the CEDAW", March 9, 2014, <https://www.icanpeacework.org/2014/03/09/tunisian-women-take-major-steps-to-implement-the-cedaw/>, (03.05.2018).

kadınlar arasındaki eşitliği kabul etmiştir. 2014 Tunus anayasasının, önemli iki kazanımı 21. ve 46. maddelerdir. 21. maddesi, kadın eşitliğini ele almış, erkek ve kadın vatandaşların hak ve görevlerde eşit, herhangi bir ayrımcılık yapılmadan kanun önünde eşit olduğunu, devletin tüm vatandaşlara özgürlüklerini ve bireysel ve kolektif haklarını garanti edeceğini, tüm vatandaşlara onurlu bir yaşam için şartlar sağlayacağını da vurgulamıştır.³⁶⁵ Yetişkin bir kadın mahkemede tam bir kişi olarak kabul görmüş ve bir kadının ifadesi bir erkeğinkine eşit kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Tunus'taki diğer kadın hakları zor durumda kalmıştır. 1973 yılına dayanan bir idari düzen, Müslüman Tunuslu kadınların gayrimüslimlerle evlenmelerini yasaklamıştır. Tunuslu Demokratik Kadın Derneği, Tunuslu kadınların neredeyse % 70'inin istismar mağduru olduğunu, kadına yönelik şiddetin yüksek olduğunu bildirmiştir. Uluslararası Af Örgütü, 2015 yılında, Tunus hükümetine, sıkıyönetimini tanıyan yasaları kabul etmeye ve rıza gösteren, evlenmemiş yetişkinler arasındaki cinsel ilişkileri suç sayanları, ortadan kaldırmaya çağırmıştır.³⁶⁶

Yeni anayasanın 34. maddesine göre, seçim, oylama ve adaylık hakları yasaya uygun olarak garanti altına alınmıştır. Devlet, kadınların seçilmiş meclislerde temsil edilmesini garanti altına almıştır. 2014 Anayasasının önemli diğer, kadın hakları başlığı taşıyan 46. maddesi ise, devletin, kadınları tahakkuk eden haklarını korumaya ve bu hakları güçlendirmek ve geliştirmek için çalışmayı taahhüt etmesi, kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat eşitliğini her alanda garanti etmesini öngörmüştür. Aynı zamanda, devletin, kadınlara yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için gerekli tüm tedbirleri alacağı, kadın ve erkek arasındaki her türlü sorumluluk seviyesine ve tüm alanlara erişme fırsatlarının eşitliğini garanti etmesi ve seçilmiş meclislerde kadın ve erkek arasında eşit temsil elde etmeye çalışması bu maddede yer almıştır. Devlet, seçilmiş meclislerde kadın ve erkeklere eşit temsil edilmeyi hedeflemiştir. Bu madde, Tunuslu kadınlar için siyasi haklar alanında dikkate değer bir başarıdır.³⁶⁷

Meclis sonraki dönemde, yeni seçim yasası hakkında görüşmelerde bulunmuş ve Mayıs 2014'ün başlarında, tarafların aday listelerinde kadın ve erkekler arasında parite ve dönüşüm sağlamayı öngören yeni seçim yasasını kabul etmiştir. Kadınların çabaları,

³⁶⁵ Catherine Powell, "Women's Rights Reforms in Tunisia Offer Hope", December 4, 2017, <https://www.cfr.org/blog/womens-rights-reforms-tunisia-offer-hope>, (06.05.2018).

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ "Tunisia", <https://spring-forward.unwomen.org/en/countries/tunisia>, (06.05.2018).

aynı zamanda, 2011 seçimlerindeki, meclis için parti listelerinde cinsiyet eşitliğini zorunlu kılan parite hükmünün (35. maddenin 16. maddesi) başlatılmasına da yol açmıştır. Karar verme alanında, toplumsal cinsiyet eşitliği için bir başarı olarak görülebilir. Kota 2011 yılında, adaylar adaylık başvurusunu erkeklerle kadınlar arasındaki eşitlik temelinde ilan edecekleri şeklinde, 35'in 16. maddesine göre kanuni kota getirilmiştir. Aday listelerinde parite ve dönüşüm hükümleri için yeni getirilen yasaya rağmen, sonuçlar Ulusal Kurucu Meclis'te veya Temsilciler Meclisi için son seçimlerde kadınların eşit temsilini görmemiştir. Ayrıca, ulusal düzeyde kota bulunmamaktadır. Temsil 2014 seçimlerinde, kadınlar toplamda % 31.34 sandalye kazanmıştır. Kadınlar, adayların yaklaşık % 47'sini oluşturmuştur.³⁶⁸

2014 anayasasında, kadınlara verilen önemli kazanımlar, uzun bir kadın hareketliliği ve politik aktivizm sonucudur. Bu çabaların doruk noktası, kadınların çoğunun Yasemin Devrimi'ne aktif katılımı ve ülkenin devrim sonrası anayasasının hazırlanması sırasında ortaya çıkmıştır. Geçiş Tunus'undaki kadınların önemli rolü, 2011 anayasasının 2.28. maddesini çevreleyen tartışmada açıkça ortaya konulmuştur. 2.28. maddesinin (Tunus'un mevcut anayasasında 21. madde) ilk versiyonu, devletin, kadınların hakları ve milleti inşa etmede erkeklerle gerçek ortaklar olarak kazanımlarını desteklemesini ve aile içinde tamamlayıcı bir rol üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁹ Ülke genelindeki kadın grupları, önerilen makalede tamamlayıcılık fikrine karşı çıkmıştır. Taslak anayasa, Ağustos 2012 tarihinde, kamuya açıklandığında, ülke çapında protesto gösterileri düzenleyerek hemen yanıt verilmiştir. Tamamlayıcılık maddesinden farklı olarak ise, 21. madde toplumsal ve kamusal yaşamın tüm alanlarında cinsiyet eşitliği ilkesini vurgulamıştır. Makale, oyların Ennahda ile laik muhalefet arasında siyasi krizi sona erdiren 169 milletvekili tarafından onaylanmıştır. Bu hükme göre, kadınlar işyerinde ve yasal alanda erkek meslektaşlarıyla aynı hak ve menfaatlerin tadını çıkaracaktır. Ülkenin kadın hakları konusundaki, ilerici yasalarını korumaya yönelik önemli bir adım olarak da önemlidir. Madde 2.28, daha sonraki taslaklarda değiştirilerek hem siyasi hem de kamusal hayatta cinsiyet eşitliği ilkesi, Tunus'un anayasasının son taslağında açıkça dile getirilmiştir.³⁷⁰

³⁶⁸ Ibid.

³⁶⁹ Shalaby, op.cit, p.174.

³⁷⁰ Ibid.

2014 yılı Tunus Anayasası'nın metni, kadın aktivistlerin istediği kadar olmasa da, toplumsal cinsiyet demokratikleşme yönündeki önemli bir adım olmuştur. Metnin kendisi kadar önemli olan, anayasanın kabul edilmesine yol açan ve Tunus Ulusal Diyalog Dörtlüsü'nün, 2015 yılı Nobel Barış Ödülü'nü alan süreç olmuştur. Tunus'taki anayasa maddeleriyle ilgili kamusal tartışmalar ve katılım, demokrasi ve sivil toplumda, kadınlara görüşlerini ifade etme ve nihai sonucu etkileme şansı vermiştir.³⁷¹ Tunus'ta Bakanlar Kurulu tarafından, 13 Temmuz 2016 tarihinde kabul edilen, kadına yönelik şiddetin kaldırılması yasa tasarısı, Tunus Parlamentosu Hak ve Özgürlükler Komitesi tarafından revize edilmiştir.³⁷²

1950'li yıllardan bu yana, Tunus, sosyal devriminden dolayı diğer Arap ülkeleri için parlak bir örnek olarak görülmüştür. Toplumun yeni görünümü, hızlı bir şekilde yayılmış ve kademeli olarak kadınların çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Eşitlik fırsatı ortaya çıkmaya başlayarak, yeni kadın örgütlenmeleriyle bir ivme kazanmıştır. Devlet oluşumuna, feminist bir bilincin yükselmesi eşlik etmiştir. İslami değerler, bunda bir rol oynasa da, Tunus'un Kişisel Statü Kanunu, İslam'a açık göndermeler içermemektedir. Hükümet, yeni bir İslami yorum aşaması geliştirmeye çalışmıştır.

Müslüman ülkelerdeki İslam hukukundan farklı olan bu yeni düşünce, evlilik, boşanma, çocuk nezareti ve kadınların sosyal özerkliği alanlarında cinsiyet eşitliği yaratmaya yönelik reformları içermektedir. Reformların taraftarları bunu İslami değerlerin terk edilmesi olarak değil, modern dönem için bir aşama olarak görmüşlerdir. Dini liderlerin öfkesine rağmen, dini mahkemeler kaldırılmıştır. Hükümet, tüm mahkemeleri tek bir ulusal sisteme entegre ederek yargı sistemini birleştirmiştir. Bu tedbir, dini kurumları zayıflatmayı ve kin tabanlı aşiret gruplarını sınırlamayı amaçlamıştır.

Feminist akademisyenler, gayrimüslim bir eşin özel alanda ayrımcılığa maruz kaldığını görmüştür. Müslüman bir kocayla evlendiğinde, kocasından miras almaya, çocuklarının da miras almaya hakkı yoktur. Miras mevzuatı, bu nedenle kadınların din özgürlüğüne karşı bir girişimde bulunmaktadır. Kadın örgütleri, devleti, miras hukuku üzerindeki tüm kadınların din özgürlüğünün üstünlüğünü yeniden doğrulamaya davet

³⁷¹ James A. Baker, "Five years later: Gender equity in the law after the Arab Spring in Tunisia", *III Institute for Public Policy*, March 21, 2016, p.7.

³⁷² Houda Mzioudet, "Women in Tunisia: Four Years After the Revolution", March 20, 2015, <http://www.themedialine.org/women/women-in-tunisia-four-years-after-the-revolution/>, (16.05.2018).

etmiştir. Feminist akademisyenler, tarihi metinleri incelemişler ve kadınların yedinci yüzyılda erkeklerin yarı mirasını devralmasına izin verildiğini belirtmiştir.³⁷³ Eşit olmayan mirasın mantığı, kadınlardan farklı olarak, erkeklerin yasal mali yükümlülükleri olduğudur. Hükümet, AFTURD (Tunuslu Kadın Araştırma ve Geliştirme Derneği) ve Tunus Demokratik Kadın Derneği'nin miras reformu gibi iddialarına rağmen, herhangi bir radikal, hızlı değişimin istikrarsızlığa yol açabileceğini, reformun zamanla gerçekleşeceğini savunmuştur. Miras hukuku konusu, hukuk ve din bilginleri tarafından incelenmiştir. Devleti kontrol eden Tunuslu seçkinler, liberal feminist reformlar için zorlayan kadın aktivistlerin talepleri ile bu reformlara karşı tutucu olan muhafazakar dini aydınların talepleri arasındaki farkı bölme politikasını izlemiştir.³⁷⁴

Geçiş döneminde birçok kadın, avukat ve Bosna Hersek Demokratik Kadın Birliği'nin (ATFD) eski başkanı Boshra BelHaj Hamida'nın da aralarında bulunduğu, kadın katılımıyla ilgili endişelerini dile getirmiştir. Hamida, devrimden bu yana, kadınların hem geçiş hükümeti hem de siyasi partilerdeki siyasal kurumlardan neredeyse dışlanmış olduğu kanaatinde olmuştur. Kadınların birçoğunun, Ben Ali rejimini devirmek için erkeklerle yan yana mücadele etmelerine rağmen, kamusal ve politik pozisyonlarda hizmet etme hakkını kazanamadıklarını ileri sürmüştür. Loi de parité ile ilgili olarak, yasanın Yüksek Komite üyelerinin çoğu tarafından kabul edilmiş olsa bile, bunun fikir birliği ile kabul edilmediği ya da gerçekte uygulanmaya başlanmadığını belirtmiştir.³⁷⁵ Hamida, loi de parité'nin suçlularının, kadınların kota mevzuatının kamusal ve siyasal hayata kabul edilmesinin aşağılayıcı olduğunu ve bu kabulü liyakat ve yetkinlikle başarmak için çabalamaları gerektiğini savunmuştur. Devrim sonrası dönemde, kadınların yüksek bir düzeyde siyasi partilere girmesinin engellendiği, sonucuna vararak Tunus'ta umutların hiç bu kadar yüksek olmadığını ve politik aktörlerin egolarının da hiç bu kadar büyük olmadığını, kadınların siyasi alanda ek ve istenmeyen rakipler olarak görüldüğünü belirtmiştir.³⁷⁶ Hamida, geçiş hükümeti içindeki siyasi pozisyonadaki tek kadının, Kadın İşleri Bakanı Lilia Labidi'nin, ATFD'nin popüler bir tercihi olmadığını, ancak cinsiyetçi eylemciler grupları içindeki bölünmeleri belirten

³⁷³ Grami, op.cit, p.357.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Khalil, op.cit, p.195.

³⁷⁶ Ibid.

itirazlarına rağmen bu konuma yerleştirildiğini belirtmiştir. ATFD'nin geçiş hükümeti içindeki tek kadına duyduğu memnuniyetsizlik, gazeteci Azza Turki tarafından yankılanmıştır. Bu durum, geçiş dönemindeki kadın bakanının platformunu kadın lehine yüksek profilli ya da sembolik jestler yapmak için kullanamamasına dikkat çekmiştir. Turki'ye göre, Bakan, hiçbir feminist liderlik sağlamamış ve kadınlar için medyanın dikkatini çekememiştir.³⁷⁷

Tunuslu kadın aktivistler, yeni anayasada kadın-erkek ayrımcılığının yapılmaması ve mevcut ayrımcı yasaların değiştirilmesi ya da iptal edilmesi ve yasal dayanak oluşturmaları için yeni bir anayasada, cinsiyet eşitliği garantisi çağrısında bulunmuştur.³⁷⁸

İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Tunus'un 2014 Parlamento Seçimleri: Bir İnsan Hakları Gündemi" (30 Eylül 2014) başlıklı bir raporunda, kadınların haklarının korunması için ilerlemenin gerekli olduğu üç alanı özetlemiş ve seçim adaylarının bu önemli alanlara sahip olmalarını istemiştir:

- Birincisi, aile ve özel hayatın her alanında eşitliği sağlamak için Kişisel Durum Yasası'nın değiştirilmesi,
- İkincisi, Tunus'un Maputo Protokolü^{379*}'nü mümkün olan en kısa sürede imzalayıp onaylatmasını sağlamak,
- Üçüncü olarak, yeni anayasanın hükümlerinin uygulanması için kapsamlı bir strateji oluşturulması ve devletin, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için gerekli tüm önlemleri almasını sağlamaktır.³⁸⁰

14 Ocak 2011 tarihinden sonra, ortaya çıkan İslamcılar, kadınların yalnızca erkekleri tamamlayıcı olduğu ve dolayısıyla onlara itaatkar olmaları gerektiği inancını gizlememiştir. Ağustos 2012 tarihinde, NCA'nın yeni anayasayı hazırlayan radikal İslamcı üyeleri, kadınların Ennahda Partisi'nin kadın milletvekilleri tarafından güçlü bir şekilde desteklenen bir önermenin erkeklere tamamlayıcı olduğunu belirten bir madde eklenmesi konusunda ısrar etmiştir. Radikal İslamcılar tarafından yapılan önermeler,

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Lydia Alpzar Durn, Chris Warburton Brown, Nadya Khalife, "Views, events, and debates", *Gender & Development*, Vol: 19, No: 3, 25 November 2011, p.487.

³⁷⁹ *11 Temmuz 2003 tarihinde Mozambik'te Afrika'daki insan haklarına ilişkin hakların kabul edilmesine dair protokoldür. 25 Kasım 2005 tarihinde yürürlüğe giren protokol, cinsiyet eşitliği ve adalet de dahil olmak üzere kadınların insan haklarına kapsamlı koruma sağlamıştır. Dolayısıyla, protokolün kabulü, kadınların insan haklarının geliştirilmesinde bir kilometre taşı olmaya devam etmekte ve Afrika'daki kadın haklarına saygı ve koruma için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. (Obasi Chinonso Louis, "Comparison of the Provisions of CEDAW and Maputo Protocol", p.1.)

³⁸⁰ Hamza, op.cit, p.212.

kadınların haklarını kısıtlamak, sadece kadınlar için herhangi bir liderlik rolünü engellemek değil, aynı zamanda, hala ailelerinin yöneticileri olarak kabul edilen erkeklere itaatkar olmalarını sağlamak şeklinde olmuştur.

Kurucu Meclisi'nin kadın Ennahda üyeleri gibi çok eşliliği destekleyen ve Tunus'un CEDAW onayını kaldırmasını talep eden kadınlar, bu tutumun kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal olarak tanıtımını engellediğini belirtmişlerdir. Aynı gözlem 1990 yılında, bir grup kadın avukat, araştırmacı, doktor ve profesör tarafından açıklanmış, kadınların, günlük hayatlarında hala acı çektikleri ayrımcılıktan büyük ölçüde sorumlu olduklarına inanılmıştır.

Siyasete dahil olan kadınlar, kadınların niqabı giymesini talep ederse, eğer küçük kızların evliliğini ve genital sakatlığını destekliyorlarsa, Ennahda milletvekili Souad Abderrahim tarafından çağrılan evlilikten doğan çocukları hakları reddederse, haram olarak evlat edinmeyi kınarsa, kadınların ilerlemesi için iyi olmayacağı belirtilmiştir. Ancak, bu tür tutumlar yalnızca ataerkil değerlerin derinden kökleşmiş olduğunu göstermektedir. Devrim açıkça, yüksek okuryazarlıklarına rağmen, Tunus halkının derinden dindar olduğunu ve bu yüzden İslam'ın değerleri üzerindeki etkisinin büyük olduğunu göstermiştir. Bu değerler Bourguiba ve Ben Ali tarafından paylaşılmış, ancak her ikisi de kadınların özgürlüğünü ve haklarını açıkça desteklemesine rağmen, her ikisi de kadınların temel sorumluluğu olarak çocukların sosyalleşmesini öne sürmüştür.

2. Mısır

Mısır, 1956 yılında bağımsızlığını kazanmış olsa da, Mısır'da kadın hakları ve İslam'a yönelik baskı sorunu, seküler Batı düşüncesi ve İslam düşüncesinin çelişkili söylemleri tarafından şekillenmeye devam etmiştir.

2.1. Nasser Dönemi

Kadınlar, 1956 yılında Cumhurbaşkanı Abdel Gamal Nasser ve onun Arap Sosyalist Birliği partisinin yönetimi altında, bağımsızlık kazanmıştır. Nasser ayrıca, Mısır Kişisel Durum Yasası'nı (PSL) kadınlara daha fazla hak vermek için reform yapmaya çalışmış, bununla birlikte İslam din adamları hareketlerine karşı çıkmış ve bunu batı sömürgeciliğinin ve laikleşmenin daha fazla erozyonu olarak görmüştür. Zamanla,

Mısır'daki liberal-laik ve İslami söylem arasındaki bu gerginlik, batılı ataerkil düşünceyi harmanlayan ve değerleri İslami dindarlık ve geleneksel ideallerle sekülerleştiren bir toplumsal cinsiyet ikiliği inşa etmiştir. Mısırlı milliyetçilik, bu ikiliyi daha da karmaşıklştırmış ve Mısır'da bir kadın modeli haline getirmiştir. Mısır'da kadın, ülkenin ihracat sektörlerinde çalışan orta-üst-sınıf, dindar, saygın bir üniversite öğrencisi ya da anne olarak gelişmiştir.³⁸¹

1952 yılı devrimi, İslamcı yaklaşıma toplumsal cinsiyete karşı bir meydan okuma oluşturmuştur. Nasser döneminde gerçekleşen devrim, bütün Mısırlıların kaynaklara eşit erişimini sağlayan bir sosyal ve kültürel sistem aramıştır. Sosyalist ve laik bir rejim olarak görülen Nasser hükümeti, farklılığı yaratan doğal bir söylemi reddetmiştir. Hem erkek hem de kadınlara eğitim, sosyal refah, sağlık ve devlet hizmetleri sunmuştur. Kadınlar, ilk kez hükümet pozisyonlarına oy verme ve erişme hakkını kazanmıştır. Kadınların sayısı, sanayileşme çağrılarına cevap vermek için işgücüne yönelmiş ve ülke çapında üniversitelerde erkeklerle eşit sayıda kayıt yapılmıştır. Bunlara rağmen, aile hayatını yöneten Kişisel Durum Yasaları ve kadınların evdeki haklarına erişimlerinin sınırlı olması, hükümetin reformları tarafından değiştirilmeden aynı kalmıştır.³⁸²

24 Haziran 1954 tarihinde Mısır'ın seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan Gamal Abdel Nasser (1956-1970), Mısır tarihinin en popüler ve sevilen başkanlarından biri olmuştur. Erkekler ve kadınlar ona destek olmuş ve kendilerini ona adanmıştır. Nasser'ın ismini alan Nasser döneminde, kadın hakları ve refahı için birçok politika yürürlüğe konulmuştur. 1956 yılında ilk defa, cinsiyet ayrımcılığını yasaklayan bir anayasa kabul edilmiş ve kadınların oy kullanmasına izin verilmiştir.³⁸³

1952 devriminin ardından seçilen ilk parlamentoda, seçimlerde beş kadın görev yapmış ve ikisi de seçimlere katılmıştır. 1959 yılında, kadınlar eşit ücret hakkının yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar kazanmıştır. En azından kağıt üzerinde, okuldan mezun olduktan sonra aynı istihdam haklarını garanti etmişlerdir. 1962 yılında Cumhurbaşkanı Nasser, Ulusal Eylem Bildirgesi'ni yayınlamış ve kadınların tüm sosyal engellerden kurtulması gerektiğini söylemiştir. Kadınlar, ayrıca büyükelçiler ve diğer önde gelen hükümet çalışanları olarak atanmıştır. Nasser, kadınların haklarına yardım etmesine rağmen, hala itaatkar ve erkeklerin kontrolü altında kalması beklenmiştir. Aile yasaları

³⁸¹ Landorf, op.cit, p.92.

³⁸² Hafez, op.cit, p.180.

³⁸³ Abubaker, op.cit, p.13.

ve kamusal ortamdaki kadınlara karşı halk ayrımcılığı, Nasser rejimi tarafından değiştirilmeden kalmıştır.³⁸⁴

Nasser rejimi, ekonomik olarak ailelerinden bağımsız olan, ancak hala istihdam için devlete bağımlı olan kadınları şekillendirmiştir. Kadınlar, erkek egemen devlet kurumlarına eğitim, sağlık ve gündüz bakımı gibi sosyal hizmetler ve herhangi bir siyasi temsil için bağımlı kalmıştır. Nasser dönemi boyunca, kadınların erkeklere bağımlılığının kişisel ve ailevi görüşleri kurumsallaşmıştır.³⁸⁵

2.2. Sadat Dönemi

Sadat döneminde, Mısır toplumu bir başka değişime ve erkeklerin ve kadınların ekonomik liberalleşmeye katılmaya teşvik edildiği yeni bir siyasi manzaraya şahit olmuştur. Açık Kapı Politikası ve yabancı sermayenin ülkeye girişi, sıradan Mısırlıların isteklerini bir kez daha değiştirmiştir.

Sadat çağı (1970-1981), Gamal Abdel-Nasser'in 1970 yılında ölümünden sonra, Mohammed Anwar Al-Sadat görevine başlamış, Nasser'in toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki daha önceki taahhütlerinin çoğu göz ardı edilmiş ve infitah (açık kapı) politikaları kurulmuş, bu da zengin ve fakir arasındaki uçurumun artmasına neden olmuştur. Ancak, Sadat'ın altında, Kişisel Durum Yasası'nın kadın hakları lehine yeniden düzenlenmiş olduğu görülmüştür. Nasser'in planının bir parçası olan, kadınların ekonomiye dahil edilmesi, yüksek oranda işsizlik oranlarının gölgesinde kalmış ve günümüze kadar sürdürülen ataerkil geleneklerin kadınları boyun eğdirmesiyle ilgili bir ruh halini taşımıştır. Sadat döneminde yaşanan zayıf ekonomik dönüş, daha iyi iş fırsatları arayışında erkeklerin diğer Körfez ülkelerine göç etmesi sonucu, daha önce kocaları tarafından yürütülen sorumlulukları kadınların üstlenmesine neden olmuştur. Bazı kadınlar, erkeklerin yokluğunda bağımsızlık kazanmak için bu fırsatı kullanmış olsalar da, bu gerçekleşmemiştir.³⁸⁶

Zengin ve fakir arasındaki uçurum büyümeye başladığında, Sadat, geçmiş rejimin değerlerine sadık kalarak solcu grupların kalıntılarını yenmek için İslamcı gruplarla arkadaş olma politikasını izlemiştir. İslamcılar bir sığınak kazandıkça, bir başka iktidar

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Mervat F. Hatem, "Economic and Political Liberation in Egypt and the Demise of State Feminism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 2, May, 1992, p.233.

³⁸⁶ Hatem, op.cit, p.238.

partisi ve Sadat'ın karısı Jehan'ın kadınlar için yaptığı reformlar için ortaya çıkmışlardır. Boşanmış bir kadının, kocasının başka bir kadınla evlenmesini ve çocuklarının velayetini koruma hakkını bilmesi için, boşanmış bir kadının hakkını güvence altına almak için çeşitli yasalar, İslamcı gruplar ve hatta reformları gören feministler tarafından büyük bir muhalefetle karşılanmıştır.

Batı eğitim ve kültürüne yatkınlığı olan ailelerin kızları, hem moda hem de bakış açısından Batılı olan bir ürün yelpazesini izlemiştir. Diğer kadınlar ise, İslamcılık ve gelenek kavramları ile şekillenmiştir. Örtü, bunun önemli bir parçasıdır ve Mısır'da İslami bir giyinme tarzı olarak oldukça yaygındır. Kadın bedenleri, giderek İslamlaştırmanın belirleyicileri haline geldikçe, Mısır, yüzyılın ilk yıllarını toplumda ideolojik bir bölünmeye işaret ettiği zaman yansıtmıştır. Sadat'ın cumhurbaşkanlığı kariyeri ve hayatı, siyasi gündemini reddeden ve karısının direktifleri olarak görülen cinsiyet reformları ile ilgili meseleyi ele geçiren, bir grup İslamcı subayın eliyle sona ermiştir.

Kadınlar üzerindeki ekonomik baskılar ile muhafazakar fikirler, kadınların evlere ve ev hayatına dönüşünü teşvik etmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Sadat'ın eşi Jehan Sadat'ın, kadın hakları ve feminizm için güçlü bir savunucunun etkisi altında, Kişisel Durum Yasası'na (evlilik, boşanma, velayet vb.) ilişkin reformlar önerilmiştir. Yenilenen yasa, kadınlara evlilik, boşanma ve çocuk nezaretinde yasal haklar veren "Jehan Kanunu" olarak bilinmiş ve bir başkanlık kararnamesiyle teşvik edilmiştir.³⁸⁷

Cumhurbaşkanı Sadat'ın eşi ardındaki Yehova Yasası olarak adlandırılan Kişisel Durum Yasası reformu, kadınlara evlilik, çok eşlilik, boşanma ve çocuk nezaretinde yasal haklar tanınması, 1979 yılında cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle birlikte, parlamentoda kadının temsiliyetinde değişiklikler getiren başka bir yasa ile birlikte uygulanmıştır. Bu reformların, İslamcı etkisini yerel olarak engellemeyi ve laikliği kendi yerinde teşvik etmeyi amaçladığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, esasen Mısır'ın imajını yurtdışında iyileştirmeyi ve ABD gibi süper güçlerin politik ve ekonomik

³⁸⁷ Angela Davis, "Essay Review: Women in Egypt", 10 September, 2010, <https://woyngi.wordpress.com/2010/09/10/essay-review-women-in-egypt-by-angela-davis/>, (03.10.2018).

desteğini almak hedeflenmiştir. Bu tür reformlar, kısmi olsa bile, yasal kültürün ilerlemesine ve ülkede kadınların güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur.³⁸⁸

Sadat, aile hukuku konularında herhangi bir uzlaşma sağlayamamıştır. Bu nedenle 1979 yılında, tekliflerden birini yasaya geçiren bir acil durum kararı çıkarmıştır. Yaşanan değişiklikler, bir adam, yazılı bir anlaşma ve ilk eşin iradesi olmaksızın ikinci bir eşle evlenememekte, eğer ısrar ederse ve buna katılmazsa, eşi boşanma başlatabilmekte ve tüm ayrıcalıklarını korurken bunun için maddi olarak tazminat isteyebilmektedir. İkinci olarak, bir eşin rızası ve/veya bilgisi olmadan eşinden boşanırsa, tazminat olarak önemli miktarda paraya sahip olması gerekmektedir. Bir önceki yasadan farklı olarak, kocası boşanma hakkını en az 2 yıl boyunca maddi olarak desteklemelidir. Üçüncü değişiklik ise, kadının gözüaltına alınması, erkekler için 10 yıl, kadınlar için 15 yıl uzatılmıştır. Bu süre zarfında eş, aynı evde kalmalı ve çocukları anneleriyle birlikte yaşarken maddi olarak desteklemesi gerekmektedir.³⁸⁹

2.3. Mubarak Dönemi

25 Ocak Devrimi'nin, 2011 yılında devrilen Hosni Mubarak'ın başkanlığında kadın hakları, kadın haklarını destekleyen ve Mısır'daki en görünür feministleri istihdam eden Ulusal Kadınlar Konseyi'ni kuran eşi Suzanne aracılığıyla dikkat çekmiştir. Feministler, cumhurbaşkanının karısının başkanlık ettiği bir hükümet komitesinin parçası olmuştur.

Feminist özerklik, devlet tarafından yönetilen bir komitede sahiplenilmelerinin bir sonucu olarak sınırlanmıştır. Buna rağmen, yeni khul yasası ya da koşulsuz boşanma yasası 2000 yılında kabul edilmiş ve kadınların eşleri evlendikleri zaman onlara ne tür eşya verdiklerini belirtmek koşuluyla, kocalarını İslam hukuku ya da şeriata göre boşamalarına izin vermiştir. Yasalar, çok sayıda hukuk uzmanı tarafından birkaç yıl boyunca geliştirmek için çalışılmış olsa da, yasa itirazlara neden olmuş ve Bayan Mubarak'e atfedilmiştir. Kadınların siyasete katılımını teşvik eden ve parlamentodaki sandalyelerin % 12'sini sağlama gibi diğer yasalar da yürürlüğe konulmuştur. Mısır'ın

³⁸⁸ Mishana Hosseinioun, *The Globalisation of Universal Human Rights and the Middle East*, (Thesis), Trinity: International Relations in the Department of Politics and International Relations, University of Oxford, 2013, p.111.

³⁸⁹ Nadia Nader, Riham E.A.Debian, "Winds of Change: Egypt's Islamic Family Law Between Two Centuries (1920-2013)", *North African Women After the Arab Spring, In the Eye of the Storm*, Larbi Touaf et, p.225.

tarihinde ilk defa kadınlar başkanlık kararı ile hakim olarak görevlendirilmiştir.³⁹⁰ Tahani al Gibal,i 2003 yılında hakim olmuş ve onu 30 diğer kadın yargıç izlemiştir. Toplumdaki kadın haklarına yönelişe rağmen, Mubarak döneminde, Mısır ekonomisinin neo-liberalleşmesi başarısızlığa uğramış, dolayısıyla kadınlara zarar vermiştir. Bu, toplumun alt sosyo-ekonomik düzeyleri ve hükümet hizmetlerinin bozulması arasındaki aşırı yoksulluk koşullarıyla kanıtlanmıştır. 1990’lı yılların yapısal uyum politikaları, Mısır ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde, giderek daha fazla İslamileşmiş olan kırsal alanlarda uzun vadeli bir etkiye sahip olmuştur. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası’nın Mısır hükümetine tavsiyeleri, kırsal bölgelerden kent merkezlerine göçü teşvik ederek, sanayileşmeyi artırmayı amaçlamak olmuştur.³⁹¹

1979 yılında Mubarak, kadınların parlamentoda yer almalarına izin vermiştir. Bununla birlikte, 1987 yılında kadınlara boşanmada daha az yasal yetki verilmiş ve bu süre zarfında kadına yönelik şiddet, toplumsal bir salgın haline gelmiştir.³⁹²

Suzanne Mubarak’ın teşvikiyle yürürlüğe giren yeni aile kanunları, Mısırlı kadınlara büyük ölçüde kişisel haklar kazandırmıştır. 2000 ve 2005 yıllarında yürürlüğe giren kişisel statü yasaları uyarınca, kadınlar evlilik zamanında verilen çeyizleri geri vererek, kocasının rızası olmadan boşanma elde edebilmiştir. Çocuklar 15 yaşına gelene kadar annenin yasal gözetiminde kalabilmekte ve kadınların, Mısır vatandaşı olmayan çocukları Mısır uyruklu vatandaşlığa geçebilmektedir.³⁹³

2.4. Morsi Dönemi

Morsi’nin yönetimindeki kadınların imajı, bir kadının çocuk sahibi olması gereken bir anne olması olarak görüldüğü, bütün söylemlerin kadın haklarına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı olduğu bir yönetimdir. Kadın haklarına ilişkin bir ABD Bildirgesi’nin, kadının kocasının onayını almadan ve ailesinin planlamasına izin vermeden, bir kadının doğum kontrolünü yapmasına, çalışmasına izin vererek toplumu yok edebileceği konusunda bu dönemde uyarıda bulunulmuştur.

³⁹⁰ Hafez, op.cit, p.181.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Abubaker, op.cit, p.15.

³⁹³ Kate Seelye, “Women Demand a Say in Egypt’s Constitution”, May 22, 2012, https://www.huffingtonpost.com/kate-seelye/egypt-constitution_b_1372565.html, (10.10.2018).

Mısır'ın 1971 anayasası 9. maddesine göre, aile, toplumun temelidir ve din, ahlak ve vatanseverlik üzerine kurulmuştur. Devlet, Mısır ailesinin gerçek karakterini, değerler ve geleneklerle birlikte korumakta ve bu özelliği Mısır toplumu içindeki ilişkilerde onaylamakta ve geliştirmektedir. Aynı yasanın 10. maddesinde, devletin, annelik ve çocukluğun korunmasını garanti altına alması, çocuklara ve gençlere bakması ve yeteneklerinin gelişmesi için uygun koşulları sağlamasına değinilmiştir. 11. maddeye göre ise, devlet, kadının aile aleyhine görevleri ve toplumdaki çalışmaları arasındaki uyumun garanti altına alınmasını ve İslam hukukunun kurallarını ihlal etmeden siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayattaki insanlarla eşitlik statüsünü sağlaması gerekmektedir.³⁹⁴

2012 anayasasının 10. maddesinde, devletin, Mısır ailesinin gerçek karakterini, onun bütünlüğünü ve istikrarını koruması belirtilmiştir. Aynı zamanda devletin, ahlaki değerlerini korumak için yasalarla düzenlenen her şeyi yapmasını, anne ve çocuk sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak sağlamasını, bir kadının ailesine ve işine karşı görevleri arasında uzlaşmacı olmasını, kadın ekmek sahiplerine, boşanmış kadınlara ve dullara özel bakım ve koruma sağlaması vurgulanmıştır. Aynı anayasanın 9. maddesine göre, devlet, ayrımcılık yapılmaksızın tüm vatandaşlar için eşit fırsatlar sağlaması gerekmektedir. Vatandaşlık, örtülü olsa da eşitlik ilkesini içermektedir.³⁹⁵

2013 anayasasının 10. maddesine göre, aile, toplumun temelidir ve din, ahlak ve vatanseverliğe dayanmaktadır. Devleint, aile bütünlüğünü, istikrarını ve değerlerini koruması gerekmektedir. Aynı yasanın 11. maddesinde, devlet, bu anayasanın hükümlerine uygun olarak tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasında eşitlik sağlamayı, meclisin yasaların belirttiği şekilde uygun şekilde temsil edilmesini sağlamak için gerekli önlemleri almayı taahhüt etmektedir. Kadınlara, kamu görevleri ve yüksek yönetim görevlerini devlette tutma hakkı ve ayrımcılık yapılmaksızın yargı organları ve kurumlarında atanma hakkı vermektedir. Devlet, kadınları her türlü şiddete karşı korumayı ve kadınların bir kadının görevlerini ailesine ve çalışma koşullarına uzlaştırmalarını sağlamayı taahhüt etmiştir. Devlet, anneler ve çocuklar, yaşlı kadınlar için bakım ve koruma sağlaması gerekmektedir.³⁹⁶

³⁹⁴ “Comparing Egypt’s Constitutions”, p.15, <https://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf>, (11.10.2018).

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ Ibid.

Mısır 2014 yeni anayasası, 11 ek maddeyle 247 makaleyi içeren ilerici bir anayasadır. İçerikle ilgili olarak, yeni bir giriş ek olarak önceki anayasaya kıyasla 42 yeni makale bulunmaktadır. Anayasa referandumu 14-15 Ocak 2014 tarihlerinde gerçekleştirilmiş ve kadınlardan, önemli oranda katılımı % 98 oranında onaylanmıştır. Anayasanın 53. maddesinde, bütün vatandaşların kanun önünde eşit olduğu, aynı zamanda din, inanç, cinsiyet, köken, ırk, renk, dil, engellilik, sosyal sınıf, politik ya da coğrafi bağlanma ya da başka herhangi bir sebepten kaynaklanan ayrımcılık olmaksızın hak, özgürlük ve genel görevlerde de eşit olduğu belirtilmiştir. Yeni anayasa, kadınlar için daha iyi bir yaşama kavuşmak için sosyal haklar üzerinde haklı olduğunu, ilk kez açıkça iddia etmiştir.³⁹⁷

Mısır 2014 anayasası, madde 11, kadın haklarının özü olarak düşünülebilir. Devlet, anayasanın hükümlerine uygun olarak, tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlaması gerekmektedir. Devlet, yasaların belirttiği gibi, kadınların uygun temsilini sağlamak için gerekli önlemleri alması gerekmekte, aynı zamanda, kadınların devletteki kamu ve üst düzey yönetim ofislerini tutma haklarını ve ayırım gözetmeksizin adli organ ve makamlarda atanmalarını garanti etmesi gerekmektedir. Devlet, kadınları her türlü şiddete karşı koruması gerekmekte ve kadınların aile görevleri ile iş gereksinimleri arasında denge kurmasını sağlamasının yanında, annelik ve çocukluk, ailelerin kadın başkanları, yaşlılar ve genç kadınlara bakım ve koruma sağlaması gerekmektedir.³⁹⁸

2012 Mısır Anayasası'nın birçok eleştirisi, kadın hakları ihlalleri varsayımı üzerine olmuştur. Medya, araştırma enstitüleri ve insan hakları örgütleri, kadınların kişisel özgürlüğünü ve sivil haklarını tehlikeye attığı için Mohammed Morsi hükümetinin İslamcılığını suçlamıştır. Yine de, 2012 anayasası, yeterli olmasa da, vatandaşlık, erkek ve kadınlar, ayrımcılık, kayırmacılık ya da taraf olmaksızın, haklar ya da görevlerde eşitlik ve fırsat eşitliği sağlayan ilk kurumdur. Bu eşitlik, yeni devletin kurucu ilkelerinden biri olarak ileri sürülerek, popüler egemenlik, siyasi çoğulculuk, haysiyet ve özgürlük gibi demokratik kavramlar için çaba sarfedilmiştir. Cinsiyet eşitliği, 5.

³⁹⁷ Horeya T. Megahed, "Egyptian Women and the New Costitution", 2 May 2014, <https://womenalliance.org/egyptian-women-and-the-new-constitution>, (11.10.2018).

³⁹⁸ "Constitution of Egypt, Article 11: Women's Rights, the State, and Motherhood", Georgetown University Berkley Center for Religion, Peace&World Affairs, <https://berkeleycenter.georgetown.edu/quotes/constitution-of-egypt-article-11-women-s-rights-the-state-and-motherhood>, (11.10.2018).

ilkede yer alan yeni devletin liberal görüşünün önemli bir parçası olmuştur. Üstelik tüm vatandaşların eşitliği, 2012 anayasasının ana organında, beşten daha az olmamak üzere - 6, 8, 9, 33 ve 63. maddeler - genel bir ilke olarak yinelenmiştir.³⁹⁹

2012 belgesi, 2014 tarihli anayasada (Madde 11'de) yargı dahil olmak üzere yüksek siyasi daireye, ayrımcılık yapılmaksızın ve aynı zamanda eşit temsiliyete yer verilmesi için daha geniş kapsamlı bir eşitlik iddiasının yolunu açmıştır. 2012 anayasası, Mısır anayasal tarihinde kadın eşitliği konusundaki çitayı yükseltmiş, böylece 2014 laik anayasanın, kadınların haklarına ilişkin daha fazla hükümle birlikte, 2012 İslamcı yasanın zirvesine oturması için çaba sarf etmiştir.⁴⁰⁰

Toplumsal cinsiyet eşitliği ilk olarak, Nasser yönetiminde ilan edilen 1956 anayasasının 31. maddesinde ortaya çıkmıştır. Bütün Mısırlılar, cinsiyet, köken, dil, din ya da inançtan kaynaklanan ayrımcılık olmaksızın, kamu hakları ve görevleri yasalarında eşittir. Buna karşılık, önceki 1923 anayasasında, tüm Mısırlılar için ayrımcılık yapılmadan eşitlik çağrısında bulunulmuş, cinsiyete değinmeden köken, dil veya dine saygı duyulması belirtilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine ek olarak, 1956 anayasası Madde 19'da, kadınların kamusal çalışmaları ile aileye olan görevleri arasındaki gerginliği ortaya koyulmuş ve devletin, kadınlara toplumdaki çalışmaları ile aile içindeki görevleri arasındaki anlaşmayı kolaylaştırdığı ileri sürülmüştür.⁴⁰¹

Kadınların kamu çalışmaları ile aile hayatındaki görevleri arasındaki huzursuzluk dili, 1971 ve 2012 anayasalarında birebir yeniden üretilmiştir. 1971 Anayasası'nda, devletin, kadının siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam alanındaki eşit statüsünü göz önünde bulundurarak, bir kadının ailesine ve toplumdaki çalışmalarına karşı olan sözleşmesini İslami şeriat yasalarına aykırı olmadan garanti etmesi ifade edilmektedir (Madde 11). Bu anayasa, kamu hakları ve özel görevler arasındaki gerilime yeni bir şey sunmuş ve din, kadınların, erkeklerle eşit haklara sahip olmasına potansiyel olarak karşı çıkmıştır.⁴⁰²

Sadat'ın iktidara gelmesiyle birlikte, 1971 Anayasası yürürlüğe girmiştir. Bu anayasada devlet, kadının siyasal alandaki erkek ile eşit statüsünü göz önünde

³⁹⁹ Ellen McLarney, "Women's Equality: Constitutions and Revolutions in Egypt", March 11, 2016, <https://pomeps.org/2016/04/28/womens-equality-constitutions-and-revolutions-in-egypt/>, (15.10.2018).

⁴⁰⁰ Ibid.

⁴⁰¹ Ellen McLarney, "Women's Rights in the Egyptian Constitution: (Neo) Liberalism's Family Values", May 22, 2013, <http://www.jadaliyya.com/Details/28666/Women%60s-Rights-in-the-Egyptian-Constitution-NeoLiberalism%60s-Family-Values>, (17.10.2018).

⁴⁰² Ibid.

bulundurarak, bir kadının ailesine ve toplumdaki çalışmalarına karşı olan görevini garanti etmiştir (Madde 11). Kadınların erkeklerle eşitliğini öne süren bu madde, ancak bu eşitliğin İslam hukukunun kurallarını ihlal etmediği, 2012 anayasasının erken bir taslağına girmiştir. Halkın ayaklanmasından sonra, hazırlayıcılar nihayetinde geniş, niteliksiz, toplumsal cinsiyet eşitliği iddialarını seçmiştir. Maddenin kaldırılması, Morsi hükümetinin liberal emelleri, hem politik hem de ekonomik olan emelleri hakkında konuşmuştur. Morsi hükümeti, kadınların eşitliğinin İslami bir topluma, İslamcı bir cumhurbaşkanına, İslamcı bir partinin hükümetine ya da İslami demokrasiye karşı olmadığını göstermeyi amaçlamıştır.⁴⁰³

2012 anayasasının yazarları açıkça, İslam'ın cinsiyet eşitliği ile uyumsuzluğu konusundaki esnek varsayımları engellemeyi amaçlamıştır. Fakat aynı zamanda, İslam'da siyasi bir araç olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği söylemi de vardır.⁴⁰⁴

2013 Anayasası, Mısırlılar arasında vatandaşlık ve eşitlik kavramlarını desteklemektedir. Anayasanın 1. maddesi, devletin siyasi sisteminin vatandaşlık temeli üzerine oturduğunu ve madde 9'da devletin, vatandaşlıktan yana, eşit fırsat ilkesini uygulayacağını öngörmektedir. Vatandaşlık, hoşgörü ve ayrımcılık yapmama kavramlarının benimsenmesi ilk kez, eğitimin amaçlarından biri haline gelmiştir. Sonuç olarak, üniversitelerdeki zorunlu bir konu olan insan haklarına, kadın haklarına, eşitliğe ve gerçek vatandaşlığa saygılı, yeni nesil Mısırlıların yetiştirilmesi aşamasını belirlemiştir. 2012 Anayasası, kadın ve erkek arasındaki eşitliği şart koşmazken, 2013 Anayasası bu eşitliği açıkça belirtmektedir.⁴⁰⁵

Yeni anayasada, devletin, anayasa hükümlerine uygun olarak, tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliğin sağlanmasını garanti etmesi vurgulanmıştır. Bu hüküm, kadınların, cinsiyete zarar vermeden yargı mensupları da dahil olmak üzere, devlette yüksek mevkilere sahip olma haklarını garanti etmektedir. Bu makale, kadınların yıllarca kamu ve adli makamlara erişim talep etmesinden sonra gelmiştir. Kadınların, daha önce adli ve savcılık kurumlarında kamu ve adli görevler üstlenmeleri, yasal dayanak olmaksızın yasaklanmıştır.⁴⁰⁶ Mısır'ın Büyük Müftüsü Shawqi Allam, anayasa tartışmaları sırasında İslami bir hükmü

⁴⁰³ Ibid.

⁴⁰⁴ Ibid.

⁴⁰⁵ "Women's Gains in the Egyptian Constitution of 2014", 3 February, 2014, <https://agora-parl.org/news/womens-gains-egyptian-constitution-2014>, (01.11.2018).

⁴⁰⁶ Ibid.

yayınlanmış ve kadınların İslam Hukuku'na göre yargı ve devlette görev almalarına izin verildiğini açıkça ilan etmiştir. Onun fetvası, anayasanın bu maddesini onaylama yolunu açmıştır. Söz konusu makale, ayrıca devletin, kadınları her türlü şiddete karşı koruma taahhüdünü de doğrulamıştır.⁴⁰⁷

Devletin, kadına karşı yürüttüğü ihlallerin yanı sıra taciz ve tecavüz oranları da devrimin patlak vermesinden bu yana artmıştır. Örnekler, 2011 yılında Askeri Konsey tarafından yürütülen bekaret testlerini, eski parlamentonun kadın sünnetini suç haline getirmedeki tartışmasını ve kadına yönelik şiddet kategorisine giren diğer düzenlemeleri içermektedir. Birçok kadın örgütünün, mecliste kadınlar için bir kota tayinine yönelik taleplerine rağmen, 50 üyeli komite, mecliste herhangi bir toplumsal grup veya dini mezhep için bir kotayı onaylamayı reddetmiştir.⁴⁰⁸ Komite, madde 11'de yer alan hususları şart koşturmak için devletin, yasa ile belirlenen hatlar boyunca meclis organlarında yeterli kadın temsilini garanti altına almak için gerekli tedbirleri almaya çalışacağı karara bağlanmıştır. Buna dayanarak, anayasa, seçim yasasını hazırlarken, bu temsili gerçekleştirme zorunluluğu olmaksızın, devleti çaba gösterme taahhüdünde bulunmaya zorlamıştır. Bu nedenle, yasalar, kadınların seçmen sicillerine göre listelenmesi gerektiğini veya seçimlerin bir arduvaz sistemi temelinde yürütüldüğü takdirde, kadınların ilk üçte birlik listede yer alması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle, yasa, bu temsili garanti etmeden ve bir kota belirlemeden kadınları temsil etmeye çalışmıştır. Ancak, Mısır Anayasası, seçilen yerel meclislerde, kadınlar için koltukların dörtte biri kotası vermiştir. Bu, parlamentoda kadın temsiline ulaşma ve toplumdaki kadınlar hakkındaki klişeyi değiştirme yolunda olumlu bir adım olarak görülmüştür.⁴⁰⁹

El Sisi, 2012 parlamentosu tarafından seçilen bir meclis tarafından hazırlanan 2012 Anayasasını askıya almıştır. O dönemde parlamento, İslamcılar tarafından kontrol edilmiş ve kadınlar yeterince temsil edilmemiştir. Bütün bu olumsuz koşullar, anayasa metninde yansıtılmıştır. Mısır, 18 Ocak 2014'te yeni bir anayasa kabul etmiştir. Madde 11, kadın haklarının belkemiği olarak düşünülebilirken, eşitlik ve siyasal hakların ikizlik ilkelerini vurgulayarak, devletin temsilciliklerinde kadınların uygun temsilini sağlama sorumluluğunu vurgulamıştır. Kadınların, devletteki yönetim büroları ve ayrımcılık yapılmadan adli organ ve makamlarda atanmaları da belirtilmiştir. Açılış

⁴⁰⁷ Ibid.

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Ibid.

konusmasında, El Sisi Mısırlı kadınların hayati rolünü kabul ederek kadınlar için her türlü çabayı harcamaya söz vermiş ve böylece kadınların seçilmiş ve atanmış görevlerde adil bir temsil sahibi olmalarını sağlamasına rağmen, çok az değişiklik olmuştur.⁴¹⁰

Kadınların, yerel ve ulusal düzeyde seçilmiş meclislerde temsilleri yetersiz kalmaktadır. Rejim, Mısır'daki yerel konseylerin görev süresini uzatmıştır. % 25 kadın temsiline ihtiyaç duyan anayasal metne rağmen, üyelerin çoğunluğu erkektir. Kadınlar, 1971 Anayasası'nda güvence altına alınan, 64 sandalye kotasını kaybetmiştir. Ordu tarafından atanan, 50 üyeli komitenin çoğunluğunu oluşturanlar, kadınlara belirli bir temsiliyet vermeyi reddetmiştir. Başkan tarafından çıkarılan seçim yasası da, kadınların adil bir paya sahip olmasını garanti etmemektedir. Yasa, seçim listelerinde kadın varlığını zorunlu kılmış, fakat iki nedenden dolayı etkisiz kalmıştır. Birincisi, yasa, partileri listede birinci sıralara yerleştirmek için siyasi partilere ihtiyaç duymamakta, kadın adayların listenin en alt kısmına yerleştirilmelerine olanak tanımamaktadır. İkinci olarak, orantılı temsil bölgeleri sadece Temsilciler Meclisi'ndeki, 540 sandalyenin 120 sandalyesine tahsis edilmiştir. Geri kalanlar, kadınların geçmişte nadiren başarılı oldukları ilk koltuklara ayrılmıştır.⁴¹¹

El Sisi, kadınların rolüne ilişkin söylemine rağmen, tek bir kadın valinin atanmasını uygun görmemiştir. 34 kabine görevinden, kadınların toplam bakanlar kurulu meclisindeki sayısı, sadece % 11 olmuştur. Dahası, kadınlara, savunma, içişleri, dış ilişkiler, hazine, planlama, endüstri ve hatta eğitim, sağlık ve konut gibi daha güçlü portföylere erişim hakkı verilmemiştir. Başbakan yardımcısı olarak, hiçbir kadın atanmamıştır. Kadınlar, Sosyal Dayanışma, Kentsel Kalkınma, Uluslararası İşbirliği ve İnsan Gücü'nün portföylerini elinde bulunduran, geleneksel üçüncü kademe görevleriyle sınırlı kalmıştır. Kadınların, Mısır'ın yargı alanındaki temsili, yalnızca semboliktir. Kadınların adli mahkemelerde hakimlik sayısının, önemsiz sayılmasına ve kamu savcılığından ve Danıştay dışında bırakılmasına izin verilmiştir. Kadın eylemciler, yeni anayasanın (Madde 11) bunu değiştireceğine inanmıştır.⁴¹²

Mısır'ın anayasal tarihinde ilk kez, devlet kendini mahkemelerde, kadın temsiline adanmıştır. Yüksek Yargı Konseyi (HJC) Şubat 2015'te, yeni bir kadın yargıçlar grubu

⁴¹⁰ Mahmoud Hamad, "Political rights of Women in Egypt's Second Republic: Ambitious Aspirations and Dismal Realities", 18 August 2015, <http://www.constitutionnet.org/news/political-rights-women-egypts-second-republic-ambitious-aspirations-and-dismal-realities>, (03.11.2018).

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² Ibid.

atamaya karar vermiştir. HJC, yine de, kadınların eşit erişimine ve giriş sınavı için kadınlara izin verilmemiştir. Mubarak döneminin aynı politikaları, anayasal güvencelere rağmen devam etmiştir. Anayasa yürürlüğe girdikten sonra, hukuk fakültesinden mezun olan kadınlar, Danıştay bünyesinde giriş sınavlarına başvurmaya çalışmış, ancak başvurulara erişim engellenmiştir. Konsey yargıçları, kadınların idari mahkemelere girişine karşı çıkmalarında kararlılıklarını korumuştur. Bazı muhafazakar hakimler, Şeriat Yasası'nda kadın yargıçlar fikrinin kabul edilemez olduğunu iddia etmiştir. El Sisi, kadınlara karşı artan cinsel şiddet seviyelerini kabul etmiştir. Hükümet, cinsel tacizin failleri için sert cezalar getirmiştir, herhangi bir sözlü, fiziksel, davranışsal veya çevrimiçi cinsel taciz biçimi hapis cezasına çarptırılmakta ve altı aydan beş yıla kadar hapis ve 6250 \$ para cezası ile cezalandırılmasına rağmen, yasaların uygulanması zayıf kalmıştır.⁴¹³

Mohamed Al Agati'nin "Kadın ve Eşit Vatandaşlık: Mısır Yeni Anayasa Analizi" başlıklı bir araştırmasına göre, 2012 Anayasası'nda, kadınların statüsü, kadınların anayasanın hazırlanmasına katılımı, anayasanın hazırlanmasında toplumsal cinsiyetin göz önünde bulundurulması ve anayasada vatandaşlık perspektifinden kadınları ilgilendiren haklar olarak üç ana eksen üzerinden değerlendirilmiştir.⁴¹⁴

Çalışma kapsamında üç anayasada kadın haklarının koşullarının geliştirilmesi şu şekilde tanımlanabilmiştir. 1923 Anayasası, Temsilciler Meclisi'ndeki (Parlamento) kadınların temsil hakkını göz ardı etmiştir. Ayrıca, kadınların aday olma ve oy kullanma hakkı göz ardı edilmiştir. Bu anayasanın hükümleri, köken, dil ve dine dayalı eşitlik ve ayrımcılık yapılmamasına da atıfta bulunmuş, ancak kadınlara eşitlik hakkının daha fazla korunmasını sağlayan cinsiyet gerekçesiyle ifade etmemiştir. Bu açıkça göstermektedir ki, kadınların durumu, yasaların önünde Mısırlıların eşitliği açısından olumlu yönde etkilenmemiştir; genel ve belirsizdir ve kadın hakları için özel koruma öngörmemiştir.⁴¹⁵

1954 anayasası daha gelişmiştir, madde 3'e göre, Mısırlılar yasa önünde eşittir. Bunlar, menşe, dil, din, inanç ya da sosyal ya da politik görüşler temelinde ayırım gözetmeksizin haklar ve genel görevlerde eşit olma hükmünü getirmiştir. 5. maddede,

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ "Egypt Women and Equal Citizenship in the 2014 Constitution- An Analytical View", *IPI*, p.2, <https://www.ipinst.org/images/pdfs/Gender&Constitution-English-Egypt.pdf>, (03.11.2018).

⁴¹⁵ Mohamed Al Agati, Noov Senari, "Women and Equal Citizenship: Analysis of the New Constitution of Egypt", December, 2012, p.12.

oylama, yasa hükümlerine göre 21 yaşında olan Mısırlılar için bir haktır, kadınlar için bu hakkın, kanunun geliştirdiği şart ve koşullara göre uygulanması açık bir şekilde şart koşulmuştur. Kadın kelimesinden bahseden, tek anayasadır. 43. maddede de, iş hukuku, kadın ve gençlerin çalışmaları organize edilmiş ve devlet, kadınların işini ve ailevi görevleri arasında kadınların işini kolaylaştıran örgütler kurmaya kendini adanmıştır.⁴¹⁶ 1971 anayasası 8, 11 ve 40. maddelerde temsil edilen, yeni bir adım atmıştır. Madde 8’de, devlet, tüm vatandaşlara fırsat eşitliğini garanti etmektedir. Madde 11’de ise, devlet, kadınların görevleri arasındaki uygun koordinasyonu garanti etmektedir. Kadının, aile ve toplumdaki çalışmalarına karşı, İslami hukuk kurallarını ihlal etmeden siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayattaki insanlarla eşit statüsünü göz önünde bulundurmuştur. Madde 40’a göre, bütün vatandaşlar kanun önünde eşittir. Irk, etnik köken, dil, din ya da inançtan dolayı aralarında ayrım yapılmaksızın eşit hak ve görevlere sahiptir. Bu anayasa, kadın haklarının eşitlik, ayrımcılık yapmama haklarının onaylanmasında ve devletin çalışan kadınları destekleme yükümlülüğünün onaylanmasında ve ailesinin bakımı için çeşitli rolleri üstlenmesinde ona destek vermede, en net ve kesin olanıdır. Bu maddeler, kadınlar için bir tür pozitif ayrımcılık sağlarken, eşitlik kavramını vurgulamaktadır.⁴¹⁷

2013 anayasasında 11. ve 53. Maddeler, kadınlara eşit haklar verseler ve 2012 anayasasında 10. maddeye göre ayrımcılığı yasaklamaya teşebbüs etmiş olsalar da, bu olumlu yönler kadın hakları üzerindeki diğer kısıtlamaların dahil edilmesiyle seyretilmiştir. Madde 11’de, devlet, bu anayasa hükümlerine uygun olarak, tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliğin sağlanmasını ve yasaların belirttiği gibi, kadınların uygun temsilini sağlamak için gerekli önlemleri almayı taahhüt etmiştir. Devlet ayrıca, kadınları devletteki kamu ve üst düzey yönetim ofislerini tutma hakkını ve ayrım gözetmeksizin yargı organları ve makamlarına atanmalarını garanti etmesi gerekmektedir. Devlet, kadınları her türlü şiddete karşı korumalı ve kadınların aile görevleri ile iş gereksinimleri arasında denge kurmasını sağlamalıdır.⁴¹⁸ Madde 53’e göre ise, tüm vatandaşlar kanun önünde eşittir. Din, inanç, cinsiyet, köken, ırk, renk, dil, engellilik, sosyal sınıf, politik ya da coğrafi bağlanma ya da başka herhangi bir sebepten kaynaklanan ayrımcılık olmaksızın hak,

⁴¹⁶ Ibid.

⁴¹⁷ Ibid.

⁴¹⁸ Al Agati, Senari, op.cit, p.13.

özgürlük ve genel görevlerde eşitlerdir. Ayrımcılık ve nefretin kışkırtılması kanunla cezalandırılan bir suçtur. Devlet, her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almalı ve kanun, bu amaç için bağımsız bir komisyon oluşturulmasını düzenlemelidir.⁴¹⁹ Müslüman Kardeşler Başkanlığı 2012 anayasası, madde 6, siyasi sistem, demokrasi ilkeleri, vatandaşlık, siyasi ve çok partili çoğulculuk, iktidarın barışçıl aktarımı, güçlerin ayrılığı ve dengesi ilkelerine dayanmaktadır. İster cinsiyet, ister köken ya da din temelinde olsun, vatandaşlar arasında ayrım yapan bir siyasi parti oluşturmak yasaktır. El Sisi başkanlığı 2013 anayasası madde 11'e göre ise, devlet, anayasanın hükümlerine uygun olarak, tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamalıdır. Devlet, yasaların belirttiği gibi, temsilcilerin evlerinde kadınların uygun temsilini sağlamak için gerekli önlemleri almalıdır. Devlet ayrıca, kadınları devletteki kamu ve üst düzey yönetim ofislerini tutma hakkını ve ayrım gözetmeksizin yargı organları ve makamlarına atanmalarını garanti etmeli, kadınları her türlü şiddete karşı korumalı ve kadınların aile görevleri ile iş gereksinimleri arasında denge kurmasını sağlamalıdır.⁴²⁰

Kadınlar 2012 anayasasında, bir yabancıyla evlenmeleri durumunda Mısır uyruklarını çocuklarına geçirme hakkından tamamen mahrum bırakılmıştır. Mevcut 2013 anayasasında ise, çocukların Mısır vatandaşı olma hakları açıkça düzeltilmiştir. Bu değişiklik, devletin Mısır yasalarında toplumsal cinsiyet eşitliği yaratma konusundaki çabasını yansıtmaktadır. Müslüman Kardeşler Başkanlığı 2012 anayasası madde 33'de, bütün vatandaşların kanun önünde eşitliği ve eşit haklara ve görevlere sahip olmaları vurgulanmıştır.

El Sisi başkanlığı 2013 anayasası madde 53'e göre, tüm vatandaşlar kanun önünde eşittir. Din, inanç, cinsiyet, köken, ırk, renk, dil, engellilik, sosyal sınıf, politik ya da coğrafi bağlanma ya da başka herhangi bir sebepten kaynaklanan ayrımcılık olmaksızın hak, özgürlük ve genel görevlerde eşitlerdir. Ayrımcılık ve nefretin kışkırtılması, kanunla cezalandırılan bir suçtur. Devlet, her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almalı ve kanun, bu amaç için bağımsız bir komisyon oluşturulmasını düzenlemelidir. Müslüman Kardeşler Başkanlığı 2012 anayasası madde 73'te ise, her türlü baskı, sömürü ve seks kaçakçılığı yasalarla yasaklanmış ve cezalandırılmıştır. Yine El Sisi başkanlığı 2013 anayasası madde 89'da, her tür kölelik, baskı, insanın zorla

⁴¹⁹ Ibid.

⁴²⁰ Ibid.

sömürülmesi, seks ticareti ve insan ticaretinin diğer biçimleri yasalarla yasaklanmış ve suç sayılmıştır.⁴²¹

Mısır'da iki ana yasama aracı, cinsel şiddet suçlarından kadınları korumaktadır, bunlar, Mısır 2014 Anayasası ve 1937 Ceza Kanunu ve değişiklikleridir.

2014 Mısır Anayasası

2014 yılında yürürlüğe giren mevcut Mısır Anayasası, yalnızca önceki Mısır Anayasası tarafından kadınlara tanınan hakları korumakla kalmayıp, aynı zamanda kadınları diğer şiddet ve ayrımcılık biçimlerine karşı korumaya yönelik daha fazla haklar getirmiştir. 2014 yılı anayasası, ilk kez kadınları yargıya ve kamu görevlerine atama, yerel yönetimde kadınlara yönelik dörtte bir sandalye verileceği taahhüdünü ifade etmiştir. 11. maddede, devletin, bu anayasanın hükümlerine uygun olarak tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliğin sağlanmasını güvence altına alacağını belirten toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye odaklanmıştır.⁴²² Bu makale, ayrıca devlete kadınları her türlü şiddete karşı koruma yükümlülüğü getirmiştir. 11. madde, önceki anayasalarda bulunmayan, kadınları korumaya yönelik yeni kavramları ortaya koymuştur. Temsilciler Meclisi'nde, kadınların uygun temsili ilkesi savunulmuş ve üst düzey hükümet yönetim pozisyonlarını tutma hakları güvence altına alınarak, ayrımcılık olmaksızın yargı organları ve otoritelerine atanmaları belirtilmiştir. Ayrıca, ilk kez, 2014 Anayasasının 180. maddesinde, yerel konseylerin koltuklarının dörtte birinin kadınlara tahsis edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴²³

1937 Ceza Kanunu ve Değişiklikleri

Ceza kanunu hükmünün, tecavüzcülerin mağdurlarıyla 1999 yılında evlenmelerine izin verilışinden bu yana, mevcut cezaların iyileştirilmesi ve kadınlara karşı yeni suçlar

⁴²¹ Magda Shahin, Yasmeen El-Ghazaly, "The Impact of Notions of Nationalism on Women's Rights in Egypt", 01 December, 2017, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/sena.12250>, (07.11.2018).

⁴²² George Sadek, "Egypt: Sexual Violence Against Women", The Law Library of Congress, Global Legal Research Center, October, 2016, <https://www.loc.gov/law/help/sexual-violence-against-women/egypt-sexual-violence-against-women.pdf>, <https://www.loc.gov/law/help/sexual-violence-against-women/egypt.php>, (10.11.2018).

⁴²³ Ibid.

getirilmesi için kadınlara yönelik cinsel suçları cezalandıran, Mısır Ceza Kanunu'nun hükümleri değiştirilmiştir.

Ceza Kanunu'nun 291. maddesi, daha önce tecavüz suçunu işleyen herhangi bir bireyi, davacının dayattığı cezayı önlemek için mağdurla evlenme seçeneğini vermiştir. Buna göre, 1999 tarihli 14 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 291. madde kaldırılmıştır. 2011 yılında, 11 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı Yasama Yasası, cinsel taciz, tecavüz, adam kaçırma ve kamu cinsel tacizi de dahil olmak üzere, kadınlara yönelik birçok suçtan dolayı, Ceza Kanunu kapsamındaki cezaları artırmıştır. Bir kadını kaçırma kanununun, 289. maddesi uyarınca verilen ceza, suçlu, kadına karşı cinsel saldırı düzenlediyse, yirmi yıldan az olmamak kaydıyla ağırlaştırılmış hapis cezası ve ömür boyu hapis veya ölümle sonuçlanmıştır.⁴²⁴ Ayrıca, kanunun 267. maddesi kapsamındaki tecavüz cezası, ağırlaştırılmış hapis cezasından ömür boyu hapis veya ölümüne kadar uzatılmıştır. 31 Ağustos 2016 tarihinde, Mısır Halk Meclisi cezaların artırılmasını onaylamıştır. Değişiklik kapsamında, FGM uygulayan kişiler beş ila yedi yıl arasında bir hapis cezası ile cezalandırılabilir. Ayrıca değişiklik, FGM eyleminin mağdurun ölümüne yol açması halinde, bir kişinin on beş yıl hapis cezasına çarptırılabilirliğini öngörmektedir. Mısır Ceza Yasası, kadınlara karşı cinsel şiddet suçlarını kabahatler ve suçlular olarak iki kategoriye ayırmıştır. Kabahatler, cinsel tacizi içermekte, suçlular ise, FGM, tecavüz, kadın kaçırma ve cinsel saldırıdan oluşmaktadır.⁴²⁵

Özellikle de son on yıl içinde, aile alanında olmak üzere, kadınlara daha fazla hakların verilmesiyle ilgili yasal düzenlemelere gidilmiştir. Aralarında en önemli ve tartışmalı olan, 2000 tarihli kanundur ve kadına, kocanın rızası olmaksızın boşanma davası açma hakkı ve kayıtsız evlilikler için boşanma davası açma hakkı tanımıştır. Diğer tedbirler arasında, standart evlilik sözleşmesinin kabul şartlarını kabul etmesi ve kadınların bir pasaporta başvurmalarına ve böylece izinsiz seyahat etmelerine izin verilmesine yer verilmiştir.⁴²⁶

2004 yılı kanunu, aile mahkemeleri sistemini başlatmış ve 2004 tarihli 11 Yasası, kadın davalarında, mahkeme emrinde nafaka ve çocuk desteği alabileceği bir

⁴²⁴ Ibid.

⁴²⁵ Ibid.

⁴²⁶ Miwa Kato, "Women of Egypt", Winter 2017, <https://www.thecaireview.com/essays/women-of-egypt/>, (02.12.2018).

mekanizma olan Aile Sigortası Fonu'nu kurmuştur. Ayrıca, 2008 yılında Çocuk Yasası, asgari yasal evlilik yaşını 18'e yükseltmek, kadın sünnetini ceza kanunuyla suç haline getirmek için değiştirilmiştir. Yasada, 15 yaşına gelinceye kadar çocukların yasal velayetini uzatmak için yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2014 anayasası, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitliği açıkça belirtmekte ve devletin bunu garanti altına almasını şart koşturmaktadır. 2015 parlamento seçimleri, Mısırlı kadınlar için daha fazla kazanç sağlamıştır, bu 596 sandalyeli yasama meclisinde % 14,9'luk bir rekordur. Oylamada 75 kadın seçilmiş ve cumhurbaşkanlığı ayrıcalığına göre, 14 milletvekili daha seçilmiştir.⁴²⁷

Mısırlı kadınların, oy kullanma ve seçim için seçilme hakkı ilk olarak, 1956 anayasasında yer almış ve diğer anayasalarda yeniden onaylanmıştır. Ancak, siyasi haklarını elde ettikleri için, kadınların meclis temsilcileri marjinaldir, kota sistemi ve orantılı liste sistemi 1979, 1984 ve 2010 yılı seçimleri için kabul edildiğinde, % 0,5 ile % 2,6 arasında değişmiştir. 1979 ile 1984 yılları arasında kadınlar, Halk Meclisi'ndeki koltukların % 9'unu ve 1984 yılından 1987 yılına kadar, % 8,3'ünü işgal etmiştir. 2010 yılında, kadınların temsil oranı % 12'ye ulaşmıştır. 2011 yılı sonlarında ve 2012 yılının başlarında düzenlenen, ilk devrim sonrası parlamento seçimleri için kota iptal edilerek kadınların temsil oranı % 2,2'ye düşmüştür. Bu düşüşün bir sonucu olarak, Parlamentolar Arası Birlik tarafından hazırlanan, 2013 tarihli "Ulusal Parlamentoda Kadınlar" raporunda, Mısır'a 190 ülke arasında 136. sıra verilmiştir.⁴²⁸

2015 parlamentosunda, kadınların % 14,9 temsiliyle, Mısır'ın sıralamasının yükselmesi beklenmiştir. Ancak, Dünya Ekonomik Forumu'nun Kasım 2015'teki Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu'nda Mısır, 145 devlet arasında 136. sırada yer almış ve Mısır'ın bu sosyal ilerlemesinin göstergesi, dünyanın en büyük on ülkesi arasındaki konumunu ele geçiren manşetlere yol açmıştır. 2016 yılı sıralamasındaki, en önemli siyasi temsili ilerlemeye rağmen bile, Mısır, 144 ülkenin 132'sinde sadece biraz daha yüksek olmuştur. 2016 yılında, Mısır parlamentosunun açılışını takiben El-Sisi, tamamen yeni otuz üyeli bir yönetim kurulu atanmasını ve Kadın Ulusal Konseyi'nin yenilenmesini ve gençleşmesini duyurmuştur. Mısır Ulusal Kadın Konseyi (NCW) başkanlığı, tanınmış Mısırlı kadın hakları savunucusu olan Maya Morsy'nin seçilmesiyle daha genç bir nesle aktarılmıştır. NCW, günümüzde kadınların sosyoekonomik sorunlarını çözmede önemli rol oynamakta, çeşitli aktörlerle bağlantı

⁴²⁷ Ibid.

⁴²⁸ Ibid.

kurarak genç Mısırlıların kadınların hayatını iyileştirmek isteyen taban hareketleri de dahil olmak üzere bir eylem koalisyonu oluşturabilmeye çalışmaktadır.⁴²⁹

Kadın sünneti, çocuk evliliği ve seks kaçakçılığı gibi cinsiyete dayalı toplumsal meselelerle mücadele etmeye devam eden bir ülkede, anayasada kadınlar için hakların korunması, son derece önemli bir konu olmuştur. 1971 Anayasası'nın 11. maddesi, erkeklerin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam alanlarında erkeklerle eşitliğini teknik olarak sağlamış olsa da, bu eşitliği İslamiyet kurallarını ihlal etmediği ölçüde gerçekleştirmiştir. İctihat, böylece, kadın haklarının din bahanesiyle ihlal edilebileceği bir durum yaratmaktadır. Dahası, 11. madde metni ve benzer bir şekilde, 2012 Anayasası'ndaki 10. maddesi, devletin rolünün, kadınların aileye ve işlerine karşı görevleri arasındaki uyumu garanti altına almak olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁰ Kadınların kendileri için bu öncelik seçimlerini korumak yerine, devlet, kadın kimliğini ve kapasitesini tanımlamaya karar vermiştir. 10 üye, Anayasa Değişikliği Komitesi tarafından ortaya atılan taslakta, orijinal 11. madde, tekrar dile getirilmiştir. Mevcut anayasa taslağında, 11. madde medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içinde anayasanın ilkelerine uygun olarak kadın ve erkek arasındaki eşitliği vurgulamıştır. Makale ilk kez devleti, kadınları kendilerine karşı işlenen şiddetten korumak için sorumlu tutmuştur. Böyle bir makale aynı zamanda, kadınları ve çocukların yükünü, çocuk yetiştirme sürecinde tarihsel olarak ortaya koyan Mısırlı kadınların üzerine, geleneksel bir aile tanımı getirmiştir.⁴³¹

Anayasa aynı zamanda, kadınları her türlü şiddetten korumak ve çalışan kadınların mesleklerine ve ailelerine karşı görevlerini dengelemelerine destek olmak için de söz vermiştir. Ayrıca annelik ve çocukluk ve ihtiyaç sahibi kadın ve kadınlar için destek sağlamaya çalışmıştır. 2013 anayasası, Mısırlı kadınlara ümit vaat etmiş ve adaletsizlik ve eşitsizlik konusunda bir gelecek vaad etmiştir.⁴³²

2013 anayasası, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi konulara değinmiş ve kadınların o yıl Ocak ayında kabul edilen 2014 Anayasası, tüm vatandaşlar için eşitlik oluşturmuş (Madde 9) ve devletin, tüm medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın

⁴²⁹ Ibid.

⁴³⁰ Mai El-Sadany, "Highlights from Egypt's Draft Constitution (Part 2)", December 3, 2013, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/highlights-from-egypt-s-draft-constitution-part-2>, (02.12.2018).

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Farida M Ezzat, "Egypt's constitution: renewed hope for women", January 13, 2014, <https://egyptianstreets.com/2014/01/13/egypts-constitution-renewed-hope-for-women/>, (05.12.2018).

ve erkekler arasındaki eşitliğin sağlanmasını güvence altına almasını garanti etmiştir (Madde 11). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, din, inanç, cinsiyet, köken, ırk, renk, dil, engellilik, sosyal sınıf, politik veya coğrafi bağlanma temelli ayrımcılık yasaklanmıştır (Madde 53). Seçimlerde oy kullanma hakkı 87. maddede açıklanmıştır.⁴³³

Mısır'ın Yeni Milletvekili Seçimleri Yasası (2014), parti listelerinin doldurulmak üzere yetkilendirildiği kotalar kurmuştur. 15 kişilik iki bölgedeki her bir listede, yedi kadın bulunması gerekmektedir. İki 45 sandalyeli bölgede, listeler her grup için bu sayıları üç katına çıkarmıştır. Yeni Anayasanın 180. maddesi, kadınlar için seçilmiş yerel meclislerde, dörtte bir sandalye ayırmıştır. Ocak 2014 tarihinde, referandumla kabul edilen Mısır Anayasası'nın 11. maddesinde devlet, tüm sivil, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda kadın ve erkek arasındaki eşitliğin elde edilmesini belirtmiştir. Devlet ayrıca, kadınların devletteki kamu ve üst düzey yönetim ofislerini tutma hakkını ve ayrımcılık yapılmadan yargı organları ve makamlarına atanmasını garanti etmesi gerekmektedir.⁴³⁴

Kadın haklarında eşitlik, 2014 anayasası tarafından desteklenmiştir. 11. madde, devletin ekonomik, sosyal ve politik düzeylerde bu eşitliği sağlamaktan sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bu, yargıda dahil olmak üzere, kamusal pozisyonlarda bireylerin atanmasının cinsiyet temelli olmaması anlamına gelmektedir. 53. madde ayrıca, bir erkek ve bir kadın arasındaki ya da başka herhangi bir konuyla ilgili olarak, bu konudaki yasayı vurgulamıştır. Aynı maddeye göre ayrımcılığın ve nefretin tahrik edilmesi cezai suçlardır. Dahası, 14. madde, tüm vatandaşların seçimin yeterliliğe dayalı olduğunu, kayırmacılık değil, kamu işlerini alma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.⁴³⁵

Tunus'ta, 46. madde (2014 anayasası), tüm alanlarda erkek ve kadınlar arasındaki fırsat eşitliğini garanti altına almış, ek olarak, seçilmiş meclislerde kadın ve erkek arasında parite elde etmek için devletin rolünü vurgulamıştır. Mısır'da madde 11, devletin tüm medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda eşitliği sağlamaya, bunun pratikte ne anlama geldiğini belirtmeden ve görevlerini uzlaştırmayarak meclis evlerinde kadınların uygun şekilde temsil edilmesini sağlamayı taahhüt etmiştir.

⁴³³ "Egypt", <https://spring-forward.unwomen.org/en/countries/egypt>, (05.12.2018).

⁴³⁴ Ibid.

⁴³⁵ Sherine Hassan, "Egyptian Judiciary: Is There Room for Women?", 2018, <https://raseef22.com/en/life/2018/02/02/egyptian-judiciary-room-women/>, (05.12.2018).

Libya'nın Anayasa Beyannamesi, yürürlükte olan iki anayasa taslağını onaylama girişimlerine rağmen, kadınlar hakkında ayrı hükümlere sahip değildir.⁴³⁶

Kamusal alanda kadınlara karşı cinsel şiddet, ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir. Kadına yönelik şiddete karşı mücadele edecek bir ulusal strateji, 7 Mayıs 2015 tarihinde duyurulmuş ve yayınlanmıştır. Ceza Yasası'nda (267, 268, 269 ve 289), tecavüz, cinsel taciz ve taciz suçlarıyla ilgili makaleler şu anda yetersizdir ve cinsel saldırı ve tecavüz salgınına karşı çıkmamaktadır. Ayrıca, raporları gönderirken hayatta kalanların haklarını ve korunmalarını ele almada başarısız olunmuştur. Ceza Yasası 306. maddede yapılan yeni değişiklikle, cinsel taciz tanımlanıp ele alınmasına rağmen, bu değişiklik yasa kapsamı dışında kalmış ve yalnızca cinsel tacize bir suçun cinsel tacize girmesiyle ilgili olup olmadığını kanıtlamıştır.⁴³⁷

Haziran 2014 tarihinde, Cumhurbaşkanı Abdül Fettah El Sisi'nin açılışı sırasında Tahrir mafyası cinsel saldırıları ve çete tecavüzleri dışında, hiç kimse Kasım 2012 tarihinden bu yana işlenen çete cinsel saldırıları ve çete tecavüzlerine karşı sorumlu tutulmamıştır. Sonunda bir polis memuru, 24 Mayıs 2015'te ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış ve Ağustos 2014'te bir polis karakolunda zihinsel engelli bir çocuğa cinsel tacizde bulunmasından sorumlu tutulmuştur. Bu, tüm devlet aktörlerinin cinsel şiddet suçlarından sorumlu tutulmasının önemini vurgulamıştır. Mısır, 2013 yılında bir anayasa hazırlamış ve bunu 2014 yılında değiştirmiştir. Kadın hakları ve feminist gruplar, yeni metinlerdeki kadın haklarını korumak için çabalamışlardır. İlk anayasa komitesi, ne kadın temsilcileri ne de adil hakları tasvir etmiştir. İkinci taslak hazırlama süreci komitesinde beş kadın yer almış ve kadınlarla erkekler arasındaki eşitlik konusunda bazı haklara değinilmiş, kadına yönelik şiddet suç haline getirilmiş ve ayrımcılığa karşı bir komisyon oluşturularak farklı hükümet ve yargı organlarındaki kadınlar için adil temsiliyet sağlanmıştır.⁴³⁸

Tunus ve Mısır, ayrıca Afrika'daki İnsan Hakları ve İnsan Hakları Üzerindeki Afrika Şartı Protokolü (Maputo Protokolü)'nü imzalamamış ve onaylamamıştır. Protokol, kızlar ve kadınlar için önemli hakları garanti etmektedir. Müslüman Kardeşler, bir

⁴³⁶ Mai El-Sadany, "Human Rights in the Constitution: A Survey of the Arab Uprisings", May 24, 2017, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/human-rights-in-the-constitution-a-survey-of-the-arab-uprisings/-file:///C:/Users/techMAYA/Downloads/MS%20-%20Human%20Rights%20in%20the%20Constitution.pdf, (14.12.2018).

⁴³⁷ Hassan, op.cit, p.4.

⁴³⁸ Ibid.

deklarasyonun onaylanması durumunda toplumda bir çöküşe neden olacak kültürel özgüllüğü ihlal ettiğini iddia eden, kadınlara karşı her tür şiddete son verilmesi çağrısında bulunan BM deklarasyonu taslağını reddetmiştir.⁴³⁹

Müslüman erkeklerin, yasal haklarını çok eşlilik gibi kötüye kullanmalarına ve sorumluluklarına dikkatleri çeken 1920'li yıllarda Mısırlı feministler, ailenin fazlalıklarını ve istismarlarını durdurmak için çağrıda bulunan ailenin yasal yapısını yeniden yapılandırmaya odaklanmıştır. Yirmili yaşlarda kadınlar, özellikle iki talebe odaklanmıştır, evlilik için asgari yasal yaşın oluşturulması ve annenin çocuklarının yasal gözetiminin uzatılmasıdır. Her iki talep de, 1923 ve 1929 yıllarında gerçekleşmiştir. Ancak, üç diğer özel talep reddedilmiştir, erkeklerin boşanma yeteneklerinin düzenlenmesi, erkeklerin çok eşlilik hakkının kısıtlanması ve Bayt al-Ta'ah'ın (itaat evi) kurumunun kaldırılmasıdır.⁴⁴⁰ Reformlar, tekrar 1929 yılında kabul edilmiştir. Kocanın bakım sağlamadığı, ciddi bulaşıcı bir hastalığı olduğu, ya da eşini dövdüğü bir kadın, boşanma davası açabilmektedir. Dahası, feministler 1929 yılında, annelerin çocuklarının velayetlerinin kız çocuklarında on bir, erkek çocukları için ise dokuz yaşına kadar uzatılması için yasal reformların gerçekleştirildiği kısmi bir zafer kazanmıştır.⁴⁴¹

1952 darbesiyle, Mısır'daki yaşam dramatik olarak değişmiştir, herkes için en iyisi beklenmiştir. Ancak, Mısır'daki Müslüman kadınların seferberliğindeki Ghada Talhami, serbest memurların kadınların beklentilerini karşılayamadıkları bir alanın, aile hukuku olduğunu savunmuştur. Mısır'daki Şeriat, Muhammed Ali'nin zamanından bu yana, Avrupa yasaları tarafından birçok durumda yerinden edilmiş olmasına rağmen, aile ilişkileri, Shari'nin özgür saltanatının olduğu bir hukuk sistemi içinde, özellikle de boşanma, evlilik, miras ve çocukların velayeti gelmektedir.⁴⁴² Ancak, 1955 yılında Nasser rejimi, Şeriat mahkemelerini ortadan kaldırmış ve ulusal mahkemelerle birleştirmiş ve bu, İslamcılar ve Nasser rejimi arasında bir çekişme ve bir düşmanlık zemini yaratmıştır. Hareket sadece örgütlü olmuş ve Mısır'daki Kişisel Durum Yasası

⁴³⁹ Amira Nowaira, "Egypt's Muslim Brotherhood continues to alienate itself from the people", 25 November, 2011, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/25/egypt-muslim-brotherhood-alienate-people>, (14.12.2018).

⁴⁴⁰ Nadia Nader, Riham E.A.Debian, "Winds of Change: Egypt's Islamic Family Law Between Two Centuries (1920-2013)", *North African Women In the Eye of the Storm*, Larbi Touaf, Souima Bouthkil, Chourouq Nasri, Palgrave Macmillan, 2017, p.219.

⁴⁴¹ Ibid.

⁴⁴² Nader, Debian, op.cit, p.221-222.

ile ilgili herhangi bir reform yapılmamış, hem Müslüman Kardeşler'in hem de El-Ezher dini kurumunun yetkilerini kısıtlamak ve kontrol etmek için bu hareket tasarlanmıştır.⁴⁴³

2012 anayasası, ayrımcılık, kayırmacılık ya da partizanlık, haklar ya da ödevler olmaksızın, tüm vatandaşlara, erkeklere ve kadınlara eşitlik ve eşit fırsatlar sunan ilk anayasa olarak kurulmuştur. Bu eşitlik, yeni devletin kurucu ilkelerinden biri olarak, popüler egemenlik, politik çoğulculuk, haysiyet ve özgürlük gibi demokratik kavramlar için büyük çaba sarf etmiştir.⁴⁴⁴

Tarihi bir hareketle, Mısır Parlamentosu, artık FGM'yi kabul edilen bir toplumsal gelenek olarak kabul etmemiştir. Dahası, FGM'yi suç olarak kabul eden ve ceza ve hapis cezasıyla cezalandırılabilen bir kanunu kabul etmiştir. Ayrıca asgari evlilik yaşını, 18 yaşına çıkarmıştır. Bununla birlikte, Ocak 2011 devriminin patlak vermesi ve siyasal İslam'ın iktidarda yükselmesiyle birlikte, bu haklar kadın haklarının açık bir şekilde hedef alınmasıyla ortadan kalkmıştır. Bu kazanımların kaldırılması, ister parlamenter ister başkanlık adayı olsun, İslamcılar için en önemli öncelik haline gelmiştir.⁴⁴⁵

2012 yılındaki, seçim kampanyasının bir parçası olarak, FGM'nin kanunen yasaklanmaması gereken, daha ziyade ebeveynlerin takdirine bırakılan bir uygulama olduğu açıklanmıştır. Bununla birlikte, ülke genelinde serbest FGM prosedürleri de sağlanmış ve o zamandan beri FGM vakaları artmıştır. FGM ve çocuk evliliğiyle mücadele, beş yıl şiddetli darbe yaşamış ve Mısır'da bir yıl süren İslamcı yönetim önceki başarıları ezici bir darbe vurmuştur. Mısır mahkemesi, Ocak 2015 tarihinde, 13 yaşındaki Soheir El Batei'nin ölümüne neden olan FGM'yi uygulayan kişi, istemsiz adam öldürmekten suçlu bulunmuş, iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. FGM'nin cezalandırılması ve asgari evlenme yaşının 18 yaşına çıkarılması, 126/2008 sayılı kanun kapsamında yer almıştır.⁴⁴⁶

3. Libya

3.1. Gaddafi Dönemi

Gaddafi, modernliği ve aydınlanmayı kanıtlamak için kadın hakları söylemlerinden yararlanmıştır. Kadınların ilerleyişi hakkında açıklamalar yapmış ve kişisel korumaları

⁴⁴³ Ibid.

⁴⁴⁴ McLarney, op.cit, p.110.

⁴⁴⁵ Sadigi, op.cit, p.137-138.

⁴⁴⁶ Ibid.

olarak, kadınlara görünür roller vermiştir. Ayrımcılıkla mücadele yasasının getirildiğini, kadınların eğitiminin ve işgücünün katılımının geliştiğini ve kadınların siyasete katıldığını iddia etmiştir. Fakat rejimi, hiçbir zaman bu iddiaları kanıtlamak için istatistik üretmemiştir. Gerçekte, kadınlar adalet ve işyerine yalnızca erkek akraba veya kocasının izniyle erişebilmiştir. Tecavüz yasadışıyken ve on yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilirken, erkeklerin kadına yönelik şiddeti en hafif hapis cezalarını almıştır.

Diktatörlük, ataerkil dindarlığın yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Gaddafi'nin kendisi açıkça misoginist ve Yeşil Kitabı, biyolojik olarak gördüğü toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinde durmuştur.⁴⁴⁷ Yarattığı çevre, birçok kadın ve kıza mümkün olduğu kadar gözlerden gizlenmesini ve kamuoyunun dikkatini çekmemeyi öğretmiştir. Buna rağmen, kadınların çoğu Gaddafi'nin dağılmasında ve uluslararası desteği harekete geçirmede kilit rol oynamıştır. Bir gözlemci olarak çok sayıda kadın, Libya devriminin gizli silahı olmuştur. Gaddafi yıllarında, sivil toplum yapılarının yokluğuna rağmen, ülke içinde ve dışında yaşayan Libyalı kadınların çoğu, güçlerini birleştirmiş, yasal konularla mücadele etmek için örgütler kurmuş, siyasi katılımı teşvik etmiş ve ekonomik ihtiyaçları karşılamıştır.

Gaddafi'ye bağlı yeni Libya hukuku, Anayasa Bildirgesi, Büyük Yeşil Tüzük ve Gaddafi'nin Yeşil Kitabı tarafından sağlanmıştır. Kadın hakları açısından, eski iki yasal metin, tüm vatandaşların yasa önünde eşit olduğunu, Yeşil Kitap ise daha daha kararsız olduğunu düşünmektedir. Yeşil Kitap, sosyalizm ruhu içinde yasal cinsiyet eşitsizliği ilkesine bağlı kalırken, aynı zamanda erkekler ve kadınların eşit olamayacağı sonucuna varmıştır.⁴⁴⁸

Libya'da kadınların rolü, karmaşıktır. Birçoğu, 2011 yılından önce, daha iyi olduklarını öne sürmüşlerdir. Gaddafi döneminde, Libya'daki kadınlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diğer birçok kadından daha fazla haklara sahip olmuş, vatandaşlıklarını çocuklarına geçirme, eğitime ve kazançlı kariyerlere erişim hakkı ve ayrımcılıkta yasal korumalar gibi haklar elde etmişlerdir. Fakat gerçekte, bu haklar uygulanmamış ve çok sayıda kadın acı çekmiştir. Toplanma ve ifade özgürlüğünün olmaması, kadınların, toplumsal ve yasal çelişkilerle yüzleşmesini engellemiştir.

⁴⁴⁷ Mohamad Bazzi, "What Did Qaddafi's Green Book Really Say?", May 27, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/05/29/books/review/what-did-qaddafis-green-book-really-say.html>, (06.01.2019).

⁴⁴⁸ Johansson-Nogués, op.cit, p.398.

Libya'nın birlik hükümeti, Trablus'ta, bir üs kurma ve ülkenin meşruiyetine bırakılmadan ülkenin silahlı gruplarını destekleme mücadelesi vermiştir.

GJC, Libya'da kadınların uluslararası hukuka göre, politik güç ve seslerini garanti etmesini sağlamaya çalışmıştır. Yeni Libya Anayasası, toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme ve kadınların uluslararası insan haklarını UNSC (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) ve CEDAW tarafından belirtildiği şekilde koruma fırsatı sağlamıştır. UNSMIL'in Şubat Devrimi'ne katılımlarından değil, aynı zamanda uluslararası hukuk meselesinden de bahsettiği gibi, kadınlar, Libya'nın anayasasını hazırlarken masada bir sandalyeyi hak etmiştir.⁴⁴⁹

Libya uzun zamandır, kadın ve erkek arasındaki eşitliğe ilişkin, başlıca uluslararası ve bölgesel anlaşmalara taraf olmuştur. Libya, 1989 yılında, her ne kadar çekincelerle olsa da, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) kabul etmiştir. Libya, politik yaşam ve erişim de dahil olmak üzere, kadına yönelik ayrımcılık yapılmamasına ilişkin geniş bir yelpazeyi içeren Afrika'daki Kadın Hakları ve İnsan Hakları Afrika Sözleşmesi'nin (Maputo Protokolü) Afrika Protokolü'nü onaylayan, ilk ülkeler arasında yer almıştır. Kadın haklarını korumaya ve ayrımcılık yasağı haklarından önce, eşitlikleri sağlamaya yönelik ek yükümlülükler, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi de dahil olmak üzere, Libya tarafından onaylanan diğer uluslararası belgeler de (Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi) vardır.⁴⁵⁰

CEDAW'da ve Libya'nın taraf olduğu diğer ilgili uluslararası belgelerde, belirtildiği gibi, yasa önünde eşitlik, yasal yollara erişim ve gerekli süreç dahil olmak üzere, kadın ve erkeklere yasal kapasitelerde, eşit haklar tanınmasını gerektirmektedir. Maputo Protokolünün 8. maddesi, kadınların adalete erişimini ve kanunun eşit korunmasını garanti etmektedir. ICCPR, özellikle 3. maddede, kadın ve erkeklerin sözleşmede belirtilen tüm medeni ve siyasi haklara eşit erişimden yararlanmaları gerektiğini ve 26. maddede, herkesin yasa önünde eşit olduğunu ve hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın hak sahibi olduklarını belirtmektedir.⁴⁵¹ Uluslararası ve bölgesel insan hakları antlaşmaları,

⁴⁴⁹ “Women Must be Included in Drafting Libya Constitution”, June 03, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (06.01.2019).

⁴⁵⁰ “A Revolution for All Women's Rights in the New Libya”, May 27, 2013, <https://www.hrw.org/report/2013/05/27/revolution-all/womens-rights-new-libya>, (08.01.2019).

⁴⁵¹ Ibid.

deklarasyonları ve antlaşma organları yorumları, hükümetlerin kadına yönelik şiddetle mücadele için gerekli özeni göstermelerini şart koşmaktadır. Maputo Protokolünün 4. maddesi, Libya gibi taraf devletlerin, kadına yönelik her türlü şiddetin önlenmesi, cezalandırılması ve ortadan kaldırılması için gerekli tüm önlemleri almasını gerektirmektedir. Yetersiz yasalar ve hizmetler, şiddet mağduru kadınları etkili bir hukuk yolu olmadan terk ederek tecavüz ve aile içi şiddeti bildirmekten alıkoymaktadır. Bu, cinsel istismar mağdurlarının damgalanma ve hayatta kalanların suçu işleyenler tarafından karşılaşılabilecekleri tehlikelerden dolayı, konuşmalarını engelleyen muhafazakar toplum tarafından bir araya getirilmiştir.⁴⁵²

Libya'nın, aile içi şiddete ilişkin mevcut kanunu, 1984 tarihli 10 Sayılı Kanun'u olup, bir kadının kocasını fiziksel veya psikolojik zarara uğratmaktan kaçınmasını belirtmektedir. Yasa, hiçbir yaptırım mekanizması sağlamamakta ve bu nedenle, sorunla mücadelede etkili olamamaktadır. Ceza kanununun aynı zamanda, namus cinayeti olarak adlandırılan suçluların failleri için, daha az şiddetli cezai hükümler de bulunmaktadır. Libya'nın ceza yasasının, 375. maddesine göre, eşini, annesini, kızını veya kız kardeşini, evlilik dışı cinsel ilişkilerde bulunduklarına şahit olduktan hemen sonra öldüren bir adamın, azami cezası belirsiz bir süre için hapis cezasıdır. Aksine, bir aile ferdinin veya ceza kanunu uyarınca, bir eşin kasıtlı bir cinayeti için olağan ceza, suç başka bir ciddi suçla bağlantılı olmadığı sürece, ömür boyu hapis cezasıdır, bu durumda ceza ölümdür.⁴⁵³ Önceden taklit edilen cinayetlere, genellikle ceza kanununun altında ölüm cezası verilmektedir. Bu ceza kanunu hükmü, uluslararası insan hakları hukukunun, bireylerin yasa önünde eşitlik hakkına sahip olmaları ve cinsiyetlerine göre ayrımcılığa maruz kalmamaları temel şartlarını, açıkça ihlal etmektedir. CEDAW Komitesi'nin özel olarak hazırladığı gibi, devletlerin, kadın aile üyesine yapılan saldırı veya cinayetle ilgili olarak, namusun savunmasını kaldırma yasasını, yürürlüğe koyma yükümlülüğü vardır. Libya hakkındaki, 2009 yılı sonuç gözlemlerinde, CEDAW Komitesi, 1973 yılında, evlilik dışı cinsel ilişkilerin suçunu cezalandıran 70 Sayılı Kanun'un, kadınlara orantısız bir etkisi olabileceğine dair endişelerini dile getirmiştir. Komite ayrıca, tecavüzle ilgili failin cezasız kalmasıyla sonuçlanan, yaygın uygulama konusundaki endişelerini de dile getirmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Ibid.

⁴⁵⁴ Ibid.

Çok eşlilik, Libya’da yasal sayılmasına rağmen, kadın hakları aktivistlerine göre nispeten nadirdir. Anayasa Mahkemesi, 5 Şubat 2013 tarihinde, bir kocanın ikinci veya üçüncü bir eşle evlenmeden önce, eşinin rızasını almasını gerektiren evlilikle ilgili yasaların, şeriatla çelişerek Libya’nın Anayasa Deklarasyonu’na aykırı olduğuna karar vermiştir. Karara göre, Anayasa Beyannamesi, İslam hukukunun temel mevzuat kaynağı olduğunu açıkça ifade ettiği için, onu ihlal eden hiçbir yasa çıkarılmaması gerekmektedir. Evlilik yasası, çok eşliliği çoğu zaman imkansız kılan bir dizi koşulla çok eşliliği kısıtlamış, böylece dolaylı olarak yasaklamıştır. Bu nedenle, anayasanın ihlali söz konusu olmuştur.⁴⁵⁵

2016 yılının Nisan ayı taslağı, devletin kadınların korunmasını güvence altına alan, toplumdaki konumlarını yükselten, onlara karşı ayrımcılığı yasaklayan, onurlarından uzaklaşan olumsuz kültür ve sosyal normlarla başa çıkma hakkının yanı sıra, kadın haklarını kabul eden yasaları geçirmesini gerektirmiştir. Libya vatandaşlığını çocuklarına geçirecek olan kadınların, bunu nasıl gerçekleştireceklerinin altı çizilmemiş, bu da olası kazanımları tehdit eden bir eksiklik olmuştur. Onaylanan taslakta, kadınların uyruklarını çocuklarına geçirme hakkı tamamen silinmiştir.⁴⁵⁶

Anayasanın ikinci taslağı, Libya’lı erkekleri ve kadınları yasa önünde eşit ilan eden bir takım ümit vaat etmiş ve tüm Libya’lılar, erkekler ve kadınlar için, oy kullanma ve görevde bulunma hakkını güvence altına almıştır. İkinci taslak, aynı zamanda kadınlar için özel bir hükmü de içermekte olup, seçmen konseylerindeki, toplam sandalyelerin % 25’inden az olmamak kaydıyla, üç ardışık seçim dönemi için garanti vermiştir. Gaddafi sonrası Libya’da kadınlar, çoğu zaman deneyimsiz oldukları gerekçesiyle resmi kurumlarda yeterince temsil edilmemiştir.⁴⁵⁷

Libya’lı kadınların, son yirmi yılda yapmış oldukları en önemli gelişme, hem erkek hem de kız çocukları için orta seviyeye kadar zorunlu olan eğitim alanında olmuştur. Gaddafi rejiminin önceki dönemine kıyasla, 2011 yılı devrinden bu yana, meclise giren ve bakanlar görevine son gelen kadınların sayısı, son yedi yılda önemli ölçüde artmıştır.

⁴⁵⁵ “A Revolution for All Women’s Rights in the New Libya”, May 27, 2013, <https://www.hrw.org/report/2013/05/27/revolution-all-womens-rights-new-libya>, (08.01.2019).

⁴⁵⁶ Ragab Saad, “A Constitution That Doesn’t Protect Rights and Freedoms: Libya Writes Its Constitution”, 3 August, 2017, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/a-constitution-that-doesn-t-protect-rights-and-freedoms-libya-writes-its-constitution>, (08.01.2019).

⁴⁵⁷ Ronald Bruce St John, “Libya’s Draft Constitution: Compromise or Compromised?”, 3 March, 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/libya-s-draft-constitution-compromise-or-compromised>, (08.01.2019).

Aslında, kadınlar eğitim başarısında erkekleri aşmış, kız çocukları akademik olarak üstün performans göstermiştir. Ancak bu olumlu eğilim, kariyer basamaklarını tırmanan kadınlarda yansıtılamamıştır. 1991 yılında, ilk atanan kadın yargıçla, yargı alanında yargıç olarak, çok az kadın görevlendirilmiştir. Diğer ülkelerde, Libya'yı temsil etmek için atanan, az sayıda kadın elçi bulunmaktadır.

Tüm bu ilerlemelere rağmen, özellikle eğitim alanında sosyal ve kültürel normlar hala kadınların evdeki gibi birincil rolünü düşünmektedir. Libya'da, iyi bir eğitime sahip olan yetenekli genç kadınların çoğu, evlendikleri zaman profesyonel kariyerlerine devam etmemektedir. Libya'daki Birleşmiş Milletler Özel Misyonu (UNSMIL), Libya'da kadınların siyasi katılımını, misyonun görev süresinin ve 1325 sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin, kadınlara, barışa ve güvenliğe ilişkin yönlendirmesine destek olmak için, özel bir kadın yetkilendirme bölümü oluşturmuştur.

Libya'da kadınların, % 30 temsil edilmesi, meclis dahil olmak üzere tüm hükümet yapılarında asgari kota olarak savunulmuştur. Böyle bir hedef, birçok kadın aktivist ve sivil toplum grubu tarafından da dile getirilmiştir. Bu hedeflere ulaşmak ve politik, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin tüm yönleriyle çok daha geniş kadın katılımını sağlamak için, özellikle tutumların değişmesi ve kadınların toplumdaki rolünün nasıl bir şekilde değiştiği konusunda bir paradigma gerçekleştirmek için daha çok çalışma yapılması gerekmektedir. Libyalı kadınların çoğu, durumları için güçlü bir niyet göstermişler ve son yıllarda güçlü ve pozitif bir başlangıç yaparak alabilecekleri tüm desteği hak etmişlerdir.⁴⁵⁸

Temmuz ayında Anayasa Taslağı Meclisi, yeni taslak anayasayı, 2014 yılında başlatılan bir girişimi onaylamıştır. Anayasa referandumuna yönelik bir tarih belirlememiştir. Eylül ayında, BM Güvenlik Konseyi, 15 Eylül 2018 tarihine kadar, BM'nin BM Destek Misyonu (UNSMIL) görevini uzatmıştır. BM'nin yeni Libya Özel Temsilcisi Ghassan Salam, Libya'yı değiştirmeyi de içeren eylem planını açıklamıştır. Siyasi Anlaşma (LPA), bir ulusal kongre ve 2018 yılında da yasama ve cumhurbaşkanlığı seçimlerini düzenlemiştir. Aralık ayında BM Güvenlik Konseyi, geçiş dönemi için tek geçerli çerçeve olarak LPA'ya olan bağlılığını yinelemiştir.

⁴⁵⁸ Guma El-Gamaty, "Real progress in Libya depends on women's empowerment", 30 April, 2018, www.alaraby.co.uk/english/Comment/2018/4/30/Real-progress-in-Libya-depends-on-womens-empowerment, (08.01.2019).

Kadınlar, özellikle, özgürce hareket etme ve siyasi ve kamusal hayata katılma haklarını orantısız şekilde etkilemiş olan çatışmadan etkilenmiştir.

Şubat ayında, Doğu Libya'daki ordu, 60 yaşın altındaki Libyalı kadınların, yasal bir erkek vasi olmadan yurt dışına çıkmalarını yasaklayan, 2017'nin 6 Sayılı Kararname'sini yayınlamıştır. Bir halkın tepkisini takiben ve sivil toplumdan çıkarılması çağrısında bulunan 6 Sayılı Karar, 23 Şubat'ta, 7 ile 18 numaralı Kararname ile değiştirilmiş, bu, 18 ile 45 yaş arasındaki Libyalı erkeğin veya kadının hiçbirinin güvenlik olmadan yurtdışına seyahat edemeyeceğini öngörmüştür. Kararname, böyle bir onay almak için gereken prosedürü veya bunu vermek veya reddetmek için kullanılacak kriterleri belirleyememiştir. Göz korkutma hedefleri karşısında, yüksek profilli kadın aktivistler, halk ve politik angajmandan çekilmeye zorlanmaya devam etmiştir.⁴⁵⁹

Sivil toplum aktivisti, Intissar Al-Hassairi ve Kongre üyesi Fariha Al-Barkawy, önde gelen insan hakları savunucusu Salwa Bugaghis, aktivizmleri için öldürülmüştür. Libya'da BM, Libya için Asgari Kadınlar Barış Gündemi geliştirmek için Libya siyasi yaşamının tüm yönlerini temsil eden kadın aktivistlerle çalışmıştır. Gündem, Libya'nın birlik hükümeti, Ulusal Anlaşma Hükümeti (GNA) ve diğer seçilmiş tüm organlarda kadınların, % 30'unun temsil edilmesini öngörmüştür. Ayrıca, yeni anayasada toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadına yönelik şiddete karşı mücadele etmek için yasaları ıslah etmek istemişlerdir.

Libyalı kadınlar, Libya hükümet yetkilileri ve BM Özel Elçisi Martin Kobler ile gündemi tartışmışlar, buna cevaben Kobler, GNA Başkanlık Konseyi'ne kendi adlarına, dört talepte bulunacağını belirtmiştir. Bu talepler, kadınların gelecekte GNA'da % 30'luk bir kotaya sahip olması, GNA'nın bir Kadın Yetkilendirme Birimi'nin en kısa zamanda kurulması gerektiği, kadınların siyasi anlaşma kapsamında bütün komitelerde yeterli temsiliyete sahip olması ve kadınların Başkanlık Konseyi ile görüşlerini görüşmek için merkezi bir temas noktası olması gerektiğidir. Ancak BM Özel Elçisi'nin adına GNA'ya konuşmaları, kadınların hükümete kendilerinin sahip olduğu erişim eksikliğini göstermektedir. Ayrıca, GNA'nın kurduğu güvenlik konularındaki ilk komite hiç kadın içermemiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ "Libya 2017/2018", <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/libya/report-libya/>, (08.01.2019).

⁴⁶⁰ "UN wants women in Libya's new government", 18 January, 2016, <https://www.menas.co.uk/blog/women-in-libya/>, (10.01.2019).

Toplumsal aktivizm, ülkenin geçişine şekil verme ve katılma çabalarında dikkate değer keskinliği ve esnekliği göstermiştir. Bir protestocu tarafından tanımlandığı gibi bu eşi görülmemiş aktivizm, birçok sosyal tabulara meydan okumuştur. Yeni ortaya çıkan kadın hareketi, ilk defa 1 Ocak 2012 tarihinde gerçekleşmiştir. İlk taslak seçim yasasında, kadınların % 10'luk kotası, bir sonraki taslakta Geçici Ulusal Konsey tarafından kaldırılmıştır. Kadın liderliğindeki örgütler, alternatif bir seçim yasası önermiştir. Resmi tasarımı, kadınların az temsil edilmesini, seçim sürecindeki kültürel azınlıkların haklarını temin etmek için seçim yasasında bir mekanizmanın olmamasını, yalnızca seçim sürecini bireysel oylama sistemine sınırlandırarak, kabile çizgileri boyunca siyasi oluşumları teşvik etme riskini eleştirmişlerdir. Bunların yanında, basit çoğunluk oy sisteminin kadınların ve tüm azınlıkların sonuçlarını nasıl etkilediğini ve silahlı devrimcilerin Anayasa Meclisine katılmalarına izin verilerek, demokratik süreci tehlikeye sokma risklerini de eleştirmişlerdir.

Libya Kadınları Barış Platformu (LWPP), Libya sivil toplum örgütlerinden oluşan bir koalisyonla birlikte, daha kapsamlı bir seçim yasası için lobi yapmak üzere ulusal bir kampanya düzenlemiştir. Anayasa Meclisi'nde, kapsayıcı temsilin sağlanması için, bireysel sistemi ve kapalı fermuar listesi sistemini birleştiren karma bir seçim sistemi önerilmiştir. Öneri aynı zamanda, farklı kültürel azınlık gruplarının, gençlerin ve engelli vatandaş gruplarının farklı temsiliyi garanti etmiştir. Eylemciler ayrıca kadınların kotasını desteklemek için konuşmuş olan, ABD Genel Sekreteri Ban Ki Moon'un, uluslararası norm ve ifadelerinin de altını çizmiştir. Güvenlik Konseyi'nin ifadesinde Ban Ki Moon, kadınların çatışma ve çatışma sonrası ortamlarda karar verme sürecinin tüm yönlerine dahil edilmelerinin önemini tekrarlamıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da dahil olmak üzere uluslararası aktörlerin desteğiyle, Genel Ulusal Kongre'ye (GNC) 32 kadın seçilmiştir. Zafer, kısa ömürlü olmuştur. Seçim Komitesi, GNC'ye yeni bir yasa tasarısı sunduğunda 26 Mayıs 2013 tarihinde, üç kadın üyesi, Anayasa Taslağı Komitesi'nin 60. Maddesinin, kadınların bulunmamasıyla sonuçlanacağını belirten resmi bir muhtıra okumuştur. Libyalı kadınlar, ABD'ye, diplomatik misyonlara ve küresel barış eylemcileri topluluğuna GNC'ye baskı yapmak ve kısa görüşlü öneriyi engellemek için çağrıda

bulunmuştur.⁴⁶¹ Libya'nın geleceği, tüm vatandaşlarının tam katılımına bağlı olmuştur. 60 nolu komite seçim komisyonu, 16 Temmuz 2013 tarihinde geçmiştir. En az 15 kişilik lobi çalışmalarına rağmen, kadınlara bu komite için ayrılan 60'dan (% 10), 6 sandalye verilmiştir. Libya Kadın Barış Platformu, kadınların devrim sonrası Libya'da, toplumsal cinsiyet eşitliği için bariz bir gerilemeyi temsil ettiğini belirterek, kadınların ve kültürel azınlıkların katılımının sağlanamamasının, Libya'ya yönelik derin ve yakın tehditin altını çizdiğini açıklamıştır.⁴⁶²

Yasal ve kültürel normların kadın haklarını etkilediği bir bölgede, Libya'daki kadınlar oldukça yüksek bir statüye sahip olmuştur. 1964 yılından beri oy kullanabilmişler ve Libya, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalamıştır. 2004 yılında, kadınların bir BM komitesine, haklarının ihlali konusunda dilekçe vermelerine olanak tanıyan, isteğe bağlı bir protokolü benimseyen, ilk Arap ülkesi olmuştur.

Erkekler, bir mahkemeye başvurmaksızın eşlerini boşayamamaktadır ve 2010 yılında, Libya'daki kadınların, çocuklarına kendi vatandaşlıklarını geçirmelerine izin vermek için yasa değiştirilmiştir. Kadınlar özellikle tıp, hukuk ve öğretim alanlarında eğitime ve çalışmaya erişebilmesine rağmen, gerçek, resmi durumun gösterdiği kadar iyi değildir. Bu görüş, Libya'daki birçok kadın tarafından yankılanmaktadır. Çalışmaya rağmen, hala ev hanımı olmaları beklenmektedir. Ayrıca, kürtaj yasadışıdır ve cinsel şiddet yasası, kendisi tarafından cinsel tacize uğradığı iddia edilen kadın akrabasına, şiddet uygulayan bir erkeğin cezalandırılmasını sağlamaktadır.

Gaddafi'nin, 1969 yılında, toplumu değiştirme teklifinin bir parçası olarak, özellikle işgücüne katılmalarını isteyen kadınlar için daha büyük bir rol üstlenmiştir. En ünlüsü, devrimci rahibeler olarak bilinen kadın muhafızlarıdır. Ancak, Washington DC'de yerleşik bir sivil toplum örgütü olan, Freedom House tarafından hazırlanan 2010 raporuna göre, otokratik yönetim, Libya'daki kadın hakları mücadelesinin önündeki, en büyük engel olarak görülmüştür. Libya'da, demokratik kurumların eksikliği ve toplanma ve ifade özgürlüğü, kadınların değişim için lobi yapma kabiliyetlerini

⁴⁶¹ "What the Women Say From Subjects to Citizens: Women in Post-Revolutionary Libya", Brief 8, Fall 2013, p.8-9.

⁴⁶² Ibid.

sınırlandırmıştır. Libya toplumunun çoğunun, muhafazakar ve dini doğası birçok sosyal reformu engellemektedir.⁴⁶³

Libya'daki kadınlar, 1964 yılında oy kullanma ve seçim hakkını elde etmiştir. 2009 yılı seçimlerinin ardından, mecliste 468 sandalyenin 36'sı kadınlardan oluşmuştur. 2010 yılına ait bilgilere göre, hükümette kadın bakan yoktur. Kadınlara ilk olarak 1981 yılında, yargıç olma hakkı tanınmış ve ilk kadın yargıç, 1991 yılında atanmıştır. 2010 yılında Freedom House raporuna göre, kadınların avukatlar, savcılar ve dava yöneticileri olarak yasal alanda temsili artmıştır. Gaddafi rejimi sırasında, örgütlenme özgürlüğü kısıtlanmış ve devlet tarafından onaylanmayan herhangi bir örgüt üyeliği ölümle cezalandırılmıştır. Libya'daki kadın hakları hareketi, bütün örgütlerin devletle bağlantısı olduğu için bağımsız değildir.⁴⁶⁴

İslami içtihatlar, finansal varlıklara ilişkin kadın kontrolü ve bir eşin kontrolünden bağımsız olarak özel mülkiyete sahip olma hakkını güvence altına almıştır. Bu yurttaşlık fırsatları da, yaygın uygulamaya dönüşmeyi başaramamıştır. 1972 yılında, yeni tüzükler, kadın sendikasının geçerli bir sendikaya önkoşul olarak kabul edilmesine izin vermiştir. Ertesi yıl yasal reformlar, kadınların boşanma davası açılmasına izin vermek için uygulanan boşanma ve girişimlere erişimde cinsiyet açığını kapatmak için alınan önlemleri içermiştir. Romantik bir otobiyografiden asla uzaklaşmamak için, Gaddafi yabancı gazetecilerle yapılan tartışmalarda, kadınlara olan sevgisini ve toplumsal cinsiyet eşitliğine bağlılığını duyurmuştur. Lider, genellikle uluslararası basın mensuplarının üyelerine, gayri resmi unvanları arasında kadınların emancipatörü olduğunu hatırlatmıştır. Medya röportajları Gaddafi'ye, rehberliğinin Libyalı kadınların ilerleyişi üzerindeki doğrudan etkisini belirleme fırsatı sağlamış ve nostaljik olarak kendi annesini ilham kaynağı olarak göstermiştir.⁴⁶⁵

4. "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)"

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW veya Kadın Hakları Antlaşması), 1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiş ve

⁴⁶³ Sarah Birke, "At a glance: women's rights in Libya", 2 March, 2011, <https://www.thenational.ae/world/africa/at-a-glance-women-s-rights-in-libya-1.433928>, (10.01.2019).

⁴⁶⁴ "Libya, MENA Gender Equality Profile Status of Girls and Women in the Middle East and North Africa", p.3, <https://www.unicef.org/gender/files/Libya-Gender-Eqaulity-Profile-2011.pdf>, (10.01.2019).

⁴⁶⁵ Sadiqi, op.cit, p.181.

kadınların temel insan hakları konusunda en kapsamlı uluslararası sözleşmesi olmuştur. Anlaşma, kadınların insan haklarını korumak ve teşvik etmek için uluslararası bir standart sağlamakta ve sıklıkla kadınlar için “Haklar Bildirgesi” olarak adlandırılmaktadır. Kadın haklarını siyasi, sivil, kültürel, ekonomik ve sosyal yaşamda kapsamlı bir şekilde ele alan tek uluslararası araçtır. Ağustos 2009 itibariyle, 185 ülke CEDAW’ı onaylamıştır. Sözleşme, kadınlara karşı ayrımcılığın ne olduğunu tanımlayarak bu ayrımcılığı sona erdirmek için bir gündem oluşturmaktadır.⁴⁶⁶

Sözleşmenin, 1. ve 2. fıkraları olan madde 15’de, taraf devletlerin, kadına kanun önünde erkeklerle eşitlik gösterecekleri ve kadınlara, medeni meselelerde, erkekler ile birlikte aynı yasal kapasiteye ve aynı kapasiteyi kullanma fırsatı verecekleri belirtilmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, madde 2’de cinsiyetler arasında tam eşitliği garanti etmiştir. Toplumsal cinsiyet de dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığı yasakladığı için, 7. maddede kanun önünde eşitlik ve 23. maddede de çalışmalarda eşitliği ilan etmiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile ilgili olarak, madde 2/2, tüm makalelerin cinsiyet dahil çeşitli gerekçelere dayanarak ayrımcılık yapılmadan uygulanmasını sağlamıştır. Madde 7’de çalışma hakkı ve cinsiyetler arası ücretlerde eşitlik öngörülmüştür.⁴⁶⁷

CEDAW için, kadınların insan haklarını ve korunmalarını kabul etmek için anlaşma geliştirilmiş ve benimsenmiştir. Özel ve kamusal yaşamın her alanında cinsiyetler arası eşitliği sağlamak için, kadına karşı uygulanan her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Anlaşma, kadınların çalışma, katılım ve verimliliğin toplumdaki önemini kabul etmektedir. Bu gerçekleştirmeyi, tüm alanlarda bireyler, kurumlar ve hükümetler üzerine yansıtmayı amaçlamaktadır. Kadın haklarının bütünsel, küresel ve bölünmez olduğu gerçeğine odaklanmaktadır. CEDAW, ayrımcılığın, hakların eşitliğinin reddedilmesine veya korunmasına yönelik herhangi bir ayırım, dışlama, önleme veya kayırmacılık olduğunu belirtmektedir. Ayrımcılık, eşitlik ilkesi ve insan onuruna hakaret için bir inkardır. Kadına karşı ayrımcılığın tanımı, CEDAW’ın 1. maddesinde,

⁴⁶⁶ “A Fact Sheet on CEDAW: Treaty for the Rights of Women”, p.1.

⁴⁶⁷ Mohamed Al Agati, Noov Senari, “Women and Equal Citizenship: Analysis of the New Constitution of Egypt”, December, 2012, p.13.

cinsiyete dayalı olarak tanınmayı bozan veya geçersiz kılma amacına veya amacına sahip olan herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak tanımlanmıştır.⁴⁶⁸

Bu anlaşmanın imzalayanları, kadına karşı ayrımcılık teşkil eden tüm yasaları yürürlükten kaldırmak ve geliştirmek, kadınlara karşı ayrımcılığı önleyen uygun yasalar, kadınların herhangi bir ayrımcılık eylemine karşı etkili bir şekilde korunmasını sağlamak için mahkemeler ve diğer kamu kurumlarını kurmak, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını sağlamak, organizasyon veya girişim ve kadın ve erkeklerin eşitliği ilkesini kendi hukuk sistemlerinde somutlaştırmaları gerekmektedir. CEDAW, politik, sivil, sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere tüm kadın haklarını ve bunların sadece bir kısmını değil, tüm hakları kabul etmektedir. Bu haklar, eğitim, iş, siyasi katılım, eşit haklar, aile içindeki görevler ve sosyal güvenlik ile ilgili hükümleri içermektedir.⁴⁶⁹

Sözleşme, kadınlara yönelik ayrımcılığı, cinsiyete dayalı olarak, medeni hallerine bakılmaksızın, kadınların tanınmasını ya da etkisizleştirme amacına sahip olan her türlü ayırım, dışlama ya da kısıtlamayı, kadın ve erkek eşitliği temelini, insan hakları ve siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ya da başka alanlardaki temel özgürlükler şeklinde tanımlamıştır. Sözleşmeyi kabul ederek, devletler, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı sona erdirmek için bir dizi önlem almayı taahhüt etmektedir. Bu önlemler, kadın ve erkek eşitliği ilkelerini kendi hukuk sistemlerine dahil etmek, tüm ayrımcı yasaları kaldırmak ve kadınlara karşı ayrımcılığı yasaklayan uygun olanları kabul etmek, kadınların ayrımcılığa karşı etkili bir şekilde korunmasını sağlamak için mahkemeler ve diğer kamu kurumlarını kurmak ve kadınlara karşı her türlü ayrımcılık uygulamasının kişi, kurum veya kuruluşlar tarafından ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.

Sözleşme, kadınların eğitim, sağlık ve istihdamının yanı sıra, oy kullanma hakkı ve seçim hakkı da dahil olmak üzere, kadınların politik ve kamusal yaşamda eşit fırsatlara erişimini ve kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliğin sağlanmasına temel teşkil etmektedir. Taraf devletler, kadınların insan haklarına ve temel özgürlüklerine sahip olabilmeleri için mevzuat ve geçici özel önlemler de dahil olmak üzere tüm uygun önlemleri almayı kabul etmektedir.

⁴⁶⁸ Ibid.

⁴⁶⁹ Al Agati, Senari, op.cit, p.14.

Sözleşme, kadınların üreme haklarını onaylayan ve toplumsal cinsiyet rollerini ve aile ilişkilerini şekillendiren etkili güçler olarak kültür ve geleneği hedefleyen tek insan hakları sözleşmesidir. Kadınların vatandaşlıklarını ve çocuklarının milliyetlerini elde etme, değiştirme veya muhafaza etme haklarını onaylamaktadır. Taraf devletler, kadınlara yönelik her türlü kadın sömürüsüne karşı uygun önlemleri almayı da kabul etmektedir.

Sözleşmeyi onaylamış veya kabul etmiş olan ülkeler, hükümlerini uygulamaya geçirme konusunda yasal olarak bağlayıcıdır. Ayrıca, en azından her dört yılda bir, kendi antlaşma yükümlülüklerine uymak için aldıkları önlemlerle ilgili ulusal raporlar sunmayı taahhüt etmektedirler.⁴⁷⁰

Sözleşme, 30 maddeden oluşmakta ve isteğe bağlı bir protokol (OP) içermektedir. İnsan hakları sözleşmeleri, genellikle hükümetlerin sorumlu tutulması veya antlaşmanın kendi içindeki herhangi bir konu hakkında daha geniş bir şekilde ayrıntılandırılması için alternatif bir mekanizma sağlayan OP'leri içermektedir. OP, CEDAW İzleme Komitesi'ne doğrudan şikayette bulunulmasına imkan veren, iletişim prosedürü ve kadınlara yönelik ayrımcılığın sistematik biçimlerini araştırmaya teşvik eden, soruşturma prosedüründen oluşmaktadır.⁴⁷¹

1979 yılında, Genel Kurul tarafından kabul edilmesinin ardından CEDAW, Kopenhag'da Temmuz 1980 tarihinde, 64 ülke tarafından imzalanmış, bazıları da sözleşmenin anayasaları veya diğer yasalarla olan anlaşmazlığı nedeniyle çekinceler kaydetmiştir. 20 yıl sonra, 20 üye devlet tarafından onaylandıktan sonra, 1981 yılında yürürlüğe girmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı tanımı, anlaşmanın geri kalanı için temel oluşturmaktadır. CEDAW, olumlu eylem politikalarının dahil edilmesini ve kadınların ve kızların eğitime erişimin ötesine geçmeye yönelik eğitiminin yeniden düzenlenmesini önermiş ve 21. yüzyılda, üreme haklarını korumaya yönelik tek uluslararası anlaşma olmuştur. CEDAW'da tartışılan diğer konular arasında, seks kaçakçılığı ve sömürü, oy hakkı gibi siyasi ve sivil haklar, sağlık, istihdam ve evlilik ve tarımsal kredilere ve kredilere erişim gibi kırsaldaki kadınları etkileyen belirli konular da vardır.⁴⁷²

⁴⁷⁰ “CEDAW”, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>, (12.01.2019).

⁴⁷¹ Sylvanna M. Falcon, “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women”, <https://www.britannica.com/event/Convention-on-the-Elimination-of-All-Forms-of-Discrimination-Against-Women>, (13.01.2019).

⁴⁷² Ibid.

4.1. Tunus

Tunus, CEDAW'ı 1980 yılında imzalamış ancak, 1985 yılına kadar, Mısır ile aynı yıl CEDAW'ı onaylamamış ve bazı çekinceler koymuştur. Çocuklara vatandaşlık geçirme hakkı, evlilik ve boşanmada eşit haklar, vesayet ve çocukların evlat edinilmesi ve eşit mülkiyet haklarını garanti altına alan, CEDAW hükümlerine başvurular yapılmıştır. 2011 yılında Tunus, bölgedeki CEDAW rezervasyonlarını ortadan kaldıran ilk ülke olmuştur. Tunus ayrıca, 2014 Anayasa'sının 1. maddesini ihlal eden, herhangi bir yasayı yürürlüğe koymayacağına dair daha genel bir rezervasyon yapmıştır. Tunus özgür, bağımsız, egemen bir devlettir, onun dini İslam, dili Arapça ve sistemi Cumhuriyet'tir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Tunus'un Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne yönelik, önemli çekincelerin kaldırılmasının toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru, atılmış önemli bir adım olduğunu söylemiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, Tunus hükümetinin, bütün iç hukukunun uluslararası standartlara uygun olmasını ve kadınlara karşı her tür ayrımcılığı ortadan kaldırmasını sağlamasını belirtmiştir. Tunus, bölgedeki bütün özel çekincelerini sözleşmeye çeken ilk ülkedir. Bu çekinceler, anlaşmayı onaylamış olsa da, belirli hükümlerden vazgeçmesini sağlamıştır.

Tunus Bakanlar Konseyi, 16 Ağustos 2011 tarihinde, çekinceleri kaldırmak için bir kararname kabul etmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Ortadoğu kadın hakları araştırmacısı Nadya Khalife, kadınların çoğunun, aileleri içinde eşitliğinin kısıtlandığı ve onların kaldırılması, kadınların evlilikte eşit ortaklar olduğu ve çocukları hakkında karar aldıklarını kabul edildiğini söylemiştir. Tunus hükümetinin, CEDAW'a önemli çekinceleri kaldırarak, kadın haklarını geliştirme konusundaki kararlılığını ilan ettiğini belirtmiştir.⁴⁷³ 16 Ağustos Kararnamesi, Tunus'un, bu kararının Tunus Anayasası'nın I. bölümü hükümleri ile çelişecek olan, bu sözleşmenin gerekliliklerine uygun olarak herhangi bir örgütsel veya yasama kararı almadığı yönünde genel bir açıklama dışında tüm çekinceleri kaldırmaktadır. Bölüm I, İslam'ı devlet dini olarak belirtmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, bu deklarasyonun da kaldırılması gerektiğini, çünkü hiçbir devletin kendi anayasasını uluslararası standartlara uymadığı için bir bahane olarak kullanmaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak İnsan Hakları İzleme Örgütü, Tunus'un

⁴⁷³ "Tunisia: Landmark Action on Women's Rights First in Region to Lift Key Restrictions on International Treaty", 30 April, 2014, <https://www.hrw.org/news/2014/04/30/tunisia-landmark-action-womens-rights>, (13.01.2019).

CEDAW'ı ihlal eden yasaların veya uygulamaların sürdürülmesini haklı göstermeye çalışma beyanını kullanmadığını söylemiştir.⁴⁷⁴

Sözleşmenin bazı tarafları, belirli hükümleri uygulamak zorunda kalmaktan muaf tutulmak için sözleşmeye başvurmuştur. Tunus rezervasyonları, aile konularına kadınlara eşitlik sağlamak için anlaşma şartlarıyla ilgilidir. Bunlar, çocuklarına uyrukluğunu, evlilik ve boşanmada hak ve sorumlulukları, çocuklara ve vesayetle ilgili meseleleri, aile adı ve mesleği ile ilgili eşler ve eşler için kişisel haklar ve mülk sahibi olmayı içermektedir. CEDAW, tüm bu konularda kadınlara tam eşitlik sağlamaktadır.

Tunus'un, bölgedeki en ilerici Kişisel Statü Kodları'ndan birine sahip olmasına rağmen, kod hala, BM'nin hükümetin değiştirmesini bekleyeceği ayrımcı hükümler içermektedir. Kadınlar, bir mirasın eşit bir payını reddetmektedir. Kardeşler ve bazen kuzenler gibi diğer erkek aile üyeleri, yasal olarak daha büyük bir paya sahiptir. Kişisel durum kanununun 58. maddesi, hakemlere, babanın çocuğuna en iyi menfaatleri gözeterek bakma hakkı vermesine izin vermekte, ancak bir annenin, yeniden evlenmesi halinde çocuklarının onunla birlikte yaşamalarına izin vermeyi yasaklamaktadır. Babalar için, böyle bir kısıtlama yoktur. Bu çekincelerin, CEDAW'dan kaldırılması Tunus'un kadınları için, eşitlik aşamasını oluşturmaktadır.⁴⁷⁵

Tunus, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, CEDAW için Seçmeli Protokolü benimseyen ülkeden biri olup, bireylerin veya gruplarının CEDAW Komitesi'ne, kadın hakları ihlalleri hakkında şikayette bulunmalarını sağlamıştır. Bununla birlikte, Tunus, Afrika Birliği'nin (Maputo Protokolü) İnsan Hakları Hakkındaki Afrika Şartı Protokolü'nü, imzalamayı kabul etmeyi reddeden üyelerden biridir. Tunus, Şart'ın evlilikle ilgili bazı maddelerine rezervasyon yapmıştır.⁴⁷⁶

23 Nisan 2014 tarihinde, Birleşmiş Milletler, Tunus'un tüm çekincelerini, CEDAW olarak bilinen antlaşmaya resmen çekilmesi için bildirildiğini doğrulamıştır. Bu çekinceler, Tunus'un, ülkenin anlaşmayı onaylamış olmasına rağmen, aile içindeki kadınların hakları da dahil olmak üzere belirli hükümlerden vazgeçmesini sağlamıştır.

⁴⁷⁴ Ibid.

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ "Tunisia: Government Lifts Restrictions on Women's Rights Treaty To Complete Process, Revise Laws to Remove Discriminatory Provisions", 6 September, 2011, <https://www.hrw.org/news/2011/09/06/tunisia-government-lifts-restrictions-womens-rights-treaty>, (13.01.2019).

Tunus bu süreci, 2011 yılında başlatmış, ancak sadece BM'yi resmen bilgilendirmiştir. Tunus, bölgedeki bütün özel çekinceleri kaldıran ilk ülkedir.

Tunus'un geçiş hükümeti, 24 Ekim 2011 tarihinde, 1010 sayılı kararların CEDAW'ın 9, 15, 16 ve 29. maddelerine kaldırılmasına karar vermiştir. Tunus hükümeti, Tunus Cumhuriyeti'nin resmi gazetesinde kanun hükmünü yayınlamıştır. Ancak, Ekim 2011 tarihinde yapılan seçimler sonrasında, yeni Tunus hükümeti, sözleşmenin saklanması rolünde, BM Genel Sekreteri'ne geri çekilme bildirimi göndermemiştir. Uygulamada, bu, rezervasyonların kaldırılmasının yasal bir etkisi olmadığı anlamına gelmektedir.

Devrilmiş Tunus rejimi, vatandaşlarını birçok siyasi haktan mahrum bırakmasına rağmen, ülkenin kadın hakları konusundaki rekoru nispeten iyidir. 1980 yılında, CEDAW'a geri dönüş yapan ilk ülkelerden biridir ve kadınlar, parlamento üyelerinin % 20'sinden fazlasını oluşturmuştur. Buna rağmen Tunus, CEDAW'da ailevi konularda erkek ve kadınlara eşit haklar veren bir dizi rezervasyon yapmıştır. Bunlar, uyrukluktan çocuklarına eşit haklar verilmesi, evlilik ve boşanmada eşit haklar ve sorumluluklar, vesayetlerde eşit haklar ve çocukların kabulü, bir aile adı, meslek ve meslek seçme hakkı dahil olmak üzere, eş olarak eşit haklar, eşit mülkiyet haklarıdır.

CEDAW ile ilgili olarak, 16 Ağustos tarihinde, Tunus Bakanlar Konseyi, tüm önemli çekinceleri kongreye kaldırmayı tercih ederek, Tunus'u bölgedeki ilk ülke haline getirmiştir. Tunuslu kadın hakları savunucuları, en az 2005 yılından bu yana, CEDAW anlaşmasına çekilmeyi talep etmiştir.⁴⁷⁷ Tunus, vatandaşlık kodu ve kişisel durum kodu ile çeliştikleri gerekçesiyle bunlara itiraz etmiştir. CEDAW gibi uluslararası anlaşmaların ana noktası, yerel yasalara göre öncelikli olmalarıdır. Onlara üye olan ülkelerin, uluslararası standartlara uymak için kendi yerel yasalarını değiştirmeleri beklenmekte, sözleşmenin seçilmiş bölümlerinden kendilerini muaf tutmamaktadır. Tunus'un geçici hükümetinin bu çekinceleri geri çekme kararı, yeni bir parlamento seçildikten sonra yasaları değiştirmek için ilk adım olarak görülmüştür.

Tunus'un kadınları, rezervasyonların kaldırılması için aktif olarak baskı yapmışlardır. Ağustos 2011 tarihinde, Bakanlar Kurulu, CEDAW maddelerine ilişkin özel çekinceleri kaldıran bir yasayı kabul etmiş, ancak, anayasa'nın 1. maddesine dayanan genel rezervasyon alıkonulmuştur. 1. bölüm, ülkenin dininin İslam olduğu yönündeki bir beyanı kapsamaktadır - bu da kanunun değişmemesi için bazı Şariat temelli

⁴⁷⁷ Alpzar Durn et al, op.cit, p.487.

argümanlara yol açabilir - ancak İnsan Hakları İzleme Örgütü bunun olası olmadığını öne sürmektedir.⁴⁷⁸ Şimdiye kadar Tunus, bölüm 1'i CEDAW'ı ihlal eden yasaları veya uygulamaları korumak için bir bahane olarak kullanmamıştır. Tunus, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, CEDAW'daki özel rezervasyonları kaldıran ilk ülke olmuştur. İslamcılar bu konuya odaklanmış ve Tunus'un CEDAW ile uyumuna karşı bir kampanya başlatmıştır. Şubat 2014 tarihinde İslamcılar, anlaşmanın İslam ve Müslüman kimliğine aykırı olduğunu iddia ederek, CEDAW'daki çekincelerin kaldırılmasını iptal edecek bir yasa tasarısı çıkarmışlardır.⁴⁷⁹

Devlet memurları, Tunuslu bir kadın ile gayrimüslim bir adam arasındaki herhangi bir evliliğin kayıt altına alınmasını, 1973 yılına kadar uzanan idari genelge ile yasaklamıştır. Bununla birlikte, Müslüman olmayan kadınlarla evlenen Tunuslu erkeklere, benzer bir yasak uygulanmamıştır. Bu ayrımcılık hükmü, sadece Tunus Anayasası ile çelişmemekte, aynı zamanda, kadın ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamak için, CEDAW kapsamında ülkenin uluslararası insan hakları yükümlülüğünü ihlal etmektedir. Tunus, kadına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında, toplumsal cinsiyet eşitliği için hak temelli bir çerçeve kuran, 2014 yılında önemli adımlar atmaya çalışmıştır. Tunus, bütün çekincelerini CEDAW kapsamında kaldırmış ve ayrıca kadına yönelik şiddetle başa çıkmak için kapsamlı bir yasa çıkarmıştır. Bu da, diğerlerinin yanı sıra, tecavüzcülerin kovuşturmadan kaçmak için evlenebildikleri bir yasayı yürürlükten kaldırmıştır.⁴⁸⁰

Tunus'ta kadın hakları gruplarının başarısı, hükümetin Kadına Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi anlaşmasına ilişkin çekincelerini kaldırmasıyla gerçekleşmiştir. 2014 yılının Kasım ve Aralık aylarında, Tunuslu kadınların çoğu yasama ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmışlar, daha sonra yeni seçilen cumhurbaşkanı Béji Caid-Essebsi, başarısını, kendisine oy veren bir milyon kadına borçlu olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, ulus, cinsiyet eşitliği konusunda uluslararası düzeyde kötü bir performans sergilemiş ve Dünya Ekonomik Forumu'nun, 2014 tarihli Küresel Toplumsal Cinsiyet Açığı Raporu'ndaki ankete katılan, 142 ülkeden 123. sırada yer

⁴⁷⁸ "UN rights experts encourage Tunisia to follow up lifting of marriage ban with more action on equality", <https://www.ohchr.org/SP/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22159&LangID=E>, (13.01.2019).

⁴⁷⁹ Ibid.

⁴⁸⁰ Ibid.

almıştır. Tunus'un kadınları, yoksullaşma, aile içi şiddet ve polis vahşeti gibi bir dizi zorlukla karşı karşıya kalmıştır.

4.2. Mısır

Mısır, 2009 yılında Kişisel Haklar Girişimi (EIPR) ile işbirliği içinde, Mısır'ın kadın cinsel ve üreme haklarını destekleme ve korumadaki başarısızlığını vurgulayan CEDAW Komitesi'ne bir gölge mektubu göndermiştir. Komite, merkez tarafından Mısır hükümetine yapılan nihai gözlemlerde dile getirilen bir dizi meseleyi ele almıştır. Bu konular arasında, kadınları cinsel şiddetten koruyamamak, yetersiz aile planlaması hizmetleri, anne ölümleri ve morbidite hakkında yetersiz genel bilgiler, cinsel ve üreme sağlığı hizmetleri yer almıştır.⁴⁸¹

Mısır, periyodik raporunu CEDAW Komitesi'ne sunduktan sonra, özellikle, komite Mısır hükümetini kırsalda yaşayan kadınlar da dahil olmak üzere, kadınlar için cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimi genişletmeye çağırmıştır.⁴⁸² Merkezin uluslararası savunuculuk ekibinin üyeleri, İsviçre'nin Cenevre kentine, CEDAW Komitesi kadın cinsel ve üreme haklarına destek olma çağrısı yapmaya çağırmıştır. CEDAW Komitesi'nin 45. oturumunda merkez, Mısır hükümetinin kadınların cinsel ve üreme haklarını ihlal ettiği konusunda, özel bir endişeyi dile getirmiş ve komiteyi bu konularda güçlü tavsiyelerde bulunmaya çağırmıştır.

Merkez, Mısır'daki kadınların cinsel ve üreme sağlığı ve özerkliğinin durumu, kadınların devletin temellerini koruma ve teşvik etme yükümlülüğü ile ilgili olarak CEDAW Komitesi'ne bir gölge mektubu hazırlamak ve sunmak için Mısır Kişisel Girişimi (EIPR) ile işbirliği yapmıştır. Mısırla ilgili sözleşme kapsamındaki endişeli alanlar, yüksek anne ölüm oranı ve morbidite, güvenli olmayan kürtajın yaygınlığı, kürtaj sonrası bakım hizmetlerine erişim eksikliği, özellikle adolesanlar için kapsamlı aile planlaması hizmetlerine ve bilgiye sınırlı erişim ve devletin yüksek oranda cinsel şiddete ve kadına yönelik tacize verdiği cevap yetersizliği olarak vurgulanmıştır.⁴⁸³

⁴⁸¹ <https://www.reproductiverights.org/document/concluding-observations-egyptcedaw2009english>, <https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/CEDAW%20Concluding%20Observations%20Egypt.pdf>, (13.01.2019).

⁴⁸² "UN CEDAW Committee Calls on Egypt to Promote Reproductive Rights", <https://www.reproductiverights.org/feature/un-cedaw-committee-calls-on-egypt-to-promote-reproductive-rights>, (13.01.2019).

⁴⁸³ <https://www.reproductiverights.org/feature/the-45th-session-of-cedaw-all-eyes-on-egypt>, (13.01.2019).

4.3. Libya

Libya, 1989 yılında Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) kabul etmiş ve 2 ve 16 (c) ve (d) maddelerine yapılan rezervasyonları sürdürmüştür. Katılım üzerine, Libya ayrıca, CEDAW'a katılımın genel bir rezervasyonunu yapmıştır. İslami Şeriat'tan türetilen kişisel statü yasalarına aykırı olamaz. CEDAW Komitesi, 2 ve 16. maddelerin sözleşmenin amacına uygun olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁴

Libya, CEDAW'ı onaylamış, ancak çeşitli hükümlere uyma yükümlülüğünden muaf tutulmak için resmi çekinceler getirmiştir. Her türlü ayrımcılığa karşı mücadele etmek ve ailede eşitlik üzerine olmak üzere 2. maddeye rezervasyon yaptırmıştır. Sözleşmeyi izleyen BM uzman organı, ancak, bu maddelere yapılan çekincelerin antlaşma kapsamında izin verilmediğini belirtmiştir. Uzman grup, Libya'ya vatandaşlık yasasını değiştirerek, erkek ve kadınlara eşit vatandaşlık hakları vermesi çağrısında bulunmuştur.⁴⁸⁵

Madde 7'ye göre, kadınların politikaları formüle ederken, kadınların eşit şekilde katkıda bulunmaları da dahil olmak üzere, kadınların siyasetteki ayrımcılığını ortadan kaldırmak için adımlar atılması gerekmektedir. 3. maddede de, Libya, kadın hakları ve temel özgürlüklerin insanlarla eşitlik temelinde tatbik edilmesini ve kullanılmasını sağlamak amacıyla kadınların güçlendirilmesini sağlamak için politik ve diğer önlemleri almakla yükümlüdür. Libya'nın mevcut anayasal söylemi, bu uluslararası yükümlülüklerin gelecekte yerine getirilmesi için bir temel oluşturma fırsatı sunmaktadır.⁴⁸⁶

CEDAW Komitesi, 28 ve 19 sayılı Genel Tavsiyelerinde, kadına yönelik şiddetin bir ayrımcılık biçimi olduğunu beyan etmiş ve devletlerin toplumsal cinsiyete dayalı şiddet eylemlerini önlemek, soruşturmak, kovuşturmak ve cezalandırmak için gereken özeni gösterme yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiştir. Kadın hakları gruplarına göre, CEDAW Komitesi, Libya'nın CEDAW uygulaması hakkındaki, 2009 yılı sonuç

⁴⁸⁴ Jamie Dettmer, "Libyans Say Sharia Will Be Law Of The Land", 12 December, 2012, <https://www.thedailybeast.com/libyans-say-sharia-will-be-law-of-the-land>, (13.01.2019).

⁴⁸⁵ "Libya: Step Ahead for Women on Nationality Rights", 2 September, 2010, <https://www.hrw.org/news/2010/09/02/libya-step-ahead-women-nationality-rights>, (13.01.2019).

⁴⁸⁶ Nadine Schnelzer, *Libya in the Arab Spring, The Constitutional Discourse since the Fall of Gaddafi*, Wiesbaden, Germany: Springer VS, 2016, p.79.

gözlemlerinde de belirttiği gibi, cinsel ve aile içi şiddet mağdurları, Libya’da etkili hukuk yollarına başvurma hakkını kısıtlamıştır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (UNSC) Kadınlar, Barış ve Güvenlik Hakkındaki Kararlar, CEDAW ile birlikte, kadınların ulusal anayasaların hazırlanmasına dahil edilmesi gerektiğini şart koşturmuştur. Libya’ya uygulandığı şekliyle, toplumsal cinsiyet rolleri ve korumaları ile ilgili Güvenlik Konseyi kararları ve kadın haklarını ilerletme önerilerini kapsayan bir anlaşma olan CEDAW, Libya için iki açıdan önemli olmuştur.⁴⁸⁷ Birincisi, yasalar Libya’nın çatışma sonrası durumu nedeniyle kadınların katılımını talep etmiştir. 1889 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı, ulusları kurtarma sürecinin ilk aşamalarından itibaren karar vermede kadın katılımını artırarak, barış sürecinin tüm aşamalarında, özellikle çatışma sonrası planlama ve barışın inşasında kadınların katılımını sağlamaya yönelik olmuştur. Benzer şekilde, CEDAW’ın Genel Tavsiye 23’ü, kadınların devlet politikasının oluşturulmasına ve uygulanmasına katılmasının yanı sıra, kamu görevini yürütmesi gerektiğini belirtmiştir. Libya, Kurtuluş Beyanı çatışma sonrası bir durum olması dolayısıyla 1889 tarihli UNSC kapsamına girmektedir. Ayrıca, anayasa hazırlama süreci, kadınların dahil olması gereken çok erken aşamada planlama olarak görülmüştür. İkinci olarak, CEDAW ve Güvenlik Konseyi kararlarının, Libya anayasa hazırlama süreciyle ilgili olarak, karar verme süreçlerinde, toplumsal cinsiyet perspektiflerini artırmaları gerektiğinin ifade edilmesi olmuştur.⁴⁸⁸

BM Güvenlik Konseyi’nin 1325 sayılı kararı ve CEDAW doğrudan artan toplumsal cinsiyet perspektifini gerektirmiştir. Beşinci Genel Tavsiye Kararı’nda, CEDAW, yönetim organlarında kritik bir kitlenin dahil edilmesini sağlamak için, tercihli muamele ya da kota sistemleri gibi geçici özel önlemlerin kullanılmasını vurgulamıştır. 23. Genel Tavsiye, ayrıca jüri engellerinin kaldırılmasının gerekli olduğunu ancak yeterli olmadığını ve devletlerin kültürel engelleri ve kalıpları ele almayı, kadın adayların işe alımını kolaylaştırmayı, mali yardım ve eğitim sağlamayı ve seçim prosedürlerini değiştirmelerini sağlamayı da gerekli görmüştür.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ “Women Must be Included in Drafting Libya Constitution”, 3 June, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (13.01.2019).

⁴⁸⁸ Ibid.

⁴⁸⁹ Ibid.

Libya toplumunda toplumsal cinsiyet perspektifinin ortaya çıkmasını sağlamanın en iyi yolu, bu değerlerin anayasaya girmesini sağlamaktır. Bu tür adımlar uluslararası hukuk tarafından yasal olarak öngörölmüş ve CEDAW'a göre cinsiyet eşitliğine ulaşmak için, uygun araçların gecikmeden alınması beklenmektedir. CEDAW, cinsiyet eşitliğine ulaşmak için, kadınları tercih eden geçici önlemler önermektedir. Bir devletin eşitlik hedefine aykırı sosyal ve kültürel uygulamaları, yükümlölüklerini ihlal ettiğı gerekçesiyle kabul edilmemektedir. Libya, bir istisna değildir. Kadınların, aday olmalarını engelleyebilecek damgalanmanın üstesinden gelmek için aktif olarak çalışmanın yanı sıra, kadınlar için kamuya açık ofis olanaklarını sağlayarak, kadınların göreve başlayabilmeleri için bir yol sağlamak devletin sorumluluğundadır. Demokratik uygulama da toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda uluslararası hukuka tabidir. Diğer bir ifadeyle, kadın temsilciliğinin yokluğunun, sadece nüfusun, kadın adaylara oy vermemesi olarak kabul edilmesine izin verilmemektedir. CEDAW, devletlerin, kritik bir kitle elde etmek için en azından asgari sayıda kadının, yasama koltuklarının yüzde 30 ile 35 arasında olduğu tahmin edilmek üzere, seçim araçlarını kullanmasını tavsiye etmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Ibid.

SONUÇ

Kadınlar da erkekler gibi toplum inşasının bir unsuru olarak görülebilsediler şuan yaşanan zorlukların pek çoğu ile karşı karşıya kalmazlardı. Ancak, erkeklerden farklı olarak, kadınlar, siyasi değişim ve toplumsal statülerinde erkek meslektaşlarına tamamen eşit olmak, gerçek bir değişim elde etmek için savaşmak zorunda kalmışlardır. Arap ülkelerinde kadınlar uzun zamandır onları ikinci sınıf vatandaşlar haline getiren algı ve geleneklerle mücadele etmek durumunda olmuşlardır. Kadınlar büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kaldıkları için kendilerini mücadeleye sonuna kadar devam etmek zorunda hissetmiştir.

Arap ülkelerinde toplumdaki cinsiyet eşitliği sağlanamadığı için kadınların işi daha da güçleşmiştir. Protestolarda kadın örgütleri, tam eşitliği sağlamak için kişisel statü yasalarının değiştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ataerkillikle uzun bir zamandır uğraşan Arap kadın eylemcileri, kadınları güçlendirme alanları bulmak, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için bu süreçte oldukça çaba sarf etmiştir.

Arap Baharındaki kadınlara bakıldığında, kadınların farklı sosyal sınıflardan geldikleri, bunları hem eğitimli kadınların hem de eğitimi olmayan ev hanımı olan kadınların oluşturduğu görülmüştür. Bu durum, Arap Baharına her kesimden kadının destek verdiğini göstermiştir.⁴⁹¹

Kadınlar erkeklerle omuz omuza, daha iyi bir gelecek için mücadele etmiştir. Ayrıcalıklı ya da değil, örtülü ya da açık, her sosyal sınıftan ve kuşağa mensup kadınlar sadece ülke çapında protestolara katılmamış, aynı zamanda bloglarda ve sosyal medya ağlarında da bulunmuşlardır. Kadınlar protestoların kendileri adına siyasi geçiş veya daha iyi bir gelecek için söz sahibi olmasını ummuştur.

Arap Baharında kadınlar, yurt içinde ve yurt dışında, ayaklanmalarda yer almak ve sosyal medya ve internet tabanlı platformlar kullanarak, davaları için küresel kamu desteği oluşturmaya çalışmıştır. Her ülkede, yurttaşlarına mücadeleye katılmaları için ilham veren ve küresel bir kitlenin kalbini canlandıran genç kadınlar olmuştur. Bu kadınlar, korkusuzluklarından ilham alarak, süreçteki basmakalıplara meydan okumaya çalışmıştır.

⁴⁹¹ Çiğdem Aydın Koyuncu, "Arap Baharı ve Sonrasında Yemen'de Kadın: Beklentiler ve Gerçekler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 45, Spring III, 2016, s.124.

Arap Baharında Tunus'ta, aktivist, blogger ve öğretim görevlisi "*Lina Ben Mhenni*", blogger, girişimci ve insan hakları aktivisti "*Amira Yahyaoui*", üniversite hocası ve araştırmacı "*Amal Grami*", blog yazarı, kadın savunucusu ve barış aktivisti "*Aya Chebbi*" önemli kadınları oluşturmaktadır. Mısır'da ise, feminist yazar, aktivist ve psikiyatrist "*Nawal El Saadawi*", feminist yazar ve gazeteci "*Mona Eltahawy*", aktivist ve bilgisayar şirketinde çalışan "*Asmaa Mahfouz*", aktivist ve blog yazarı "*Israa Abdel Fattah*", insan hakları aktivisti olan "*Dalia Ziada*" ön plana çıkan kadınlar arasında gösterilmektedir. Libya'da yine hukuk öğrencisi "*Iman al-Obeidi*" ve eylemci ve mimar "*Hana Elhebshi*" de Arap Baharına destek veren önemli kişiler arasında sayılmaktadır.

Arap Baharının hem kadınlar hem de erkekler için inkar edilemez, güçlendirici, ilham verici yönleri olmasının yanında şiddetli, gerici yönleri de olmuştur. Her ülkedeki ayaklanmaların gidişatı ve sonuçları kendi özelliklerine göre şekillenmiştir. Bölgede patlak veren hemen hemen tüm ayaklanmalarda kadınlar önemli roller oynamışlar ve belirgin bir şekilde ortaya çıkmışlardır. Özellikle genç Arap erkekleri gibi, küreselleşme süreçlerinden etkilenen ve yeni iletişim teknolojilerinden haberdar olan genç Arap kadınları, örgütlenmelerini, yeni örgütlenme, ağ kurma ve aktivizm yolları aracılığıyla güçlendirmiş geliştirmeye çalışmıştır. Direnerek, yıllarca süren bastırmaların ruhlarına gömdüğü çaresizliğin üstesinden gelmeye çalışarak, aynı şekilde yıllarca süren aşağılanma karşısında yeni bir öz saygı ve onur duygusu kazanmaya çalışmışlardır.

Arap Baharının ardından, Arap kadın imajı kayda değer bir dönüşümden geçmiştir. Sıradan kadın protestocuların görüntüleri, dünyanın Arap bölgesindeki kadınlar hakkında sahip olabileceği bazı yanlış algıların eski resimlerine de meydan okumuştur. Kadınlar bu nedenle geleneksel algıların bir kısmını kırmaya başlamıştır.

Kadınların Arap Baharı devrimlerine geniş katılımı, kadınların temkinli olmaya devam etmesini beklemiş olan otoriter rejimleri şaşkınlığa uğratmıştır, çünkü kadınların yaşamları için ciddi riskler yaratabilecek gösterilere katılmayacakları tahmin edilmiştir. Kadınların 2011 yılı protestolarına katılımı, diktatörlükleri ve istihbarat servislerini etkilemiş, bunların halk tarafından reddedilmesinin tüm boyutlarını göstermiş ve birçok baskıcı rejimin hızla çökmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, kadınların değişime karşı direnişe, anlamlı bir siyasi reformun yokluğuna ve otoriter rejimlerin kayırmacılık, yolsuzluk ve rüşvetle karşı karşıya kalmasına meydan okuyarak oynayabilecekleri

önemli rolü de ortaya koymuştur. Siyasi ve kültürel elitler, kadınların halk ayaklanmasına katılacağını tahmin edememiştir. 2011 yılında kadınlar, kurban olmaktan, değişime ilham veren liderlere geçiş yapmaya karar verdiklerinde herkesi şaşırtmıştır. Kadınların ve gençlerin Arap Baharına getirdiği fedakarlıklar, yaptıkları ve ayaklanmalar sırasında ve sonrasında katılımları için ağır bir bedel ödedikleri de görülmüştür.

Arap Baharının sadece politik bir devrim olmadığı, aynı zamanda Arap kadınlarının geleneksel katılım ve görünürlük normlarını harekete geçirip kamusal alana yeni konular getirdiği için kişisel, sosyal ve iletişim devrimi olduğu sonucuna varılabilir.⁴⁹²

Kadınlar neden bu beklenmedik hareketi yapmıştır? Kadınlar, bu ülkelerin gençleri gibi, sahip oldukları yozlaşmış rejimlerin en büyük kurbanları olmuştur. İnsanlık onurlarına saygı duyulmamış ve özgürlük, temel özgürlükler ve eşit haklar sağlanamamıştır. Böylece onlar değişimden faydalanmak istemişlerdir. Arap Baharı gösterilerinin ön saflarında yer almalarına rağmen, kadınlar siyasi düzenlemelerde ve varlıklarında görmezden gelinmiştir. Hükümetin en üst seviyelerinde olması gerekenden daha az sayıda olmuşlardır. Kadınların ve gençlerin geçiş dönemindeki hükümetlere katılımı oldukça düşük olmuştur.

Arap Baharı gösterilerinde kadınlar ön plana çıkmalarına rağmen, siyasi düzenlemelerde göz ardı edilmiştir. Hükümetin en üst düzeylerinde olması gerekenden daha az sayılara sahip olmalarına rağmen geçiş döneminde muhalif seslere katkıda bulunmuşlar ve hükümet eksikliklerini eleştirmişlerdir. Kadınlar, demokratik geçişleri desteklemek için ellerinden geleni yapmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Arap Baharı sırasında kadınların siyasal süreci ve ilerlemesi, o zamandan bu yana çok büyük bir değişiklik olmamasının yanında değerini kaybettiği de görülmüştür. Hiç kimsenin kadın ve gençlerin vizyon ve yeteneklerinden yararlanamamasının bir nedeni, karar alma ve devlet inşasında rollerinin önemine inanan siyasi düşünselliğin yokluğundan ileri gelmiştir. Kadınların devlet kurumlarında söz sahibi olamamalarına rağmen, Arap Baharı ülkelerinde geçiş dönemi boyunca daha fazla siyasi özgürlüklere sahip olmak için gösterilere katılma ve organize olma gibi çeşitli ifade biçimlerini uygulamıştır. Kadınlara yapılan adaletsizlik, şiddet, toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri

⁴⁹² Courtney C. Radsc, Sahar Khamis, "In Their Own Voice: Technologically mediated empowerment and transformation among young Arab women", *Feminist Media Studies*, Vol. 13, No. 5, 30 October, 2013, p.888.

toplumsal normlara kök salarak ve kadınlara karşı ayrımcılık yapan yasal sistemlerde var olarak kendini göstermiştir. Pek çok eylemci daha fazla koruyucu yasa talep etmiştir.

Ayaklanmalardan sonra kadının statüsü tartışması, İslamcı ve laikçi söylemler arasındaki ideolojik bir tartışmanın içine de gömülmüştür, iki söylem de temel olarak farklı referans çerçevelerine dayanmaktadır. Kadın hakları konusundaki dini söylem, kadına ve erkeğe farklı şekilde davranan kaynak olarak İslam'a bakmıştır. Diğer yandan laik kesimler, tüm insanların cinsiyetlerine bakılmaksızın aynı haklara sahip oldukları evrensel insan haklarına dayanan bir söylemi harekete geçirmiştir. İslamcı cinsiyet eylemcileri, gündemlerinin insan hakları ilkelerine, insanlık onuruna, hoşgörü ilkelerine, ekonomik ve sosyal adalete, adil politik davranışların ahlaki kurallarına, doktrinlere ve öğretilere dayandıkları kadarıyla çelişmediklerini defalarca dile getirmişlerdir. Bu iki ana ideolojik eğilimin toplumsal cinsiyet aktivistleri kadın hakları konusunda rakip olarak kalmıştır.⁴⁹³

Tunus, Mısır ve Libya da dahil olmak üzere Arap ülkelerinde kadın haklarının olmayışı, siyasi özgürlüklerin ve eğitimin eksikliği Arap bölgesinde ilerlemeyi engelleyen temel faktörlerdendir. Temel insan hakları olan eğitim ve sağlık hakları, toplumsal politikalar ve toplumsal cinsiyete dayalı geleneklerin yaygınlığı nedeniyle, konu kadınlar olduğunda sıklıkla reddedilmiştir. Eğitime erişimin cinsiyet eşitsizliği de, kadın ve erkek arasındaki mevcut tüm sosyo-ekonomik eşitsizliklerin genişlemesine yol açmıştır.

Aile ile ilgili yasal hükümler evlilik, boşanma, miras, velayet ve vatandaşlık gibi hakların düzenlenmesine rağmen, birçok hüküm kadınların çıkarlarına zararlıdır. Vatandaşı olmayan kadınlar ve erkekler farklı muamele görmektedir. Bir kadın, uluslararası insan hakları standartlarına aykırı olan, hayatına ilişkin bazı kararlar için, en yakın erkek akrabasının onayını almaya yasal olarak mecburdur. Cinsiyet eşitsizliği özellikle aile hukuku, fiziksel bütünlük, ekonomik durum ve politik katılım alanlarında devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet haksızlıklarının tek başına yasalarla çözülmesi de yeterli olamamıştır.

Kadın hakları ve eşitliği için yasamaya özel bir ilgi gösterilmemiştir. Evlilik yaşını, boşanma kurallarını ve temel hakları belirleyen bazı yasalar olsa da, bunların

⁴⁹³ Johansson-Nogués, op.cit, p.398.

uygulanması eksik kalmış ve bu da protestolara katılarak kadınların kendi değişimlerini yaratmaya çalışmalarına yol açmıştır. Karar alma sürecinde kadınların yeterince temsil edilmemesi konusunda net bir çözüm olmamıştır. Kadınların eşit temsil edilmesini sağlamak için gerekli tedbirler alınmaya çalışılsa da, özellikle parlamentoda kadınlar için adil temsilin garanti altına alınması için herhangi bir kota ya da başka açık bir önlem bulunmadığından, bunun nasıl yapılacağı çok net ve açık değildir. Arap Baharında kadınların varlığı için, Tunus, Mısır ve Libya'daki aktivist kadınların, sonraki siyasi geçiş süreçlerinde kendileri için bir rol beklemeye başlamışlardır. Kadınlar sesinin duyulmaması gerektiği iddiaları, bütün bunlar süreç sırasında parçalanmaya başlamıştır.

Protestocular değer kaybeden kadınlığın temsilcileri olarak sürekli olarak reddedilmiş ve daha büyük politik etki elde etmekten engellenmiştir. Zaman zaman kadın aktivistler, psikolojik olarak istikrarsız ya da popüler olmayan Batı tarzı feminizm için ajanlar olarak nitelenmesiyle sosyal olarak damgalanmışlardır. Protestocuları disipline ederek ve iddialarını meşrulaştırarak, bu üç rejim de daha geniş, daha uyumlu protesto hareketlerini caydırmayı başarmış ve kendi ülkelerindeki kadın hakları reformlarının kontrolünü elinde tutmayı sürdürmüş, son derece etkili bir araç olarak gördüğü cinsiyete dayalı şiddeti seçmiştir. Tunus, Mısır ve Libya'da devletin önderliğindeki toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, genellikle kolay hedefler olarak görülen kadınlar üzerinde uygulanmıştır. Hükümetlerin kadınlara karşı otoriter ve baskıcı olabileceği doğrulanmıştır.

Arap ülkelerinde kadınların adalete erişimi, 2011 yılından sonra keskin bir şekilde azalmıştır. Adalete erişimin olmaması durumunda, kadınlar seslerini duyurmakta, temel haklarını kullanmakta zorlansalar da ayrımcılığa ve tacize karşı mücadeleye devam etmişlerdir.

2011 yılı ayaklanmaları kadınlar için gerçekliğin söylemini ve özünü değiştirmiş midir? Neden kadınların hakları sorunları Tunus, Mısır ve Libya'daki siyasi tartışmalarda yer alırken, kadınlar, ülkelerini özgürleştirmeye önemli ölçüde katkıda bulunduktan sonra, tam olarak özgürleşmekten uzak kalmışlardır? Kadınlar, Tunus, Mısır ve Libya'daki geçişlerde büyük ölçüde gölgede kalmıştır. Bu ayaklanmaların haysiyet ve sosyal adalet gibi unsurlar adına yapıldığı göz önüne alındığında, daha çarpıcı olmuştur. Ayaklanmalar sonrası, yerel halk ilk kez siyasi ve ekonomik

geleceklerini kendi ellerinde tuttuklarını hissetmiştir. Ancak, bu aynı yetkilendirme tam anlamıyla kadınlara uygulanamamıştır. İlk aşamada kendi otokratik liderlerinin devrilmesine yol açan belirgin bir rol oynadıktan sonra, kadın eylemciler siyasal alanda marjinalleştirilmiş ve sesleri susturulmaya çalışılmıştır. Kadın haklarına ilişkin ilerleme, hem demokratik kalkınmanın hem de çoğulculuğun önemli bir göstergesi ve güçlü bir simgesidir. Kadınlar fikirlerini politik etkiye dönüştürmek ve bu üç ülkenin her birinde farklı bir ölçüde olsa da başlangıçta oynadıkları aktif rolü sürdürmek için savaşı kaybetmeye başlamışlardır.

Tunus'ta, Mısır'da ve Libya'da kadınlar, aile içi şiddet, kadın sünneti (FGM), namus cinayeti ve çocuk evliliği gibi meşru uygulamalar olarak kabul edilen kültürel ve derinden kökleşmiş sosyal uygulamaların kurbanı olmuştur. Mısır FGM'nin dünya çapında en yüksek ülkeler arasında olduğu ve FGM'nin Mısır'da yasadışı olmasına rağmen ortadan kaldırılmasında, yeterli düzeyde azaltılmasında bile başarılı olamadığı görülmüştür. Neredeyse tüm Arap ülkelerinde kadınları, şiddet içeren, şiddete karşı koruyan belirli bir kanunun bulunmadığı ve kadına yönelik şiddet uygulayanların kovuşturma ve cezalandırma eksikliği olduğu görülmektedir.

Tunus ve Mısır'daki protestocular arasında vurgulanan kadının varlığı, bu ülkelerde otoriter rejimlerin meşruiyetine önemli bir meydan okuma getirmiş ve devlet tarafından başlatılan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet olaylarını tetiklemiştir. Tunus'ta ve Mısır'da güvenlik güçleri kadınları yıldırma için cinsel şiddete başvurmanın yanında, kamusal ve politik olarak aktif kadınları hedef alma pratiklerini yoğunlaştırmış ve yaygınlaştırmıştır. Politikalarını, kadınları taciz etmek, cinselleştirmek ve onlara işkence yapmak, saygınlıklarını zedelemek ya da vatandaşlar olarak statülerini zayıflatmak oluşturmuştur. Libya'da ise tecavüz korkusu birçok kadını ülkeden kaçmaya sevk etmiştir. Libya'daki kadın mültecilerin belgelerinde, ezici bir şekilde, onların kaçmalarına neden olan durumun, Gaddafi'nin güçleri tarafından cinsel olarak saldırıya uğrama korkusu olduğu görülmüştür. Bu tür görüşmelerin ortaya koyduğu bir başka endişe de cinsel şiddetin sonuçlarının ortaya çıkması olmuştur, tecavüz mağdurları aile namusunu yeniden kazanmak için erkek aile üyeleri tarafından öldürülürken, bazı erkekler tecavüzün önlenmesi için kadın akrabalarını öldürmeye bile gidebilmiştir.

Tunus'ta laik muhalefet ve Mısır ve Libya'daki İslamcı grupların daha belirgin hale gelmesiyle birlikte, rejim, kadın gruplarının alternatif kadın rol modellerini ortaya

koymaya çalıştığını vurgulamıştır. Bu üç rejim, birbiriyle rekabet eden hegemonik eril söylemlerine farklı tepkilerde bulunmuştur. Tunus'ta Ben Ali, kadınların laik erkek kolektiflere sadakatini sağlamak için haklarını güçlendirmeye çalışmış, Mısır ve Libya'da kadınların hakları zayıflamadan muzdarip olmuştur. Mısır'da, vurgulanan kadınlık, Mubarak ile İslami güçler arasında yaşanan çeşitli siyasi durumların sonucu olarak değerlerin bir karışımına dönüşmüştür. Libya'da rejim, geleneksel aile ya da klan yapısının kadınlara yönelik tutumunu kırmak ve kadınları rejimin doğrudan yetkisi altına almak için ayrıntılı bir durum başlatmıştır. Her üç ülkede de bu tür uygulamaların kadınların aile hukukundaki statüsüne veya sosyal ayrımcılığa karşı kendi muhalifleri üzerindeki etkisi, sosyal ayrımcılığın hegemonik erkekliği ve rejimin meşruluğunu tehdit etmeyecek şekilde yeterince dağılmış ve küçük çapta kalmıştır.⁴⁹⁴

Arap Baharı kadınlar için siyasal geçişte karışık bir tablo ortaya koymuştur. Demokratik devrim, siyasi hakları açısından, özgür ve çok partili seçim süreçlerinde katılımcılar olarak resmi bir ilerleme sağlamıştır, ancak aynı zamanda, kadınların iddialarının ve kaygılarının güvence altına alınması için daha iyi siyasal temsil veya erişim sağlayamamıştır. Arap Baharındaki kadın aktivizmi, sınırlı sosyal ve politik hakların giderek sorgulandığı bir manzarayla karşılaşmıştır. Tunus, Mısır ve Libya'da ekonomik durum da kasvetli olduğundan, kadınlar ekonomik büyüme ya da sosyoekonomik kalkınma programlarında imtiyaz sahibi olmaları karşılığında korunma haklarına sahip olduklarına güvenmemiştir.

Seçkin kadın seçmenlerin katılımı ve her üç ülkede de dikkate değer kadın seçim kazanımlarına rağmen, Tunus, Mısır ve Libya'daki seçim sonuçları genel olarak ülke kadınlarının statüsünün veya ilerlemesinin seçmenler için çok küçük bir rol oynadığını ve kazanıldığını ortaya koymuştur. Demokrasi ve özgür ve adil seçimler genellikle kadınların haklarını ve toplumdaki yerini ilerletmek için yeterli olmamıştır. Arap toplumunun ataerkil yapısı ve kadın haklarının sürekli ihlali nedeniyle toplumsal cinsiyet adaletsizliği ve eşitsizliği hala devam etmektedir.

Kadınların siyasi haklarında Arap Baharı sonrası beklenen iyileşmenin elde edilememesinin sebeplerini, "*Özdemir Akbal*"*, aslında Arap Baharı denen hadisenin kendisinin bunun sebebi olduğunu belirterek, halkların demokrasi isteği olarak başlayan olayların bir müddet sonra iç karşamaya dönüştüğü gibi, tesirli olduğu ülkelerde ciddi

⁴⁹⁴ Johansson-Nogués, op.cit, p.399.

*Özdemir Akbal, Hudut Gazetesi Yazarı.

toplumsal fay hatlarının oluşmasına da katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında Arap Baharının başladığı Tunus'ta ortaya çıkan dinamiklerle Muhammed Mursi'nin kazandığı seçimler sonrası yaşanan darbenin birbirinden çok farklı sonuçlarının ortaya çıktığını gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda kendisi, bu durumda da aslında bölgesel incelemenin monoblok bir yapı ve ortak kültür kabulünden ziyade devletler ölçeğinde imkan ve şartlar çerçevesinde ele alınması gerekliliğinin ortaya koyulmasını dile getirmiş, bu durumda zaten Arap Baharı diye genelleştirilen hareketlerin ortak bir dinamiğe ve amaca sahip olmadığı ortadayken kadın hakları ve özgürlüğü açısından bir kazanımı ortaya koymasının da hayli güç olduğunu vurgulamıştır.

Tunus, Arap Baharından önce bölgedeki en gelişmiş kadın hakları düzenine ulaşmış olmakla birlikte, kadınların toplumdaki rolü geçiş sürecinde sıkıntı çekmiş ve gelecekteki hakları dağınık ve belirsiz kalmıştır. Kadınların ayaklanmalar öncesinde haklarının Tunus'takilerden çok daha zayıf olduğu Mısır'da, yeni anayasa ve tepkisiz Müslüman Kardeşler hükümeti göz önüne alındığında, yakın zamanda bir atılım olasılığı ortaya çıkmıştır. Libya'da Gaddafi'nin mirasını silmek zor olmuş ve burada kadınların hakları savunmasız kalmıştır. Arap Baharı sonrası beklenti ve varsayımlar bu nedenle kadınların Tunus, Mısır ve Libya'daki rol ve haklarına karşı çok güvende görünmemektedir. Sosyal yeniden yapılanmanın ortasında, önceden var olan sınırlı haklarının onurlandırılacağı ve sürdürüleceğine dair garanti görülmemektedir. Benzer şekilde, seçimler sonrasında, yeni hükümetlerin vatandaşlarının meşru kaygılarını ele almaya çalışacağı konusunda da hiçbir garanti görülmemektedir. Arap Baharı kadınlarının güvensizliği bugün de hala devam etmektedir.⁴⁹⁵

Farklı ülke grupları arasında, kadın hakları konusunda ortak bir model bulmak zordur. Tunus'ta kadın aktivistler, özellikle Selefizmin yükselmesiyle, bağımsızlıktan beri sahip oldukları haklar için endişe etmiştir. Ancak Ennahda ise, kadınların mevcut kazanımlarına saygı göstereceğini ifade etmiştir. Mısır'da, gözden geçirilmiş anayasada eşitlik için anayasal koruma eksikliğiyle kadınların haklarını ve eşitliğini destekleyen mevcut tedbirlere yönelik bir meydan okuma olmuştur. Ancak, Mubarak'ın görevden alınmasından bu yana çeşitli kadın girişimleri çok iyi olmasada gelişmeye devam etmiştir. Libya'da kadınlar hükümet ve parlamentoda yeni temsil seviyelerine

⁴⁹⁵ Johansson-Nogués, op.cit, p.405-406.

ulaşmıştır. Ancak, devam eden kanunsuzluk kadınların halk katılımını tehdit etmektedir. Ülkeler içindeki kadınların, sınıflarına, dinlerine, kentlerde ya da kırsal bölgelerde yaşamalarına ve önceki rejime karşı tutumlarına göre farklı deneyimleri olmuştur.

Tunus'ta Devlet Başkanı Bourgiba medeni kanuna kadını koruyan hükümler getirmiş ve ardından yönetime gelen Ben Ali kadınların üst siyasi ve bürokratik seviyelerdeki katılımını arttırmak için düzenlemelerde bulunmuştur. Mısır'da Nasır, Sedat ve Mubarek dönemlerinde kadınların meclisteki sayıları kotalar koyularak arttırılmış ve bakanlık yolları kadınlara açılmıştır. Libya'da Gaddafi yönetimi hem ekonomik ve sosyal hayata kadınların katılımlarını arttırmaya yönelik reformlar gerçekleştirmiş hem de kadınların siyasi katılımını arttırmaya önelik yuygulamalar benimsemiştir. Bu üç ülke örneğinde de, otoriter rejimler döneminde nispeten kadın haklarında ve siyasi temsilde bazı iyileştirmeler yapılmaya çalışılsa da toplumun ataerkil kültürü ve dinin bu toplumlar tarafından yorumlanması bu reformların başarıya ulaşmasına engel olmuştur.

Kadınların hem sosyal hem aile hayatındaki rolünü kısıtlayarak kadınların siyasi katılımına da olumsuz yansıyan, özellikle medeni hukukta şariat kanunlarının uygulanması olmuştur. Tunus, Mısır ve Libya'da kadınlar, rejim değişikliği sürecinde gösterilere aktif bir şekilde katılmışlardır. Ancak tüm bu ülkelerde otoriter rejimlerin devrilmesi sonucu kurulan yeni rejimlerde muhafazakar Müslümanların yönetime gelmesi İslamcılarının etkilerinin artması ile kadın haklarına yine muhafazakar bir bakış açısı getirmiş ve kadının siyasi temsili sınırlı kalmıştır. Geçmişte meclis için kadına ayrılan kotalar Tunus dışındaki ülkelerde kaldırılmış ve de bakanlıklarda az sayıda kadın yer almıştır. Ancak kadınların haklarındaki ve temsildeki gerileme sadece din ile ilişkili olmamıştır, dinin beraberinde kültürde dahil olmuş ve kadının siyasetteki rolünü Arap dünyasındaki toplum kültürü olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Tunus'ta, 2011 yılı öncesi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin statüsü ve kadınların yasal ve sosyal durumlarına bakıldığında, Tunus, kadınların hem özel hem de kamusal alanda en kapsamlı yasal garantileri elde ettikleri ülke olarak değerlendirilmiştir.

Tunus'ta kadınların rolü ve Ennahda partisi, kadınların haklarının önemini vurgulayarak kadınların katılımıyla yeni bir siyasi kimliğin nasıl oluşabileceğini ve daha da önemlisi kadınları bu forumlara dahil etmenin gerekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar toplumsal cinsiyet ideolojisi Tunus rejiminin mesajının bir parçası olsa da, kadınlar toplumdaki eşit katılımcılar olarak haklarını tam olarak hayata

geçirme konusunda toplumsal cinsiyete dayalı engellerle karşılaşmaya devam etmektedirler.

Kadın hakları aktivistlerine göre aile hukuku cinsiyet eşitsizliğinin başka bir yönünü göstermektedir. Aile, cinsiyet ayrımcılığı yoluyla ataerkil ilişkileri, değerleri ve baskıları yeniden üreten ilk sosyal kurum olmaya devam etmektedir.

Kadın aktivistler, Tunus sokaklarında, sadece Ben Ali'nin devrilmesini istemek ve on yıllardır diktatörlüğün sona ermesini istemek için harekete geçmemiş, aynı zamanda toplumdaki kendi hakları ve statüleriyle ilgili de harekete geçmişlerdir. Sömürgeci dönemde başlayan bir mücadeleye devam etmişlerdir. "Eşitsiz demokrasiye hayır", devrim sırasında Tunuslu kadınların başlattığı bir slogan olmuştur. Tunus'ta kadınlar nispeten gelişmiş bir statüye sahip olmuştur. Arap dünyasının diğer yerlerinden daha fazla kamusal alanda temsil edilmektedir. Tunuslu kadın hakları savunucuları, olumlu durumlar sağlamıştır. Bu olumlu durumlar, Ekim 2011 tarihinde Kurucu Meclis seçimlerinde cinsiyet eşitliği ve önceki hükümetin, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye (CEDAW) getirdiği temel çekincelerin geri çekilmesidir.

Yeni Tunus anayasası tartışılmaya devam etse de, eksiklikleri ile bile, bu temel metnin Arap dünyasının tarihinde kayda değer bir gelişmeyi temsil ettiğini belirtmek önemlidir. Tunusluların kendi anayasalarını oluşturdukları ve onayladıkları kod/yasa, Tunus'u bölgedeki diğer ülkelerden hala ayırt etmektedir.

Tunus, kadınların siyasi katılımı ve temsiliyeti açısından dramatik değişimlere tanık olmuştur. Ortadoğu'da kadınların hakları için ilerici bir geçmişe sahip olan Tunus'taki birçok kadın devrimci, kadınlara çok sayıda hak tanıyan bir mevzuat örneği olarak Kişisel Durum Yasası'na işaret etmiştir. Ancak Tunus'u kişisel bir oyun alanı olarak gören Ben Ali ile birlikte, bu hakların desteklenmesinin, tüm Tunuslular için sayısız diğer haklarla birlikte ortadan kaldırıldığını kabul etmişlerdir. 1950'li yıllardan bu yana, Tunus, sosyal devriminden dolayı diğer Arap ülkeleri için parlak bir örnek olarak görülmüştür. Toplumun yeni görünümü, hızlı bir şekilde yayılmış ve kademeli olarak kadınların çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Eşitlik fırsatı ortaya çıkmaya başlayarak yeni kadın örgütlenmeleriyle bir ivme kazanmıştır. Feministlere ve eylemcilere göre, Tunus, bugün hala kadınların ayrımcılığa maruz kaldığı bir ülke olduğu için tümüyle eşitlikçi bir devlet olamamıştır. Ayrımcılığın hak eşitliği ilkelerini

ve insan onuruna saygıyı ihlal ettiği görülmektedir. Kadınların, erkeklerle eşit koşullarda olmaması, ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına katılımının bir engeli olmaktadır. Bu, toplumun ve ailenin refahının büyümesini engellemekte ve tam gelişmeyi daha da zorlaştırmaktadır.

1956 yılında bağımsızlıktan sonra Tunus Cumhurbaşkanı Habib Bourguiba, ülkenin modernleşme arayışının bir parçası ve ekonomik büyüme için hızlı bir yol olarak kadınların ilerlemesini görmüştür. Sonuç olarak, Tunuslu kadınlar Arap dünyasındaki en ileri yasal haklardan bazılarına sahip olmuştur. Hükümet Kişisel Durum Kodunu kabul etmiş, çok eşliliği kaldıran ve evlilik, boşanma ve çocuk nezaretinde kadın eşitliğini tesis etmiştir. Tunuslu kadınlar oy kullanma ve seçimlerde aday olma hakkını kazanmışlar, eğitim evrenselleştirilmiş ve zorunlu hale getirilmiştir.

Seçici cinsiyet kotaları, Cumhurbaşkanı Zine El Abidine Ben Ali tarafından kabul edilmiş ve Tunus, diktatörlükle yönetilen mecliste yaklaşık %28 kadın parlamento milletvekili ile Arap sıralamasında zirveye çıkmıştır. Bu kadın haklarını ilerletmekten daha çok, Tunuslu kadınların hakları reformlarının, rejimin iktidarda kalmasını sağlayacak bir strateji olmuştur. Ben Ali, kadın haklarını yaygın olarak rejim eleştirmenleri ile işbirliği yapmak ve yabancı bağışçıları ve yatırımcıları memnun etmek için kullanmıştır. Bu türden bir yönlendirme bağımsız kadınların aktivizmine izin vermemiştir. Ekonomik ve politik haklara aşırı odaklanma, diğer alanların büyük ölçüde geride kalmasına sebep olmuştur. Buna göre, Tunuslu kadınlar yasal prosedürler, eksik istihdam ve ekonomik özgürlük açısından ya da aile içi şiddete karşı yetersiz koruma ile farklı derecelerde ayrımcılık yaşamaya devam etmişlerdir.

Tunus'un yeni anayasasının, özellikle 21. ve 46. maddelerinin birçok yönü toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklese de, bazı eylemciler ve gözlemciler, dilin etkinliği konusunda endişelerini dile getirmişlerdir. Devlet kadınların seçilmiş organlarda temsil edilmesini garanti altına alırken, hükümet düzeyinde bu tür güvenceler önermemiştir. Ayrıca, 46. maddenin ikinci bölümü açıkça devletin, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için gerekli tüm tedbirleri alacağı ifadesine rağmen, bu anayasaya eşlik edecek mevzuata uyum sağlama çabaları gerçekleşmemiştir.

Şimdiki Tunus Kanunu, kocayı ailenin başı olarak tanımlamaya devam etmektedir. Diğer Arap-Müslüman ülkelerde olduğu gibi, Tunus'ta kadınların statüsü Arap-Müslüman kültürünün ağırlığını taşımakta ve erkeklerin ataerkil düzenin üstünlüğüne

dayanmaktadır. Dini temelli hükümler, ailenin ataerkil kavramını, aile içinde eşitliği ve demokrasiyi tehlikeye atmaktadır. Kadını, kocasına ve çocuklarına karşı kişisel refahını feda ederek, ailenin hizmetine adanmış bir eş ve anne olarak kadına aşırı bir değer katan geleneksel bir rolle sınırlamaktadır. Yasaların kullanımında hala boşluklar ve eşitsizlikler söz konusu olmakta, bu da birçok durumda kadınların yarım haklara veya sınırlı haklara yol açmasına neden olmaktadır. Anayasadaki bazı maddelere ilişkin çekincelere rağmen, metin uluslararası ve bölgesel analistler tarafından Tunuslu kadınlar için önemli bir zafer olarak görülmektedir.

Tunus'un 2014 anayasası, ülkenin simgesel yapı taşı olan Kişisel Statü Kodu ve 1959 anayasasıyla karşılaştırıldığında, kadınlar için üç ilerleme alanına ışık tutmaktadır. Genel olarak, bu alanlar cinsiyet eşitliğine, devletin kadınlara karşı her tür şiddeti ortadan kaldırmaya olan bağlılığı ve tüm yasama meclislerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması üzerinde daha fazla durmaktadır.

Yeni Tunus anayasasında, vatandaşlar yasa önünde eşittir ve kadın haklarını korumaktadır. Tunuslu kadınlara Arap dünyasında en ileri hakları veren 1956 yılında kabul edilen Kişisel Durum Yasası, gereken asgari düzeydir. Buna ek olarak, devlet kadınlara karşı şiddeti ortadan kaldırmak için tüm önlemleri almayı taahhüt etmiştir. Toplumsal cinsiyetin göz önünde bulundurulması, gelecekteki seçilmiş meclisler için önemlidir. Bütün bu noktalar demokrasinin kilit unsurunu cinsiyet yönünü güçlendirmektedir. Tunus, 1956 yılından beri kadın haklarında bir öncü olarak görülmüştür. Arap Baharından bu yana, Tunus seçim süreçleri için bir parite yasası ve insan haklarını koruyan bir anayasa kabul etmiştir.

Tunus'ta İslamcılar, kadın eşitliği konusunda bir yasama savaşı başlatmışlar ve Şeriat'ı yasaya dahil etmeye teşebbüs etmiştir. Bu kampanyanın hedeflerinden biri de CEDAW'dır. Tunus 2011 Anayasa'sında, Arap dünyasında siyasi parti adayları için cinsiyet eşitliği yasasını kabul eden ilk ülke olmuştur. 2012 Anayasa taslağında tamamlayıcı hüküm önerilmiştir. 2014 Yeni Anayasa'da, cinsiyet eşitliği konusunda sağlam bir dil içermiştir. Kadın örgütleri bu çabalar sonucunda bir dizi zafer kazanmıştır. Ekim 2011 tarihinde yapılan ilk demokratik seçimlerden önce, Tunuslu kadınlar Arap dünyasında bir ilk olan tüm siyasi partiler tarafından sunulan aday listelerinde cinsiyet eşitliği gerektiren bir seçim yasasını güvence altına almışlardır. Bununla birlikte, muhafazakar güçler kadınların eşit haklarına meydan okumaya devam

etmişler. Kurucu Meclis'teki İslamcılar, yeni anayasada eşitlik sağlanması yerine tamamlayıcı bir fıkra savunmuştur. Sivil toplum bu teklife karşı tepki göstermiştir.

Sonuç olarak Arap ülkeleri arasında Tunus, kadın haklarındaki durumuyla öne çıkan başlıca ülke olmasına rağmen, devrim sonrası süreçte, Tunus'taki kadın hakları oldukça gündeme gelse de, Tunuslu kadınların devrim sonrasında, göreceli artı durumu tehdit edilmiştir. Kadın haklarının tartışılması, geçiş sürecinin ideolojik mücadelelerin tehditi altında olduğunu göstermiştir. Kadınların sahip oldukları hakların korunması gerektiğini savunanlar ile Tunus'un İslam-Arap geçmişiyle bağlarını kesip, batılılaşma nedeniyle yozlaşmış olduğunu belirtip değişiklik isteyenler arasında geçiş dönemi bir savaş alanına dönüşmüştür. Ancak iktidardaki İslamcı en-Nahda Partisi'nin birtakım olumsuz girişimlerine rağmen sivil toplumun, halkın, medyanın ve siyasi konjonktürdeki gelişmelerin de etkisiyle medeni hukukta kadınların sahip oldukları haklar korunmuştur. Ancak Yasemin Devrimi, otoriter rejimin yıkılmasına destek veren kadınların ek haklara ilişkin beklentilerini karşılamaktan oldukça uzak kalmıştır. Devrim sırasında Nobel Barış ödülüne aday gösterilen Tunuslu kadın aktivist Lina Ben Mhenni, "Aslında daha fazla haklar ve eşitlik için mücadele edeceğimize daha önceden sahip olduğumuz hakları korumaya çalışıyoruz" açıklamasında bulunmuştur. Tüm endişe verici gelişmelere rağmen Tunus, Arap Baharından etkilenen ülkeler arasında kadın hakları alanında en az olumsuz gelişmeye sahne olan ülke olmuştur.⁴⁹⁶

Mısır bugün Arap dünyasında bir kadın olmak için en kötü ülke olarak ortaya çıkmıştır. Mısır, cinsel şiddet, üreme hakları, ailede kadınların tedavisi ve bunların siyasete ve ekonomiye dahil edilmesi de dahil olmak üzere hemen hemen her kategoride kötü sonuçlar elde etmiştir. Ancak durum oldukça kötü olsa da, bazı aktivistler iyimserlik nedenlerini görmüşler. İsyanlar daha fakir kadınlara ve haklarına dikkat etmelerine yol açmıştır. Mısır'da kadınların geleneksel olarak pek çoğu okuma yazma bilmediği ve yoksulluk sınırının altında yaşadığı için, kadın haklarının Mısır'daki entelektüel seçkinlerin bir kaygısı olduğu da düşünülmüştür. Ancak protestolar, sıradan kadın ve okur-yazar olmayan kadınlar tarafından da kadın sorunlarının sokakta tartışılmasına yol açmıştır.

Mısır'daki gençlerin ve kadınların, ayaklanmaya katılmak için önemli nedenleri olmuştur. Rejim, kadınların sosyal, ekonomik ve politik haklarını ihlal etmiştir.

⁴⁹⁶ İrem Aşkar Karakır, Müge Aknur, "Devrimler Sonrası Arap Kadın'ının Siyasi Temsili: Bir Arap Baharı Yanılgısı mı?", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, No 1, 2015, s.146.

Kadınlar ve gençler için, isyanın ruhu ve ayaklanmanın başarısı diğer faktörlerle tamamlanmıştır. Birincisi, genç insanlar için bilgi çağının olgunlaşması ve sosyal medyayı kullanmaları en zor örgütlenme ve ağ oluşturma araçlarını sağlamıştır. Bu teknolojiyi kullanarak, Mısırlı protestocular, özellikle de gençler, yerel ve küresel çapta destekçileri örgütleyebilmiş, iletişim kurabilmiştir. Sosyal medya da, kadın ve genç protestocuların çoğunluğunun, şikayetlerini ve endişelerini görünür kılmayı ve aynı anda Mubarak hükümetinin baskıcı rejimine karşı ayaklanmalarını sağlamıştır. İkincisi, kadınlar ve genç insanlar tanımlayıcı bir an yaratma gereksinimi duymuşlardır. Daha iyi bir gelecek için umut etmeden, yalnızca toplam nüfusun en büyük yüzdesini temsil etmek istememişlerdir. Mısırlı kadınlar ve gençlere göre, ayaklanma, bildikleri tek sistemi, tabakalı, baskıcı, sömürücü ve kamuya ve diğer olanaklara son derece sınırlı erişimi olan bir sistemi değiştirme fırsatıdır. Dolayısıyla, haklarını kendileri ve gelecek nesiller için garanti altına almaya çalışmışlardır.

Ayaklanma tüm Mısırlılar için, ama özellikle 30 yıldan fazla bir süre boyunca baskı kurbanı olan kadınlar için iyi bir fırsat olmuş, sivil direniş, kadınlara özgürlük, haysiyet, barış ve sosyal adalete en büyük tehdit olan korku ve sessizlik tavanını kırma fırsatı vermiştir. Ayaklanma sırasında kadınlar kendilerini, kamuoyunda göstericiler, anneler, ekmek kazananlar ve sosyal adaletsizlik kurbanları olarak ifade etmiştir. Ne yazık ki, kadınlar protesto sırasında ordudan gelen farklı istismar biçimleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak bu, seslerini duyurmalarını engellememiştir. Haklarını ihlal eden ve onurlarını ellerinden alan bir sisteme karşı olduklarını ifade etmede ısrar etmişlerdir.

Mubarak sonrası dönem, hem kadınlar hem de gençler için umutlarla ve korkularla dolu olmuştur. Mısır ayaklanması, Tahrir Meydanı'nda barış, şiddet içermeyen bir toplumsal hareket olarak, özgürlük, sosyal adalet ve Mubarak'ın görevden alınmasının çok basit ve acil talepleri ile başlamıştır. Toplamda, milyonlarca Mısırlı protestolara katılmıştır. Kadınların hükümete katılması ve polisin ağırlığının sona ermesi gibi taleplerinin çoğu yerine getirilmese de, genel olarak, Mısır halkı, korku ve korkutmanın cam tavanını kırabilmiştir. Rejimin yıkılışı tam olarak özgürlük ve onurun alındığına işaret etmemiş, bunun yerine, kadınlar için uzun sürecek bir başlangıcı işaret etmiştir. Her iki bağlamda da, kadın haklarının statüsü devam eden bir mücadele olmaya devam etmektedir.

Mısır'da kadınlar anayasada eşit haklar değişikliği için zorlamıştır. Mısırlı kadınların oy kullanma hakkını kazanmasından bu yana 50 yıldan fazla bir süre geçmiş ve parlamentoya seçilen ilk Arap kadın Mısır'da olmuştur. Bununla birlikte, ayaklanmadan bu yana mevcut geçiş, Arap Baharında görüldüğü gibi kadınlar için geçerli değildir. Ayrıca, Ocak 2012'deki Mısır parlamentosu sonuçları 2010 sonuçlarına göre düşüş yaşamıştır. Libyalı kadınlar, önceki rejim döneminde siyasetten büyük ölçüde dışlanmışlar, Tunus Ulusal Kurucu Meclisi'nde kadınlar istenilen sayıda olmamıştır. Bu, geçiş dönemindeki hükümetlerde ulusal parlamentolardaki ve kabinelerdeki kadın sayısının devrim öncesi hükümetlerde olduğundan çok daha az olduğu anlamına gelmesinin yanında yine de Tunus'taki kadınlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki diğer ülkelere kıyasla daha özgür ve açık bir biçimde kamusal alanda varlık göstermektedir.

Mısırlı kadınlar devrimden sonra siyasi olarak daha aktif hale gelmiş olsalar da kadınların çoğunluğu, devrimden önce ve sonra kadın milletvekillerinin performansının ikisinin de etkisiz kaldığını algılamıştır. Kadınların koltuk kazanmasını engelleyen en önemli üç engel meclis, egemen toplum kültürü, kadın niteliklerinin eksikliği ve mevcut İslamcıların egemenliğidir. Kadın milletvekilleri hakkındaki görüşler devrimden önceki ve sonraki performans büyük ölçüde negatif olmuştur.

Mısır'da Mubarak sonrası geçiş dönemi, kadınların sosyal haklarını ve temsilini siyasal alanda ilerletme potansiyeline sahip olmuş ancak Mısırlı kadınlar, Şubat ayındaki ilk isyan başladığında her iki açıdan da kısa süre sonra marjinalleşmiş, ancak Mısır, kadına yönelik şiddeti, korkutmak için bir araç olarak kullanmış ve bu, kadınlar, anayasa reformu komitesinden büyük ölçüde dışlandığında ve söz konusu komite tarafından yerine getirilen daha sonraki anayasa değişikliklerinde nadiren yer aldığı daha da belirginleşmiştir. Kadın göstericilere karşı şiddet, yetkililere bildirildiği zaman, suçluları bulmak ya da yargılamak amacıyla tepki gösterilmemiştir. Mısır'daki mevcut siyasi iklim kadın haklarının ilerlemesini tehdit ediyor gibi görünse de, kadın hakları aktivistleri kadınların statüsünü iyileştirme çabalarını sürdürmektedir.

Mısır'da kadınların Hosni Mubarak'ın düşüşünden beri siyasi diyalogun dışında bırakıldığı görülmüştür. Müslüman Kardeşler de İslamcılar da her ikisi kadınları tanımaktan yana olmamıştır. Kardeşler döneminde, kadınların bir oyu olmamıştır. İslam ve Şeriat hukukunun değerlerini kadınların çağdaş yaşamlarıyla bağdaştırmaya çalışan kadınlar da reddedilmiş ve Müslüman Kardeşler tarafından meşruiyeti de reddedilmiştir.

Mubarak'ten sonra, kadınlar artık ülkenin geleceğine ya da eşitlik taleplerine yönelik müzakerelere katılmayı kabul etmemişlerdir. Kadınlar, Mısır'ın Mubarak sonrası geleceğinde bakanlar, politikacılar ve karar alıcılar olarak daha büyük söz sahibi olmayı beklemiştir.

Mısır'ın mevcut rejimi eski düzeninden ayrılmak yerine büyük ölçüde bir devamlılık gibi görünmektedir. Kadınların koşullarını iyileştirmek için resmi jestlere rağmen, birçok açıdan kadınların Mubarak dönemine göre daha kötüye gidebileceği düşünülmektedir. Mısır'daki kadınların geleceği belirsizliğini sürdürmekte ve eşitliğe giden yol, çok sayıda siyasi ve sosyo-ekonomik engel tarafından engellenmektedir. Demokratik bir politik süreç, daha eşitlikçi bir toplum, dini metinlerin liberal bir yorumunu, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın gruplarını destekleyen kamu görevlilerini gerektirmektedir. Bütün bu koşullar, sorunların ortaya çıkışının aynı kaldığı 21.yüzyıl Mısır'ında yok olmaya devam etmektedir.

Mısır, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) imza atmış ancak aile yasaları ve eşlerin eşit statüsüyle ilgili maddeleri reddetmiştir. Erken evlenme hala daha az gelişmiş bölgelerde uygulanmakta ve evlilik öncesi bekaret ve evlilik doğurganlığı aile namusuna bağlı olmaktadır. Her ne kadar Khul' yasası kadınların eşlerinin rızası olmadan boşanmalarına izin verse de bununla birlikte kadınların tüm mali haklarından vazgeçmelerini gerektirmektedir. Bunun sonucunda da aile baskısı, ekonomik kısıtlamalar ve sosyal engelleme gibi sebepler kadınların boşanmaktan vazgeçmeleri ile sonuçlanmaktadır. Mısırlı kadınların talepleri, özellikle de anayasa reformu konusunda müzakere sürecinin bir parçası olmak ve kadınların çıkarlarının dahil edilmesini meşrulaştırmak olmuştur.

Sonuç olarak, kadınların, Tahrir Meydanı'nda verdikleri mücadele sonrasındaki geçiş sürecinde kadınlar siyasi alandan ve siyasi karar alma süreçlerinden dışlanmışlardır. Devrim öncesi dönemle kıyaslandığında, kadınların temsilinde siyasi karar alma mekanizmalarında bir artış yerine bir azalma olduğu görülmektedir.⁴⁹⁷

Libya'da, laiklerin ve muhafazakar İslamcılarının nüfuz etmesinden dolayı kadınlar için durum belirsizliğini korumaktadır. Libya'nın Ulusal Geçiş Konseyi'nin ilk ilanlarından biri, şeriat ile çelişen yasaların yürürlükten kaldırılacağı ve ileriye dönük olarak çok eşliliğin yasal olacağı yönünde olmuştur. Libya'lı kadınlar hayal kırıklığını dile

⁴⁹⁷ Aşkar Karakır, Aknur, op.cit, s.142.

getirmişler ve tüm Libya'nın baskı meseleleriyle çok eşliliğin yeniden başlatılmasının neden ön tarafta olduğunu merak etmişlerdir.

Libya'da Gaddafi'nin görevden alınması hem kadın hem de erkeklerin Libya'yı etkileyen meselelerden açıkça bahsetmelerine izin vermiştir. İslamcı milislerin yükselişine rağmen, Gaddafi'nin devrilmesinden bu yana dinin rolü özellikle değişmemiştir. Libya kadınları ülke çapında farklı roller üstlenmekte ve bu farklılıkları jeopolitik veya dini hatlar arasında bölmek neredeyse imkansız görünmektedir. Ülkenin farklı kabileleri ve toplumlarının doğası, onları bölen çatışmalar kadar karmaşıktır. Bununla birlikte, Gaddafi'nin devrilmesinin getirdiği kaoslara rağmen, Libyalı kadınların çoğu, devrimin gerçekleşmesinden mutlu olduklarını, ülkelerinin yeni bir geleceği şekillendirmek için çalışabileceklerini ifade etmişlerdir.

Libyalı birçok genç kadın, savaş ve huzursuzluğun devam etmesi sonucunda ülkelerini geçici olarak terk etmek zorunda kalmışlar, ancak özellikle kamuoyunu etkileme ve NATO müdahalesine destek verme umuduyla uluslararası medyayı hedef alan sosyal medya aracılığıyla bilgi yaymakla meşgul olmuşlardır. Bu katılım aynı zamanda, fiziksel olarak mevcut olmasalar bile, devrimin bir parçası olduklarını hissettirmiştir. Bununla birlikte, politik, ekonomik ve sosyal zorluklarla ve belirsizliklerle birlikte, en geleneksel ve muhafazakar Arap toplumlarında bile kadınların kozalarından ayrıldıklarını, büyük sayılarda toplandıklarını ve mücadele etmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Libyalı kadınlar, bağımsızlıktan yaklaşık on yıl sonra, 1960'lı yıllarda oy kullanma ve siyasal yaşama katılma hakkına sahip olmuştur. Ancak Albay Gaddafi darbesi ve Libya Anayasası'nın kaldırılmasıyla hem erkek hem de kadın vatandaşların yasal koruması erozyona uğramıştır. Kadınlar hala büyük ölçüde erkek vesayeti altında, yasal ayrımcılık için hedef olmakta, çocukların gözetimine alınması, boşanma veya nafaka veya diğer haklara erişimleri açısından sınırlı kalmakta ve ataerkil, muhafazakar bir toplumun katı ahlaki kurallarına tabi olmaktadır. Bağımsız kadınların sosyal hareketlerine izin verilmemekte ve yetkili olmayan örgüt üyeliği ölümle cezalandırılmaktadır. Böylece Gaddafi döneminde, net ve tutarlı bir şekilde uygulanan yasal güvencelerin olmaması ve kadınlara karşı sosyal tutumlar, Libya'daki kadınların haklarının sağlamaştırılması için zorlu engellerin olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak Gaddafi'nin devrilmesinden sonraki dönemde, Gaddafi dönemine kıyasla Libya'da kadın haklarının daha fazla ileriye gidemediği hatta gerilediği söylenebilir.⁴⁹⁸

Genel olarak bu bölgenin tarihinde, ayaklanmalarla birlikte özellikle de Arap kadınlarının feminizm tarihinde yeni bir bölüm yazıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, liderliklerinin ve aktivizmlerinin geleceğini yansıtırken, bu hızla değişen bölgedeki genel tabloya bütün siyasi, ekonomik ve sosyal zorlukları ve belirsizlikleri de dahil olmuştur. Yine de, en geleneksel ve muhafazakar Arap toplumlarının bazılarındaki kadınların kozalarından kırıldığı gerçeği, bu bölgenin tarihinde yeni bir döneme işaret etmiştir. Bu, bu ülkelerdeki halk ayaklanmaları ve devam etmekte olan siyasi dönüşümlerin, Arap bölgesindeki kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığa, eşitsizlik veya adaletsizliğe bir son vereceğini söylemek değildir. Daha doğrusu, bugün genç kadınların hakları için açıkça ve cesurca mücadele etmeye istekli oldukları ve Arap kadınlarının kalıp yargılarına karşı daha fazla mücadele edebilecekleri anlamına gelmektedir. Kadınlar için yaşadıkları hem heyecan verici hem de hayal kırıklığı dolu, aynı zamanda da umut ve korku dolu olmuştur.

Arap Baharı kadınlar için ne yapmıştır? Kadınların, kendileri, aileleri ve ülkeleri için daha iyi bir gelecek taleplerini, adaletsizlik, şiddet ve yolsuzluğa son verme taleplerini, seslerini Ortadoğu'da duyurmalarını arttırmıştır. Elbette, kadınların ulaşmak istediklerinden çok daha fazlası vardır, ancak Arap Baharı, sayısız hedeflerine doğru ilk atılımlarını sağlamıştır.

Demokratik sistemler, yalnızca bir toplumun tüm kesimlerinin cinsiyet dengesiyle temsil edilmesi durumunda istikrarlı ve meşru olabilmektedir. Kadınların farklı ihtiyaç ve çıkarlarının dikkate alınmasını sağlamak için kadınlar, politika ve kanun koyma, uygulama, izleme ve değerlendirmenin bir parçası olması gerekmektedir. Kadınların geçiş süreçlerine katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğini etkileyen yasalarda ve kadınların temel insan hakları kaygılarını ele alan politikalarda daha fazla ilerleme anlamına gelmektedir. Kadınların geçiş süreçlerine katılımı, kadınların insan haklarını ihlal eden politika ve yasalara meydan okuması için bir fırsat olabilmektedir. Ayrıca, kadınları baskı altına almaya devam eden cinsiyet ayrımcılığına ve cinsiyet klişesine meydan okuma imkanı sunmaktadır.

⁴⁹⁸ Aşkar Karakır, Aknur, op.cit, s.153.

Kadınların temel haklarının politik, sosyal ve ekonomik olarak kazanılması, Arap dünyasının gelecekteki güvenliği ve gelişimi için önem taşımaktadır. Bu nedenle, her seviyedeki kadınların ortak eylemler için işbirliği yapması ve örgütlenmesi gerekmektedir. Şu anda kadınlar Arap Baharı ülkelerindeki nüfusun neredeyse yarısını oluşturmakta, ancak çok sınırlı sayıda kişinin değişimi gerçekleştirebilecek veya etkileyebilecekleri konumda olduğu görülmektedir. Kadınların katılımı bir fark yaratmış ve en azından kadınların sorunlarını gündeme getirme şansını arttırmıştır. Kadınların elde ettikleri kazanımları korumaları ve eşit haklar için daha çok çalışmaları gerekmektedir.

Geçiş süreçlerinde kadınların yalnızca politikaya değil, eğitim, ekonomi, sosyal ve tüm kamusal yaşam düzeylerine dahil edilmeleri, kadınların, insan hakları ve temel toplumsal cinsiyet eşitliği her alanda teşvik edilmesi gerekmektedir. Kadınların geçiş süreçlerine katılımı, kadın haklarının ilerlemesine, sessiz kadınlara ses verilmesine, toplumsal cinsiyeti ilgilendiren mevzuatın başlatılmasına ve toplumda hukuk reformları ve adaleti sağlamaya katkıda bulunabilir.

Her alanda cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi toplumların ve devletlerin ataerkil pratiklerini zorlamaktadır. Buna rağmen, kadınlar için değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Kadına yönelik şiddeti ele alan yasaların çıkarılması, aile yasalarında düzenlemeler yapılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin her düzeyde politika ve mevzuatta yaygınlaştırılması, seçilmiş organlardaki kadınların sayısının artırılması, çoğu kişinin yaşı gelmeden evliliği yasaklayan yasaların ve FGM yasalarının kabul edilmesi gerekmektedir. Kadınların geçiş sürecine katılımı, kadınların baskı ve sömürü konularıyla ilgili çeşitli şekillerde uğraşmak için esas olarak görülmektedir. Kadınların kendi ülkelerinde, demokrasinin her kademesinde erkeklerle birlikte haklı yerlerini almaları için değişiklik talep etmeleri için her fırsatı değerlendirmeleri gerekmektedir. Kadınların görüşleri ve deneyimlerinin olmadığı yerlerde, siyasi süreç eksik kalmaktadır. Cinsiyet perspektifi bu nedenle sosyal adaleti desteklemek için tasarlanan herhangi bir stratejinin başarısı için önemli bir unsur ve kadınların statüsünün geleceği ve toplumlara katkısı üzerinde de önemli bir etkisi olabilmektedir.

Nihai amaçlardan biri de cinsiyet eşitliğini sağlamak olmalıdır. Toplumsal cinsiyetin yaygınlaştırılması, kadın ve erkeklerin hem gelişim hem de eşitlik ihtiyaçlarını ele aldığından, kadın meselelerine ve eşitliğine odaklanılması gerekmektedir. Hiçbir

toplum, kadın haklarına saygı göstermeden ve kadınları üst düzey karar alma süreçlerine dahil etmeden hiçbir zaman ilerleyememekte ve gelişememektedir. Kadınlar toplumun ana direkleridir ve rolleri erkeklerinkine eşit olması gerekmektedir.

Tunus, Mısır ve Libya'daki yeni demokratik olarak seçilen parlamentolar ve hükümetleri kadın haklarına odaklanan kararlar almaya başlayana kadar yakından izlenmeleri, STK'ların kadınların bölgedeki yaşamlarında somut gelişmelerin teşvik edilmesine odaklanmaları ve kadınların seslerini duyurmalarını sağlamaya çalışmaları gerekmektedir.

Kadınlar bu ayaklanmalardan sonra yakaladıkları fırsatları değerlendirmezlerse, güçlenme ve katılım kazanma şanslarını kaybedeceklerdir. Böylece, aynı arazide topraklanmış kalmaya devam edeceklerdir. Artık kadınların kaygılarını toplumun ön planına çıkarma olasılığı görülmektedir. Ancak, bu şanstı en iyi şekilde yararlanabilmeyi bilmeleri gerekmektedir.

Karar verme pozisyonlarına, yeterli sayıda kadının getirilmesi, anayasaları ve toplumları şekillendirmede eşit bir ses elde etmek için kadınların ihtiyaçlarının kendileri tarafından temsil edilmesi gerekmektedir. Daha fazla kadının siyasi partilere katılımını ve kamu kurumlarında ulusal ve yerel düzeylerde temsilini güvence altına almak, zaman içinde politika süreçlerinde kapasitelerini arttırmak ve etkin katılımlarını sağlamak için programlarla desteklenmesini sağlamak için yeterli kotaların kabul edilmesi gerekmektedir.

Kadınların, kendileri için her tür ayrımcılığa karşı mücadele etmeyi amaçlayan eşitlikçi ilke ve yasal araçlara dayanan bir medeni hak iddia etmeleri gerekmektedir. Bunu yapmak için, din ve siyaset arasında açık bir ayrım yapılması gerekmekte, çünkü ataerkil düzen, insanların zihinlerinde dine bağlı kalmaya devam ettiği sürece, insanların inançlarından dolayı kadın hakları engellenebilmektedir. Kadınların, tüm alanlarda kendi haklarına sahip olmaları gerekmektedir. Sadece belirli durumlarda yasaları tanımak, geleneklere karşı çıkmaktan kaçınmak için kadınları görmezden gelmek veya onları tamamen göz ardı etmek doğru değildir. Kadınların politik, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmada gerçek bir rol oynaması gerekmektedir, böylece her şeyden önce bir kadın bir kişi olduğu için, eş ve anne olarak sınırlandırılmış olan çerçevenin ötesine geçebilir.

Kişisel statü kodu hala kadınları ikinci sınıf vatandaşlar haline getirdiğinden bunun da değişmesi, kadınlara karşı olan tüm yasal ayrımcılığın sona ermesi ve bunun en önemli öncelik olması gerekmektedir.

Kadınlar pozisyonları ve hakları, mevcut durumlarının bir armağan olmadığına inandıkları için bunun için çalışmışlar ve hala buna devam etmekteledir, kadınlara göre değişimin gerçekleşmesi için, kadınların kamusal alanda sosyal kabulü olması gerekmektedir. Kadınlar için, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, bu üç ülkede dahil olmak üzere bölgede, pratikte eşit haklara sahip olmak ve gündelik hayat kolay olmamıştır. Onların yetkilendirilmesi, bir ikramiye ya da erkekler tarafından verilen bir iyilik değil, içsel, temel bir insan hakkı olarak görülmesi gerekmektedir, çünkü toplumlar hiçbir zaman tam gelişme potansiyelini kadın olmadan elde edememektedir.

Arap Baharı sırasında kadınların oynadığı role rağmen, daha sonrasında onların politik, sosyal ve ekonomik hakları asılmaya başlanmıştır. Kadınlar, özellikle Arap Baharının pek çok ülkesinde çoğunlukla muhafazakar partilerin kazanmasından sonra, önceki rejimler altında kazanılan hakların iptal edilip edilmeyeceğini sorgulamaya başlamışlardır. Kadınlar ayrıca, isyanların sosyal, ekonomik ve insan haklarına ilişkin ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki tepkilerinin yanı sıra çeşitli alanlarda ilerlemelerini engelleyen yasaların nasıl değiştirileceğini veya yürürlükten kaldırılacağıyla ilgili sorular sormaya başlamıştır.

Siyasi, sosyal ve ekonomik olarak kadınların temel haklarını elde etmesi Arap dünyasının gelişimi için önem taşımaktadır. Geçiş süreçlerinde kadınların, sadece siyasete değil, sosyal, ekonomi, eğitim ve tüm kamusal alanlara dahil edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, kadınların gerçek ve sürekli bir değişime yol açabilmeleri için, kadınların doğrudan yasama ve karar alma organlarında temsil edilmelerinin yanı sıra tek hareket etmelerinden ziyade kadın hakları örgütleri kurmaları, tabandaki, orta ve üst sınıftaki her kesimden kadın arasında işbirliği olması gerekmektedir.

Tunus, Mısır ya da Libya'daki hem laik hem de İslami kadınların tek sesle konuştuğu sayı belki de daha fazla olması gerekmekte, erkeksi baskın gruplar üzerinde, tutarlı bir kadınsı sosyo-politik bir baskı uygulanması gerekmektedir. Tunus, Mısır ve Libya'da, kadınların amaçlarını gerçekleştirme hedefiyle bağlantılı olarak cesaret verici işaretler sınırlı olsa da olmuştur. Arap Baharı, kadınlar için haysiyet, seslerini duyurma ve karar

verme yetenekleri açısından faydalar sağlamıştır. Arap Baharından önce var olanlar gibi küçük kazançlarla artık yetinilmemesi gerekmektedir.

Kadınlar her ne kadar protesto hareketlerinde aktif rol alsalar da, Arap Baharı sonrası kadınlar için durum en iyi ihtimalle belirsiz ve istikrarsız olmuştur. Arap Baharının, kadınların yaşamları üzerindeki etkisinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi tam olarak mümkün değildir, çünkü Arap Baharı hala devam etmektedir. Ancak, reddedilemeyecek nokta, Arap Baharı ülkelerinde nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların Arap Baharında oynadıkları rol ve bunun kendi geleceklerini belirleme potansiyellerinin olmasıdır.

Kadınlar için, birçok zorluk vardır ve bunların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kadınların temsil edilmesi, yasalar, kadınlara meydan okumaya devam eden eski, ataerkil hakimiyetin devam etmesi zorluklardan bazıları olarak sayılabilmektedir. Yine de Arap Baharı kadınlara seslerini duyurabilmeleri için güçlü bir platform sağlamış ve dolayısıyla Arap dünyasında kadın haklarının gelişimi noktasında yarına dair yadsınamayacak bir umut ortaya koymuştur. Gelecek çalışmalarla bu umudun realiteye dönüşüp dönüşmediğinin irdelenmesi, bilimsellik adına isabetli olacaktır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

AKILLIOĞLU, Tekin, *İnsan Hakları - I – Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, No 17, Ankara: AÜ SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.

ATAMAN, Muhittin, “Feminist Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Der: Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, Nisan, 2012.

BEITLER, Ruth Margolies, MARTINEZ, Angelica R., *Women’s Roles in the Middle East and North Africa*, USA: Greenwood Imprint, 2010.

BENEDEK, Wolfgang, *İnsan Haklarını Anlamak, İnsan Hakları Eğitimi El Kitabı*, Graz, Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim ve Araştırma Merkezi (ETC), 11. Ek Protokole Göre Hazırlanıp Genişletilmiş, 2006.

BRESLIN, Julia, KELLY, Sanja, *Women’s Rights in the Middle East and North Africa*, USA, 2010 Edition, Rowman & Littlefield Publishers, 2010.

BUNCH, Charlotte, FROST, Samantha, *Women’s Human Rights: An Introduction*, Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women’s Issues and Knowledge, Routledge, 2000.

COŞKUN, Vahap, *İnsan Hakları, Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Ankara: Liberte Yayınları, 2006.

CRANSTON, Maurice, *İnsan Hakları Nelerdir?*, Çev. Atilla Yayla, Sosyal & Siyasal Teori, Der: Atilla Yayla, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.

DABAŞI, Hamid, *Arap Baharı Postkolonyalizmin Sonu*, çev. Aslı T. Esen, İstanbul, 1. Baskı, Sümer Yayınları, Mart, 2015.

DAĞI, İhsan D., POLAT, Necati, *Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı*, Türk Demokrasi Vakfı, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, Ankara, 1999.

DEBIAN, Riham E.A., NADER, Nadia, “Winds of Change: Egypt’s Islamic Family Law Between Two Centuries (1920-2013)”, *North African Women After the Arab Spring, In the Eye of the Storm*, Ed: Larbi Touaf, Souima Bouthkil, Chourouq Nasri, Palgrave Macmillan, 2017.

DOEHRING, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, Çev. Ahmet Mumcu, Ankara: İnkılap Yayınevi, 2002.

DOĞAN, İlyas, *İnsan Hakları Hukuku*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, Eylül, 2015.

DONNELLY, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001.

GEMALMAZ, Mehmet Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2001.

GERGES, Fawaz A., *Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*, çev. M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş, İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2014.

GORMAN, Robert F., MIHALKANIN, Edward S., *Historical Dictionary of Human Rights and Humanitarian Organizations*, Second Edition, The Scarecrow Press Co., 2007.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 9. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, Eylül 2011.

HAMZA, Nabila, “Endering Tunisia’s Democratic Transition: What Challenges Face Women?”, *Women’s Movements in Post-“Arab Spring” North Africa*, Ed: Fatima Sadiqi, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

JOSEPH, Suad, *Gender and Citizenship in the Middle East*, Syracuse, New York, First Edition, Syracuse University Press, 2000.

KABOĞLU, İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1993.

KALABALIK, Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, Güncellenmiş 4. Baskı, No: 934, Ankara: Seçkin/Hukuk Yayıncılık, Ekim 2015.

KAPANİ, Münici, *Kamu Hürriyetleri*, Yenilenmiş 6. Baskı, Ankara, 1981.

KHALİFA, Asmae, “Women in Libya: The Ongoing Armed Conflict, Political Instability and Radicalization”, *North African Women After the Arab Spring, In the Eye of the Storm*, Ed: Larbi Touaf, Souima Bouthkil, Chourouq Nasri, Palgrave Macmillan, 2017.

KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasal Rejimler*, İstanbul, 1964.

LIPSON, Leslie, *Demokratik Uygarlık*, Çev. Haldun Gülalp, Türker Alkan, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

MAHALLİ, Hüsnü, *Al Sana Bahar*, İstanbul: Destek Yayınları, Mart, 2016.

MCLARNEY, Ellen, “Women’s Rights and Equality: Egyptian Constitutional Law”, *Women’s Movements in Post-“Arab Spring” North Africa*, Ed: Fatima Sadiqi, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

MOGHADAM, Valentine M., “Women and Democracy after the Arab Spring: Theory, Practice and Prospects”, *Empowering Women after the Arab Spring*, Ed: Marwa Shalaby, Valentine M. Moghadam, Syracuse, New York, USA: Palgrave Macmillan, 2016.

MOGHADAM, Valentine M., *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*, Boulder, CO, USA, Third Edition, Lynne Rienner Publishers, 2013.

NADER, Nadia, DEBIAN, Riham E.A., “Winds of Change: Egypt’s Islamic Family Law Between Two Centuries (1920-2013)”, *North African Women After the Arab Spring, In the Eye of the Storm*, Larbi Touaf et.

OFFEN, Karen M., *European Feminisms, 1700-1950: A Political History*, Stanford, California: Stanford University Press, 2000.

ÖZDEK, Yasemin, *Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE, 1993.

SCHNELZER, Nadine, *Libya in the Arab Spring, The Constitutional Discourse since the Fall of Gaddafi*, Wiesbaden, Germany: Springer VS, 2016.

SHALABY, Marwa, “Challenges Facing Women’s Political Participation Post Arab Spring: The Cases of Egypt and Tunisia”, *Empowering Women after the Arab Spring*, Ed: Marwa Shalaby, Valentine M. Moghadam, Syracuse, New York, USA: Palgrave Macmillan, 2016.

SMITH, Rhona K. M., *Textbook on International Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2003.

TANÖR, Bülent, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları, 1978.

TANÖR, Bülent, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul: BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

TEKELİ, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, 1. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, Mart, 1982.

TEZCAN, Durmuş, *İnsan Hakları El Kitabı*, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2011.

TİCKNER, Ann, SJOBERG, Laura, “Feminizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Disiplin ve Çeşitlilik*, Ed: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Çeviren: Özge Kelekçi, Sakarya, 1. Basım, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları 11, Mart, 2016.

Uluslararası İlişkiler Kuramları II, Ed: Tayyar Arı, Elif Toprak, Eskişehir, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2954, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1909, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Ocak, 2013.

YÜCEL DERİCİLER, Özge, *Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletin Krizi Ekseninde Bir İnceleme*, 1. Baskı, İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2014.

Makaleler ve Raporlar

ABDO-KATSIPI, Carla B., “Women, Political Participation, and the Arab Spring: Political Awareness and Participation in Democratizing Tunisia”, *Journal of Women, Politics & Policy*, Vol: 38, No: 4, 16 February 2017, ss.413-429.

ABDUL-LATIF, Rola, “Libya Status of Women Survey 2013”, *IFES(International Foundation for Electoral Systems)*, September, 2013.

AFZAL, Muhammad, MUSHTAQ, Abdul Qadir, “Arab Spring: Its Causes And Consequences”, *JPUHS*, Vol.30, No.1, January – June, 2017, ss.1-10.

AGATI, Mohamed Al, SENARI, Noov, “Women and Equal Citizenship: Analysis of the New Constitution of Egypt”, *Arab Forum for Citizenship in Transition*, December, 2012, ss.1-42.

AHMAD, Maryam, RAE, James Deshaw, “Women, Islam, and Peacemaking in the Arab Spring”, *A Journal of Social Justice*, Vol.27, 2015, ss.312-319.

AHMED, Manzoor, BUKHARİ, Saiqa, FAROOG, Sadaf, “Arab Spring and the Theory of Relative Deprivation”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 8, No. 1; January 2017, ss.126-132.

AKILLIOĞLU, Tekin, “Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *AÜSBFD*, C: XLIV, Ocak-Haziran, 1989, No 1-2.

AKNUR, Müge, AŞKAR KARAKIR, İrem, “Devrimler Sonrası Arap Kadın’ının Siyasi Temsili: Bir Arap Baharı Yanılgısı mı?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, No 1, 2015, ss.131-162.

ALI, Fatuma Ahmed, MACHARIA, Hannah Muthoni, “Women, Youth, and the Egyptian Arab Spring”, *A Journal of Social Justice*, Vol:25, 2013, ss.359-366.

AL-RAWİ, Ahmed, “Framing the online women’s movements in the Arab world”, *Information, Communication & Society*, Vol: 17, No: 9, 2014, ss.1147-1161.

AL-SALEH, Asaad, WHITE, Loren, “Dissecting an Evolving Conflict: The Syrian Uprising and the Future of the Country”, *ISPU and NAF Report*, June 2013.

AMAR, Paul, "Turning the Gendered Politics of the Security State Inside Out? Charging the Police with Sexual Harassment in Egypt", *International Feminist Journal of Politics*, Vol.13:3, September, 2011, ss.299-328.

ARFAOUI, Khedija, TCHAICHA, Jane D., "Tunisian women in the twenty-first century: past achievements and present uncertainties in the wake of the Jasmine Revolution", *The Journal of North African Studies*, Vol: 17, No: 2, March 2012, ss.215-238.

AYDIN KOYUNCU, Çiğdem, "Arap Baharı ve Sonrasında Yemen’de Kadın: Beklentiler ve Gerçekler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number:45, Spring III, 2016, ss.121-134.

AZRAK, Ali Ülkü, "Sosyal Devlet ve 1961 Anayasasının Sistemi", *İÜHFM*, C. XXVII, S. 1-4.

BADRAN, Margot, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women’s Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012.

BAKER, James A., "Five years later: Gender equity in the law after the Arab Spring in Tunisia", *III Institute for Public Policy*, March 21, 2016.

BOUGACHE, Kahina, "Women Driving Positive Change in the Middle East", *Wilson Center Middle East Program*, March 8, 2017.

BROMLEY, Roger, "Giving memory a future: women, writing, revolution", *Journal for Cultural Research*, Vol: 19, No: 2, 2015, ss.221-232.

CATTLE, Amy E., "Digital Tahrir Square: An Analysis of Human Rights and the Internet Examined Through the Lens of the Egyptian Arab Spring", *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol:26: 417, 2016, ss.417-449.

CHEKIR, Hafidha, "Women, the law, and the family in Tunisia", *Gender & Development*, Vol: 4, No: 2, 1 July, 2010, ss.43-46.

COLEMAN, Isobel, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women’s Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2012.

ÇAVDAR, Gamze, "Islamist Rationality: An Assessment of the Rational Choice Approach", *Politics and Religion*, Volume 5, Issue 3, December, 2012, ss.584-608.

ÇELİK, Özge, "Kadınların İnsan Hakları Hareketi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2012, ss.149-170.

DASTGEER, Shugofa, GADE, Peter J, ‘‘Visual framing of Muslim women in the Arab Spring: Prominent, active, and visible’’, *The International Communication Gazette*, Vol: 78(5), 2016, ss.432-450.

DAVER, Bülent, ‘‘Kadınların Siyasal Hakları’’, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 23, Sayı 4, 1968, ss.121-130.

DEBUYSERE, Loes, ‘‘Tunisian Women at the Crossroads: Antagonism and Agonism between Secular and Islamist Women’s Rights Movements in Tunisia’’, *Mediterranean Politics*, Volume 21, Issue 2, 8 November, 2015, ss.226-245.

DEMREN, Çağdaş, ‘‘Ortadoğu’da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri’’, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 32, No 2, Aralık, 2008, ss.321-329.

DOUKI, S., NACEF, F., BELHADJ, A., BOUASKER, A., GHACHEM, R., ‘‘Violence against women in Arab and Islamic countries’’, *Archives of Women’s Mental Health*, Austria, S. 6, 17 April, 2003, ss.165-171.

DURN, Lydia Alpzar, BROWN, Chris Warburton, KHALIFE, Nadya, ‘‘Views, events, and debates’’, *Gender & Development*, Vol: 19, No: 3, 25 November, 2011, pp.477-491.

EERDEVİJK, Anouka Van, DAVIDS, Tine, ‘‘Escaping The Mythical Beast: Gender Mainstreaming Reconceptualised’’, *Journal of International Development*, Vol.26, 2014.

EL-CHEIKH, Bissane, ‘‘Reflections on Women in the Arab Spring, Women’s Voices from Around the World’’, *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, 2012.

EL-HUSSEINI, Rola, ‘‘Is gender the barrier to democracy? Women, Islamism, and the Arab Spring’’, *Cont Islam*, Vol.10, 2016, ss.53-66.

ELSHAMY, Mosa’Ab, ‘‘Arab Spring or Arab Autumn? Women’s political participation in the uprisings and beyond: Implications for international donor policy’’, *CARE International Policy Report*, September, 2013.

FARAG, Mona, ‘‘The Muslim Sisters and the January 25th Revolution’’, *Journal of International Women’s Studies*, Vol:13, Issue 5, October, 2012, pp.228-237.

FERRAJOLI, Luigi, ‘‘Fundamental Rights’’, *International Journal for Seemiotics of Law*, 14: 1-33, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2001.

FORDEN, Carie L., SHASH, Farah Gamal, ‘‘Gender equality in a time of change: Gender mainstreaming after Egypt’s Arab Spring’’, *Women’s Studies International Forum*, Vol.56, 30 March, 2016, pp.74-82.

GÖNGEN, Mehmet Ali, ‘‘Arap Baharı Karşısında ABD’nin Tutumu’’, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Aralık, 2014, ss.1-18.

GRAMI, Amel, "Gender Equality in Tunisia", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 35, No: 3, 8 December, 2008, ss.74-82.

HABLEMİTOĞLU, Şengül, "Dördüncü Dalga", *Bayan Yanı*, Mayıs, 2019.

HAFEZ, Sherine, "No longer a bargain: Women, masculinity, and the Egyptian uprising", *American Ethnologist*, Vol:39, No:1, February, 2012, pp.37-42.

HAFEZ, Sherine, "The revolution shall not pass through women's bodies: Egypt, uprising and gender politics", *The Journal of North African Studies*, Vol.19, No.2, 27 March, 2014, pp.172-185.

HASIM, Mohd Safar, et al. , "Gender Perspective on the Arab Spring", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol.102, 2013, ss.236-241.

HASSAN, Mozn, "Women's Rights in the Aftermath of Egypt's Revolution", *Euspring*, Working paper No.5.

HATEM, Mervat F., "Economic and Political Liberation in Egypt and the Demise of State Feminism", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.24, No.2, May, 1992, pp.231-251.

HEIDEMAN, Kendra, YOUSSEF, Mona, "Reflections on Women in the Arab Spring, Women's Voices from Around the World", *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012.

IBISH, Hussein, "The Bahrain Uprising: Towards Confrontation or Accommodation?", *A Henry Jackson Society Strategic Briefing*, November 2011.

IBNOUF, Fatma Osman, "Women and the Arab Spring, A Window of Opportunity or More of the Same?", *Women & Environments Magazine*, Vol.92/93, December, 2013, ss.18-21.

ISHAY, Micheline, "The spring of Arab nations? Paths toward democratic transition", *Philosophy and Social Criticism*, Vol:39, No:4-5, 2013, ss.373-383.

JACKSON, Melissa", "A Season of Change: Egyptian Women's Organizing in the Arab Spring", *Undercurrent Journal*, Vol:XI, Issue:1, Fall/Winter, 2015, ss.38-45.

JOHANSSON-NOGUES, Elisabeth, "Gendering the Arab Spring? Rights and (in)security of Tunisian, Egyptian and Libyan women", *Security Dialogue*, Vol:44, No:4-5, 2013, ss.393-409.

KARMAN, Tawakkol, "Women and the Arab Spring", *UN Chronicle*, Vol: LIII, No: 4, December, 2016, ss.1-3.

KHALID, Maryam, “The Peripheries of Gender and Sexuality in the “Arab Spring””, *Mediterranean Politics*, Vol:20, No:2, 2015, ss.161-177.

KHALIL, Andrea, “Gender paradoxes of the Arab Spring”, *The Journal of North African Studies*, Vol: 19, No: 2, 27 March, 2014, pp.131-136.

KHALIL, Andrea, “Tunisia’s women: partners in revolution”, *The Journal of North African Studies*, Vol.19, No.2, 13 January, 2014, pp.186-199.

KHAMIS, Sahar, “The Arab “Feminist” Spring?”, *Feminist Studies*, Vol: 37, No: 3, Fall 2011, ss.692-695.

KHAMIS, Sahar, RADSC, Courtney C., “In Their Own Voice: Technologically mediated empowerment and transformation among young Arab women”, *Feminist Media Studies*, Vol.13, No-sayı.5, 30 October, 2013, ss.881-890.

KONAN, Belkıs, “Türk Kadının Siyasal Hakları Kazanma Süreci”, *AÜHFD*, Cilt 60, Sayı 1, 2011, ss.157-174.

KUYAKSİL, Ali, “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2009, ss.328-352.

LARSSON, Disa Kammars, SELIMOVIC, Johanna Mannergren, “Gender and Transition in Libya, Mapping Women’s Participation in Post-conflict Reconstruction”, *Swedish Institute of International Affairs*, No.7, 2014, pp.1-31.

MICHEAL, Heba Philip Zaki, “Reflections on Women in the Arab Spring, Women’s Voices from Around the World”, *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012.

MOGHADAM, Valentine M., “Development and Patriarchy: the Middle East and North Africa in Economic and Demographic Transition”, *UNU/ WIDER*, Helsinki, 6-7 July, 1992.

MOGHADAM, Valentine M., “Modernising women and democratisation after the Arab Spring”, *The Journal of North African Studies*, Vol: 19, No: 2, 27 March, 2014, ss.137-142.

MOKHTARI, Shadi, “Human rights and power amid protest and change in the Arab world”, *Third World Quarterly*, Vol. 36, No. 6, 2015, ss.1207-1221.

MOMANI, Bessma, “The Arab Spring is Genuine Revolution, But a Bumpy and Arduous Road Ahead”, *The Institute for New Economic Thinking and the Centre for International Governance Innovation (CIGI) Annual Meeting, Panel: Worldwide Revolutions: Is History Repeating Itself?*, April 10-12.

MORSY, Maya, "Egyptian women and the 25th of January Revolution: presence and absence", *The Journal of North African Studies*, Vol:19, No:2, 27 March, 2014, pp.211-229.

MOSTAFA, Dalia Said, "Introduction: Egyptian women, revolution, and protest culture", *Journal for Cultural Research*, Vol.19, No.2, 11 May, 2015, pp.118-129.

NABER, Nadine, "Women and the Arab Spring: Human Rights from the Ground Up", *II Journal*, Fall 2011, ss.11-13.

OGBONNAYA, Ufiem Maurice, "Arab Spring in Tunisia, Egypt and Libya: A Comparative Analysis of Causes and Determinants", *Alternatives Turkish Journal Of International Realitions*, Vol 12, No 3, Fall 2013, pp.15-26.

OMER, Tammam, "A Critical Analysis Of The Arab Spring: Case Studies Of Tunisia And Egypt", (Thesis), *Northern Cyprus Campus: Middle East Technical University The Degree Of Master Of Science In The Political Science And International Relations Program*, September, 2015.

OTTO, Dianne, "Women's Rights", *Thomson Digital*, January, 2013.

ÖKTEM, Niyazi, "İlk Çağlarda İnsan Hakları Kavramının Düşünsel Temelleri ve İnsan Doğası", *Yeni Toplum, Fikir Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Eylül-Ekim, 1992.

PEDERSEN, Jennifer, SALIB, Monalisa, "Women of the Arab Spring, A Conversation With Esraa Abdel Fattah And Lina Ben Mhenni", *International Feminist Journal of Politics*, Vol:15, No:2, 29 May, 2013, pp.256-266.

ROZSA, Erzsébet N., vd, "The Arab Spring Its Impact on the Region and on the Middle East Conference", *Academic Peace Orchestra Middle East- Policy Brief*, Nos 9/10, August 2012.

SALBI, Zainab, "Women and the "Third Way", *Journal of International Affairs*, Vol: 67, No: 1, Fall-Winter 2013, pp.235-241.

SEIFERD, Ruth, "The second front: The logic of sexual violence in wars", *Women's Studies International Forum*, Volume 19, Issue 1-2, January-April 1996, pp.35-43.

SHIHADA, Isam, "Women and the Arab Spring: Expectations and Concerns", *Nebula*, Vol: 8, No: 1, December, 2011, ss.283-295.

SJOBERG, Laura, WHOOLEY, Jonathon, "The Arab Spring for Women? Representations of Women in Middle East Politics in 2011", *Journal of Women, Politics & Policy*, Vol: 36, 11 August, 2015, ss.261-284.

TAHER, Nadia, "We are not women, we are Egyptians", *City*, Vol:16, No:3, June, 2012, pp.369-376.

TCHAICHA, Jane D., ARFAOUI, Khedija, “Tunisian women in the twenty-first century: past achievements and present uncertainties in the wake of the Jasmine Revolution”, *The Journal of North African Studies*, Vol: 17, No: 2, March 2012.

TELETAR, Gökhan, “Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD’nin Arap Baharı’na Yönelik Politikası”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı 29, 2012, ss.55-86.

YAPAR GÖNENÇ, Aslı, “Fransa’da ve Türkiye’de Kadın Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 0, Sayı 27, 2006, ss.63-84.

ZIADA, Dalia, “Reflections on Women in the Arab Spring, Women’s Voices from Around the World”, *Middle East Program Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Ed: Kendra Heideman, Mona Youssef, 2012.

“Gender Mainstreaming”, *Report of the Economic and Social Council*, A/52/3, 18 September, 1997.

“Torture and Deaths in Detention in Libya”, *United Nations Support Mission in Libya Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, October, 2013.

“Tunisia”, *United States Department of State- Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, International Religious Freedom Report*, 2011.

“What the Women Say From Subjects to Citizens: Women in Post-Revolutionary Libya”, *ICAN(International Civil Society Action Network)*, Brief 9, Fall 2013.

“Women’s Rights are Human Rights”, *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*, New York and Geneva: United Nations Publication, HR/PUB/14/2, 2014.

Diğer

Tezler

ABUBAKER, Iman, *Adapting to Stress in Alexandria, Egypt: Women During the Arab Spring*, (Thesis), Indiana University of Pennsylvania, School of Graduate Studies and Research Department of Criminology, August, 2014.

AÇIKEL, Seher, *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kadın Sığınmaevi Önlemi: Türkiye Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, 2009.

AL-KHALDI, Fatimah, *Good Governance and Gender Equality*, (Thesis), Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University, August, 2014.

AYDIN, Muhammet Şerif, *Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2014.

BELEK ERŞEN, Umut, *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

BUNTING, Annie, *Particularity of Rights, Diversity of Contexts: Women, International Human Rights and the Case of Early Marriage*, (Thesis), University of Toronto: Faculty of Law, 1999.

DEVLET, Yelda, *UNDP's Approach to Women's Rights: The Case of Turkey*, (Thesis), Ankara: Middle East Technical University Gender and Women's Studies, December, 2006.

ERGÜN, Recep, *Arab Spring: Causes, Effects And Future Predictions*, (Thesis), Kaskelen: Ministry Of Education And Science Of The Republic Of Kazakhstan, 2016.

GHAZAL, Rehab Y., *The Arab Spring and Beyond: Society, Education, and the Civic Engagement of Women in Egypt Before, During, and After the January 25 Uprising*, (Thesis), The University at Buffalo, State University of New York: Department of Educational Leadership and Policy, 26 June, 2014.

HOSSEINIOUN, Mishana, *The Globalisation of Universal Human Rights and the Middle East*, (Thesis), Trinity: International Relations in the Department of Politics and International Relations, University of Oxford, 2013.

HWEIO, Haala, *Libyan Women and Revolution: A Study of the Changes in Women's Political and Social Roles During and After the Libyan Revolution*, (Thesis), Dekalb, Illinois: Northern Illinois University, Department of Political Science, December, 2016.

LANDORF, Brittany, *Female Reverberations Online: An Analysis of Tunisian, Egyptian, and Moroccan Female Cyberactivism During the Arab Spring*, (Honors Thesis), The International Studies Department Macalester College, April 2014.

MELTZ, Danielle, *Civil Society in the Arab Spring: Tunisia, Egypt and Libya*, (Thesis), Boulder: Dept. of Political Science, University of Colorado, 29 March, 2016.

SCHMIDL, Hannah, *The 2011 Egyptian Revolution and Social Change: Examining Collective Actions towards Transformations in Public Space*, (Thesis), Arizona State University, May, 2014.

Elektronik Yayınlar

“A Revolution for All Women's Rights in the New Libya”, May 27, 2013, <https://www.hrw.org/report/2013/05/27/revolution-all/womens-rights-new-libya>, (08.01.2019).

“Al-Wasat founder dies in custody in Bahrain”, 15 April, 2011, <https://cpj.org/2011/04/al-wasat-founder-dies-in-custody-in-bahrain.php>, (02.12.2017).

“Bahrain Inquiry Confirms Rights Abuses”, 24 November 2011, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/11/20111123125645404851.html?xif> =, (03.12.2017).

“CEDAW”, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>, (12.01.2019).

“Comparing Egypt’s Constitutions”, <https://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf>, (11.10.2018).

“Constitution of Egypt, Article 11: Women’s Rights, the State, and Motherhood”, Georgetown University Berkley Center for Religion, **Peace&World Affairs**, <https://berkleycenter.georgetown.edu/quotes/constitution-of-egypt-article-11-women-s-rights-the-state-and-motherhood>, (11.10.2018).

“Debate on Violence Against Women in Tunisia”, <https://orientxxi.info/magazine/debate-on-violence-against-women-in-tunisia,1858>, (03.05.2018).

“Egypt – Religions”, <http://www.nationsencyclopedia.com/Africa/Egypt-RELIGIONS.html>, (05.02.2018).

“Egypt Court Declares Part of Election Law Unconstitutional”, 1 March, 2015, <https://www.wsj.com/articles/egypt-court-declares-part-of-election-law-unconstitutional-1425203708>, (12.09.2018).

“Egypt Women and Equal Citizenship in the 2014 Constitution- An Analytical View”, **IPI**, <https://www.ipinst.org/images/pdfs/Gender&Constitution-English-Egypt.pdf>, (03.11.2018).

“Egypt: Epidemic of Sexual Violence”, 3 July, 2013, <https://www.hrw.org/news/2013/07/03/egypt-epidemic-sexual-violence>, (04.06.2018).

“Egypt: Military “Virginity Test” Investigation a Sham, Impunity Highlights Lack of Independence of Justice System”, **Human Rights Watch**, 9 November, 2011, <https://www.hrw.org/news/2011/11/09/egypt-military-virginity-test-investigation-sham>, (03.08.2018).

“Egypt”, <https://spring-forward.unwomen.org/en/countries/egypt>, (05.12.2018).

“Equality for Women: A Handbook for NHRIs on Economic, Social and Cultural Rights”, **Equitas – International Centre for Human Rights Education**, 2008, https://equitas.org/wp-content/uploads/2010/09/b4c3_Resources_WESCRHandbook.pdf, (26.02.2019).

“Female Genital Mutilation”, <https://www.forwarduk.org.uk/violence-against-women-and-girls/female-genital-mutilation/>, (10.08.2019).

“Gangs with clubs attack Bahrain newspaper”, 15 March 2011, <http://www.abc.net.au/news/2011-03-15/gangs-with-clubs-attack-bahrain-newspaper/2656814>, (02.12.2017).

“Libya 2017/2018”, <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/libya/report-libya/>, (08.01.2019).

“Libya, MENA Gender Equality Profile, Status of Girls and Women in the Middle East and North Africa”, UNICEF, <https://www.unicef.org/gender/files/Libya-Gender-Eqaulity-Profile-2011.pdf>, (10.01.2019).

“Libya: Step Ahead for Women on Nationality Rights”, 2 September, 2010, <https://www.hrw.org/news/2010/09/02/libya-step-ahead-women-nationality-rights>, (13.01.2019).

“Libya’nın doğusunda kadınların tek başına yurtdışına seyahat etmesi yasaklandı”, <https://tr.sputniknews.com/afrika/201702211027314081-libyanin-dogusunda-kadinlarin-tek-basina-/>, (11.02.2018).

“List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (07.02.2018).

“List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (11.02.2018).

“List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (06.12.2017).

“List of Muslim majority countries”, https://nosharia.wordpress.com/list-of-muslim-majority-countries-with-sectstategovernment/#cite_note-87, (03.01.2018).

“Muslim Brotherhood Statement Denouncing UN Women Declaration for Violating Sharia Principles”, 14 March, 2013, <http://www.ikhwanweb.com/article.php?id=30731>, (02.09.2018).

“Our Story”, <https://harassmap.org/who-we-are/our-story>, (04.06.2018).

“Popular Protest in North Africa and the Middle East: Making Sense of Libya”, 6 June, 2011, <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/190-crisis-in-libya/3513-international-crisis-group-popular-protest-in-north-africa-and-the-middle-east-making-sense-of-libya->, (07.02.2018).

“Revolt Checklist: 9 Reasons the Masses Seek to Overthrow the Rulers of the Middle East”, 25 March, 2011, <http://outernationalist.net/?p=1927>, (15.12.2017).

“The Arab Spring”, <http://internationalrelations.org/the-arab-spring/>, (15.11.2017).

“The Evolution of Human Rights”, <https://www.coe.int/en/web/compass/the-evolution-of-human-rights>, (05.07.2019).

“The Rights of Women in the United States”, “The Advocates for Human Rights”, http://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads/women_s_rights_fact_sheet.pdf, (26.02.2019).

“Tunisia: Government Lifts Restrictions on Women’s Rights Treaty To Complete Process, Revise Laws to Remove Discriminatory Provisions”, 6 September, 2011, <https://www.hrw.org/news/2011/09/06/tunisia-government-lifts-restrictions-womens-rights-treaty>, (13.01.2019).

“Tunisia: Landmark Action on Women’s Rights First in Region to Lift Key Restrictions on International Treaty”, 30 April, 2014, <https://www.hrw.org/news/2014/04/30/tunisia-landmark-action-womens-rights>, (13.01.2019).

“Tunisia’s new Constitution: a breakthrough for women’s rights”, Tuesday, February 11, 2014, <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2014/2/tunisias-new-constitution>, (25.04.2018).

“Tunisia”, <https://spring-forward.unwomen.org/en/countries/tunisia>, (06.05.2018).

“UN CEDAW Committee Calls on Egypt to Promote Reproductive Rights”, <https://www.reproductiverights.org/feature/un-cedaw-committee-calls-on-egypt-to-promote-reproductive-rights>, (13.01.2019).

“UN rights experts encourage Tunisia to follow up lifting of marriage ban with more action on equality”, <https://www.ohchr.org/SP/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22159&LangID=E>, (13.01.2019).

“UN wants women in Libya’s new government”, 18 January, 2016, <https://www.menas.co.uk/blog/women-in-libya/>, (10.01.2019).

“Violence in Bahrain Provides U.S. With Latest Foreign Policy Challenge”, 16 March, 2011, <http://www.foxnews.com/politics/2011/03/16/violence-bahrain-provides-latest-foreign-policy-challenge.html>, (03.12.2017).

“Waves of Feminism”, 11 May, 2009, <https://bigthink.com/the-waves-of-feminism>, (02.03.2019).

“Women Must be Included in Drafting Libya Constitution”, 3 June, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (13.01.2019).

“Women Must be Included in Drafting Libya Constitution”, June 03, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (06.01.2019).

“Women Must be Included in Drafting Libya Constitution”, June 03, 2013, <http://globaljusticecenter.net/blog/419-women-must-be-included-in-drafting-libya-constitution>, (06.01.2019).

“Women’s Gains in the Egyptian Constitution of 2014”, 3 February, 2014, <https://agora-parl.org/news/womens-gains-egyptian-constitution-2014>, (01.11.2018).

“Women’s Human Rights: A Fact Sheet”, “USA Amnesty International”, https://www.amnestyusa.org/files/pdfs/womens_human_rights_fact_sheet.pdf, (26.02.2019).

“Yemen President of 33 Years Quits Amid Uprising”, 23 November, 2011, <https://newsone.com/1660325/yemen-president-of-33-years-quits-amid-uprising/>, (13.12.2017).

ABDESSADOK, Zineb, “Libya Today: From Arab Spring to failed state”, 30 May, 2017, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/happening-libya-today-170418083223563.html>, (09.02.2018).

AKIŞOĞLU, Özgür, <https://myuniversities.wordpress.com/2012/11/26/161/>, (10.08.2019).

ALIJLA, Abdalhadi, “Women and the Arab Spring: a dream turned nightmare”, 20 March, 2015, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/abdalhadi-alijla/women-and-arab-spring-dream-turned-nightmare>, (02.08.2018).

ANDERSON, Susie, “Waves of Feminism”, 1 March, 2018, <https://www.sydneyoperahouse.com/events/whats-on/all-about-women-home/news-all-about-women/waves-of-feminism.html>, (02.03.2019).

ARFAOUI, Khedija, “Tunisian women take major steps to implement the CEDAW”, March 9, 2014, <https://www.icanpeacework.org/2014/03/09/tunisian-women-take-major-steps-to-implement-the-cedaw/>, (03.05.2018).

ARSHAD, Shazia, “The Arab Spring: What did it do for women?”, January 24, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140124-the-arab-spring-what-did-it-do-for-women/>, (17.04.2018).

BAYOUMY, Yara, “Analysis: Arab Spring nations backtrack on women’s rights, poll says”, 12 November, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-arab-women-spring-analysis/analysis-arab-spring-nations-backtrack-on-womens-rights-poll-says-idUSBRE9AB00O20131112>, (02.08.2018).

BAZZI, Mohamad, “What Did Qaddafi’s Green Book Really Say?”, May 27, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/05/29/books/review/what-did-qaddafis-green-book-really-say.html>, (06.01.2019).

BIRKE, Sarah, “At a glance: women's rights in Libya”, 2 March, 2011, <https://www.thenational.ae/world/africa/at-a-glance-women-s-rights-in-libya-1.433928>, (10.01.2019).

CHICK, Kristen, “In Egypt’s Tahrir Square, women attacked at rally on International Women’s Day”, 8 March, 2011, <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/0308/In-Egypt-s-Tahrir-Square-women-attacked-at-rally-on-International-Women-s-Day>, (15.07.2018).

COLEMAN, Isobel, “Why the Arab Spring Hasn’t Been Better for Women”, 8 March, 2012, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/03/why-the-arab-spring-hasnt-been-better-for-women/254150/>, (05.09.2018).

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, “Güvenlik Konseyi’nin Libya’ya Askeri Müdahale Kararı”, 23 Mart, 2011, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/12551?dil=tr>, (11.02.2018).

DALE, Tom, “Sexual assault in Tahrir: What it means, and how to stop it”, 27 January, 2013, <https://www.egyptindependent.com/sexual-assault-tahrir-what-it-means-and-how-stop-it/>, (27.08.2018).

DAVIS, Angela, “Essay Review: Women in Egypt”, 10 September, 2010, <https://woyngi.wordpress.com/2010/09/10/essay-review-women-in-egypt-by-angela-davis/>, (03.10.2018).

DETTMER, Jamie, “Libya’s Woman Fight for Constitutional Voice”, <https://www.thedailybeast.com/libyas-woman-fight-for-constitutional-voice>, (06.01.2019).

DETTMER, Jamie, “Libyans Say Sharia Will Be Law Of The Land”, 12 December, 2012, <https://www.thedailybeast.com/libyans-say-sharia-will-be-law-of-the-land>, (13.01.2019).

EL-BEHARY, Hend, “Women’s representation in new parliament highest in Egypt’s history”, January 5, 2016, <https://www.egyptindependent.com/women-s-representation-new-parliament-highest-egypt-s-history/>, (15.09.2018).

EL-GAMATY, Guma, “Real progress in Libya depends on women’s empowerment”, 30 April, 2018, www.alaraby.co.uk/english/Comment/2018/4/30/Real-progress-in-Libya-depends-on-womens-empowerment, (08.01.2019).

EL-SADANY, Mai, “Highlights from Egypt’s Draft Constitution (Part 2)”, December 3, 2013, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/highlights-from-egypt-s-draft-constitution-part-2>, (02.12.2018).

EL-SADANY, Mai, "Human Rights in the Constitution: A Survey of the Arab Uprisings", May 24, 2017, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/human-rights-in-the-constitution-a-survey-of-the-arab-uprisings/-file:///C:/Users/techMAYA/Downloads/MS%20-%20Human%20Rights%20in%20the%20Constitution.pdf, (14.12.2018).

EZZAT, Farida M., "Egypt's constitution: renewed hope for women", January 13, 2014, <https://egyptianstreets.com/2014/01/13/egypts-constitution-renewed-hope-for-women/>, (05.12.2018).

FALCON, Sylvanna M., "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", <https://www.britannica.com/event/Convention-on-the-Elimination-of-All-Forms-of-Discrimination-Against-Women>, (13.01.2019).

FLEISHMAN, Jeffrey, "Egyptian army doctor acquitted of giving virginity tests to arrestees", 11 March, 2012, https://latimesblogs.latimes.com/world_now/2012/03/reporting-from-cairo-an-egyptian-military-tribunal-sunday-acquitted-an-army-doctor-of-giving-women-activists-virginity.html, (09.08.2018).

GÖKALP KUTLU, Ayşegül, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Kadınların İnsan Hakları", <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-311-201409099guvenlik-7.pdf>, (08.04.2019).

HAMAD, Mahmoud, "Political rights of Women in Egypt's Second Republic: Ambitious Aspirations and Dismal Realities", 18 August 2015, <http://www.constitutionnet.org/news/political-rights-women-egypts-second-republic-ambitious-aspirations-and-dismal-realities>, (03.11.2018).

HARTER, Pascale, "Libya rape victims face honour killings", 14 June 2011, <https://www.bbc.com/news/world-africa-13760895>, (04.01.2019).

HASSAN, Mozn, "Women's Rights in the Aftermath of Egypt's Revolution", **Euspring**, No: 5, p.6, http://aei.pitt.edu/67178/1/euspring_paper_5_womans_rights_in_egypt.pdf, (12.09.2018).

HASSAN, Sherine, "Egyptian Judiciary: Is There Room for Women?", 2018, <https://raseef22.com/en/life/2018/02/02/egyptian-judiciary-room-women/>, (13.01.2019). <https://www.reproductiverights.org/document/concluding-observations-egyptcedaw2009english>, <https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/CEDAW%20Concluding%20Observations%20Egypt.pdf>, (13.01.2019).

<https://www.reproductiverights.org/feature/the-45th-session-of-cedaw-all-eyes-on-egypt>, (13.01.2019).

JOHN, Ronald Bruce St, “Libya’s Draft Constitution: Compromise or Compromised?”, 3 March, 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/libya-s-draft-constitution-compromise-or-compromised>, (08.01.2019).

JOMIER, Augustin, “Secularism and State Feminism: Tunisia’s Smoke and Mirrors”, 29 November, 2011, <https://booksandideas.net/Secularism-and-State-Feminism.html>, (21.04.2018).

KATO, Miwa, “Women of Egypt”, Winter 2017, <https://www.thecaireview.com/essays/women-of-egypt/>, (02.12.2018).

KIRKPATRICK, David D., SHEIKH, Mayy El, “Muslim Brotherhood’s Statement on Women Stirs Liberals’ Fears”, 14 March, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/03/15/world/middleeast/muslim-brotherhoods-words-on-women-stir-liberal-fears.html>, (28.08.2018).

LE VINE, Mark, ELETREBI, Amor, “The labour movement and the future of democracy in Egypt”, 11 April 2012, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/04/20124117523568936.html>, (05.02.2018).

LINDSEY, Ursula, “Bahrain Cracks Down on Student Protesters With Harsh Sentences”, 10 October, 2011, <https://www.chronicle.com/article/Bahrain-Cracks-Down-on-Student/129335>, (02.12.2017).

LOUIS, Obasi Chinonso, “Comparison of the Provisions of CEDAW and Maputo Protocol”, https://www.researchgate.net/publication/319417594_Comparison_of_the_Provisions_of_CEDAW_and_Maputo_Protocol, (09.02.2018).

LYNCH, March, “What the Libya intervention achieved”, 27 October, 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/10/27/what-the-libya-intervention-achieved/>, (09.02.2018).

MANFREDA, Primož, “What Is The Arab Spring?”, 07 February, 2018, <https://www.thoughtco.com/definition-of-the-arab-spring-2353029>, (11.12.2017).

MANNOCCI, Francesca, “Violence, militias and corruption: Surviving in Libya’s war”, 17 October, 2018, <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2018/10/17/violence-militias-and-corruption-surviving-in-libyas-war>, (05.01.2019).

MASRY, Sarah El, “Where corruption thrives: Public universities in Egypt”, 13 February, 2013, <https://dailynewsegypt.com/2013/02/13/where-corruption-thrives-public-universities-in-egypt/>, (21.08.2018).

MCLARNEY, Ellen, “Women’s Equality: Constitutions and Revolutions in Egypt”, March 11, 2016, <https://pomeps.org/2016/04/28/womens-equality-constitutions-and-revolutions-in-egypt/>, (15.10.2018).

MCLARNEY, Ellen, “Women’s Rights in the Egyptian Constitution: (Neo) Liberalism’s Family Values”, May 22, 2013, <http://www.jadaliyya.com/Details/28666/Women%60s-Rights-in-the-Egyptian-Constitution-NeoLiberalism%60s-Family-Values>, (17.10.2018).

MEGAHED, Horeya T., “Egyptian Women and the New Constitution”, 2 May 2014, <https://womenalliance.org/egyptian-women-and-the-new-constitution>, (11.10.2018).

MICHAEL, Marc, “Tackling corruption in revolutionary Egypt”, 29 March, 2011, <https://www.opendemocracy.net/marc-michael/tackling-corruption-in-revolutionary-egypt>, (21.08.2018).

MORGAN, Robin, “Women of the Arab Spring”, 2011, <http://www.msmagazine.com/spring2011/womenoftheearabspring.asp>, (15.07.2018).

MORSY, Ahmed, “Individuals Before Parties in Egypt’s Elections”, 15 July, 2015, <http://carnegie-mec.org/sada/56157>, (12.09.2018).

MZIOUDET, Houda, “Women in Tunisia: Four Years After the Revolution”, March 20, 2015, <http://www.themedialine.org/women/women-in-tunisia-four-years-after-the-revolution/>, (16.05.2018).

NAGUIB, Sameh, “Egypt’s unfinished revolution, Egypt since the fall of Mubarak”, **ISR**, No.79, <https://isreview.org/issue/79/egypts-unfinished-revolution>, (25.08.2018).

NOWAIRA, Amira, “Egypt’s Muslim Brotherhood continues to alienate itself from the people”, 25 November, 2011, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/25/egypt-muslim-brotherhood-alienate-people>, (14.12.2018).

ÖZ, Yasemin, “Pekin +20’de Küresel Düzeyde Kadın Hakları”, 8 Mayıs, 2015, <https://tr.boell.org/tr/2015/05/08/pekin-20de-kuresel-duzeyde-kadin-haklari>, (26.02.2019).

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Mısır’daki Değişim ve Bölgesel Etkileri”, **Politik Akademi**, 9 Nisan, 2012, <http://politikakademi.org/2012/04/misirdaki-degisim-ve-bolgesel-etkileri/>, (07.02.2018).

POWELL, Catherine, “Women’s Rights Reforms in Tunisia Offer Hope”, December 4, 2017, <https://www.cfr.org/blog/womens-rights-reforms-tunisia-offer-hope>, (06.05.2018).

PRATT, Nicola, “Women, girls and the Arab spring”, June 2013, <https://warwick.ac.uk/newsandevents/knowledge-archive/socialscience/arab-spring/>, (02.08.2018).

RAMDANI, Nabila, "Sexual violence in Egypt: "The target is a woman", 9 July, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/09/sexual-violence-egypt-target-woman>, (04.06.2018).

REICH, David, "A Social Media Revolution? Tunisians Weigh In", <https://sixestate.com/a-social-media-revolution-tunisians-weigh-in/>, (03.01.2018).

RICE, Xan, et al, "Women have emerged as key players in the Arab spring", 22 April, 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/22/women-arab-spring>, (12.09.2018).

SAAD, Ragab, "A Constitution That Doesn't Protect Rights and Freedoms: Libya Writes Its Constitution", 3 August, 2017, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/a-constitution-that-doesn-t-protect-rights-and-freedoms-libya-writes-its-constitution>, (08.01.2019).

SADEK, George, "Egypt: Sexual Violence Against Women", The Law Library of Congress, **Global Legal Research Center**, October, 2016, <https://www.loc.gov/law/help/sexual-violence-against-women/egypt-sexual-violence-against-women.pdf>, <https://www.loc.gov/law/help/sexual-violence-against-women/egypt.php>, (10.11.2018).

SEELYE, Kate, "Women Demand a Say in Egypt's Constitution", May 22, 2012, https://www.huffingtonpost.com/kate-seelye/egypt-constitution_b_1372565.html, (10.10.2018).

SHABAN, Hamza, "Crowdsourcing Sexual-Assault Prevention", 12 February, 2013, <http://prospect.org/article/crowdsourcing-sexual-assault-prevention>, (04.06.2018).

SHAHIN, Magda, EL-GHAZALY, Yasmien, "The Impact of Notions of Nationalism on Women's Rights in Egypt", 01 December, 2017, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/sena.12250>, (07.11.2018).

SPELLMAN, Kathryn, "Women in the new Libya: challenges ahead", 23 December, 2011, <https://www.opendemocracy.net/5050/kathryn-spellman-poots/women-in-new-libya-challenges-ahead>, (05.01.2019).

SUE, Lloyd-Roberts, "Female genital mutilation rife in Egypt despite ban", Wednesday, 15 February 2012, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/9696353.stm>, (10.08.2019).

SWEIS, Rana F., "Women After the Arab Spring", May 16, 2012, https://www.huffingtonpost.com/rana-f-sweis/women-after-the-arab-spring_b_1349604.html, (05.09.2018).

ULUSOY, Tolga, "Feminist Kuramın Tarihsel Seyri", https://www.academia.edu/2454253/Feminist_Kuram%C4%B1n_Tarihsel_Seyri?auto=download, (25.02.2019).

WALLERSTEIN, Immanuel, “The contradictions of the Arab Spring”, 14 November, 2011,
<https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/2011111101711539134.html#.T2eGMRt3f4k.facebook>, (15.07.2018).

WOLF, Naomi, “The Middle East’s Feminist Revolution”, 28 February, 2011,
<https://www.project-syndicate.org/commentary/the-middle-east-s-feminist-revolution?barrier=accesspaylog>, (25.08.2018).

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Hikmet SENİR
Tez Adı	ARAP BAHARININ KADIN HAKLARINA ETKİSİ: TUNUS, MISIR, LİBYA ÖRNEKLERİ
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 19.09.2019

İmza :